

БЪЛГАРИ ОТВЪД ЕВРОПА

ИНСТИТУЦИИ
И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЕТНОЛОГИЯ И ФОЛКЛОРИСТИКА
С ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ

БЪЛГАРИ ОТВЪД ЕВРОПА

ИНСТИТУЦИИ И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Съставители:

Боян Кулов, Лина Гергова,
Мариянка Борисова, Таня Матанова,
Яна Гергова

София
2023

Изданието е осъществено по проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерство на образованието и науката (ДФНИ КП-06-Н30/3)

© Анелия Авджиева, Благовест Нягулов, Валентин Воскресенски, Владимир Пенчев, Даниела Найберг, Диляна Иванова Зиске, Лина Гергова, Мариянка Борисова, Мартин Колев, Невена Димитрова, Николай Вуков, Пенка Пейковска, Роман Хаджикосев, Светлана Караджова, Таня Матанова, Уилям Фредерик Зиске, Ценка Генова, Щерьо Щерев, Яна Гергова, автори, 2023

© Боян Кулов, Лина Гергова, Мариянка Борисова, Таня Матанова, Яна Гергова, съставители, 2023

ISBN 978-954-8458-59-7

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи..... 4

АВСТРАЛИЯ И НОВА ЗЕЛАНДИЯ

Българската диаспора в Австралия: щрихи от времето на студената война..... 9
Благовест Нягулов

Копнеж по Южния кръст или още веднъж за българската градинарска „експанзия“, този път извън Европа..... 31
Владимир Пенчев

В мрежите на наследството – примери от Австралия 39
Анелия Авджиева

АФРИКА

Българска празничност в Мароко 52
Таня Матанова и Мариянка Борисова

Културният център като консолидационна стратегия – Домът на българите в Мидранд и институционализирането на българското присъствие в провинция Гаутенг, ЮАР 68
Николай Вуков

Национални и официални празници на българите в Йоханесбург и Претория..... 89
Щерьо Щерев

ЮЖНА АМЕРИКА

Припознатата чуждост – банатски българи в Аржентина 101
Светлана Караджова

Модели на (де)консолидация, политическа пропаганда и културно наследство сред българите в Аржентина от първата половина на ХХ век108
Валентин Воскресенски

Българите в Комодоро Ривадавия – общностен живот и културно наследство на юг от 45 южен паралел.....140
Валентин Воскресенски и Ценка Генова

Традиционната култура като конструкт на наследството сред българите в Бразилия ... 179
Лина Гергова

АЗИЯ

Българският език като акцент при културните взаимоотношения между местната и мигрантската общност (случаят Китай) 200
Яна Гергова

СЕВЕРНА АМЕРИКА

Българската имиграция в Канада през първата половина на XX век – етнодемографска характеристика 214
Пенка Пейковска

Българската миграция в Канада от края на 90-те години на XX век: българското училище и художествени занаяти в Калгари днес 232
Невена Димитрова

Българският социализъм и постсоциализъм в разказите и рефлексите на имигрантите в САЩ 245
Диляна Иванова Зиске и Уилям Фредерик Зиске

Български литературни инициативи и практики в САЩ – в глобалния свят 258
Даниела Иванова-Найберг

НА ПЪТ

Емигрантът на Матвей Вълев се завръща у дома 279
Мартин Колев

Пътищата на странстващия българин 286
Роман Хаджикосев

Уводни думи

Вследствие на глобализационните процеси, историческите събития в България и Европа, икономическите кризи и свързаните с тях миграционни вълни, българи днес живеят навсякъде на Стария континент, но и отвъд неговите предели. Страни като Австралия, Нова Зеландия, Бразилия, Аржентина, САЩ, Канада са дом както на стара, историческа емиграция от България (от края на XIX – началото на XX век), така и на нови български мигрантски общности от последните 30 години – период, характеризиращ се и със специфична миграция към Близкия Изток, Северна Африка, ЮАР.

Институциите и културното наследство в условията на миграция са взаимосвързани и подреждат общностния живот като координатна система. Институциите в най-общ смисъл като консолидационни форми и официални представителства са пространствените точки на контакт между мигрантите. От своя страна, елементите на културното наследство – празничен календар, език, религия, традиционна и популярна култура, фолклор, литература и пр., представляват механизъм, който организира мигрантите от различни поколения и социални групи. Те са инструментариум за представяне на мигрантската култура в приемното общество и ядро на емоционалната свързаност между членовете на общността.

Сборникът „Българи отвъд Европа – институции и културно наследство“ е сред резултатите от проекта „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“ (ДФНИ КП-об-Н30/3), финансиран от Фонд „Научни изследвания“ и реализиран в ИЕФЕМ-БАН. Сборникът съдържа разширени варианти на доклади, представени на научната конференция „Българи отвъд Европа – институции и културно наследство“, проведена онлайн на 7 и 8 юни 2021 г., и обединява изследователи, отправили поглед към по-непроучени, подалечни, по-непознати български мигрантски общности – отвъд европейските.

Сборникът е интердисциплинарен: статиите и студиите, изграждащи корпуса му, представят културологична, историческа, етнологична, социологическа, демографска, антроположка, литературоведска перспектива към българските мигрантски общности отвъд Европа, а редица текстове чрез саморефлексия „поглеждат“ и през очите на самите български мигранти. Българските общности отвъд Стария континент са анализирани в синхрония и диахрония, проследени са траекториите на институционализиране, мрежови връзки и предпочитани консолидационни форми. Очертани са политиките на приемната и изпращащата държава по отношение на конструирането и опазването на културното наследство в условията на отвъд европейска миграция; боравенето с езиковото наследство сред българските мигранти; семейни и публични културни и религиозни практики; литературни инициативи; пътеписни традиции; поколенчески, професионални и социални особености на мигрантските общности; облика, който българските

общности изграждат в приемните общества посредством културното наследство; ограниченията, но и възможностите на онлайн комуникацията, доминираща по време пандемията от COVID-19; пътуването и завръщането като стратегии. Текстовете проблематизират отвъдевропейските миграционни траектории на българи от днешната територия на България и на задграничните българи (бежанци от Македония и Одринска Тракия, банатски и бесарабски българи, гагаузи).

Изследванията са контекстуализирани всред политиките на плурализъм и мултикултурализъм, които в изначално мигрантски държави като САЩ, Австралия, Канада стимулират плавното адаптиране и акултурацията на българските мигранти. Общностите ни в тези страни са видими и чрез участията си в множество имигрантски фестивали, където се изявяват чрез представяне на българско културно наследство. Поредните български мигрантски вълни в съответната държава са представени в техния полов, възрастов, професионален, социален статус. Проследени са промените в профила на българския мигрант – от бежанец, през невъзвращенец до икономически мигрант; от мъж в работоспособна възраст без професионална подготовка до цели семейства с по три и повече поколения (към днешна дата), образовани представители на средната класа в приемната страна; от неорганизиран мигрант до общности с плътна мрежа от мигрантски институции (Чикаго, Торонто, Мидранд, Комодоро Ривадавия). Представена е дейността и на глобални мигрантски институции като Лига на българските писатели в САЩ и по света.

Културното наследство (във всичките му проявления) и институционализацията на българските мигрантски общности отвъд Европа увличат, консолидират общността и поддържат, (ре)конструират културната идентичност, като създават условия за континuitета ѝ във времето и пространството.

Статиите са подредени в няколко раздела по географски признак с цел очертаване и обобщаване на регионални специфики в миграционните потоци от България, националните политики на приемните страни към мигрантите, изследователските оптики и ресурси.

Първата част е посветена на най-отдалечените, но с дълга история български мигрантски общности – тези в Австралия и Нова Зеландия. Тримата автори предлагат напълно различни подходи и представят типологично и темпорално вътрешно многообразие. В своята студия Благовест Нягулов през документалните архиви разглежда българската диаспора на Зеления континент в контекста на развиващия се австралийски мултикултурализъм, затварящата се по време на Студената война България и оскъдните двустранни дипломатически, икономически и културни отношения. Владимир Пенчев добавя пореден щрих в традиционната за неговите дългогодишни изследвания тема за българските градинари, като представя задълбочено проучване на българската

градинарска колония в Аделаида и нейното институционално и културно битие в исторически план. Задълбочавайки се в няколко на пръв поглед единични случаи, Анелия Авджиева разпластява различни формални и неформални модели на консолидация на мигрантски общности.

Втората част включва три текста, посветени на страни в Северна и Южна Африка, с особен акцент върху формите на консолидация и общностния календар, представящи пионерски изследвания на съответните общности. Текстът на Таня Матанова и Мариянка Борисова е първото проучване на българите в Мароко и в Магреба изобщо, в което те тематизират взаимодействието и припокриването на семейна и общностна, формална и неформална празничност в условията на малка мигрантска общност. Текстовете на Николай Вуков и Щерьо Щерев са тясно свързани тематично и методологически – Вуков анализира значението на мигрантските институции по примера на формирането и развитието на Българския културен център в Мидранд, предградие на Йоханесбург, а Щерев, на основата на същия случай, но и с множество примери от семейния и общностния живот в други населени места, концептуализира празничния календар на разпокъсаната в пространството и динамична във времето българска диаспора в ЮАР.

Третата част съдържа четири текста, посветени на две страни в Южна Америка, в които има разнообразни исторически и съвременни български мигрантски общности. Първа е статията на Светлана Караджова, в която авторката разказва за нововъзникналите взаимодействия между потомците на банатските българи в България и в Аржентина, обусловени от инициативите на „Дружество на банатските българи в България – Фалмиес“ за издирване на разпокъсани банатски родове. В самостоятелната си студия Валентин Воскресенски подробно изследва политическите и идеологически противоборства на българите в Аржентина до 1944 г. и тяхната формална и неформална институционализация. Воскресенски и неговата съавторка Ценка Генова – председател на българското дружество в Комодоро Ривадавия, град в Патагония, проследяват исторически организационното развитие на мигрантската ни общност там и локалната им културна памет и идентичност. Последният текст в частта е посветен на старата и новата българска общност в Бразилия, в който Лина Гергова разглежда конструирането на общностния календар и социален живот около традиционната култура – българска или бесарабска.

Четвъртата част е определена за Азия и поради малобройните български общности там и още по-ограничените изследвания в тази източна посока тя съдържа само един текст – на Яна Гергова, която развива тезата за значимостта на българския език като общностнообразуващ елемент на културното наследство сред българите и приятелите на България в Китай.

В петата част са текстовете, които тематизират през разнообразни темпорални и географски оптики българските мигрантски общности в Северна Америка. Чрез количествен анализ на базата на статистически данни и документи Пенка Пейковска изслед-

ва етнодемографските явления и процеси, протекли в средите на българската имиграция в Канада до средата на XX век. Към въпроса за взаимодействието на неделните училища и творците в миграция посяга Невена Димитрова по примера на Калгари, Албърта, привличайки и сведения за историческия процес на образователна институционализация на българите в северната страна. Диляна Иванова Зиске и Уилям Фредерик Зиске обобщават наблюденията си върху сложните и нюансирани перспективи на българските мигрантите в САЩ към социалистическия и постсоциалистическия период в България, експлицирани в различни комуникационни канали и ситуации. Даниела Найберг набелязва и дискутира специфична сфера на културния живот в миграция – литературата, която е основата за консолидиране на българи от Северна Америка във формални организации, в собствен културен календар, социални мрежи и медийни пространства.

Последният раздел е посветен на пътуващия, странстващия българин – артист, писател, учен, дипломат, като двата съдържатели се текста разглеждат поотделно индивидуалния пример и колективната картина. Мартин Колев изследва характерния за творчеството на Матвей Вълев протагонистичен образ на емигранта-номад въз основа на неговия разказ „Гост от морето“. Последният за изданието текст, студията на Роман Хаджикосев, типологизира внушително количество текстове, писани от български пътешественици в различни исторически периоди, правейки обобщения за дестинациите и развитието на пътеписния жанр в българската литература.

Съставителите изказват благодарност на всички автори, включили се в конференцията и в изданието, на рецензентите на настоящия сборник, както и на Фонд „Научни изследвания“ към МОН, подкрепил финансово проведената конференция и публикацията, част от проекта „Културно наследство и институционализация на българските традиционни и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“.

Мариянка Борисова и Лина Гергова

ЧАСТ 1

АВСТРАЛИЯ И НОВА ЗЕЛАНДИЯ

Българската диаспора в Австралия: щрихи от времето на Студената война¹

*Благовест Нягулов,
Институт за исторически изследвания –
Българска академия на науките*

Резюме: Авторът представя демографски, културни и политически проблеми, свързани с миналото на българската диаспора в Австралия (стара и нова, политическа и икономическа емиграция) по време на Студената война. Предмет на интерес са: историографията и източниците по темата; преходът към мултикултурна политика в Австралия и в българо-австралийските отношения; формирането, размерът и социалният профил на диаспората; българските църкви, културни дружества и медии; австралийските филиали на Македонската патриотична организация, политическата емиграция и нейните дейности; политизирането на взаимодействията в диаспората и българо-македонските църковни спорове; диференцираните политики на Народна Република България към „патриотичната“ и „вражеската“ емиграция.

Ключови думи: българска диаспора, Австралия, Народна Република България, Студена война

Въведение, историография, извори

Настоящият текст има за цел да представи в общи щрихи и с конкретни примери демографската, културна и политическа проблематика, свързана с българската диаспора в Австралия по време на Студената война. Периодът от втората половина на 40-те до края на 80-те години на XX век е интересен и важен от съвременна изследователска гледна точка поне поради две причини. Първо – заради голямото разнообразие на времеви, културни и политически пластове на диаспората в сравнение с предходния период до Втората световна война, а и със съвременния период след края на Студената война. И второ – заради неговата наситеност с динамични, противоречиви и дори конфликтни проблеми, каквито са политизацията на отношенията сред диаспората и българо-македонските „войни за идентичност“, както и двойствената политика на метрополията – Народна република България (НРБ), в контекста на глобалното противопоставяне между Източния и Западния блок.

Ценна информация за миграционните, демографски, социални, културни и по-

¹ Този текст е подготвен във връзка с изпълнението на проект по Националната научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“ (КИННПОР), финансирана от Министерството на образованието и науката (Решение № 577 от 17.08.2018 г. на Министерския съвет, Договор № До1-229/06.12.2018).

литически аспекти на избраната тема има в академичното проучване на историка Симеон Дамянов и икономиста Любен Беров (Дамянов, Беров 1986)², което е подготвено въз основа на документи, публикации, анкети и впечатления, събирани при тяхно посещение в далечния континент през 1984 г. Все пак, някои оценки и изводи на двамата автори „плащат данък“ на своето време и съответно на комунистическия режим в България. През последните две десетилетия се появиха нови изследвания за българите в Австралия, подготвени от български етнологзи и фолклористи като Еля Цанева (Цанева 2005; Tzaneva 2012; Tzaneva 2015; Цанева 2018), Владимир Пенчев и Анелия Авджиева (Пенчев, Авджиева 2021). Те също се основават на теренни проучвания, но са насочени преди всичко към съвременното състояние на културата, идентичностите и социалните мрежи на диаспората в „Долната земя“, което се установява след миграционните вълни от България или други държави, започнали в началото на 90-те години на миналия век и продължаващи до наши дни. Осветляването на темата за влиянието и дейността на Македонската патриотична организация в Австралия, както и на българската църковна проблематика там, включително през годините на Студената война, намираме в историческите проучвания на историка Трендафил Митев, които са подготвени по информация на архивите и периодичния печат на организацията в Северна Америка (Митев 1995). Обобщаваща информация за българската диаспора в Австралия съдържа справочното издание за българите в чужбина на историка и дългогодишен служител на Държавната агенция за българите в чужбина Йордан Колев (Колев 2013). Дейността на политическите емигранти намира място в немалкото публикации по темата за антикомунистическата емиграция, станала особено актуална в историческите изследвания след 80-те години на миналия век.

Що се отнася до изворите за епохата на Студената война, интересен източник за българите в Австралия е пътеписът на журналиста Георги Тамбуев (Тамбуев 1968). В него авторът представя в белетристична форма преките си впечатления от срещи с австралийските българи, които предхождат проучването на С. Дамянов и Л. Беров. На фона на почти липсващата австралийско-българска тематика в по-ранни пътеписи и пътеводители за континента-държава (Вежинов 1957³; Тилев, Попов 1966), пътеписът на Тамбуев изразява вече появяващия се в НРБ интерес към българите в чужбина от 60-те години на XX век. Българското преоткриване на света, включително и на далечния кон-

² Неголямото като обем, но богато на конкретни данни изследване е направено по инициатива на скоро създадения Център за демографски изследвания към Президиума на БАН (чийто първи директор е С. Дамянов) и е издадено в поредицата „Българите по света“. Въпреки новата проактивна политика на социалистическата държава към българите в чужбина, в духа на времето на Желязната завеса книгата е предназначена „за служебно ползване“.

³ Писателят Павел Вежинов описва свое пътуване с българска делегация по повод Олимпийските игри в Мелбърн през 1956 г. Текстът съдържа предимно критични акценти към живота в страната, както и кратък разказ за среща с македонци, емигранти след Гражданската война в Гърция, които проявили интерес към България.

тинент с неговата българска диаспора, след преломната за България 1989 г. води до появата на нови пътеписи (Сорокин 1996)⁴ или на публицистични книги на представители на най-новата емиграция (Стайкова 2000)⁵, които добавят нови цветове към палитрата на връзките между България и Австралия.

Като цяло, българските архивни източници по темата, съхранявани във фондовете на Дипломатическия архив на българското Министерство на външните работи и на Славянския комитет / Комитета за българите в чужбина, както и периодичният печат не са използвани в досегашните публикации. Достъпът до австралийски източници и изследвания, включително до такива на самата диаспора, остава труден, но се компенсира отчасти чрез свободния достъп до електронни ресурси в световната Интернет мрежа.

Пътят към мултикултурна Австралия

Наричана „Долната земя“ (*Land Down Under*) поради своето географско разположение на юг от екватора, Австралия е континент-държава с огромна територия (7,7 млн кв. км, шеста по площ в света), но с не толкова голямо население (понастоящем близо 26 млн. души), което е концентрирано главно по южното и източното крайбрежие на страната. Нейните коренни жители са аборигените, за които се смята, че пристигат от островите на днешна Индонезия преди около 40 хил. години. Европейците откриват континента в началото на XVII век (холандска експедиция от 1606 г.), но първата колония – Нов Южен Уелс, се създава от британците през 1788 г., когато пристигат първите заселници – предимно заточени престъпници. Денят на появата на първото селище – 26 януари, става официален празник на страната през 1938 г., а през 1988 г. е обявен на държавен национален празник – Ден на Австралия (*Australia Day*). До началото на XX век територията на Австралия е разпределена в шест колонии на Британската империя. Въз основа на Австралийската конституция, влязла в сила през 1901 г., се формира Австралийският съюз (*Commonwealth of Australia*) като федерация от бившите британски колонии на континента. Властта в съюза е поделена между федералното правителство и съставлящите федерацията щати и територии⁶.

Връзките между Австралия и Британската империя / Обединеното кралство преживяват дълга еволюция от колониален статут до пълна независимост на Австралийския съюз. След нейното създаване през 1901 г. федерацията се развива като само-

⁴ Авторът Владимир Сорокин е български гражданин с руски произход, който разказва за свое пътуване с велосипед из Австралия.

⁵ В тази книга Мария Стайкова – учен биохимик, събира и представя свои писма за пребиваването си в Австралия през 90-те години на XX век.

⁶ Австралийските щати, които разполагат с по-голямо самоуправление, са шест – Нов Южен Уелс, Куинсланд, Южна Австралия, Тасмания (остров), Виктория и Западна Австралия, а двете територии, които са повече зависими от федералното правителство, са Северната територия и Австралийската столична територия.

управляваща се колония – по-късно доминион или полунезависима държава на империята, която, от своя страна, запазва върховната си законодателна власт по отношение на Австралия. Тази власт е прекратена с приетия от британския парламент Уестминстърски статут (*Statute of Westminster, 1931*), който установява законодателната независимост на доминионите. Статутът е приет от Австралия през 1942 г. и е в сила със задна дата от 1939 г. Законът за Австралия (*Australia Act, 1986*), приет едновременно от британския и австралийския парламент, прекъсва последните юридически връзки между двете страни. Така Австралия става окончателно суверенна държава с федерално управление.

Съвременна Австралия е парламентарна монархия в състава на Общността на нациите (бившата Британска общност) с държавен глава британската кралица, която е представена от генерал-губернатор и с двукамарен парламент. Държавното управление комбинира елементи на политическите системи на Великобритания и САЩ. Австралия няма официален език и официална религия, но английският език и християнските деноминации са доминиращи.

Ключови моменти от историята на Австралийския съюз през първата половина на XX век са неговото участие заедно с Великобритания в Първата световна война, икономическите и социални проблеми по време на световната икономическа криза в края на 20-те и началото на 30-те години и австралийското участие във Втората световна война на страната на антихитлеристката коалиция с преживените бомбардировки на австралийски градове от имперска Япония по време на войната в Тихия океан. Участието на австралийски части в известната битка при Галиполи между военните сили на Антантата и Османската империя през 1915–1916 г. и паметта за това историческо събитие имат изключително място в процеса на консолидиране на австралийската нация. Израз на тази памет е честването на 25 април на т.нар. Ден на австралийския и новозеландски армейски корпус (*Anzac Day – Australian and New Zealand Army Corps*).

Последствията от Втората световна война за Австралия са ускоряването на процеса на индустриализация на страната, пренасочването на нейната външна политика от Великобритания към САЩ и развитието на мултикултурно общество. След войната се провежда значителна имиграционна програма, като за две десетилетия от Европа в Австралия идват около 2 млн. души. Те намират реализация в бурно развиващата се икономика и в строителството на големи инфраструктурни проекти. Такъв е огромният хидроенергиен комплекс, чиито води се използват и за напояване, в югоизточната част на страната – Проекта на Снежната планина (*Snowy Mountain Scheme*), строен от 1949 до 1974 г., в чието изграждане вземат участие около 100 хил. души от 30 държави. Австралия участва със свои военни части и експерти в няколко горещи конфликти по време на Студената война на страната на силите, които искат да спрат разпространението на комунизма по света: в Корейската война (1950–1953) – като съюзник на САЩ и Великобритания на страната на Южна Корея; във Виетнамската война на страната на САЩ и

Южен Виетнам (между 1965 и 1975 г.) и др. През същия период подопечните на Австралия територии Науру (малък остров в Тихия океан на североизток от континента) и Папуа Нова Гвинея (на север от континента) придобиват независимост – съответно през 1968 и 1975 г. От 60-те години на века в Австралия се наблюдават засилени процеси към укрепване на чувството на национална идентичност и гордост (т.нар. „нов национализъм“) и същевременно – към мултикултурна промяна в отношението към коренното население и имиграцията. Партийната система в Австралия е двупартийна. Основните политически партии са Либералната партия на Австралия (*Liberal Party of Australia*), която е дясно-центристка и управлява страната в продължение на 23 години след войната, и ляво-центристката Австралийска лейбъристка / трудова партия (*Australian Labor Party*), чието правителство начело с Гоф Уитлъм (*Gough Whitlam*), дошло на власт през 1972 г., провежда значителни социални реформи и прави решителен поврат към мултикултурализма.

През XX век миграционните политики на Австралийския съюз се променят от национално ограничителни към мултикултурни със своеобразен вододел именно през 70-те години на века. Законът за ограничаване на имиграцията (*Immigration Restriction Act, 1901*), сложил начало на т.нар. политика на Бяла Австралия (*White Australia Policy*), ограничава неевропейската миграция към континента-държава. Тази политика има за цел да запази предимно англо-келтската (британско-ирландска) етнокултурна идентичност на австралийската нация. Същевременно, поради това че мигрантите от Обединеното кралство не са достатъчни, за да осигурят необходимата работна ръка, управляващите в Австралия допускат мигранти и от други части и държави в Европа – особено от страните в Средиземноморския регион, Германия, Нидерландия, бивша Югославия и др. Закон за миграцията от 1966 г. разширява достъпа в Австралия и на неевропейски емигранти, включително на бежанци от войната във Виетнам.

Промяната към политики на културно и езиково многообразие (*Culturally and Linguistically Diverse / CALD policies*) се извършва след 1973 г. по инициатива на споменатото правителство на Гоф Уитлъм, като се прилага на всички нива в държавата и обществото. Националната програма за мултикултурна Австралия (*National Agenda for a Multicultural Australia*) се ангажира с три сфера на политиката – културна идентичност, социална справедливост и икономическа ефективност. През 1977 г. се създава мултикултурната радио-телевизионна група SBS (*The Special Broadcasting Service*), чиято цел е да предоставя мултиезични и мултикултурни радио и телевизионни услуги.

От 60-те години започва промяна и в дискриминационното отношение към коренното население в страната с осъзнаване на несправедливостите, извършени в миналото спрямо аборигените, и потискането на тяхната култура. Референдум през 1967 г. премахва с голямо мнозинство дискриминационната клауза от конституцията, която изключва аборигените от преброяванията на населението в страната. През 1971 г. в парламента влиза първият представител на аборигените – Невил Бонер (*Neville*

Bonner). Законът за правата на земите на аборигените от 1976 г. утвърждава „неотменима“ собственост върху някои традиционни техни земи в Северната територия на федерацията (Macintyre 2020; Bolton 2005)⁷.

В съвременните публични политики спрямо малцинствата в Австралия се разграничават етнически и расови малцинства. Етническите малцинства включват гражданите на държавата с неанглоезичен произход (*non-English speaking backgrounds / NESB*) и се разделят на две групи – австралийци, които са родени в неанглоезична страна (*NESBI*, към 2011 г. – 26% от цялото население), и австралийци, родени в Австралия, но имащи поне един родител, който е роден в неанглоезична страна (*NESBII* – 20% от цялото население). От своя страна, расовите малцинства обхващат лицата с аборигенски произход (коренните жители) или произхождат от островите в Торесовия проток (*Torres Strait Island*, разположен между Австралия и Нова Гвинея) и съставляват общо 3,3% от цялото население на страната⁸.

Понастоящем Австралия е оценявана от експерти като едно от най-мултикултурните общества в света, а повечето австралийци се отнасят положително към мултикултурализма. В държава, която е създадена чрез миграции, историята на имиграцията става процес на национално изграждане, а приносите на имигрантите в австралийската икономика са високи, както и тяхната интеграция в австралийското общество.⁹

България/НРБ и Австралия

До Втората световна война Австралия е представявана от Великобритания в международните отношения. По време на войната, подобно на Великобритания, и Австралия обявява война на България (1942). След възстановяването на дипломатическите отношения между България и Великобритания в 1947 г. защитата на австралийските интереси в България се поема отново от британската легация в София.

През периода на Студената война България и Австралия се намират от двете страни на голямото геополитическо разделение в света. Въпреки реалностите на глобалното противопоставяне между Изтока и Запада, именно през този период се установяват консулски и дипломатически отношения между двете държави.

През 1962 г. българската страна поема инициативата за откриване на българско търговско представителство в Австралия и за сключване на търговска спогодба. Инте-

⁷ Вж. и: *History of Australia (1945–present)*, Wikipedia, [en.wikipedia.org/wiki/History_of_Australia_\(1945–present\)](https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Australia_(1945–present)) (посетен 01.09.2021).

⁸ Anthony, Karina. The Political Representation of Ethnic and Racial Minorities. New Parliamentary Library, Research Service. Briefing Paper 3/06, 2006, parliament.nsw.gov.au/researchpapers/Documents/the-political-representation-of-ethnic-and-racial-minorities/PoliticalRepFINALandINDEX.pdf (посетен 07.09.2021).

⁹ Rajadurai, Esther. Why Australia is the world's most successful multicultural society. The Mckel Institute, December 2018, mckellinstitute.org.au/research/articles/why-australia-is-the-worlds-most-successful-multicultural-society/ (посетен 07.09.2021).

ресно и показателно за новите веяния в българската политика е, че мотивите на Министерския съвет в София по това време не се аргументират само с развитието на търговските връзки с Австралия, а и със „защитата на многобройната политическа емиграция“ в тази страна. При преговорите в Сидни българският представител Благой Андреев иска да се разширят функциите на търговското представителство – с право на издаване на визи, гарантиране на неприкосновеност на сградата и архивите на представителството, гарантиране на дипломатическата поща. Тези искания не са приети от австралийска страна, тъй като излизат извън обхвата на функциите на търговските представителства. През 1963 г. е постигнато съгласие за създаване на българско търговско представителство в Сидни, докато търговските интереси на Австралия в България се поемат от нейното представителство във Виена. През следващата 1964 г. двете страни се съгласяват да открият и генерални консулства. Българският търговски представител Благой Андреев става временно управляващ Генералното консулство в Сидни, а през 1967 г. е назначен като титуляр на този пост. Въпреки изразеното съгласие от българска страна, Австралия не открива свое консулство в България (Матеева 1988: 36-39).

През 1967 г. вече по инициатива на Австралия в Белград се водят преговори между посланиците на двете страни за установяване на дипломатически отношения. След временно прекратяване на преговорите поради някои разногласия, те са възобновени по австралийска инициатива. Дипломатически отношения се установяват през 1972 г., като българският посланик в столицата на Индонезия – Джакарта, Пенчо Карпенев е акредитиран и в Австралия, а австралийският посланик в Белград е акредитиран в България (Матеева, Тепавичаров 1989: 60-61)¹⁰.

Отношенията между НРБ и Австралия се развиват предимно в търговската сфера, като стокообменът за 1981 г. например възлиза на 4 766 000 валутни лева. България изнася за Австралия сирене, замразени стерилизирани плодове и зеленчуци, металорежещи и пишещи машини, изолационни материали и др., а внася от там замразено и обезкостено месо, рутилов пясък, вълна, кожи и др. През 1975 г. българската страна предлага сключването на междудържавна културна спогодба, но австралийското правителство отказва да я подпише¹¹. При тези сравнително ограничени междудържавни отношения, наличието на българска диаспора в Австралия се оказва един от важните мотиви за интереса на социалистическа България към „Долната земя“.

¹⁰ Българското генерално консулство в Сидни представя България в Австралия до 2004 г., когато то е преобразувано в посолство в столицата Канбера. През 1992 г. Австралия акредитира в България посланика си в гръцката столица Атина, а от 1996 г. има и свой почетен консул в България.

¹¹ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 141, оп. 11, а.е. 159, л. 48. Според някои информации продажбата на български храни в Австралия на дъмпингови цени предизвиква недоволство у местни профсъюзни лидери, тъй като тази практика води до увеличаване на безработицата през 80-те години. – ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 163, л. 35.

Българите в Австралия до Втората световна война

Присъствието на българи на отдалечения континент-държава датира вероятно от последната четвърт на XIX век, но първата организирана група пристига през 1907 г. Значителна част от първите преселници са бежанци от Македония и Одринска Тракия, които тогава се намират под османска власт. Затова тук намира добра почва Македонската политическа организация (МПО, след 1952 г. наричана „патриотична“). Създадена в Северна Америка през 1922 г. като организация на преселниците от Македония, до началото на 90-те години на XX век тя стои на пробългарски позиции относно идентичността на славяноезчното население в силно оспорваната между балканските държави област. Нейните организационни структури в Австралия се създават през 30-те години под въздействие на печатното издание на МПО „Македонска трибуна“ и на дейци на организацията в Северна Америка. Има данни за пет такива организации в градове на континента-държава: в Пърт, Западна Виктория (1930), създадена по инициатива на Христо Аврамов, който се преселва от САЩ в Австралия; в Сидни, Нов Южен Уелс (1930) – „Народна македоно-българска организация“, която се присъединява към МПО; в Мелбърн, Виктория (1934), учредена също по инициатива на Хр. Аврамов – МПО „Тодор Александров“ с председател П. Т. Яневски; в Шепъртън, Виктория (1935) – МПО „Владо Черноземски“; и в Манжимуп, Западна Австралия (1938), създадена от Атанас Попов. Тяхната дейност е свързана изцяло с МПО в Северна Америка, която през 1938 г. започва да се нарича официално „МПО в САЩ, Канада и Австралия“. Според историка Трендафил Митев наличието на тези патриотични организации в Австралия е фактор в полза на българската идентичност сред имигрантите с произход от областта Македония, който намалява силата на гръцкото въздействие, упражнявано върху тях още от 20-те години на XX век (Митев 1995).

През периода между двете световни войни притокът към Австралия се увеличава с предимно икономически емигранти, градинари¹² и лица с други професии от царска България, както и с етнически българи от територии извън царството. Въпреки че се създават някои български колонии в големите австралийски градове по крайбрежието, до поява на организиран общностен живот на професионална, религиозна или културна основа на тези български мигранти не се стига. Самият акт на миграция в толкова далечна дестинация, големите разстояния между населените места и необходимостта от интеграция в новата непозната среда налагат предимството на индивидуалните житейски избори. Някои от мигрантите имат леви политически нагласи и очаквания, което създава условия за влияние на прокомунистическата пропаганда сред диаспората. През годините на Втората световна война, когато Австралия и България са в двата противостоящи военни съюза – съответно Съюзниците и Тристранния пакт, мъжете бъл-

¹² Повече за градинарите, емигрирали в Австралия вж. текста на Вл. Пенчев в настоящия сборник – бел. ред.

гарски поданици, подлежащи на военна мобилизация, както и мигранти с леви убеждения, са интернирани в трудови лагери. По същото време българи участват в славянското движение в Австралия, което се бори срещу нацистката антиславянска пропаганда и обслужва военната кауза на Съветския съюз.

Численост и социален профил на българската диаспора

По време на Студената война българските емигранти в Австралия съвсем не са толкова многобройни, колкото споменава цитираната по-горе външнополитическа информация от началото на 60-те години. Според данните в изследването на С. Дамянов и Л. Беров към средата на 80-те години „българската емиграция“ в Австралия наброява около 4400 души, които се разпределят по семейства (вкл. смесени) и по местоживееене както следва: 252 семейства в град Аделаида, столица на щата Южна Австралия, вкл. и в близкото до града селище Вирджиния, което е основано от българи; 210 семейства в Мелбърн, столица на щата Виктория; 162 семейства в Сидни, най-големия австралийски град и столица на щата Нов Южен Уелс; 120 семейства в Бризбън, столица на щата Куинсланд; 100 семейства в Пърт, столица на щата Западна Австралия, и др. (Ангелов, Беров 1986: 14-17). Тук трябва да се изтъкне, че тази приблизителна статистика визира население с произход предимно от следвоенните граници на България, тъй като според авторите на изследването повечето имигранти с произход от частите на областта Македония в границите на Югославия и Гърция по това време вече нямат българска идентичност¹³.

От друга страна, официалните данни за българите, извлечени от преброяванията на населението в Австралия, са доста по-ниски: през 1947 г. там са преброени едва 525 българи, през 1954 г. – 1224, през 1976 г. – 1743 и през 1991 г., т.е. скоро след началото на новата миграционна вълна след края на комунистическия режим в България – 1764 българи. Увеличението от края на 40-те и първата половина на 50-те години се обяснява с идването на политическите емигранти, а това от средата на 70-те години – вече с миграции по икономически причини (Kozhuharov 2001).

От 1602 австралийски граждани с български произход, според официалните данни на австралийското правителство за 1981 г., едва 21 души имат и българско гражданство. Наред с това, в Австралия живеят и неизвестен брой българи без гражданство¹⁴.

¹³ По „не съвсем точни данни“ на Комитета за българите в чужбина от 1984 г. в Австралия живеят около 5000 българи от тогавашните „предели“ на България, както и „около над 150 000 – от „старите [предели]“, които са обединени в различни организации и са подложени на различни влияния. – ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 159, л. 48.

¹⁴ Според тази информация на Генералното консулство в Сидни, ако се добавят и децата от смесени семейства, в които поне единият родител е българин, общият брой на българите по същото време ще достигне 4500 – 4600 души. – ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 159, л. 66. Тези изчисления съвпадат приблизително с вече посочените в книгата на С. Дамянов и Л. Беров.

Изпитвайки остра нужда от работна ръка, след Втората световна война Австралия поема ангажимента да приема ежегодно определен брой бежанци от Европа и сключва допълнително договори с някои западноевропейски държави за прием на икономически емигранти. По приблизителни данни тогава пристигат и около 300 български политически емигранти. Това са бивши студенти, учили и завършили предимно в Германия, които не желаят да се върнат в България след преврата на 9 септември 1944 г. и установяването на доминирано от комунистите правителство, или лица, свързани с предишното политическо управление, които са или биха били преследвани от комунистическите власти. В условията на следвоенната конфронтация между Изтока и Запада, присъствието на тези политически емигранти води неизбежно до политизация на отношенията сред българската диаспора в Австралия. Подобно на ситуацията в САЩ и Канада, другото съществено предизвикателство към диаспората след Втората световна война е значителният приток на мигранти от гръцка Македония след Гражданската война там, приключила през 1949 г., и по-късно от югославска Македония след либерализацията на условията на пътуване, извършена от режима на Тито. Преселниците от Югославия стават проводници на утвърждаващата се македонска етнонационална идентичност, насърчавана активно от Белград и Скопие.

По отношение на социално и материално положение към средата на 80-те години българите в Австралия са разнородна група. Според цитираното българско проучване сред тях има няколко заможни „милионери“, които са придобили капитали от строително предприемачество или търговия (около 1% от всички българи; такива са Джордж Коста / Георги Костов в Мелбърн, Стойко Димитров в Бризбън, Иван Цонев в Аделаида и Бризбейн), собственици на магазини и дребни стокопроизводители (ок. 12%), градинари и фермери (около 29%, от които около 6% са по-заможни), представители на свободни професии (ок. 4%), служители (около 17%), наемни работници (около 4%), безработни (около 5%) и др. (Ангелов, Беров 1986: 17-34).

Българските имигранти дават своите приноси в различни сфери на развитието на континента-държава. Така например, повече от 100 български специалисти и общи работници участват в изграждането от 1949 до 1974 г. на вече споменатата хидроенергийна система в Югоизточна Австралия, която е най-голямата в южното полукълбо. Емигрираният от Германия през 1950 г. Иван Иванов (1918-1986) става изявен архитект в Пърт. Политически емигрант, намерил убежище в Австралия към средата на 50-те години, е Илия Вълков (*Yull Brown*) (1922-1998), който през 1971 г. прави в Сидни забележителното, признато, но и оспорвано, откритие „Браунов газ“ (получаване на енергия от вода). От 1986 г. пианистът проф. Николай Евров става преподавател в Консерваторията в Сидни, и т.н. (Колев 2013: 375-376).

Малобройността на имигрантите с български произход, разпръснатото им заселване и огромните разстояния между тях, социалната им нееднородност и политизацията на общността са препятствията за формиране на общност и на единни организаци-

онни структури през разглеждания период на Студената война. Благоприятна предпоставка за етнокултурна изява, от друга страна, е новата австралийска държавна политика, която зачита и стимулира културните традиции на имигрантите, изграждайки мултикултурно общество. Формите на организационен и общностен живот на австралийските българи през втората половина на XX век са българските църкви и църковни общини, културните сдружения и политическите организации, медиите и др.

Български църкви и църковни общини

Инициативата за създаване на българска църковна организация в Австралия се поема от организацията на МПО в Мелбърн. Нейната цел е да стимулира духовното единство на православните българи в усложнените условия след Втората световна война. Със съдействието на Централния комитет на МПО от септември до ноември 1950 г. се организира посещение на епископ Андрей Велички, който е начело на Българската православна епархия в Америка. По това време той е в конфликт със Светия синод на Българската православна църква в София заради опеката на комунистическата власт върху църквата и решението на епархийския събор от 1947 г. „американската“ българска епархия да се самоуправлява. Посещението на епископ Андрей в Австралия преминава при голям интерес сред тамошната диаспора. Той отслужва църковни служби в няколко града и кръщава деца с български произход. Тогава е решено центърът на българската църковна организация в Австралия да бъде в Мелбърн, начело с вече избрано църковно настоятелство; ръкоположен е тържествено първият свещеник – Петър Филипов; предвидено е да се създадат църковни общини в градовете Пърт, Аделаида, Канбера и Сидни. Скоро след посещението е осигурена сграда за първия български църковен храм в Австралия – този в Мелбърн (Митев 1995: 51-55).

През разглеждания период български църкви и църковни общини към тях, ръководени от настоятелства, се създават в Мелбърн (църквата „Св. Кирил и Методий“ с Македоно-българска община към нея, 1950 г.) и в Аделаида (църквата „Св. Петка“, осветена през 1975 г.). Те се посещават не само от преселници от България, но и от имигранти с произход от Егейска (Гръцка) Македония. И двете църкви се намират в диоцеза на Българската православна епархия в САЩ, Канада и Австралия и са обслужвани от свещеници, изпращани от Светия синод на Българската православна църква в София след помирението между епископ Андрей Велички и Синода през 1964 г. Църковните храмове стават средища на общностния живот на диаспората. Към тях функционират зали (*halls*, наричани и „салони“), в които се провеждат сбирки, концерти и празници и които са давани под наем, носейки допълнителни доходи на църквите. От друга страна, именно църквите стават терен и на остри съперничества между старите емигранти и новата политическа емиграция, както и между българи и македонци. Политическата емиграция в Мелбърн създава своя алтернативна църковна община „Св. Иван Рилски“.

Културни сдружения, медии, училища

Българските културни сдружения в Австралия са по-рядко само български, а често смесени – австралийско-български. В тях членуват не само етнически българи и те понякога са оглавявани от видни австралийци с леви политически убеждения и симпатии, които заемат важни постове в администрацията и политическата система в страната. Смесените сдружения се предпочитат от тамошните българи поради опасения, че чисто българските сдружения биха породили обвинения във връзки с „комунистическа“ България. По-късно те се приемат и насърчават по тактически причини и от българските институции в София, поддържащи връзки със задграничните българи.

Най-активен е организационният живот в Аделаида, където се създават дружество „Българско неделно училище“ (1949), танцови трупи (след 1956), Българско културно дружество (1965), преустроено в Австралийско-българско дружество (1978), както и Женско дружество. Създател и по-късно почетен председател на културното дружество е Иван Цонев, заможен българин, мигрирал в Австралия от Германия, но непрекъснал своите контакти с България¹⁵. А секретар и главен двигател на дружеството през 80-те години е Ирина Кръстева, активист на лявото крило на Лейбъристиката партия в Австралия. Австралийско-български дружества възникват също в Мелбърн (1965), в Сидни (60-те години), в Бризбън, с председател също заможния емигрант Стойко Димитров, и в Пърт (1981), създадено с усилията на българското Генерално консулство в Сидни. Активните членове на тези дружества обаче са малобройни. Според консулска информация от 1981 г. в Мелбърн те са не повече от 10 души, в Сидни – 20 души, в Пърт – 25-30 души плюс не повече от 10 души от Егейска Македония, „които могат да приемат, че имат нещо общо с България“¹⁶.

Особена позиция има Българо-австралийското дружество „Родина“ в Мелбърн, което е създадено през 1950 г. от Богдан Христов с българска патриотична насоченост. През следващите години в него доминират политически емигранти без каквито и да били симпатии към комунистическата власт в България. По-късно, по инициатива на емигранта Димитър Вацов, дружеството се обявява за „надпартийна“ организация, чийто устав ѝ забранява да развива „политическа и патриотична дейност“.

Последното за периода, създадено през 1989 г. сдружение, е Българското културно-просветно дружество „Българи“ в Мелбърн с председател Здравка Миланова, което търси съдействие и подкрепа от Комитета за българите в чужбина в София.

Периодичният печат на „лоялната“ българска диаспора в Австралия е пряко обвързан с финансиране от София. Така, със средства на Славянския комитет през 1972-

¹⁵ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 150, л. 60-67, Информация на генералния консул П. Бозов с предложение за награждаване на Иван Цонев по случай неговата 60-годишнина, 1981 г. Иван Цонев е брат на известния български актьор Коста Цонев.

¹⁶ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 151, л. 50-51, Кореспонденция, 1981 г.

1973 г. емигрантът Светослав Йонков издава бюлетина „Възраждане“¹⁷, а от 1983 г., с финансиране от Комитета за българите в чужбина, същият става главен редактор на в. „Родно слово“, който е официално издание на Австралийско-българското дружество в Мелбърн. Нещо повече, във връзка с честването на 1300-годишнината на българската държава, по предложение на Генералното консулство, Славянският комитет в София подготвя юбилеен лист „Златосруй“, който е изпратен само за отпечатване в Австралия и излиза, чисто формално, като „издание на българи в Австралия и Нова Зеландия“¹⁸. В Аделаида и Мелбърн се издават нередовно църковни „бюлетини“, а в Сидни – бюлетин „Български дух“. Немногобройната българска диаспора се ползва ефективно от новата мултикултурна медийна политика на Австралия. Радио емисии на български език или т.нар. български радиочасове се излъчват по „етническите радиостанции“ в Аделаида, Мелбърн (водена от Тихомир Тихов¹⁹), Бризбън и Пърт, повечето от които също са подпомагани с материали от София²⁰.

През 60-те години неделно училище за изучаване на български език функционира в селището Вирджиния край Аделаида, а по-късно такива курсове се откриват и към българската църква в Мелбърн.

Организации и медии на политическата емиграция

Политическите организации на българите в Австралия възникват от края на 40-те години, имат антикомунистическа насоченост и са поделения на основните организации на българската политическа емиграция. В Мелбърн се издават антикомунистическите печатни издания „Освобождение“ и „Завет“, а в Сидни Цанко Иванов списва бюлетин „Зора“²¹ (вж. и Дамянов, Беров 1986: 36-55; Тамбуев 1968: 215-218, 226-236).

Въпреки обединяващата сила на антикомунизма, българската политическа емиграция след Втората световна война (по приблизителни данни тези емигранти са общо между 10 000 и 12 000 души) е силно разединена, както идеологически – в спектрите десница-център-левица и монархисти-републиканци, така и организационно. Сравнително най-голямо влияние имат две трансгранични организации. Българският национален фронт (БНФ) с лидер Иван Дочев обединява политически емигранти с

¹⁷ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 150, л. 42-44, Кореспонденция, 1981 г.

¹⁸ Златосруй: Юбилеен Кирило-Методиевски лист: Издание на българи в Австралия и Нова Зеландия: Посветен на 1300 годишнината от основаването на българската държава; ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 150, л. 14-15, Кореспонденция, 1981 г.

¹⁹ Тихомир Тихов е оперен певец и съпруг на оперната певица Надя Афеян, която също участва в радиопредаванията заедно със своя брат Светослав Йонков, който е и редактор на споменатите периодични издания.

²⁰ Вж. например обобщената информация в ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 159, л. 26-37, Информация относно състоянието на австралийско-българските дружества и българската колония в Австралия към 3.10.1983.

²¹ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 32, л. 14-15, Справка към 9.02.1980; Пак там, ф. 141, оп. 11, а.е. 165, л. 3-8, Зора, български периодичен бюлетин в Сидней, Австралия [1989].

дясна и националистическа ориентация, предимно бивши легионери (членове на Съюза на българските национални легиони), монархисти и др. От своя страна, Българският национален комитет „Свободна и демократична България“ (БНК) с лидер д-р Г. М. Димитров включва предимно земеделци (дейци на БЗНС) и лявоцентристки политически среди с прорепубликански убеждения и се поддържа от САЩ. Историята на българската политическа емиграция е съпроводена с много противоречия, с разцепления, както се случва с БНФ след 1959 г., и с безуспешни опити за обединение около организация, лидер или царя в изгнание Симеон II.

Главните центрове на българската политическа емиграция са в САЩ и големите държави в Западна Европа. В Австралия също се създават клонове на БНФ, БНК и дори на анархисткия Съюз на българските безвластници в чужбина (Другата България 2000: 7, 101, 287). Изследванията и периодичният печат от 50-те години дават информация за остри противоречия и в средите на политическите емигранти в Австралия. Такива възникват дори между подразделения на една и съща организация, като тези между структурите на БНК в Мелбърн и Аделаида. Причините са лични амбиции за влияние и за обединение на емиграцията. Политическата дейност на австралийските емигрантски политически структури се свежда до връзки с организационните централи, разпространение на периодичен печат, чествания на годишнини от убийството на земеделския лидер Никола Петков (1947), взаимопомощ, неформални сбирки (Василева 1989: 174-176).

Организация на БНФ се създава в Аделаида, а нейни секции в Мелбърн, Сидни и Канбера. Дългогодишен председател на местната организация в Аделаида е Иван Ю. Денчев (1921-1985). Бивш пилот, той емигрира от България в Германия, където следва икономика, и от там се прехвърля в Австралия, където работи като главен счетоводител в цех на автомобилните заводи „Крайслер“ в Аделаида. През 1955 г. влиза във върховното ръководство на БНФ като един от представителите на местните организации. В духа на национално ориентирания профил на БНФ, Денчев развива мобилизираща дейност сред българската диаспора с чествания на национални празници (3 март и 24 май), създаване на танцова група към църквата „Св. Петка“ и пр. Същият се утвърждава и като дългогодишен председател на църковното настоятелство, което започва да се попълва предимно от членове на БНФ. Той дава и идеята за организиране на неделно училище за децата към българската църква в Аделаида (Стателова, Танкова 2002: 79-80). Силните позиции на политическите емигранти, разбира се, не се одобряват от представителите на Генералното консулство на НРБ в Сидни. Политическите емигранти стават обект на предимно негативни оценки и в книгата на С. Дамянов и Л. Беро²².

Българската политическа емиграция в Австралия свиква периодично т.нар „общобългарски емигрантски събори“. Опит за нейното обединение се прави през първата

²² Двамата български учени квалифицират политическите емигранти като „бивши офицери и полицейски изверги“, а тяхната дейност като „политически комбинации на реакционните сили“ срещу България (Ангелов, Беро 1986: 37, 41).

половина на 80-те години със създаването на „Обединена патриотична организация“. Тя си поставя за цел не само обединението, а и привличането на новите предимно икономически емигранти от България. За израслите в социалистическа България обаче идеите на старите политически бегълци след Втората световна война вече не са особено атрактивни. Според наблюденията на Генералното консулство влиянието на „вражеската“ емиграция върху диаспората по същото време като цяло намалява²³.

Политизация на отношенията сред диаспората

Различният произход на имигрантите и съответно тяхното отношение към управляваната от комунистическа партия метрополия са причините за политизацията на отношенията сред диаспората. Напрежението и междуособните борби съвсем не се ограничават само до обвинения като „комунистически агент“, „български шпионин“, „родоотстъпник“ и пр.

Най-разединена политически е и сравнително най-многобройната българска общност в Аделаида. Антикомунистически ориентирани имигранти там установят контрол не само върху църковното настоятелство и салона, а и над женското дружество и българския радиочас. Противоречията между настоятелството на общината към българската църква „Св. Петка“ и свещеника Михаил Ковашки, обвинен във финансови злоупотреби, водят до временно затваряне на църковния храм. Новият български свещеник Александър Манасиев е убеждаван или изкушаван от настоятелството с по високо възнаграждение, за да се отдели от Светия синод в София и да се присъедини към Американската православна църква. Лоялните към НРБ имигранти с български произход в Аделаида са обединени в Австралийско-българското дружество.

Подобно разделение има и сред българите в Мелбърн, където освен Австралийско-българското дружество, което поддържа връзки с Генералното консулство и институциите в НРБ, както вече беше посочено, съществува и Българо-австралийско дружество „Родина“, което включва предимно политически емигранти, не сътрудничи с Генералното консулство и създава своя отцепническа църква.

Българо-македонските църковни разпри

Добре финансираната промакедонска дейност в Австралия се провежда от 37 организации, от които 16 в Аделаида и 12 в Мелбърн (по данни от 80-те години). Тези организации и техните издания разгръщат интензивна антибългарска пропаганда, за което свидетелства например една декларация на „Македонската етническа общност в щата Нов Южен Уелс“ от 1987 г. В нея се осъждат „българските фашистки жестокости“ във Вардарска Македония по време на Втората световна война и нарушаването на „основните човешки права“ на „потиснатото македонско население“ в тогавашна Бълга-

²³ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 159, л. 35-36.

рия²⁴. При това положение, наследеното от периода до Втората световна война общо съжителство на българи и македонци в някои църковни храмове в Австралия се оказва вече невъзможно.

От средата на 50-те години в църквата „Св.св. Кирил и Методий“ в Мелбърн се развихря борба за нейното овладяване от македонците. През 1959 г. подменено църковно настоятелство налага решение за нейното откъсване от Българската православна църква, което е обнародвано в австралийския официален печат. През 1984 г. настоятелството към църквата, в което вече преобладават емигрантите от Вардарска Македония, прави нов опит да я македонизира, като отстрани българския свещеник Александър Попов и отдели църквата от Светия синод в София. Конфликтът ескалира до опожаряване на салона към църквата, заплашителни обаждания по телефона и опит за покушение срещу свещеника. Целите на настоятелството са осуетени благодарение на съдебните мерки, инициирани от свещеника и след намесата на Светия синод чрез владиката Йосиф, управляващ Акронската епархия в САЩ, който посещава Мелбърн, разпуска настоятелството и назначава ново. Принос в тази насока има и успешната мобилизация за запазване на българската църква от страна на всички българи в града, независимо от тяхната политическа ориентация.

В породения „вакуум“ след временно затваряне на църквата „Св. Петка“ в Аделаида, която се посещава и от преселници от Македония, се създава македонска църква със свещеник, изпратен от Скопие.

На силен натиск от страна на промакедонската пропаганда са подложени старите емигранти от България в западния град Пърт, където има значително присъствие на изселници от Вардарска Македония, обединени в Независима македонска община със солидна материална база (Дамянов, Беров 1986: 36-51).

Отношение на диаспората към метрополията

В пътеписната си книга, появила се след посещение в Австралия през 60-те години, Георги Тамбуев привежда примери за раздвоеното отношение на тамошните българи към метрополията България. Според него, носталгията и силният интерес към всичко, свързано със старата родина, са характерни за старите емигранти, включително за немалко изселници от Егейска Македония и дори за някои нови икономически емигранти от социалистическа България, разочаровани от трудностите, които срещат в Австралия. Но авторът дава свидетелства и за пълно недоверие и негативизъм спрямо комунистическите власти в НРБ сред политическите емигранти, които се интересуват от въпроси като дали има шансове за скорошно въстание срещу комунистите в България или кога Симеон II ще се възкачи на българския престол (Тамбуев 1968: 203-259).

²⁴ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 163, л. 40-41, Macedonian ethnic community of N. S. W., Statement, 10 October 1987.

Близо двайсетина години по-късно Симеон Дамянов и Любен Беров представят политическите нагласи и отношението към България сред лоялните спрямо НРБ имигранти. Те констатираат слабото влияние на левите политически идеи (такива има само сред някои нисши служители и пенсионери), което обясняват с факта, че мнозинството имигранти с български произход са успели да постигнат добро материално положение. От друга страна, политическата ориентация и отношението към НРБ не се оказват функция само на материалния статус. Най-заможните българи в Австралия по това време проявяват лоялно отношение към социалистическа България и подпомагат местните организации също с „лоялна“ ориентация. Според двамата учени, причините за това са свързани не само и не толкова с вече променената и активизирана по това време държавна политика спрямо българите в чужбина, колкото със „запазило се [у заможните имигранти] чувство на нецветен български патриотизъм и засилваща се носталгия по родината във вече напреднала възраст“ (Дамянов, Беров 1986: 34-35).

Всъщност при връзките на заможните представители сред диаспората с метрополията и сътрудничеството с нея понякога действат и други много по-прагматични бизнес мотиви. Пример за това е дългогодишният и авторитетен лидер на дружеството в Бризбейн Стойко Димитров, който е избран и за член на Настоятелството на Комитета за българите в чужбина. Намерението да финансира създаването на клуб на българското сдружение в града той обвързва с желанието си да стане официален представител на българските монополни компании „Балкантурист“ и „Балкан“, чиито офиси възнамерява да разположи в сградата на клуба. Важно условие за неговото евентуално дарителство е и очакваното разрешение от австралийските власти в щата Куинсланд да се ползват игрални автомати, с каквито той иска да оборудва клубната зала²⁵.

През 1983 г. българският консул в Сидни Т. Тодоров търси причините за наблюдаваната от него апатия сред дружествата и емигрантите спрямо обществените инициативи, свързани с България. Според него, тези причини са: засилената антикомунистическа пропаганда и страхът от обвинения в прокомунистическа дейност или дори от икономически репресии от страна местните австралийски власти и „вражеската“ емиграция; влошаващото се икономическо положение в Австралия, което принуждава хората да се затварят в себе си; недоволството на гостувалите в България „австралийски“ емигранти от административните проблеми, създавани на техните близки, заради задължителните декларации, подавани пред българските власти. Наред с това, консултът изтъква като друга причина и малобройността на българските емигранти, които имат „нужното интелектуално ниво“, за да изпълняват задачи с културно-просветен характер.²⁶

²⁵ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 151, л. 40, Кореспонденция, 1981 г.; Пак там, ф. 141, оп. 11, а.е. 165, л. 11, Докладна записка на вицеконсула Здравелин Георгиев, 1989 г.

²⁶ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 159, л. 36-37.

Политиките на НРБ спрямо диаспората

В условията на Студената война политиките на НРБ спрямо българите в чужбина се люшкат от националния нихилизъм до национализма, без да изоставят комунистическата пропаганда. Партията-държава инструментализира „външните“ българи, които са пренебрегвани или обгрижвани, следени, контролирани или употребявани с оглед стратегическите и тактически цели на режима. Различните политики се основават на селекция спрямо отделните общности и лица и се провеждат чрез дирижирани контакти. Емиграцията в западните държави се дели на „прогресивна“ и „реакционна“ (дефинирани също като „патриотична“ и „вражеска“) в зависимост от нейното отношение към комунистическата власт в София. Интересът на партийното и държавно ръководство към емигрантската проблематика е свързан с т.нар. „идеологическа борба на международната арена“, в която режимът се старее да противодейства на насочената срещу него „вражеска“ пропаганда. Всичко това се отнася и за политиките спрямо диаспората в Австралия.

Архивните документи разкриват усилията на дипломатите от Генералното консулство в Сидни да направляват и контролират процесите сред диаспората, като от една страна стимулират лоялните емигранти и тяхното обединение, а от друга – неутрализират и разделят антикомунистическата политическа емиграция. Контактите на консулството с имигранти с български произход често напомнят сложна игра, в която дипломатите използват инструментариума на визовия режим, периодичните амнистии в България или жестовете на внимание и услугите спрямо мигранти и техни роднини, за да печелят лоялността на своите колебаещи се „обекти“. Същевременно те са натоварени да наблюдават процесите сред македонската емиграция, чиято антибългарска пропаганда ескалира под въздействието на Скопие и Белград.

Важна роля в политиката по отношение на диаспората има Славянският комитет/ Комитетът за българите в чужбина в София²⁷, който работи в тясно сътрудничество с Генералното консулство в Сидни. Комитетът развива особено интензивна дейност през последното десетилетие на Студената война, което започва с мащабното честване на 1300-годишнината от създаването на българската държава през 1981 г., отбелязано с различни инициативи и в Австралия²⁸. Той разпространява своя печатни органи списанията „Славяни“ и „Родолюбие“, изпраща литература, сувенири, рекламни материали, както и аудио записи за българските радиочасове, финансира печатни издания, провежда срещи с емигранти в София или в Австралия, изготвя специални програми за

²⁷ На 7 септември 1982 г. Славянският комитет е преименуван на Комитет за българите чужбина. Официално преименуваният комитет се изгражда на обществено-държавни начала и се управлява от избираемо настоятелство и оперативно ръководство, но реално остава под опеката на комунистическата партия-държава.

²⁸ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 151, л. 90-94, Информация за честването на юбилейната годишнина, проведено в Австралия през м. октомври 1981 г.

работа с диаспората. В тази дейност възникват неизбежно проблеми в отношенията с някои личности, на които се разчита за провеждане на българската политика.

Пример за това дават обстоятелствата около финансирането от Комитета вестник „Родно слово“, издаван в Мелбърн от началото на 1983 г. Официално изданието се финансира от главния му редактор Светослав Йонков, който обаче изразява желание да публикува в него и някои критични материали за България, предявява по-високи финансови претенции, отколкото е реалната цена на изданието и става инициатор на критично писмо по повод отказана от България виза на български турчин²⁹.

Доверието на представителите на НРБ печелят доказани симпатизанти на левизата, какъвто е Иван Иванов, икономически емигрант от 1936 г. и активист на дружеството в Бризбейн. Той развива политическа дейност, като става и член на Централния комитет на Австралийската социалистическа партия (марксистка партия, с която Българската комунистическа партия (БКП) поддържа контакти) и дори е издиган на избори като неин кандидат за сенатор. Във връзка с неговата 60-годишнина през 1981 г. той е предложен за българска държавна награда от Генералното консулство и по покана на Славянския комитет гостува в България, където разговаря по политически въпроси с представител на Централния комитет на БКП³⁰.

Комитетът в София лансира и подкрепя идеи за организационно обединение на всички лоялни към НРБ емигранти в Австралия и за тяхно общо печатно издание, които не се реализират. Съвместна дейност на Генералното консулство и Комитета е акцията за набирането на дарители за мащабната инициатива за строителство на Дом на българите в чужбина „Родна стряха“, която също няма голям успех на австралийска земя. Минимален е интересът сред емигрантите и към стипендиите за обучение на българи от диаспората в български университети. Принос за подпомагането с аудио материали на българските радиочасове в Австралия има Главната редакция „Предавания за българите в чужбина“, която функционира към „Радио София“.

През 70-те и през 80-те години управляващите в София използват по-активно „патриотичния“ арсенал, за да привлекат все по-широки слоеве от диаспората. Тежестта на комунистическата идеология привидно намалява, но старите ограничения в политиките на партията-държава се запазват. Същевременно се активизира дейността на разузнавателните органи на комунистическия режим сред диаспората в западните държави. Със следенето на политическата емиграция и нейните организации са ангажирани пряко разузнавателните органи на Дирекцията/Комитета за държавна сигурност към Министерството на вътрешните работи в София.

Предвид перспективите на обширния австралийски пазар и предимствата на австралийския долар като стабилна конвертируема валута, от българска страна се оценя-

²⁹ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 158, л. 46-49, Информация относно състоянието и перспективите по издаването на в. „Родно слово“, 1983.

³⁰ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 151, л. 32, 35, Кореспонденция, 1981 г.

ват някои възможности да се използват заможни и инициативни емигранти от България (като Петър Мечев в Сидни и Емил Миланов в Мелбърн), за да се разшири твърде ограничен българския внос в Австралия. Пречки в тази насока са някои недостатъци в работата на българските външнотърговски обединения, които проявяват мудност и неосведоменост при търговските преговори или покачват без предизвестие цените на стоките. Българите търговци в Австралия се оплакват и от неетични прояви в поведението на Българското търговско представителство в Сидни, което се стреми да достигне пряко до потребителите, заобикаляйки посредниците, за да осигури пълен контрол върху търговските връзки от страна на държавните външнотърговски организации в България (Дамянов, Беров 1986: 51-54).

Изследването на Симеон Дамянов и Любен Беров установява като цяло „твърде неблагоприятните [за НРБ] перспективи за бъдещето на българския етнически елемент в Австралия“. Двамата автори имат предвид застаряването на лицата от старата икономическа емиграция, която е положително настроена към България, и излизането на преден план на новите политически и други емигранти след Втората световна война, както и увеличаването на смесените семейства, водещо до загуба на българския език и българското самосъзнание. Предизвикателната идея за „инжектиране“ на нови емигранти от метрополията с цел да се поддържа „колонията“ (по подобие на такива практики от страна на Югославия и Гърция), която се предлага по това време от някои австралийски българи, те отхвърлят категорично с оглед на много ниския прираст на населението в България и очаквания недостиг на работна ръка в национален мащаб. Противодействие за забавяне на тези „неблагоприятни тенденции“ авторите на изследването виждат в подготовката на няколко специалисти с висше образование в български университети, в разширяването на преподаването на български език в австралийски университети и съставянето на учебно пособие за неговото изучаване, в по-широкия досег с българското изкуство и българския спорт и в разпространението на ежемесечен бюлетин с новини от България сред диаспората (Дамянов, Беров 1986: 55-63).

Заклучителни думи

Съставена от сравнително малобройни етнически и граждански „отломки“ и резултат на различно мотивирани миграционни вълни, българската диаспора в Австралия по време на Студената война преживява период на политически и национални разделения и противопоставяния. Те са проекции на глобалния геополитически конфликт на епохата, който усложнява отношенията сред самата диаспора в държава, която е част от Западния блок, както и връзките на емигрантите с метрополията, която е част от Източния блок. Тези разделения са също така следствие и на ускорения и успешен процес на утвърждаване на македонска етническа нация в социалистическа Югославия и в емиграция, чийто главен разграничаващ контрапункт стават България и етническите българи.

Все пак цитираният песимизъм спрямо бъдещето на българската диаспора на австралийска земя, изразен от нейните изследователи през 80-те години на миналия век, се оказва преждевременен. След края на комунистическия режим в България и на Студената война се наблюдава естествено „инжектиране“ на нови емигранти от метрополията. Макар че те са водени основно от икономически мотиви, в емиграция част от тях преоткриват напуснатата родина и продължават някои институционални и организационни традиции на диаспората от предходната епоха. Същевременно новите емигранти определят нов съвременен облик на българското присъствие в „Долната земя“. Далеч от старите политизации, той съчетава прагматизма на постмодерната мобилност с емоционалната потребност от традиционна общностна принадлежност.

Цитирана литература:

Василева, Бойка. 1989. *Българската политическа емиграция след Втората световна война.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Вежинов, Павел. 1957. *До Мелбърн и обратно.* [София]: Държавно издателство „Медицина и физкултура“.

Дамянов, Симеон, Любен Беров. 1986. *Българите в Австралия.* София: Издателство на БАН.

Другата България. 2000. Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция, 1944–1989. София: Анубис.

Колев, Йордан. 2013. Майка България и нейните чедра по света. Справочник за българските общности, училища, църковни общини, културно-информационни центрове и други организационни центрове по света). София: Държавна агенция за българите в чужбина.

Матеева, Мария, Христо Тепавичаров. 1989. *Дипломатически отношения на България, 1878-1988.* София: Издателство на БАН.

Матеева, Мария. 1988. *Консулски отношения на България. 1879–1986. Справочник.* София: Издателство „Д-р Петър Берон“.

Митев, Трендафил. 1995. Създаването на българските патриотични организации в Австралия. – *Военноисторически сборник*, 1, 29-56.

Пенчев, Владимир, Анелия Авджијева. 2021. Организации на българите в Австралия и Нова Зеландия – социални мрежи и културно наследство. – Воскресенски, В., М. Христова, Т. Матанова (съст.). *Български общности в чужбина: Аспекти на културата идентичността и миграцията.* София: Издателство на БАН „Проф. М. Дринов“, 41-62.

Сорокин, Владимир. 1996. *До Австралия за \$ 1.* София: Издателска къща „Галактика“.

Стайкова, Мария. 2000. *Австралия – България: взаимно непознати.* София: Издателство „Карина М“.

- Стателова, Елена, Василка Танкова. 2002.** *Прокудените*. Пловдив: Жанет 45.
- Тамбуев, Георги. 1968.** *Като милионер в Австралия*. София: Издателство на НС на ОФ.
- Тилев, Христо П., Н. Попов. 1966.** *Австралия*. София: „Наука и изкуство“.
- Цанева, Еля. 2005.** Какво и как празнуват българите в Австралия. – *Българска етнология*, 1, 35-47.
- Цанева, Еля. 2018.** Българските градинари под Южния кръст (Общността на българите в град Аделаида, Южна Австралия). – *Български фолклор*, 2, 235-249.
- Anthony, Karina. 2006.** *The Political Representation of Ethnic and Racial Minorities*. New Parliamentary Library, Research Service. Briefing Paper 3/06.
- Bolton, Geoffrey. 2005.** *The Oxford History of Australia: Volume 5: 1942-1995. The Middle Way*. Melbourne & Oxford: Oxford University Press.
- Kozhuharov, Stefan. 2001.** Bulgarians. – Rupp, J. (ed.). *The Australian People: An Encyclopaedia of the Nation, its People and Their Origins Encyclopedia*. Cambridge: Cambridge University Press, 188.
- Macintyre, Stuart. 2020.** *A Concise History of Australia*. Cambridge Concise Histories. Melbourne & Cambridge: Cambridge University Press.
- Tzaneva, Elya. 2012.** The Bulgarians “Down Under” – Home and Away. – Hristov, P. (ed.). *Migration and Identity: Historical, Cultural and Linguistic Dimensions of Mobility in the Balkans*. Sofia: Paradigma, 299-311.
- Tzaneva, Elya. 2015.** Towards a Concept of Migration-Homland-Culture (Case Study of Post-War Bulgarian Migrations to Australia). – Hristov, P., A. Kassabova, E. Troeva, D. Demski (eds.). *Contextualizing Changes: Migrations, Shifting Borders and New Identities in Eastern Europe*. Sofia: Paradigma, 99-110.

Биографична справка: Благовест Нягулов е доктор по история, доцент в Института за исторически изследвания при Българска академия на науките. Има интереси и научни публикации по теми от новата и съвременната история – историография и памет за миналото, етническа политика и международна защита на малцинствата, български общности в чужбина и малцинствените общности в България, сравнителна история на държавите в Югоизточна Европа, българо-румънски отношения.

E-mail: bna2002@mail.bg

Копнеж по Южния кръст или още веднъж за българската градинарска „експанзия“, този път извън Европа

*Владимир Пенчев,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Резюме: Още в края на XIX век Константин Иречек отбелязва, че в Европа представата за българина вече се отъждествява с българския градинар. Цел на настоящия текст е да покаже, че през XX век тази представа се разпространява и по други континенти. Авторът се фокусира конкретно върху процеса на заселване на българска градинарска „колония“ в австралийския град Аделаида, на формирането на българска общност там с характерни общностни институции и върху битието ѝ през десетилетията до днешно време. Логичен акцент са и съвременните прояви на съхраняване и развитие на българското културно наследство.

Ключови думи: българи в Австралия, градинари, Аделаида, културно наследство

Още в края на XIX век Константин Иречек отбелязва, че в Европа представата за българина вече се отъждествява с българския градинар. И това не е странно, тъй като тъкмо градинарството се очертава по онова време като най-значимото българско стопанско постижение, привличащо вниманието на външния свят. А то е привлечено в резултат на масовото навлизане на наши градинарски тайфи в пространствата първоначално на Югоизточна Европа, а впоследствие разгърнало се и разширило се към Средна, а оттам – и към Западна Европа (Penčev 2019: 107). В случая са пределно ясни няколко неща – първо, че като център на градинарството у нас се оформя Лясковец, а впоследствие в бранша навлизат и други градове и села основно от същия регион; второ, че когато границите на Османската империя отесняват, градинарските тайфи преминават Дунава и постепенно заемат територията на днешна Румъния; трето, че оттам градинарската инвазия продължава най-напред на изток – към днешните украински и руски земи, но и на запад – към Сърбия, после – към Хърватия и Словения, респ. към Унгария, и покъсно – към Словакия, Австрия, Чехия, Полша, респ. към Германия и Франция.

В настоящия текст обаче няма да се занимавам с проблема за появата и развитието на градинарството в България, нито за европейските му параметри, а ще стане дума за това, че т.нар. българска градинарска експанзия се разпростира далеч извън преде-

лите на нашия континент и по-конкретно в случая – към страната-континент Австралия. Сам по себе си този факт не е „новина“, защото макар и немногочислени, но достатъчно ясни библиографски, са редицата публикации, сред които специално внимание заслужава едно изследване на Еля Цанева (Цанева 2018), фокусиращо се върху „българските градинари под Южния кръст“, в което те са и систематизирани (Цанева 2018: 248-249)¹. Тъкмо то вдъхнови до голяма степен и заглавието на този текст, опиращ се върху подходящите изследователски методи, целящи да разкрият поне донякъде някои от параметрите на българската общност в Австралия.

Материал за тях предоставят на първо място теренните проучвания сред българските общности „на отсрещния край на Земята“, осъществени в края на май и началото на юни 2019 г. по проекта „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при МОН², като конкретно в Австралия екипът, включващ Анелия Авджиева и мен, посети общо четири града – Аделаида, Мелбърн, Бризбън и Сидни. В първите два града бяха наблюдавани и документирани честванията по случай 24 май, а в другите бяха проведени и срещи и разговори както с председатели и представители на български сдружения, така и с ръководители на танцови състави, с директори и учители в неделните училища по български език и т.н. (Авджиева, Пенчев 2019). В рамките на това изследване мои събеседници в Аделаида бяха български градинари или техни потомци³, чиито разкази оформиха до голяма степен палитрата на градинарското заселничество и битие по тези земи. Своя роля в изграждането на представата за тях имат и различните досегашни публикации по проблематиката (Дамянов, Беров 1986, Стайкова 2011, Митова-Ганева 2017, Юбилейно издание 1999 и др.), но сякаш най-сериозни податки към нея ни предлага трудът на Христо Стоянов „Българи в Австралия. Имиграцията, заселването и формирането на диаспората“ (Stoyanoff 2001). Обемното (474 стр.) изследване прави опит да представи една наистина широкопластова картина на българското присъствие в далечната страна и на този етап това може би е най-мощната подобна разработка. Признавам си, че трудно открих известни данни за автора, събеседниците ми също не помогнаха много в това отношение. Явно е, че е следвал в Университета в Аделаида планиране, продължава след това със социални науки, а цитираният труд е докторската му дисертация, защитена във Факултета по социални науки на Университета „Флиндърс“ в Аделаида (Stoyanoff 2001). Явно е също, че в началото на милениума е бил член на Комитета на фондацията на музея на миграциите в щата Южна

¹ По тази причина тук ще се ограничи в тяхното цитиране.

² И настоящият текст е подготвен в изпълнение на цитирания проект.

³ Изрично тук бих споменал и благодарил искрено на Иван Ненов, Джон Бенет, Велма Бенет, Виктор Василев, Ванче Стефанова, Здравка Генова, Георги Генов и др. Аудио- и видеоинтервюта са заведени в Архива на Националния център за нематериално културно наследство при ИЕФЕМ–БАН със сигнатури ФНАИФ 3012 и ПВ 1243.

Австралия (Migration Museum Foundation Committee)⁴ и пак по онова време е бил обществено активен, тъй като е сред членовете на Четвъртата австралийска конституционна конвенция, свикана през 1997 г., представлявайки организация, наречена „Мултикултурна Австралия: пряка демокрация“ (Multicultural Australia: Direct Democracy)⁵. Поспорен е въпросът коя е личността, скрита зад името Крис Стоянов (Chris Stoyanoff), изпълнявала в края на 70-те и началото на 80-те години на миналия век функцията на зам.-председател и председател на Антроположката асоциация на Южна Австралия (Anthropological Society of South Australia), съгласно нейното представително издание⁶. Като цяло се съмнявам, че би могло да става дума за един и същи човек.

Така или иначе, важен в случая е самият текст на изследването, тъй като предлага една наистина панорамна картина на българското присъствие там, затова ще си позволя да представя накратко отделните му части. В първата авторът обяснява най-общо мотивацията си за неговото написване, методологическите му параметри и т.н. Следват сведения за българите, за етническите и езиковите им особености, за българските имена и пр., за да се стигне до главата, озаглавена „Първият българин в Австралия“. Логично в следващите части на труда се продължава с описание на ранните български миграции към страната-континент (до Втората световна война), история на заселванията, вътрешните миграции, като по-специално вниманието е насочено към значението на религията, формирането на общности в междувоенния период, към назоваването от автора българомакедонци, към миграционните политики на държавата, взаимоотношенията с местното общество и т.н. В този контекст е и нарочната глава, посветена на ситуацията с австралийските българи по време на Втората световна война. Следва фокусиране конкретно върху българското присъствие в щата Южна Австралия с неговите характерни особености с акцент към градинарското заселничество и дейността на градинарите. Много подробно в следващата глава „Консолидация на българите в Южна Австралия“ авторът се занимава с процесите на изграждане на местната българска общност, с нейното организационно структуриране, с дейността на различните български организации и масмедии, с културния живот на общността и др. По-нататък внимание е отделено в нарочна глава на диоцеза на Българската източноправославна църква в Австралия и на съответните църковни общини. Накрая Стоянов се съсредоточава върху „Проблеми на българските мигранти в края на XX век“, като тук отново се разглеждат актуалните за онова време държавни политики в областта на миграцията, привеждайки при това и два конкретни случая (case studies), за да подкрепи анализа си. Несъмнено изследването на Христо Стоянов представлява ценен източник за опознаване на историята и битието

⁴ Вж. Twenty second annual report of the history trust of South Australia for the year ended 30 June 2002, p. 56; Twenty fourth annual report of the history trust of South Australia for the year ended 30 June 2004, p. 46.

⁵ wikivisually.com/wiki/User:Frickeg/Constitutional_Convention (посетен 28.05.2021).

⁶ Вж. *Journal of ASSA*, 19 (9) – anthropologysocietysa.com/home/wp-content/uploads/2013/11/JASSA-Volume-19_9-Full-Text.pdf (посетен 28.05.2021).

на българите в Австралия както по отношение на емпиричната си стойност, така и по отношение на анализаторските приноси.

В случая то ни представя и достатъчна доказателствена база за формиране на представата за процесите на българска градинарска експанзия към Зеления континент. Макар според интервютата с моите събеседници в Аделаида имплицитно да излиза, че основната преселническа вълна натам идва от тръмбешкото село Страхилово (неслучайно К. Митова-Ганева пише: „и днес потомците им се шегуват, че столицата на България и за тях, и за техните деца е... Страхилово“ (Митова-Ганева 2017), нещата всъщност са малко по-сложни. И в случая не става дума за това, че заселниците са и от други великотърновски, свищовски, поповски и т.н. села, а по-скоро за това, че историята и параметрите на заселничеството са доста по-широки. Повечето автори смятат, че първите български мигранти се появяват в Австралия някъде в края на XIX и началото на XX век, и то благодарение на откриването на Суецкия канал, съкращаващо морския път от Балканите до Долната земя на три седмици (Stoyanoff 2001: 77). Предполага се, че в началото това са няколко души, пристигнали в Куинсланд и в Тасмания още през 1876 г., веднага след Априлското въстание. В следващите години там се установяват и българи, останали извън пределите на новоосвободена България (Цанева 2018: 238). Хр. Стоянов обаче твърди (най-вероятно спекулирайки, защото няма други доказателства), че още през 1827 г. екипажът на гръцка пиратска шхуна, ограбила британски кораб край бреговете на Либия, е арестуван и осъден на смърт, като присъдата впоследствие е заменена с екстрадация в Австралия. Един моряк от екипажа, познат под гърцизираното име Гика Булгарис, е помилван и се установява като овчар в Нов Южен Уелс вече под името Джигър Булгари, като дава началото на многобройна фамилия. Според Стоянов той е първият български заселник в Австралия (Stoyanoff 2001: 56-74). И пак според него първата официално регистрирана група от 14 български мъже пристига през 1891 г. През 1907 г., продължава авторът, е записано, че от 1904 г. до цитираната година 42 българи са емигрирали в Австралия, всички от района на Русе (Stoyanoff 2001: 77). А според Чарлз Прайс⁷, „първата организирана група от 100 български мъже пристига в Австралия през ноември 1907 г., 30 от които слизат на брега в Порт Аделаида, 35 – в Мелбърн, а останалите 35 отплават за Сидни“ (Price 1963: 230). Позовавайки се отново на Чарлз Прайс, един от най-добрите изследователи на емиграцията от Балканите, Еля Цанева сумира, че в периода 1890-1939 г. 390 българи (мъже) се заселват тук. От тях 210 идват от около 30 села в района на Търново, 70 идват от селата на запад от Шумен и на юг от Русе и 110 – от други части на България. Всички те са основно селяни – животновъди, земевладелци и зеленчукопроизводители (Цанева 2018: 238).

Така или иначе, е факт, че австралийските легислативни параметри по онова време не благоприятстват българите към масово заселничество. Рестриктивните поли-

⁷ Цитиран, впрочем, и от Стоянов, и от Цанева.

тики по отношение на т. нар. „бели чужденци („white alien“, не-британски европейци) са широко използвани в периода между 1901 и 1939 г. с цел да се запази Австралия предимно населена с английско, ирландско и изобщо британско население, респ. да се ограничи заселването на представители на някои националности в Австралия за определен период от време. Макар да са специално насочени към италианци, гърци, малтийци, тогавашни югославяни, албанци и поляци, засягат естествено и българите (Цанева 2018: 238-240). Но все пак след 1925 г. с т. нар. Immigration Amendment Act вратата се поотваря и това дава възможност българите да започнат постепенно своеобразна „верижна миграция“ към Австралия. Любопитно в тази връзка е откровението на Хр. Стоянов, че първи през 1914 г. се установява в Австралия вуйчо му, през 1927 г. – баща му, и през 1938 г. – цялото семейство (Stoyanoff 2001: 76). Този процес е продиктуван, от една страна, от миграциите на българи от Вардарска и Егейска Македония, и от друга – от въвеждането на квотна миграционна система в САЩ (Stoyanoff 2001: 82). Повечето от мигрантите се заселват в Аделаида, главно в кварталите Сийтон, Гренч, Локлейс, Фулам и Фулам гарденс (Митова-Ганева 2017). Смята се, че най-голямата миграционна вълна по онова време е между 1949 и 1951 г. и определена част са политически емигранти. През следващите десетилетия вече започват да преобладават специалистите, като повечето от инженерите и архитектите работят за правителството в публичното строителство, в енергетиката, други намират работа в лабораториите – асистенти, технически персонал, обслужващи различните изследователски звена в университетите и т.н., но продължават и заниманията в градинарството, във фермите, в търговията, в агенциите за недвижими имоти и др. Последната българска преселническа вълна, разразила се след 1989 г., използва предимствата и възможностите, предложени от имиграционната програма на Австралия за професионалисти. Затова и мнозинството от мигрантите са с университетско образование, женени, някои са с деца. От това време има австралийски правителствени изследвания, показващи много висок процент на българите с едно, две, дори три висши образования, реализиращи се в областта на науката, изкуството и търговията, във финансите и телекомуникациите (Цанева 2018: 241; Stoyanoff 2001).

И все пак, в контекста на миграционния процес през годините, важни с оглед заявената тема, са естествено градинарите. След групата, установила се в Аделаида през 1907 г., втора група български мъже (макар да става дума и за семейства, напр. у Митова-Ганева 2017) акостира през 1912 г., като Стоянов цитира и конкретни имена – Петър Досев, Васил Димов Стаев, Димо Канев, заселили се около р. Мъри (Stoyanoff 2001: 78). Всъщност това е и първата ясна сигнализация за българско градинарстване. Васил Стаев и Петър Досев стават първите производители на домати в Мъри Бридж (Stoyanoff 2001: 94-95; Цанева 2018: 239) и това може да се смята за първата българска градинарска дестинация в района. Постепенно икономическото състояние на градинарите се стабилизира в годините до Втората световна война. Те купуват на достъпни цени, тъй като това са мочурливи терени, земя за градини главно в кварталите Фулам и Фулам Гарденс, ко-

ито превръщат в зеленчукови градини, създавайки оранжерии за домати, чушки и други зеленчуци. Тогава градинарите започват да довеждат и семействата си. Трябва да се отбележи, че благодарение на тях тези квартали стават едни от най-привлекателните и търсени в града (Митова-Ганева 2017). Втората световна война обаче донася неволи за българските мигранти в Аделаида, а и в цяла Австралия. Причината е, че България е в противниковия военен съюз и затова много от българите са изпратени в лагери и заставени да работят по железопътните линии, в мините, в горите и на други места (Митова-Ганева 2017)⁸. Пристигналите вече след войната в Аделаида и околностите ѝ българи, основната част от които отново са от Страхилово, продължават да се занимават с градинарство. Те започват да отглеждат най-вече чушки и домати, както в оранжерии, така и на открито, а и да учат на зеленчукопроизводство местните жители. По това време цените на зеленчуците са добри и положителните резултати не закъсняват. Със спечелените пари градинарите започват да строят хубави масивни тухлени къщи⁹, да купуват нови леки коли и камиони. А и в крайна сметка в ново време почти всички разделени преди градинарски семейства се събират в Аделаида (Митова-Ганева 2017).

Тъкмо градинарите са основната движеща сила в процесите на формиране на българската общност в града и на нейната организационна структура¹⁰. На 22 май 1949 г.¹¹ по тяхна инициатива е свикано общо събрание на всички българи в Аделаида, на което е положено началото на Българското културно-просветно дружество. Дружеството е узаконено и още същата година се прави една много съществена крачка – закупуване на земя и изготвяне на строителни планове за изграждането на български клуб (наричат го „български хол“). Строежът му започва през 1952 г. с голям ентузиазъм. Построен е с дарителските средства на своите членове. Много често нямат готови пари и предоставят от своята продукция за пазара на комитета по строителството, който да я продаде и събере средства за строителните работи. През 1958 г. „българският хол“ вече е факт и в него като първо събитие, за късмет, е организирана българска сватба. Днес това е средната локация на българската общност, включваща салон, църква и българско неделно училище (Митова-Ганева 2017; Цанева 2018: 245-246). „Холът“ предоставя пространство за общностни събития от всякакъв род, както и за организационни и други сбирки на дружеството, на Женското сдружение¹², на танцовите групи и т.н. Българската

⁸ Вж. подробно Stoyanoff 2001, главата „Българските имигранти в Австралия по време на Втората световна война“. Характерна особеност е и това, че мнозина българи са принудени да „англицизират“ имената си, за да не бъдат обществено фрустрирани.

⁹ Имах възможност по време на теренната си командировка да посетя една от „българските“ къщи, благодарение на гостоприемството в семейството на градинаря Виктор Василев. Вж. в тази връзка и Цанева 2018: 243-244.

¹⁰ Вж. подробно Stoyanoff 2001, главата „Консолидация на българите в Южна Австралия“.

¹¹ По време на теренната си командировка присъствах и документирах празненството по случай 70-годишнината на Българското културно-просветно дружество в Аделаида. Вж. АНЦНКН при ИЕФЕМ-БАН, сигн. ПВ 1243. Вж. и Юбилейно издание 1999.

¹² Вж. АНЦНКН при ИЕФЕМ-БАН, сигн. ФНАИФ 3012, интервю с Велма Бенет и Ванче Стефанова.

православна църква „Св. Петка“ е осветена през 1973 г., но ритуали по кръщаване и женитба се провеждат в нея още от 1969 г. Първоначално службите се извършват в една малка стая от свещеник Димитър Попов. Настоящата църковна сграда е завършена през 1975 г.¹³ Българското неделно училище също е разположено в отделна сграда. То е регистрирано според австралийското законодателство през 1996 г., а от 2012 г. е лицензирано и от българското Министерство на образованието и науката (Цанева 2018: 246). Училището предоставя отлични възможности за обучение на децата от различните поколения заселници¹⁴.

В заключение ще потвърдя от личен опит и наблюдения изказаната от Еля Цанева (Цанева 2018: 247) теза за мигрирането като адаптивна семейна стратегия за осигуряване на средства за препитание. Заселването на български градинари в близките до родните условия райони във и край Аделаида са свързани с професионалното им призвание да създават и обработват градини, предимно зеленчукови, но също така плодови и цветни, като по този начин се реализират успешно и в чуждата в етничен смисъл среда и намират работещ алгоритъм и за лично, и за семейно просперирание. Нещо повече, тъкмо градинарите се оказват основният двигател за формиране на мигрантска общност и за нейното организационно структуриране, играейки ролята на притегателен център и за другите политически или икономически мигранти. В това отношение те са и поразителен пример как в продължение на няколко поколения може да се съхрани и развие българската етнокултурна идентичност и да се запази и възпроизвежда българското културно наследство, съгласно актуалните наблюдения от цитираното теренно изследване. Особено впечатление правят децата в българското училище, представители на поредната генерация, родена и израснала в другоетнична среда.

Цитирана литература:

Авджиева, Анелия, Владимир Пенчев. 2019. *На отсрещния край на Земята*, 1-3. Достъпни на: migrantheritage.com/на-отсрещния-край-на-земята-1, migrantheritage.com/на-отсрещния-край-на-земята-2, migrantheritage.com/на-отсрещния-край-на-земята-3 [посетени 28.05.2021].

Дамянов, Симеон, Любен Беров. 1986. *Българите в Австралия*. София: БАН.

Митова-Ганева, Катя. 2017. Българите в Австралия – заможни, трудолюбиви и страстни патриоти. – *Янтра днес*, 24 май 2017 г. Достъпен на: dnesbg.com/obshtestvo/balgarite-v-avstraliya-zamozhni-trudolyubivi-i-strastni-patrioti.html [посетен 28.05.2021].

Стайкова, Мария. 2011. *Австралия – България – по-малко непознати*. София: ДАБЧ.

¹³ Вж. и АНЦНКН при ИЕФЕМ-БАН, сигн. ФТАИФ 1787.

¹⁴ Вж. АНЦНКН при ИЕФЕМ-БАН, сигн. ФНАИФ 3012, интервю с Мария Достинова, директор на Българското неделно училище. Вж. и АНЦНКН при ИЕФЕМ-БАН, сигн. ФТАИФ 1787.

Цанева, Еля. 2018. Българските градинари под Южния кръст (Общността на българите в град Аделаида, Южна Австралия). – *Български фолклор*, 2018, 2, 235-249.

Юбилейно издание. 1999. *Fifty Years Bulgarian's 2000: Fifty Years Bulgarian's Educational and Friendly Society*. Adelaide: Bulgarian Educational and Friendly Society / Юбилейно издание по случай 50-години от създаването на Българското културно-просветно дружество в Аделаида, Южна Австралия. Аделаида: Българско културно-просветно дружество.

Penčev, Vladimír. 2019. „Svádění“ Evropy aneb ještě jednou o bulharské zahradnické „expanzi“ na kontinentě. – *Od moravských luk k balkánským horám. Václavu Štěpánkovi k šedesátinám*. Brno: Matice moravská, Ústav slavistiky a Historický ústav FF MU, 2019, 107-118.

Price, Charles. 1963. *Southern Europeans in Australia*. Melbourne: Australian National University.

Stoyanoff, Christo. 2001. *Bulgarians in Australia. The Immigration, Settlement and Establishment of a Diaspora*. Adelaide: The Flinders University of South Australia.

Биографична справка: Владимир Пенчев (1957), славист, фолклорист, етнолог. Професор (2017), доктор (1992), в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН, чийто директор е. Занимава се с историография на българската и славянската фолклористика и на българо-чешките културни взаимодействия, с етнология на славянството, изследвания на славянски миграционни общности в България и на български общности в чужбина и т.н. Автор е на над 250 научни публикации, вкл. десетки книги и монографии.

E-mail: vladimir.penchev@iefem.bas.bg

В мрежите на наследството – примери от Австралия

Анелия Авджиева,

Асоциация за култура, етнология и антропология „Медиатор“

Резюме: Австралия, както и съседната на нея Нова Зеландия, са слабо изследвани терени в контекста на българската миграция и свързаните с нея социални мрежи. Тези територии са едновременно далечни и близки – далечни, изхождайки от тяхната географска отдалеченост от държавата на произход, и близки, изхождайки от тяхната географска приближеност помежду им, което има своите специфики, що се отнася до включването и легитимирането в мрежите, свързващи наследниците-емигранти. Представени са примери за процеси, свързани с включването на емигранта в мрежите на наследството. Последните са разгледани през различните форми на консолидация на мигрантски общности – формални и неформални. Опирайки се на позитивисткия подход, поставям акцент върху значимите актьори – как се случва тяхната легитимация и кои са условията, които определят ролята им за съгъстяването на тези мрежи.

Ключови думи: българи в Австралия, социални мрежи, културно наследство

Освен, че са в „долния край на земята“, Австралия и Нова Зеландия са места, които са „екзотични“, търсени за по-добър живот и привлекателни със своята другост. Те са едновременно нежелани, поради географското им отстояние от познатия за българите западен свят и дистанцията с близките хора, но и желани, поради възможностите за личностно и професионално развитие и житейско благосъстояние¹. Миграцията към Австралия започва в края на XIX век и е исторически обусловена от сътресенията, които преживява българската държава, свързани с различните войни, както и смяната на политическите режими, като има своите спадове и пикове (срв. Tsaneva 2015). Вече има различни изследвания относно това кога първите българи мигрират към тези далечни земи, как се развива след това тази миграция, какви са причините за нея и каква е палитрата от хора и семейства, които ги избират за свой дом (Дамянов, Беров 1986; Стайкова 2011; Цанева 2015; 2018). Тези проучвания, обаче, са крайно недостатъчни, в сравнение с тези, насочени към други по-отдалечени миграционни пътища – например към САЩ или към други европейски държави.

Трябва да добавя, че връзките *мрежи-миграция* и *мрежи-миграция-наследство* са

¹ Австралия често е в топ 10 на различни класации, които оценяват качеството на живот в последните 10 години в различни градове, а по време на Ковид кризата, която започна през 2020 г., е в топ 3 – срв. Организация за икономическо сътрудничество и развитие [oecd.org](https://www.oecd.org) (посетен на 17.12.2021), Bloomberg [bloomberg.com](https://www.bloomberg.com) (посетен на 17.12.2021), Global Liveability Index на The Economist Intelligence Unit (EIU) [eiu.com/n/campaigns/global-liveability-index-2021](https://www.eiu.com/n/campaigns/global-liveability-index-2021) (посетен на 17.12.2021).

по-скоро маркирани, а не са целенасочено обекти на проучванията, що се отнася до изследвания за миграционните процеси извън Европа и по-конкретно в Австралия и Нова Зеландия. Първата връзка може да бъде открита в определянето на избора за преместване – например миграцията на градинари от определени селища от Великотърновска област в началото на XX век (срв. Дамянов, Беров 1986) – при нея родовите връзки и пространствената близост са били от значение, което в исторически контекст търпи своите трансформации. Втората връзка отсъства, но може да бъде намерена в различни изследвания за българите-емигранти, например в колективната монография на изследователски екип към ИЕФЕМ-БАН, насочена към Европа и САЩ „Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина“ (Пенчев и кол. 2017). Там връзката *мрежи-миграция-наследство* е представена през основните линии *семејство-приятели-кръгове на интереси* с фокус върху езика, именуването, материалната култура, храната, музиката, участието в сдружения и спортни групи, както и към етническите предприемачи, разделяйки социалните мрежи на институционални и „неформални“ с фокус върху виртуалната комуникация (Пенчев и кол. 2017: 263-288).

Настоящата статия има за цел да запълни част от липсите по линията *мрежи-миграция-наследство*, що се отнася до миграционните изследвания на българите към „долните земи“ и мрежите на наследството, в които те участват. Ще се фокусирам върху някои градове в Австралия, като чрез описание на връзките, които значими актьори създават, натрупват и поддържат в мрежите на наследството, ще изведа някои условия за тяхната легитимност и роля в тези мрежи. Това ще бъде постигнато основно чрез изследване на един случай, като изборът му се очерта отдолу нагоре – той беше изведен на база разговори с представители на български емигрантски общности в различни австралийски градове. Информацията е събрана чрез биографично интервю, наблюдения (теренни и онлайн) и неформални разговори, като непрекъснато бива допълвана от месец май 2019 г. досега. Подобно на самите мрежи, нейната същност е динамична и променяща се, особено в условията на пандемия, която за определен период парализира човешкото движение и комуникацията лице в лице, важни за изграждането на доверие за укрепването на връзките. Това, от своя страна, поощри виртуалния живот като затвърди и разви вече известни, но не така надеждни, канали за създаване на нови връзки², а от друга страна, утвърди тези канали като важни за поддържането на вече съществуващите познанства.

В съвременното движението към Австралия по-скоро върви по пътя на свободното движение на хора, идеи и технологии (срв. Кастелс 2004; Ападурай 2006) и най-вече това на добре образовани и високо квалифицирани българи и/или техните семейства, което се свързва с цялостната миграционна политика на „долните земи“. Притегателен

² Такива са различни виртуални мрежи като Фейсбук, както и канали за онлайн комуникация като Вайбър, Зуум и др.

фактор (pull factor, по Джон Ъри, срв. Elliott, Urry 2010) е и мултикултурната политика към преселниците в тези две държави. Изградени от различни общности, дошли от различни части на света, обществата на Австралия и Нова Зеландия „стимулират културното многообразие във всички негови форми – те са като „салатена купа“ или „мозаечни“ общества (salad-bowl или mosaic societies по Ashworth, Graham, Tunbridge 2007: 84-86), които имат експлицитни политики на мултикултурализъм и плурализъм (Harrison 2010: 173). При тях тенденцията е към поощряване на групова идентичност на индивидите и превръщането на наследството в значимо за всички членове на обществото“ (Пенчев, Авджиева 2021: 51).

Преместването в нова и далечна другоетнична среда носи със себе си необходимостта от рационализиране на житейските стратегии, свързани с намиране на работа, жилище, социална и културна адаптация, учене и обучение³, създаване на семейство и естественото утвърждаване на мрежите за взаимопомощ. Насочвайки лупата на изследвателя към мрежите на наследството – това, което е вече унаследено, и това, което предстои да бъде унаследено, е почти невъзможно да бъдат пропуснати формите на консолидация и институционализация (формални и неформални) на емиграционните общности и ролята на значимите актьори в тях. Еля Цанева, един от малкото изследователи на българските общности в „долната земя“, посочва, че „първите форми на организационен живот сред българи в Австралия възникват спонтанно там, където те са най-многобройни. Нуждата от общуване и размяна на спомени, поривът към търсене на земяци и желание за взаимопомощ и солидарност, потребността от споделяне на проблемите са мотиви за създаване на ранните организации на българите. Те възникват в Мелбърн и Аделаида“ (Цанева 2015: 272-273).

Профилът на емигранта днес е различен – от студент до пенсионер, от необвързан до семеен и цели семейства, които се преместват, от бежанец до икономически емигрант. Ще спра вниманието си на житейския път на един студент, който преди почти 20 години от човек, който тръгва, за да получи своето образование и да промени живота си, се превръща в един от двигателите в различни институции на българите в Австралия, защото попада в мрежите, които оплитат неговата роля за общността – както случайно, така и целенасочено. При заминаването си за Австралия през 2001 г. Явор Константинов е на 22 години. Той отива в Бризбън, Куинсланд, за да учи информационни технологии. Заминава сам, без да познава никого от другия край на земята:

От началото живеех в общезития, но покрай българските студенти – всъщност Австралия е толкова далече и българските студенти не бяха като тези примерно в Европа или в Америка – хора, които са дошли от България да бъдат студенти. Такива бяха няколко човека – мога да ги преброя на една ръка – двама, трима, четирима. Но повечето бяха синовете и дъщерите на семейства, които вече са емигрирали и вече жи-

³ Учене в смисъла на изграждане и утвърждаване на идентичност, а обучение в смисъла на натрупване на културен капитал (по Бурдийо, Вакан 1993; Бурдийо 2005).

воят в Австралия, и вече са австралийски граждани. Тези мои състуденти, които бяха българи, те са дошли в Австралия още като деца, техните родители са били емигранти⁴.

Първоначално той споделя, че не е бил част от каквато и да била форма на взаимопомощ, доброволчество или активност в полза на дадена общност. Попада в силно подкрепяща среда, в която членовете на българската емигрантска общност в Бризбън му оказват емоционална, икономическа и материална подкрепа в различни житейски етапи, което постепенно променя и неговите нагласи:

Аз съм празнувал с тях Коледи, Великден и винаги в тях аз съм бил много добре дошъл, от мен не се е очаквало нищо, защото аз съм бил на 22 – „ела да ядеш баница“, „не се притеснявай да се прибереш“, „можеш да спиш в нас“, „тука една спалня сме ти оставили“. И така аз съм получил едно много добро отношение от едни хора, които за мен са абсолютно непознати [...] След това, когато аз си търсих работа, някои от тези хора ми асистираха и ми намериха работа [...] Даже са ми казвали – „ти сега свърши работа, обаче, свърши работа в 12, а последния автобус е в 10 и половина, сега трябва да си платиш такси до университета и това ще ти излезне половината надница. Значи, аз ще се обадя на жена ми, тя ти е сготвила вечеря, изчистили сме ти едната спалня, имаш кърпа да се изкъпеш. Идваш в нас, ядеш вечеря, спиш в нас и на сутринта с първия автобус ще се прибереш.“ И това продължи с години. [...] Имаше едно прекрасно отношение! Аз съм бил получател на някаква огромна грижа от тези хора, които са на възрастта на моите родители и които по някакъв начин са ме обгрижвали, което е много интересно и много странно, но на мен ми се е случило.⁵

Паралел може да се направи с един от изводите, които Таня Матанова и Николай Вуков правят в монографията за българите в чужбина от 2017 г.: „Обичайна е практиката за подслоняване на новопристигнали емигранти и техните семейства в домовете на други българи в дните след пристигането, а в някои случаи за седмици и дори месеци след това“ (Пенчев и кол.. 2017: 269). В Бризбън Явор се запознава с Желязко Иванов – създател на българското дружество там и все още негов председател, от който той най-силно се влияе. Става радио-водител в българското предаване по радио SBS⁶ в продължение на две години, тъй като неговият съквартирант имал нужда по помощ при ежеседмичните неделни ангажименти и тяхната подготовка и постепенно мрежите на наследството на българите в чужбина го оплитат чрез необходимостта да върне подкрепата, от която е имал нужда и която е получил. Десет години след пристигането в Австралия

⁴ Архив на НЦНКН при ИЕФЕМ-БАН, сигн. ФНАИФ 3012, зап. А. Авджиева на 18.11.2021 г. – онлайн интервю с Явор Константинов – активист от Мелбърн, Австралия.

⁵ Пак там.

⁶ SBS (Special Broadcasting Service) е мултикултурно и мултиезично радио на територията на Австралия, което излъчва предавания в различни теми на различни езици.

Явор мигрира повторно – отива в Мелбърн, Виктория:

Когато се преместих в Мелбърн в началото не познавах никой от българската общност и в интерес на истината не съм и търсил контакт, защото не бях млад емигрант. Аз бях прекарал 10 години в Бризбън, вече бях двоен гражданин, завършил университета с работа и така нататък и не съм имал нужда от този съпорт и фемили нетуърк, който съм имал в началото в Бризбън. [...] Аз вече нямах нужда да си търся семейство, не бях в слаба позиция, аз бях в силна позиция – имах кариера, имах много висока заплата, работех за добра компания, имах вече перфектен английски, имах много приятели от къде ли не, дори и австралийци, мои приятели австралийци се преместиха в Мелбърн. И не съм търсил никакъв контакт с българската общност – аз бях напълно окей. И така минаха една-две години, в които аз не се запознах с почти нито един българин и никога не съм търсил контакт с българската общност.⁷

Макар и да не е търсил контакт, Явор все пак е следял случващото се в общността чрез фейсбук групата „Bulgarians in Melbourne“ (Българи в Мелбърн), в която един ден вижда обява, че се търси доброволец за провеждане на парламентарните избори. Годината е 2013. Никой не отговаря, но Явор откликва. С него се свързва представител на общността:

– Ти на колко години си?

– На 33.

– Имаш ли семейство и деца?

– Ами нямам.

– Ами, аз ще ти кажа истината. Ние всички имаме семейства и деца, не можем да се занимаваме с избори. Ти навит ли си да ги правиш?

Викам:

– Да.

– Твои са изборите. Тука ги правим, тук е залата. Свържи се с посолството, това е телефона на консула. Отговаряй на обявата – който ни звънне ще препратим на теб. Занимавай се.

След като организирах избори, на мен ми стана интересно, че има зала, че там се правят български събития, че те се обявяват през групата Bulgarians in Melbourne.⁸

В един ден Явор се запознава със сто души, които отиват да гласуват в деня на изборите в „хола“ (от *hall* – зала) на общността – българите в Мелбърн разполагат с най-големия поземлен имот в Австралия, който е собственост на църковното настоятелство и включва църква, ритуална зала на два етажа и кухненско помещение, паркинг и жилищна част за свещеника⁹. Постепенно той става активен в онлайн присъствието на

⁷ Пак там.

⁸ Пак там.

⁹ Повече за българите в Мелбърн вж. Пенчев, Авджијева 2021.

българската общност в Мелбърн, като се превръща в администратор на различни фейсбук групи:

След това, един човек, който е администрирал страницата на българите в Австралия, ми каза: – Виж какво, аз правя протести, сега протестите свършиха. Мислех ти да си администратор на страницата на българите в Австралия. Аз няма да се занимавам, аз имам семейство и деца. И отново идва това със семейството и децата – ти нямаш.¹⁰

Така той бива припознат от общността и легитимността му в нея нараства, защото името му стои зад множество събития за поддържането на нейната цялост – празнуване, обсъждане, честване – без да участва пряко в тяхното инициране или организиране:

И понеже аз пускам всички обяви, когато нещо се случва – те го дават и „пусни го вместо мен, не ми се занимава“. И някакси моето име беше зад всички тези обявления какво ще правим, къде ще се събираме, къде ще ходим, какво ще пием – все Явор.¹¹

От 2013 г. и към настоящия момент Явор организира изборите за българите в Мелбърн насам, занимава се с консулските дни, организира дейности в подкрепа на протестите през 2020 г., обединява агитката на тенис мачовете на Григор Димитров, поддържа фейсбук групите Bulgarians in Melbourne и Bulgarians in Australia, бил е радиоводещ на българската програма по радио SBS в Бризбън, присъства като активен участник в честванията и събитията от празничния културен и религиозен календар. Бил е последният председател на Консултативния съвет за изграждане на политики за българите в чужбина, инициран от Държавната агенция за българите в чужбина:

[...] на този съвет се случи нещо ключово – ние не произведохме никакъв продукт, но ние се запознахме един с друг и започна една нова ера от 2016-та, в която всъщност ние се познаваме – глобално. На следващите избори 2016-та – 2017-та аз вече се познавах с хората за изборите в чужбина, говорих си с хората в глобалната организация, в групите. 2017-та-2018-та аз вече знаех не само какво се случва в Австралия. Аз знаех горе-долу какво се случва глобално. [...] И аз станах много, много активен, особено що се отнася до избори, на международно ниво какво се случва. През това време „Родина“, Мелбърн – асоциацията, мисля, че 2017-та, 2018-та спря да има активности, а българското църковно настоятелство нямаше никакви активности. И изведнъж останаха само събирания около училището, избори и консулски дни и аз участвах в някои от тези неща.¹²

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там.

В мрежите на наследството

На база на изследователския ми опит досега, що се отнася до българските емигранти в Австралия, но и тези в Нова Зеландия, могат да бъдат изведени някои условия за включването в мрежите на наследството и ролята на активен актьор в тях, който да има властта да ги модифицира. Този опит е свързан на първо място с разговорите с респонденти в различни градове в Австралия и в Окланд, Нова Зеландия, които посетих заедно с проф. Владимир Пенчев по проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, финансиран от Фонда за научни изследвания при МОН през 2019 г., благодарение на който е създаден настоящият текст. На второ място – с продължилите разговори и описаното от Явор Константинов, който всъщност не е инициатор на събития, свързани с културното наследство, но е важен актьор в мрежите на наследството:

1) Ангажираност

В контекста на културното наследство може да бъде наречено и „народен дух“ или „българщина“ – комбинацията между мотивация, отговорност и действеност за една кауза – усещането „да ти пука“ (Явор Константинов 2021). Има множество публикации насочени към тази тема, които описват разнообразни случаи (Борисова 2015; Борисова, Гергова 2017; Пенчев и кол. 2017) – от основаването на неделни училища и многобройни групи и ансамбли за народни танци до самоорганизирани и неинституционализирани форми на ангажираност за съхраняване и утвърждаване на идентичността през културното наследство. Личната ангажираност е нужна за предоговаряне на символния капитал (по Бурдийо 2005) в мрежите на наследството – утвърждаване на доверието в сериозността на намеренията на актьора и обвързаността му с общи, или поне споделяни в по-голяма група, насоки за поддържането и обединяването на тази група. Тук важна роля има инициативността, която би могла да служи като предпоставка за по-високо доверие.

Така например асоциация „Родина“, Сидни, и нейните членове стават особено активни през 2020 г. – годината, в която коронавирусът успява да парализира света, да намали бързите темпове на живот, но и да ограничи контактите лице в лице и срещите в паркове, плажове и други публични места в Австралия, които са практики за устойчивост на общността и отбелязване на празници за тази част на света. В тази година те организират и провеждат множество онлайн събития – срещи с писатели, представяне на българско кино, срещи с изявени личности, както и фестивали, което продължава и през 2021 г.¹³ Тази инициативност е забелязана от българите в другите австралийски градове, като не малка част се включват в събитийния им календар, с което нишките на мрежите на наследството се сгъстяват.

¹³ Тези събития може да се проследят в официалния сайт на асоциацията: rodinasydney.org.au/rodina-sydney-bulgarian-events (посетен 10.12.2021).

2) Умения и компетенции

За да си актьор, управляващ множество нишки, които свързват тези мрежи, е нужно да имаш редица умения и компетенции, които да са в полза на общността. Под умения имам предвид тези, развити още в семейната среда и които се случват в процесите на учене в различните общности, в които актьорът попада или които си е избрал – това е т. нар. „обучение в култура” (*cultural learning* по Дейвид Ланси, Lancy 2008), както и тези, които притежава и развива като личност. Най-често са свързани с комуникацията с други актьори, организацията на общностни събития, лидерски умения, умения за балансиране на различията и др. Компетенциите са свързани с обучението на индивида, често насочени към неговата професионализация и увеличаване на културния му капитал – компетенции в сферата на счетоводство, ИТ технологиите, образованието и обучението на деца и възрастни, изкуството и т.н. Колкото по-голям набор от тези умения и компетенции има социалният актьор, толкова повече доверието към него се увеличава, което определя неговата позиция в мрежите на наследството. Освен нужните умения и компетенции, с които се встъпва в тези мрежи, важни са тези, които се развиват по време на участието в тях. Явор очерта няколко:

1. *Първото, за мен лично е, че никога не съм изпитвал какво нещо е да правиш нещо доброволно – да се прибереш уморен, обаче много щастлив, като понякога може да го нямаш това удоволствие от работа.*

2. *...да комуникирам с абсолютно всякакви хора, които няма как да ги срещнеш в живота.*

3. *И другото, което съм открил е, че колкото повече участваш в тези неща, толкова повече започва да ти пука за тази общност.¹⁴*

3) Свободно време/семеен статус

Без изключение събеседниците, с които разговарях, споделиха, че за да бъдат част от мрежите на наследството, е нужно да имат свободно време, както отбеляза и Явор, или да имат малки деца, които най-често са в ролята на наследници. Животът в Австралия и Нова Зеландия, както и в глобален план, е изключително забързан. Прибавяйки и това, че разстоянията там са по-големи, запазването на баланса между работа, семейство, лично време и интереси, е труден. Всички респонденти са включени в институциите на българските общности в своето „свободно време“ и ангажираността в тях се определя от него, както и от компетенциите, които те са придобили. Принципът е сходен на този на участието в граждански организации – сдружения, фондация, граждански групи, в контекста на културното наследство. При тях балансът между активността и мотивираността често е пролуката във всекидневието като възможност за инвестиране в запазване на усещането за общност и чувството за колективност и принадлежност, научаване и утвърждаване на специфично унаследено знание (език, празничен календар, фолклор и т.н.) и неговото предаване (създаване на способности за унаследяване и намиране

¹⁴ Явор Константинов, ноември 2021.

на наследници). Приоритетно активните участници в мрежите на наследството са тези, които все още не са създали семейство, или тези, чиито деца са вече самостоятелни, като полът на активиста не е от значение. По-скоро пасивна е ролята на тези, чиито наследници са в подходяща възраст за обучение:

Със сигурност тези, които нямат семейство, могат да отделят малко повече време. Със сигурност това е така. Но и също то е малко двойствено. Хем могат да отделят повече време, хем отделяйки това време, не се чувстват толкова сами. [...] Така че е позитивно и мисля, че тези със семейства, те докарват хората, тези със семейни връзки – деца, тези с времето – те могат да свършат работите, за които другите нямат толкова време.¹⁵

4) Гражданска позиция

За да бъдат разширени мрежите на наследството, актьорите в тях е нужно да имат гражданска позиция, която обаче в условията на миграция идва „на квадрат“ – гражданска позиция в държавата-приемник и гражданска позиция в държавата-родина. Те определят активността в общностния живот на мигрантите и поддържането на връзката с „останалите“, тези, които са останали у дома, както и утвърждаването на тази връзка с другите организации на мигранти по света. Важно е „да не се скъса пъпната връв“ не само от гледна точка на носталгията и утвърждаване на идентичността, но и от гледна точка на поддържането на цялостта на мрежата на наследниците. За тази позиция роля имат политиките на микро ниво (начините на организация в различни форми на консолидация като структура на организациите и функции на отделните актьори) и тези на макро ниво, насочени към мигриралата общност: начините на управление на тези форми, определяни от институциите „там“ като Държавната агенция за българите в чужбина (ДАБЧ), и институциите „тук“ като Министерство на вътрешните работи на Австралия/Имиграция и гражданство (Ministry of Home Affairs/Immigration and Citizenship) или Имиграционен офис Австралия (Office of Immigration Australia) – тяхното взаимодействие или липсата на такова. Именно тази двойствена гражданска позиция е обвързана с формите на консолидация – участието в общностни събития, инициране на такива на локално и/или международно ниво, съпричастност със и инициране на такива на локално и/или международно ниво, съпричастност със и инициране на такива там, в държавата-родина.

5) Пространството като независимо условие

Мрежите на наследството имат и своите пространствени измерения, поради факта, че за поддържането им е нужна инвестиция в тях, изразяваща се в контакт между актьорите, а най-силен е контактът лице в лице. По-крепка е връзката в съчетание между двете форми – лице в лице, но и тази интерфейс – която позволява общуване с инструментите, предлагани от виртуалната комуникация. Отдалечеността от държавата-родина засилва търсенето на близки контакти, позволяващи по-плътното оплитане на

¹⁵ Пак там.

мрежите и по-интензивната дейност на локално ниво. Това се обуславя от географската позиция поради няколко причини:

- Позволява по-бърза и детайлна организация;
- Служи като мост, който свързва обучаващи и наследници;
- Подпомага генерирането и реализирането на идеи и събития;
- Мотивира социалните актьори и подсилва тяхната гражданска позиция;
- Условие за включване на повече сетива за възприятие, което рефлектира върху желанието за участие в културния живот на общността.

Подобни са и примерите от САЩ: „[...] множеството организации, пръснати практически из цялата огромна територия на страната – са във връзка и се познават, често си сътрудничат, организират общи инициативи, канят се взаимно и участват в различните дейности на една или друга мигрантска институция. Макар и много по-сериозни от европейските, разстоянията там не са проблем – мигрантите са способни да изминат стотици и дори хиляди километри (включително от Канада), за да участват в конкретна инициатива“ (Пенчев и кол. 2017: 67). И макар да се наблюдава тази прилика, за разлика от САЩ, в Австралия и Нова Зеландия не се наблюдава формирането на многобройни и различни форми на консолидация – откриват се основно познатите форми, но с горепосочената специфика. Причина за това са най-вероятно по-малобройните емигранти в „долната земя“. Пространството и отдалечеността имат и друго значение (особено що се отнася до празничността и обредността), което отбелязва и Еля Цанева: „Откъсването от рода, който провежда традиционната, но и съвременната обредност на българите в родината, и замяната му с нов тип връзки рефлектира върху същността на емигрантската празничност. Тенденцията в нея е към силната редукция на празниците, обредите и ритуалите, донесени от родината; същественият процес обаче не е в това, а в глобализирането на тази празничност чрез запълването ѝ с образци от околната среда – не само на страната-реципиент, но и на изобилието на привнесени отвън култури“ (Цанева 2015: 280).

В заключение

Реципрочността в мрежите е ключова за тяхното поддържане и сгъстяване и за легитимността на социалните актьори в тях. Наличието ѝ се влияе от емигрантския опит, житейските стратегии, изграденото доверие и гореописаните условия. В комбинация те очертават един от възможните пътища на емигранта към мрежите на наследството. Макар и нетърсен, на този път попада и Явор:

Аз съм един от случаите, в които аз много лошо не съм видял, а съм видял много добро. И съм бил получател на много добро отношение, на страшно много помощ, която никога никога не ми е дължал и ми е била дадена от българи, които никога не са ме познавали. И не говорим за еднократен жест. Говорим за систематично натрупване в годините на добри

жестове и помощ пак, и пак, и пак, и пак в случаите, в които аз съм бил в слаба позиция, имал съм нужда от асистенция, имал съм нужда от помощ. И тази помощ е била дадена, дори понякога без да си я поискам. И аз съм си мислел така: ако аз не върна тези жестове, то не е да ги върна, ако аз не направя нещо – кой ще направи?! Този, който никога не е получил помощ, този който е получил негативна опитност – той ли ще го направи?!¹⁶

В духа на позитивизма, този текст показва един положителен пример за механизма на мрежата – да увлича, да помага, да развива и да опазва идентичността на този, който е сменил своето местообитание и да създава условие за предаване на вече унаследени практики и знание. Целта е не да се изведе формула с ключови елементи как да станеш значим актьор в мрежите на наследството или да се даде личностна оценка, а да се представи един от възможните пътища за включването в тях чрез гореописаните връзки и условия, който е въпрос на свободен избор. Този избор е свързан с житейския път и стратегия на емигранта.

Цитирана литература:

Ападурай, Арджун. 2006. *Свободната модерност. Културни измерения на глобализацията.* София: ЛиК.

Борисова, Мариянка, Яна Гергова (отг. ред.). 2017. *Българи в чужбина, чужденци в България – институции, организации, общостен живот.* София: ИЕФЕМ-БАН. Достъпно на: iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2017/09/Abroad-Sbornik.pdf [посетен на 10.12.2021].

Борисова, Мариянка. 2015. *Формирането на институции и приобщаване към вече налични такива на българските емигранти. – Културно наследство в миграция.* Достъпно на: migrantheritage.com/wp-content/uploads/2016/02/dokladmarianka.pdf [посетен 10.12.2021].

Бурдийо, Пиер, Лоик Вакан. 1993. *Въведение в рефлексивната антропология.* София: Критика и хуманизъм.

Бурдийо, Пиер. 2005. *Практическият усет.* София: Фигура.

Дамянов, Симеон, Любен Беров. 1986. *Българите в Австралия.* София: БАН.

Кастелс, Мануел. 2004. *Възходът на мрежовото общество. Информационната епоха: икономика, общество и култура.* Том I. София: ЛИК.

Пенчев, Владимир, Анелия Авджиева. 2021. *Организации на българите в Австралия и Нова Зеландия – социални мрежи и културно наследство. – Воскресенски, Валентин, Мина Христова, Таня Матанова (съст.). Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията.* София: Издателство на БАН „Проф.

¹⁶ Пак там.

Марин Дринов“, 41-62.

Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма.

Стайкова, Мария. 2011. *Австралия-България – по-малко непознати.* София: ДАБЧ.

Цанева, Еля. 2015. Българската празничност в оцеляването на сънародниците ни в „долната земя“. – В: *Делници и празници в живота на българина. Сборник, посветен на 30-годишнината на Етнографски музей – Варна.* Варна: Зограф, 271-280.

Цанева, Еля. 2018. Българските градинари под Южния кръст (Общността на българите в град Аделаида, Южна Австралия). – *Български фолклор*, 2, 235-249.

Ashworth, Gregory, Brian Graham, John Tunbridge. 2007. *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies.* London: Pluto Press

Elliott, Anthony, John Urry. 2010. *Mobile lives.* Oxon: Routledge.

Harrison, Rodney. 2010. Multicultural and Minority Heritage. – Benton, Tim (ed.). *Understanding Heritage and Memory.* Manchester: Manchester University Press, pp. 164-201

Lancy, David. 2008. *The Anthropology of Childhood: Cherubs, Chattel, Changelings.* Cambridge: Cambridge.

Tsaneva, Eliya. 2015. Towards a Concept of *Migration-Homeland-Culture* (Case Study of Post-War Bulgarian Migration to Australia). – Hristov, Petko, Anelia Kassabova, Evgenia Troeva, Dagnoslaw Demski (eds.). *Contextualizing Changes: Migrations, Shifting Borders and New Identities in Eastern Europe.* Sofia: Paradigma, 99-110.

Биографична справка: Доктор (2017) по социална антропология, ПУ „Паисий Хилендарски“, изследовател на свободна практика, съосновател на сдружение „Асоциация за култура, етнология и антропология „Медиатор“. Интереси: миграция и мобилност, социални мрежи и капитал, културно наследство и памет, ромски и джандър изследвания. Опит: студентски и национални научни и научно-приложни проекти; активист – организатор на събития и инициативи за представяне на градско културно наследство и популяризиране на науките за култура.

За контакт: aavdzhieva@gmail.com

ЧАСТ 2

АФРИКА

Българска празничност в Мароко

*Таня Матанова и Мариянка Борисова,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Резюме: Българската миграция в Кралство Мароко датира от 70-те години на XX век, когато в резултат на спогодба в магребската страна са изпратени редица експерти, често заминали със семействата си. Макар и с променен профил и намаляваща като брой през XXI век, българската общност в Мароко поддържа културната си идентичност чрез различни стратегии, сред които е конструирането, съхраняването, трансмисията на българската празничност. Отчетлива е ролята на неформалните мрежи в тези процеси (по Voissevain). Статията анализира семейните и публичните културни практики при отбелязване на празници от българския официален, традиционен, религиозен, личен и семеен календарен цикъл. Това дава възможност да се открият и сравнят елементите на българската празничност в неформална и в институционална среда в условията на миграция.

Ключови думи: българи в Мароко, миграция, празничност, културно наследство

Празниците са многопластови по своята същност и откъм значимост за индивиди, групи и общности. Тяхната основна функция е да свързват символично пресичащи се политически, териториални, религиозни, поколенчески и други измерения на социалния живот. Освободени от делнични трудови дейности, празниците предполагат определени ритуали, специфични за съответното честване. Личните празници са значими събития в живота на човека, които маркират важни преходи и моменти в индивидуалните житейски траектории. Общностните траектории, от своя страна, са свързани с официалните национални календари и насочват към колективната празничност и отбелязването на важни събития и исторически личности (вж. и Slavec-Gradišnik 2015: 30). Празничният календар в националната държава или в условия на миграция е едновременно елемент на културното наследство, който бива конструиран, предаван и съхраняван, и консолидационен фактор за общността (Гергова, Вуков 2017: 289).

Ако в държавата майка националният и църковният календар „налагат разпоредби за това кога и как хората трябва да работят, кога могат да си почиват, кой може да бъде почитан или какво могат да празнуват“ (Jezernik 2013; Makarovič 1995), то за мигрантските общности тези „наредби“ не важат, защото техният „календарен график“ трябва да бъде съобразен с празничния календар на приемното общество, което води до отбелязването на дадено събитие в почивен ден преди или след празничната дата. Според интервюираните българи в Мароко това „преработване на календара“ (вж. Гер-

гова, Вуков 2017: 289) се отнася както за семейни, лични празници (имени и рождени дни, семейни годишнини), така и за официални български празници като 3 март, Великден, 24 май, 1 ноември и др.¹

Изследването е етап от работата на авторите по проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“². Теренното проучване, осъществено в Кралство Мароко през декември 2019 г., включва проведени полуструктурирани интервюта, свободни разговори и наблюдения, допълнени с архивни материали, (синхронни и асинхронни) онлайн интервюта и анализи на публикации в социалните мрежи (фейсбук публикации на българи и български институции в Мароко).

Българите в Мароко

Вследствие на установените дипломатически отношения с България и двустранните икономически спогодби през 70–80-те години на XX век в Мароко биват изпращани български специалисти: лекари, преподаватели, геодезисти, хидролози, строителни инженери, архитекти. Тяхната експертна помощ е високо ценена до днес, затова българите са добре приети в магребската страна. Българската миграция е доброволна, икономическа по мотиви, висококвалифицирана по образователен статус, предимно семейна по състав.

Не разполагаме с информация за числеността на българите в Кралство Мароко от тези години, но открихме сведения за 2013 г., когато се смята, че българите са около 400 души (Кочева 2016: 182), предимно установили се в страната в годините на социализма специалисти или представители на интернетичната брачна миграция и на бизнеса. По неофициални данни през 2019 г. броят на българските граждани, на мароканските граждани с български произход в Мароко, както и на гражданите с двойно гражданство, е около 350–400 души. Постепенно българската общност, концентрирана преимуществено в Казабланка и столицата Рабат, намалява.

Анализът на българската празничност – официална, традиционна, религиозна³ или семейна⁴ – тематизира триадата културно наследство – консолидация – институционализация. Въпреки че в Кралство Мароко липсва формална организация на българ-

¹ Изследването не обхваща извънинституционалната българска празничност в интернетичните семейства – тема, която заслужава самостоятелно проучване.

² Проектът е с базова институция Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките и се реализира с финансиране от Фонд „Научни изследвания“ към Министерство на образованието и науката, номер на договора ДФНИ КП-06-Н30/3.

³ В изследването понятието „религиозни празници“ се употребява като синоним на „църковни празници“, „православни празници“ по силата на факта, че източното православие се възприема като „традиционна характеристика на българския гражданин“ (вж. Гергова 2017). Това е причината настоящото проучване да се фокусира върху православните прояви на празничността, като отчита и факта, че не всички български емигранти в Мароко са православни или въобще християни.

⁴ В изследването употребяваме понятията „лична“ и „семейна“ празничност като синоними, доколкото практиките, свързани с нея, имат за ядро семейството.

рите, общността е дейна и консолидирана около българското посолство, към което функционират две български мигрантски институции: училище „Родолюбие“ (с филиали в Рабат и Казабланка) и фолклорна танцова група „Хорце“.

Теоретична база

В сферата както на личната/семејната, така и на официалната, традиционната, религиозната празничност на българската общност в Мароко, е отчетлива ролята на неформалните връзки и мрежи (по Boissevain 1974). Според теорията на социалния антрополог Джеръми Боасвен неформалните отношения, на които се основават мрежите (networks), се изграждат както по хоризонтала – чрез приятелството, така и по вертикала – чрез семейството и родството (Вълчинова 2005: 105). Галина Вълчинова (2005: 105-106) отбелязва структурната близост между теорията за мрежите и теорията на Пиер Бурди-йо за социалния капитал (Bourdieu 1986: 241-258). За Боасвен, който също разглежда човешките връзки като форма на капитал, неформалните мрежи се формират чрез прилагането на критерии като приятелство, религиозна принадлежност, местоживееене, месторабота и други (Boissevain 1974: 28). Българите, които обикновено живеят в големи марокански градове, осъществяват неформални връзки помежду си в качеството си на приятели, познати, колеги, съграждани, православни, сънародници. Българските институции, до които имат допир, са българските посолство, консулство, училище и фолклорна танцова група, затова потребността от българско празнуване бива удовлетворявана и чрез включване (дори като публика) в празничността, (съ)организирана от тези институции. Според наблюденията ни българската общност в Мароко е склонна да изминава големи разстояния от градовете на местоживееене, за да посети българските празници, организирани в Рабат.

Чрез своите всекидневни и празнични дейности като индивидуални носители на българска култура българските мигранти (ре)конструират българското наследство в приемната страна, институционализират го и го предават на поколенията (Пенчев, Вуков 2017: 28). Мултилингвистичната среда в Мароко, различните типове култура, поведенчески норми, традиции, всекидневни практики, несъмнено повлияват културното наследство, което българската общност съхранява, употребява и предава на поколенията.

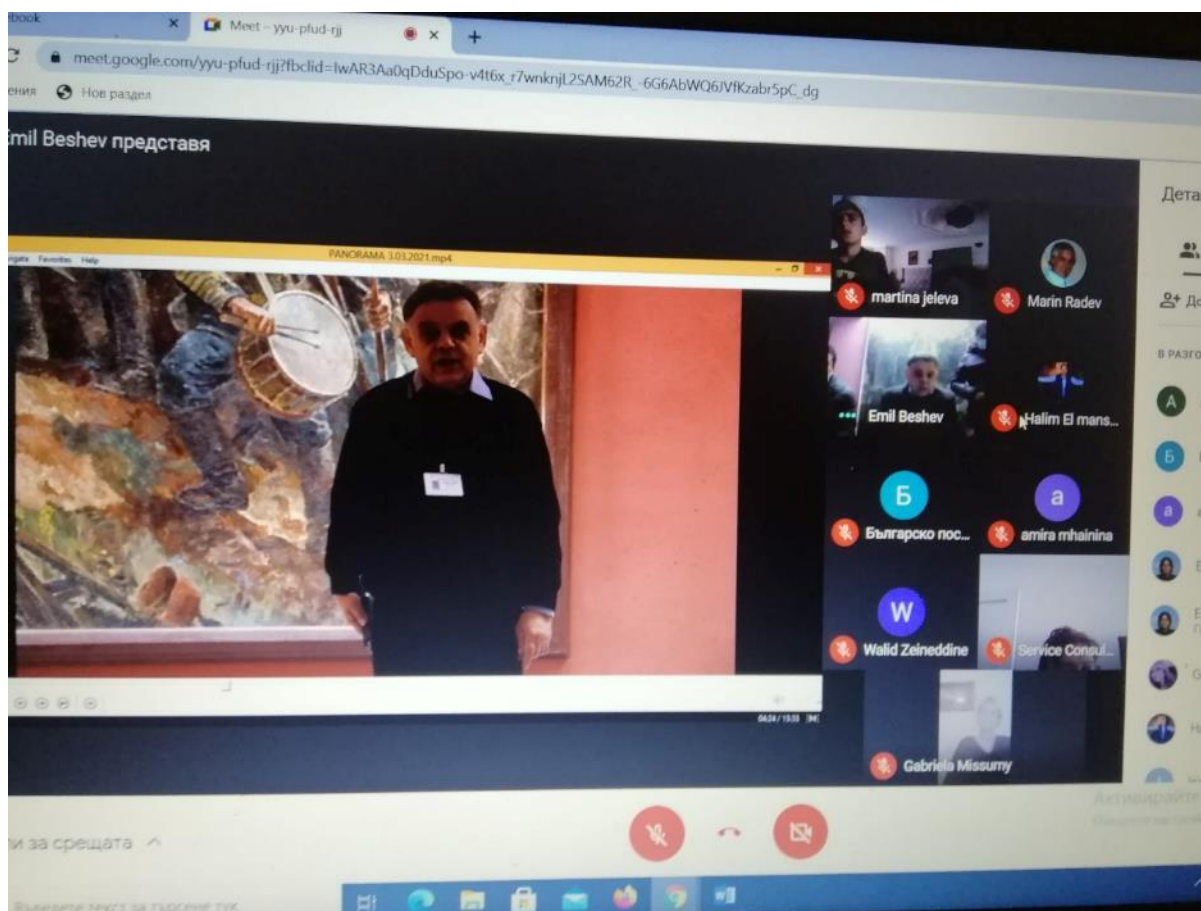
Официални празници

Официалната празничност на българската общност в магребската страна включва събития, организирани по повод националния празник на България 3 март, Великден, 24 май – Ден на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност, 1 ноември – Ден на народните будители, Коледа, Нова година.

Като официален представител на българската държава в Мароко българското посолство поема инициативата за честванията на националния празник. По традиция на

3 март българският посланик организира дипломатически прием. Често в провеждането на този прием участват по-големите ученици от Българско училище (БУ) „Родолюбие“. След официалната част на присъстващите биват подарявани мартеници, като за чуждестранните гости се подготвят картички с описанието на значението и символиката на тази традиция. По този начин приемът за националния празник е съпътстван от елементи на календарно близкия традиционен празник Баба Марта.

В рамките на БУ „Родолюбие“ националният празник, свързан с възстановяването на българската държавност, през 2019 г. се отбелязва чрез тематичен урок, изработване на картички с националните символи, с преписване на част от одата на Иван Вазов „Опълченците на Шипка“. На празника през 2021 г. и.д. посланик Цветина Божкова се включва в организираната за учениците виртуална разходка в Панорама „Плевенска епопея 1877 г.“, което е пореден израз на сътрудничеството между официалните и мигрантските български институции в Мароко при предаването, съхраняването и конструирането на българска празничност като елемент на културното наследство.

Сн. 1. Трети март 2021 г. Виртуална разходка в Панорама „Плевенска епопея 1877 г.“, организирана за учениците в БУ „Родолюбие“. Източник: Ани Радева⁵

⁵ Публикуваме снимките, предоставени от респондентите ни, с тяхно съгласие.

Докато приемът в българското посолство за 3 март е насочен към дипломати и официални лица в приемната страна, българската общност организира свое празненство. Извънинституционалното отбелязване на празника респондентка в Рабат описва така: „На 3 март винаги се събираме цялата българска колония, обикновено в ресторант... Пристигат от другите градове – от Таза, Агадир, Казабланка. Това беше последният ни общ празник през 2020 г., преди карантината“⁶. Нетрадиционното за България отбелязване на националния празник чрез масово посещение на ресторант е пример за конструиране на празничност в мигрантски контекст. Чрез споделената трапеза и веселието се възпроизвеждат българско празнично място и време, срещат се приятели и познати, живеещи в различни градове. По такъв начин българската общност не само маркира значимия ден в календара, макар и без ритуалност, но и укрепва неформалните си мрежи.

Великден ежегодно бива институционално отбелязван в двата филиала на БУ „Родолубие“ чрез работилници за боядисване на яйца, в които, освен децата, редовни участници са служителите в българската мисия и родителите. От 2020 г., поради ситуацията на пандемия, великденските ателиета се осъществяват дистанционно, а децата участват в онлайн конкурс за великденски яйца⁷. Представители на българската общност в Рабат и Казабланка отбелязват извънинституционално почти всички празници, като се срещат по средата между двата града на плаж Давид в мимозова горичка⁸. Там българите се събират за Великден през 2021 г., опъват масите си като на пикник, пекат агне, всеки носи храна, танцуват хора. Респондентка разказва: „Като чуем българска музика и се разтреперваме, още повече ние, които сме в чужбина. Разхождаме се, виждаме се с хора, с които отдавна не сме се виждали“⁹.

Училище „Родолубие“ в Рабат се помещава в сградата на българското посолство, което предполага тясната обвързаност между двете институции по отношение на празничността. Допреди пандемията на приема по случай празника на славянската книжовност 24 май се събира значителна част от българската мигрантска общност, както и мароканци, учили в България. След приветствие на посланика и празнична програма от учениците се връчват грамоти и се поднасят поздравителни адреси за постигнати добри резултати в учебния процес, тъй като тогава обикновено приключва учебната година в българското училище. Наш респондент, преподавател, споделя: „Празниците се правеха в резиденцията на посланика. То е огромен двор с басейн... Раздаваха се български напитки. Всеки носеше по нещо. Децата не излизаха от басейна... На училище не

⁶ Е. Н., ръководител на фолклорна танцова група „Хорце“ (основана през 2018 г.). От 35 години живее в Мароко. Основател и ръководител и на Школа за класически балет „Artemesia Club“ в Рабат. Онлайн интервю, 19.05.2021 г. Вж. Архив на Националния център за нематериално културно наследство (НЦНКН) при ИЕФЕМ–БАН, ФнАИФ 3128.

⁷ Вж. НЦНКН, АИФ VII 4.

⁸ Е. Н., ФнАИФ 3128.

⁹ Пак там.

идваха толкова редовно, колкото на празник“¹⁰. Това наблюдение красноречиво изразява отношението на децата към празничността по повод Деня на Светите братя и края на учебната година.

През 2019 г. 24 май е отбелязан с концерт: учениците изпълняват пиеса „Пеперудена магия“, стихове за родината, песни – химна, посветен на Кирил и Методий, „Хубава си, моя горо“. Година по-късно честванията вече са онлайн: след виртуално приветствие от (тогавашния) посланик Юрий Щерк, публикувано на фейсбук страницата на посолството¹¹, Денят на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност е отпразнуван посредством виртуално наблюдение на споделени видео публикации на песни и рецитации на български език и на уменията на децата да пишат на български език. Попитани за любимия си официален български празник, българските ни респонденти в Мароко най-често посочват националния празник 3 март и просветния – 24 май. Относно 3 март респондентка лаконично обобщава: „Без 3 март нямаше да има България“¹². Колкото до 24 май, той, както обикновено се случва зад граница, се превръща в празник на цялата българска общност в кралството, във възплъщение на националната и културната идентичност.

Денят на народните будители 1 ноември също е отбелязван съвместно от училището и посолството чрез открит урок или училищен концерт. През 2019 г. учениците в Рабат представят празнична програма пред публика, включваща посланика, други представители на дипломатическата мисия, родители. Следващата година, в съответствие с ограниченията по повод пандемичната обстановка, честването протича онлайн чрез публикуване на кратки клипове на учениците, изпълняващи стихове и песни, посветени на България, българския език и будителите. През същата година българското посолство инициира виртуален флашмоб по повод Деня на будителите, като призовава българските граждани в Мароко да се снимат с пейките кирилски букви на яхтеното пристанище в Сале и да изпратят снимките до фейсбук страницата на посолството, придружени от четиристишие на любим български поет. По този начин арт-инсталацията „Българските букви“¹³ като израз на и приобщаване към българското културно наследство не само се очертава като любимо място на открито за българи и

¹⁰ М. Р., преподавател в горен курс в БУ „Родолюбие“ във филиала в Казабланка. Онлайн интервю, 26.05.2021 г. Вж. АИФ I 610, а.е. 1.

¹¹ Фейсбук страницата на българското посолство в Мароко е активно поддържана – поднася нови относно развитието на българо-мароканските отношения, снимки от прояви на посолството и училището, поздравления за български празници (включително такива, които не се отбелязват със специални чествания – 1 май, 6 май, 6 септември, 22 септември), важна информация за българската общност. Част от публикациите са двуезични (на български и френски език) и са насочени към мароканската общественост по повод марокански празници (напр. 17 ноември – Деня на независимостта на Мароко или рождения ден на краля), т.е. фейсбук страницата има и мароканска публика. Вж. Ambassade de la république de Bulgarie au Royaume du Maroc: facebook.com/BulgarieAuMaroc (посетен 26.08.2021).

¹² Е. Н., ФНАИФ 3128.

¹³ Открита през декември 2019 г.: migrantheritage.com/%ef%bb%bfбългарската-общност-в-мароко-едно (посетен 26.09.2021).

мароканци, но и се ревитализира и популяризира в нов празничен контекст.

Като официален български празник Коледа се чества тържествено в българското училище и училищното коледно тържество привлича българската общност¹⁴ с коледарски песни и благословии, стихове и танци, домашно приготвени български специалитети, веселие и общо хоро. Същевременно отбелязването на Бъдни вечер и Рождество Христово се асоциира по-често с празник в семеен и/или приятелски кръг. Изобилието от публикации и снимки от коледни тържества в социалните мрежи е показателно за значимостта на този празник сред българите в Мароко.

Сн. 2. Коледното тържество на Българско училище „Родолюбие“ в Рабат, събрало българската общност в посолството. 14.12.2019 г. Снимка: Таня Матанова.

Българската общност в Мароко по места има традиция да отбелязва съвместно Нова година. Такъв е примерът от Казабланка в края на 2012 г., когато българите в града посещават организирано ресторант на брега на океана, за да отбележат празника. За друго новогодишно празненство събеседник разказва: „След пет години в Маракеш се събрахме в Казабланка. Бяхме много българи, много силен колективен дух. Познавахме

¹⁴ Коледното тържество през 2019 г., което имавме възможността да посетим, събра множество българи от различни градове в Мароко.

се. Да не говорим, че бяхме работили на едно и също място в България. Направихме една чудесна Нова година във вилата, в която се помещаваше производствената част на фирмата. Събрахме се страшно много хора. Аз свиря на акордеон. Първата покупка, която съм си купил в Мароко, беше една йоника. Монтирахме към едно радио и вечерта се превърна, все едно че бяхме на ресторант, с танци, песни¹⁵. Събеседничка, живееща в Рабат, споделя: „Почти винаги сме били в резиденцията на Нова година. С българи и мароканци, завършили висше образование в България. Една година за Нова година си казахме, че всеки ще бъде в облекло, както във филма „Казабланка“¹⁶. Тогава бяхме в посолството“¹⁷. Официален празник като Нова година, макар и отбелязван в институция (посолството, резиденцията), се откроява с приятелска атмосфера. Ако в България Коледа традиционно се празнува в семейна среда, а Нова година – с приятели, българската общност в Мароко създава друг модел на празнуване: и Коледа, и Нова година се отбелязват в по-тесен или по-широк приятелски кръг, като новогодишните сбирки могат да включват голям брой приятели, познати, колеги, сънародници. До момента не сме открили податки за институционално честване на официални български празници като Деня на труда (1 май), Деня на храбростта (6 май), Деня на Съединението (6 септември) и Деня на независимостта (22 септември) освен еднократното виртуално споменаване във фейсбук страницата на българското посолство за смисъла на празника, честван на 22 септември.

Традиционни празници

Традиционните празници като част от българския празничен календар в родината или в миграция биват официални и неофициални, с публичен или семеен характер и редица от тях са чествани от българската общност в магребската страна.

Що се отнася до първомартенската празничност, „Баба Марта“ най-често е „посрещана“ от децата в българското училище, като с приближаването на месец март се организират ателиета за изработка на мартеници в двата филиала (през пандемията това става онлайн) и се закичват присъстващите българи, марокански приятели, растящите в двора дръвчета. Както споделя българското посолство в Мароко на сайта на Министерство на външните работи, през 2018 г. учениците се включват в инициативата на Държавната агенция за българите в чужбина, споделяйки публикации в социалните мрежи с кадри от празника и хаштаг #BabaMarta. По този начин „българската общност в Кралство Мароко доказва, че пази обичаите, духовността и традициите ни и стана част от позитивната кампания за България!“¹⁸

Лазаровден и Цветница също биват отбелязвани в българското училище. В усло-

¹⁵ М. Р., АИФ I 610, а.е. 1.

¹⁶ Прочут американски игрален филм на Майкъл Къртис от 1942 г. с участието на Ингрид Бергман и Хъмфри Богарт – бел. авт.

¹⁷ Е. Н., ФнАИФ 3128.

¹⁸ mfa.bg/embassies/morocco/news/1721 (посетен 30.09.2021).

вията на пандемия се организират извънкласни онлайн часове на тема Цветница и Лазаровден, като учениците участват с рисунки и апликации, изработени в домашни условия.

Сн. 3. Българската общност в Казабланка посреща Нова година. 31.12.2012 г.

Снимка: Марин Радев

Гергьовден, въпреки че присъства в официалния български празничен календар като Ден на храбростта и празник на Българската армия, зад граница се отбелязва главно като имен ден, а понякога се съчетава с Великден и е повод за приятелски събирания. Респондент в Казабланка споделя: „Горе има една голяма тераса [на покрива на сградата, ползва се от целия вход]. И тя е някъде около 250 кв. метра. Всичко когато беше още забранено [поради ковид ограниченията], ние се събрахме горе на терасата. Опекохме си едно агне. Жена ми го напълни с ориз. Качихме горе големите чадъри. Масите, виното... И си изкарахме четири часа. Гергьовдена ние го направихме заедно с Великдена“¹⁹.

Традиционни празници като Бъдни вечер, Коледа, Великден, Гергьовден, Никулден, освен че са отбелязвани като имени дни, биват оразличавани чрез хранителния код и приготвянето на специфични ястия – постни ястия за Бъдни вечер, боядисани яйца и печено агне за Великден, печено агне за Гергьовден, риба за Никулден и т.н.²⁰ Ритуалността на тези празници в условията на миграция

¹⁹ М. Р., АИФ I 610, а.е. 1.

²⁰ Пак там.

се свежда до украсяване на елха за Бъдни вечер и боядисване на яйца за Великден.

Религиозни празници

Вероятно поради факта, че в Мароко липсва българска църква и Българска православна църковна община, религиозната празничност на българите е по-скоро индивидуална и семейна, отколкото общностна. Изключение представлява примерът с гръцката църква в Казабланка, която функционира като православно средище в мегаполиса и е посещавана от представители и на българската общност. Неделните служби са придружени от последваща споделена трапеза и увеселение. Гръцката църква в Казабланка събира правослазната общност и на всички големи християнски празници. На Богоявление се организира хвърляне на кръста в океана. Според събеседник: „В Казабланка има един клуб на брега на океана, казва се клуб „Атлантик“. На скалите попът прочете молитвата. От скалите хвърля кръста“²¹.

Великден също се отбелязва в църквата: „На всеки Великден всеки един боядисва яйца. Минимум 20-30 яйца. Събираха се толкова много хора, че не можеше да ги събере черквата. Накрая всеки отива и си взема по едно яйце. Всеки каквото има вкъщи, приготвя и донася. Правим една разкошна трапеза“²².

За коледния празник в църквата същият респондент разказва: „Последната [20]19-та година Коледа празнувахме. Бяхме ние, румънците и гърците. Прави се томбола“²³. Църквата в Казабланка функционира като духовно, културно и социално средище на православни от различни нации: „След празничните служби, когато са на големите празници, масите се слагат. Това е шведска маса. Всеки е направил нещо. Отделно от настоятелството в черквата [се осигурява храна]... Имаше музика. Всичкото това нещо си струваше... Тук са българите, там са румънците, тук са гърците“²⁴. Посочените цитати са показателни за значението на неформалните връзки – в случая, основани на православието – в отбелязването на празници, присъстващи и в българския празничен календар.

Респондентите ни споделят, че празници, които традиционно в България се отбелязват в тесен семеен кръг (като Бъдни вечер, Коледа), в Мароко биват чествани от българската общност в по-широк приятелски кръг. Този кръг понякога включва също френски и испански приятели, спорадични са гостуванията от страна на марокански приятели²⁵.

²¹ Пак там.

²² Пак там.

²³ Пак там.

²⁴ Пак там.

²⁵ Е. Н., ФНАИФ 3128.

Лична/семейна празничност

Има случаи, когато в първите месеци след пристигането в приемната страна български мигранти поради стреса negliжират празниците, като с постепенната адаптация те „се завръщат“ към българския празничен календар, уважавайки и местния. Събеседник разказва: „Когато пристигнах в Мароко, се оказа, че българите не празнуват мароканските празници, защото не сме мароканци. Не празнуваме българските празници, защото не сме в България. Така се започна една непрекъсната въртележка. По този начин разбрах, че човек трябва така да живее, че като се обърне, зад него да няма пропаст. Той просто трябва да си продължи живота“²⁶.

Сн. 4. Рожден ден, честван сред природата с приятели. Източник: Евгения Никитина-Спиридонова.

Специфична черта на личната/семејната празничност на българите в Мароко е масовостта в отбелязване на личните/семејните празници, което потвърждава значимостта на неформалните мрежи за консолидацията на българската общност и за българската празничност в магребската страна. Респондент в Казабланка разказва: „Навърших 60 години... Тогава моята съпруга устрои един празник къщи. Холът е някъде

²⁶ М. Р., АИФ I 610, а. е. 1.

към седем метра на четири широк. Всичко беше пълно. Пак с много музика и с много танци. Имаше тук едни френски приятели, но те пак са свързани по българска линия“²⁷. Друг респондент, живеещ в Темара, споделя, че за него най-големият празник е „когато има българи вкъщи“²⁸ и цитира сънародник, според когото: „в нашата къща мирише на българско“²⁹. Семейството, чийто дом посетихме, е подредило религиозен кът с икони, поставило е на видно място портрети на Ботев и Левски. Национална символика присъства и в семейния автомобил, където наред със знамето на любимия български футболен отбор, е поставен и българският флаг. Събеседничка споделя: „Далеч от родината ние не преставаме да мислим за нея“³⁰. В условията на миграция националните символи присъстват в домовете на мигрантите в делник и празник и биват отчетливо валоризирани.

Рождените и имените си дни, семейни годишнини, традиционни празници българските мигранти в Мароко отбелязват в широк приятелски кръг, в компанията предимно на българи и, поради подходящия климат – често на открито. Събеседник споделя: „Рождените дни при нас са почти като национален празник. Имените също“³¹. Друга събеседничка разказва: „На кръгли годишни се събираме – и на съпруга ми, и на моя [рожден ден] бяхме много хора, много, много. Отдавна сме тука, имаме много приятели, много познати. На такава кръгла дата всички са доволни да дойдат, да поздравят. Беше много вълнуващо“³². Пикниците край океана, край язовир или в горичките Бускура или Бузника край Рабат събират десетки българи на обща трапеза с български ястия, българска музика и български хора³³.

Респондент, именник на Ивановден, разказва: „Ивановден у нас се празнува от старому до новому, от 7 януари до 20 януари... Ивановден се празнува във възможния почивен ден около него... Едната събота и неделя каним едни гости, другата събота и неделя каним други гости“³⁴. Българско семейство в Темара разказва за отбелязване на Цветница, при което в дома му се събрали близо 40 гости. Спомня си друг случай, когато на Великден му гостували рокери от България, които споделили, че такъв Великден и в България не са празнували³⁵.

Личните/семейните празници неизменно са маркирани от знаци на националното: провеждат се в по-широк формат, приготвят се ястия, възприемани като българс-

²⁷ Пак там.

²⁸ И. Р., висш служител в дървопреработвателно предприятие в Темара. Онлайн интервю, 18.05.2021 г. Вж. ФНАИФ 3128.

²⁹ Пак там.

³⁰ Мароко през очите на една българка – интервю с А. Р. за БНР Радио България. Достъпно на bnr.bg/radiobulgaria/post/101407779?fbclid=IwARoB2gB5aYqKLRi1cgOgcel_8QuO838uxr1pjHCYR6SzlLoAoK8Ms75PLw (посетен на 30.09.2021).

³¹ И. Р., ФНАИФ 3128.

³² Е. Н., ФНАИФ 3128.

³³ Пак там.

³⁴ И. Р., ФНАИФ 3128.

³⁵ Пак там.

ки, комуникира се изцяло на български език, празничността включва българска музика и изпълнение на български хора. В условията на пандемия личната/семеината празничност търпи коренни промени: „Такива рождени дни се правеха много. Рязко спряха покрай локдауна“³⁶. Изискванията за социална изолация и ограничени контакти са причина след март 2020 г. личните празници да се отбелязват в най-тесен семеен кръг, а празнуващите да получават поздравителни интернет картички с благопожелания или телефонни поздравии.

В заключение

Контекстът на страната домакин е различен от българския: Кралство Мароко е африканска държава в най-южното Средиземноморие, в която се преплитат и взаимодействат локални традиционни култури, ислям и европейски културни влияния. В резултат на това семейните и публичните празнични практики, официални и неофициални, прилагани от българската общност в Мароко, са доминирани от знаци на националното – символика, облекло, музика, танци, реч, кулинарен код, ритуали.

Всички празнични събития, организирани за официални празници от българския национален календар, събират българската общност в Мароко, възплъщават представите ѝ за културно наследство, допринасят за емблематизирането на датите в живота на мигрантите и за формирането на културна и национална идентичност на младото поколение (Ганева-Райчева 2004: 63). Те предлагат възможност за комуникация в неформална среда, за поддържане и развитие на езиковите умения, за консолидация на общността. Същевременно, манифестирайки българската културна идентичност чрез българските традиции в контекста на празничността, посолството, училището и фолклорната танцова група стават медиатори на българското културно наследство в обществото-приемник, защото на своите мероприятия те посрещат и марокански гости, а посланикът изпълнява своята роля не само да поддържа билатералните дипломатически отношения, но и да съхранява и разпространява българските ценности и националната памет и да допринася „за изграждането на „канални“ на взаимодействие между отделните [българи] (...) с цел тяхното еднородство и обединение“ (Янкова 2017: 63).

Моделите на празнуване на официални празници като 24 май са усвоени и пренесени от родината, като между българските държавни и мигрантски институции в Мароко се наблюдава плодотворно сътрудничество, както по отношение на конструирането, трансмисията и популяризирането на българското културно наследство, така и по отношение на консолидационния потенциал. Други официални празници (3 март, Великден) придобиват самобитни форми (българската общност съвместно посещава ресторант), удовлетворяващи потребността от „българско празнуване“.

Семейни или отбелязвани в България в тесен семеен кръг календарни празници в Мароко биват чествани в разширен формат, обикновено сред природата. Нарушените

³⁶ М. Р., АИФ I 610, а. е. 1.

в условията на миграция родствени връзки (мигрира семейството, контактите с другите роднини са непреки или редки) се компенсират от ясно изразени приятелски връзки, които предоставят канали (включително и онлайн) за разпространение на идеи, ресурси, знания и информация (вж. Crossley et al. 2015: 3; Lee, Katz 2015) между хора с общи интереси, религиозна принадлежност, месторабота и пр. Или според теорията на Джеръми Боасвен (Boissevain 1974), в миграционния контекст приятелските връзки, изградени по хоризонтала, са тези, които формират индивидуалния социален капитал в приемното общество и които заместват транснационалните социални отношения по вертикала (членовете на семейството и рода често живеят в различни държави), поддържани най-често чрез телефонна и интернет комуникация. Неформалните мрежи на българите в Мароко, основани на приятелство, познанство, колегиалност, са ясно разграничими при изследване на българската празничност. Официални, традиционни, религиозни или лични, празниците събират институционално (чрез посолството и училището) или неинституционално широк приятелски кръг от българската общност, създават среда, близка до българската. Ако на българските институционални празници редовни гости са мароканци, получили висше образование в България и запазили връзки със страната ни, по-редки са случаите, когато на неинституционални празници на българската общност присъстват мароканци, французи, испанци. Причината е не в липсата на такива приятелски връзки, а в спецификата на българското празнуване, която включва общуване на български език, български шеги, музика, танци, храна, напитки. А климатичните условия в приемната страна позволяват празниците да се организират на открито³⁷, под формата на пикници сред екзотичен пейзаж: мимозови горички, плаж и др.

В условията на миграция се осъществява адаптиране на празничния календар, като някои празници отпадат, а други придобиват нови акценти. Същевременно, както и в българския празничен календар, се наблюдава известно припокриване между официални, традиционни, религиозни и лични/семеини празници, което също извежда на преден план ролята на неформалните връзки. В българското институционално честване в Мароко доминират празници като 3 март и 24 май, а 6 и 22 септември са непопулярни. Специфично в мигрантска среда е общото отбелязване на темпорално близки празници – в третомартенската празничност присъстват първомартенски ритуали, 24 май е и край на учебната година в българското училище.

Българската религиозна празничност в Мароко се развива като част от православната празничност чрез активностите на гръцката църква в Казабланка.

В периода 2020–2021 г. празничният календар е силно възпрепятстван от пандемията: преобладаващи са дистанционните институционални български празнични прояви в Мароко, като някои от тях са онлайн инициативи, произтичащи от институции в България. В резултат на това, редица официални празници се отбелязват вирту-

³⁷ Коледното тържество на българското училище през 2019 г. също бе организирано на открито във вътрешния двор на посолството.

ално, а личните и семейни тържества се организират в тесен семеен кръг.

Проучването ни в Мароко постави в едно изследователско поле миграционните процеси и културното наследство, фокусирайки се върху процесите на конструиране, трансмисия и употреба на българска празничност извън границите на националната държава, в рамките на семейството или българските институции в приемното общество. Утвърждава се обобщението, че и официалната (институционалната), и семейната (извънинституционалната) празничност на българската общност в магребската държава са повлияни във висока степен от неформалните мрежи и изобилстват от елементи на националното културно наследство – език, музика, танци, храна, ритуали.

Цитирана литература:

Вълчинова, Галя. 2005. Джереми Боасвен и предизвикателствата на холандската антропологическа школа. – В: *Значими имена в антропологията: Лекции по антропология*. Т. 2. София: НБУ, Департамент Антропология, 99-112.

Ганева-Райчева, Валентина. 2004. *Българите в Унгария – проблеми на културната идентичност*. София: АИ „Марин Дринов“.

Гергова, Лина (съст. и ред.). 2017. *Културно наследство в миграция. Добри практики и проблеми*. София: ИЕФЕМ–БАН.

Гергова, Лина, Николай Вуков. 2017. Национални и официални празници на мигрантите. – В: Пенчев, Вл. и кол. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София: Парадигма, 289-303.

Кочева, Ана. 2016. Карта „Българския език на ново място по света“. – *Български език и литература*, 58 (2), 174-186. Достъпно на: azbuki.bg/wp-content/uploads/2016/04/azbuki.bg_dmdocuments_Bel2_2016_Ana-Kocheva.pdf [посетен на 30.09.2021].

Пенчев, Владимир, Николай Вуков. 2017. Увод. – В: Пенчев, Вл. и кол. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София: Парадигма, 17-34.

Янкова, Венета. 2017. Българите в Унгария: организации и общостен живот пред предизвикателствата на XXI век. – В: Борисова, М. и кол. (съст.). *Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общостен живот*. София: ИЕФЕМ–БАН, 53-66. Достъпен на: <http://iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2017/09/Abroad-Sbornik.pdf> [посетен на 16.09.2021].

Boissevain, Jeremy. 1974. *Friends of Friends. Networks, Manipulators and Coalitions*. Oxford: Basil Blackwell.

Bourdieu, Pierre. 1986 [1984]. The Forms of Capital. – Richardson, J. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241-258.

Crossley, Nick, Elisa Bellotti, Gemma Edwards, Martin G. Everett, Johan

Koskinen, Mark Tranmer. 2015. *Social Network Analysis for Ego-nets*. London: Sage.

Jezernik, Božidar. 2013. Politika praznovanja. – Jezernik, B. (ed.). *Politika praznovanja: Prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 7-16.

Lee, Sun Kyong, James E. Katz. 2015. Immigrants' Mobile Communication Configures their Social Network. – *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20, 615-631.

Makarovič, Gorazd. 1995. *Slovenci in čas: Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina.

Slavec-Gradišnik, Ingrid. 2015. A Festive Bricolage: The Holiday Calendar in Slovenia over the Last Century. – *Electronic Journal of Folklore*, Vol. 60, 30-50. Достъпен на: folklore.ee/folklore/vol60/slavec.pdf [посетен на 20.09.2021].

Биографични справки:

Д-р Таня Матанова е главен асистент в секция „Сравнителни фолклористични изследвания“ в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките. Научните ѝ интереси са насочени към българските мигранти в чужбина, техните институции, културно наследство, идентификации и представи за родина, поколението от смесен брак. Работи и в областите кулинарна антропология, етническо предприемачество, социални мрежи. Тереният ѝ опит е натрупан в Германия, Швейцария, Словакия, Англия, Мароко и др. Автор е на две монографии и множество статии.

Д-р Мариянка Борисова е главен асистент в секция „Антропология на словесните традиции“ в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките. Научните ѝ интереси са в сферите нова миграция, мигрантски общности и институции, културно наследство, традиционна и официална празничност, календарни маскарadni игри, устни и писмени наративи, локална история. Автор е на редица статии, студии, съавтор е в колективни монографии. Има теренен опит с български мигрантски общности в редица страни в Европа, Африка, Северна Америка.

E-mail: tmatanova@gmail.com, bmari@abv.bg

Културният център като консолидационна стратегия – Домът на българите в Мидранд и институционализирането на българското присъствие в провинция Хаутенг, ЮАР

Николай Вуков,

*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Резюме: В статията се анализира създаването и функционирането на Българския център в Мидранд, ЮАР – основно средище на българските имигранти, живеещи в Хаутенг, провинцията с най-многобройно българско население. Изграждането на Центъра е разглеждано като резултат от продължителна и системна стратегия за събиране на едно място на съществуващите в страната общностни институции и за консолидиране на българската общност в района около споделена кауза и съвместни общностни инициативи. Докато в първата част на текста са представени стъпките в създаване на български институции в Южна Африка (училище, църква, културен център), във втората се анализират мястото и функциите на тези институции в рамките на създадения през 2015 г. Дом на българите в Мидранд. Основен акцент в статията е поставен върху ролята на Центъра за преодоляване на пространствената разпръснатост на сънародниците и върху изграждане на своеобразна мрежа, в рамките на която се удовлетворяват различни социални, образователни и културни потребности на общността.

Ключови думи: българи в ЮАР, културен център, консолидиране и институционализиране на мигрантски общности

Многобройните през последните години изследвания върху българските общности в чужбина често отбелязват важното значение, което различни институции (училища, църкви, културни центрове и др.) имат за поддържането на имигрантски мрежи и прояви на общостен живот. Функционирането на групата от сънародници като общност и като жив организъм, който има своя вътрешна динамика и форми на репрезентация в локалния контекст на приемната страна, е немислимо без институционализиране на имигрантското присъствие, без извеждането на това присъствие извън полето на неформалните и лични контакти и без установяването му като легитимен субект в местния социокултурен пейзаж (вж. Борисова 2015; Борисова, Гергова 2017; Пенчев и кол. 2017). Институциите не само закрепват имигрантската общност в държавата домакин, но също така съдействат за консолидирането на общността, за провеждане на съвместни дейности и за структуриране на имигрантския живот около прояви, насочени към експлициране на споделена културна идентичност.

Настоящата статия има за цел да представи значението на културния център за имигрантската група с оглед на неговите функции да събира представители на общността, да ги съсредоточава в определен пространствен локус, където те да се срещат и

да общуват, провеждайки същевременно различни образователни и културни дейности, насочени за поддържане на споделяната от тях идентичност по линия на страната на произход. Конкретният пример, който ще бъде обект на анализ, е Българският културен център в Мидранд, Южна Африка, представляващ основната институция на българите, живеещи в най-гъсто населената провинция на страната, Хаутенг. Центърът не само включва различни по своя тип и насоченост институции (училище, църква, сдружение, културен дом, ресторант и др.), но и сам по себе си е резултат от дългогодишни усилия за съсредоточаване на различни общностни прояви на едно място, за събиране на българите в своеобразен „дом“, независимо от огромните разстояния, които ги отделят един от друг в тази страна. В статията ще проследя стъпките по установяване на българското присъствие в Южна Африка и опитите за изграждане на български институции като постепенно кристализирала стратегия за консолидиране на общността и на провежданите от нея прояви на едно място.

Статията се опира на проведено съвместно с Щерьо Щерев теренно проучване в ЮАР през февруари–март 2020 г. в рамките на проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерство на образованието и науката на Република България. По време на десетдневната визита в страната бяха посетени трите ѝ столици – административната (Претория), икономическата (Йоханесбург) и културната (Кейптаун), а така също по-малкият град Мидранд (между Йоханесбург и Претория), в който се намира и българският културен център¹. Доколкото проучванията по проекта са насочени към изследване на българските общности зад граница и на поддържаните от нашите сънародници общностни институции, в рамките на теренното проучване бяха осъществени контакти и проведени разговори с представители на различни български институции – Българското посолство в Претория, Сдружение на българите в Южна Африка, Неделно училище „Слънчо“ в Мидранд и неговия филиал в Кейптаун, групата за фолклорни танци „Българска роза“ в Йоханесбург и др. Проведените наблюдения и първоначален анализ на извършеното проучване бяха представени вече в тематичния семинар по проекта и в две студии в сборника „Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията“ (вж. Вуков, Щерев 2021а; Вуков, Щерев 2021б). В настоящия текст ще надградя тези първоначални наблюдения, като насоча вниманието си към ролята на културния център за консолидирането на общността и съсредоточаване на нейните основни прояви в един топос, обединяващ работата на няколко различни по своя характер институции. Преоб-

¹ Вж. подробни репортажи за посещението на Н. Вуков и Щ. Щерев на сайта на проекта: Празници и делници при българите в Южна Африка, „страната на контрастите“ (Част 1) – migrantheritage.com/празници-и-делници-при-българите-в-южн (6 май 2020 г.); Дестинация Кейптаун (Част 2) – migrantheritage.com/празници-и-делници-при-българите-в-южн-2 (4 юли 2020 г.); Претория и Йоханесбург (Част 3) – migrantheritage.com/празници-и-делници-при-българите-в-южн-3 (5 август 2020 г.); Българският културен център в Мидранд (Част 4) – migrantheritage.com/празници-и-делници-при-българите-в-южн-4 (7 септември 2020 г.).

ладаващата част от тях са концентрирани в провинция Хаутенг, която не само е най-гъсто населената и икономически най-развитата административна област в страната, но и областта, където живеят най-голям брой българи (по неофициални данни около 2000–3000 души). Независимо от своя разнолик профил и разнообразни функции, тези институции са в тясно сътрудничество помежду си, с оглед както на сънародниците, които вземат участие в техните дейности, така и на много от проявите, които провеждат съвместно.

Българите имигранти в изграждането на общностни институции в ЮАР

За разлика от редица други български имигрантски общности на територията на повечето държави в Европа, Азия, Северна и Южна Америка, за българска имиграция в Южна Африка можем да говорим едва след падането на комунистическия режим през 1989 г. Известни са няколко отделни случая на българи, които са избягали от България и са се установили в страната преди тази година, но като цяло превръщането на ЮАР в имигрантска дестинация за българите е едва от началото на 90-те години на XX век. Още през първите две-три години към ЮАР, която по това време е със статут на една от икономически най-силно развитите страни в света, потегля вълна от наши сънародници. Преобладаващата част от тях са млади хора, водени от идеята за житейска реализация и висок стандарт на живот в тази страна. Освен богатите възможности, които ЮАР предлага на новодошлите в онези години, важна роля за първата вълна от имигранти към Южна Африка играе възстановяването на дипломатическите отношения между България и ЮАР и откриването през 1993 г. на българско дипломатическо представителство в Йоханесбург, а също наличието на редовна авиолиния на БГА „Балкан“ между София и Йоханесбург, която позволява пътувания както с цел имиграция, така и за гостуване при установили се вече в ЮАР българи. В резултат от тези процеси към края на 90-те години на XX и началото на XXI век българите в ЮАР по неофициални данни надхвърлят 20 хил. (според някои версии са достигали 30 и дори 50 хил.). Повечето от тях са съсредоточени в провинция Хаутенг и специално в Йоханесбург, където възможностите за първоначално установяване, намиране на високоплатена работа и развиване на бизнес са най-големи. В края на XX и началото на XXI век се наблюдава тенденция за преместване на част от българите в Кейптаун и в други райони на страната с цел търсене на по-спокоен живот и по-голяма сигурност в контекста на нарастващото социално напрежение в страната.

Последното десетилетие преди пандемията от COVID-19 е свързано с редица неблагоприятни политически, икономически и социални процеси в ЮАР, включващи засилване на имиграционния натиск от други африкански страни, ръст на безработицата и корупцията, икономическата несигурност и падане на жизнения стандарт. Особено остър е проблемът с високото ниво на престъпност в страната, намираща израз в масовите случаи на обири на домове, нападения на автомобили и др. Тази ситуация не усилва усещането за тревожност и социална несигурност, но е свързана с поредица от

ограничения на всекидневно ниво, например невъзможност за разходки, избягване на много от кварталите в големите градове и пр. В своята съвкупност всички тези явления подтикват значителна част от бялото население и имигрантите да напускат ЮАР и да се преместват в други страни. Този процес е отчетлив и сред българите имигранти, много от които си тръгват от страната, за да се установят например в Австралия, Нова Зеландия, Англия, Ирландия и др., или за да се завърнат в България. Процесът е ясно изразен сред по-младото поколение, много от чиито представители започват работа в Европа след завършване на своето образование.

В резултат от посочените процеси броят на българите в провинция Хаутенг и в страната като цяло е силно намалял – в Йоханесбург и близката до него Претория и вече се свежда до 2000-3000 души². Във втория най-голям град страната, Кейптаун, където в началото на новото хилядолетие живеят около 3 хил. души (Интервю 1)³, към 2022 г. техният брой е под 1000. Доколкото за установилите се през годините българи в страната не е водена точна статистика, подобни цифри се изтъкват от респондентите като приблизителни, но те дават известен ориентир за неколкочратния спад на българското присъствие в страната. Липсата на системни данни и динамиката на промените през последните две десетилетия не позволяват да се правят обобщения за социалния профил на българите в страната, но като цяло може да се отбележи широкият диапазон на професионална реализация сред нашите сънародници – в специализирани професии като инженерство, медицина, информационни технологии и туризъм, така също в различни бизнес инициативи и в неспециализирани професии. Следва, разбира се, да се отбележи и това, че благодарение на законодателството в страната, което не позволява екстрадиция на чужденци, сред установилите се в ЮАР българи има и такива, избрали живота в Южна Африка в опита си да избягат от българските правосъдни органи. Друг стереотипен образ, също експлоатиран в българските медии, е участието на българи във финансови машинации или злоупотреби с банкови карти, но този епизод от българското присъствие в страната се счита за останал в миналото.

Независимо от вече силно намалелия брой на българите в страната, повечето от респондентите, с които имахме възможност да общуваме непосредствено преди началото на пандемията през пролетта на 2020 г., отбелязваха, че мнозинството българи не се познават и не поддържат връзка помежду си. И докато голямата миграционна вълна през 90-те години на XX век прави мрежата от сънародници почти необозрима поради разпръснатостта на българите в многомилionни градове като Йоханесбург, Претория и

² Така напр. според циркулираща в интернет информация (вж. напр. bit.ly/3l9Bx9O) само в Йоханесбург живеят около 25 хил. българи. Подобна информация е силно преувеличена и невярна – за повечето респонденти броят не е надхвърлял дори половината от тази цифра, даже в началото на XXI век, когато в страната има най-голямо българско присъствие. Към днешна дата повечето респонденти отбелязват като вероятен брой на нашите сънародници в Йоханесбург около 2000-3000 души, от общо 3000-4000 българи в страната.

³ Цитираните в статията интервюта са заведени в НЦНКН – ФНАИФ 3079. Вж. списък на интервютата и респондентите в края на текста.

Кейптаун, както и във ферми във вътрешността на страната, поддържането на ясна картина за движението и установяването на българи в страната е почти невъзможно. Основна причина за това са огромните разстояния в рамките на трите мегаполиса и особено на Йоханесбург, чието население се счита, че е между 8 и 14 млн. души. Дори когато живеят в един и същи град, българите обикновено са отдалечени на десетки километри разстояние и не могат да поддържат ежедневни контакти помежду си. Доколкото първоначалните случаи на установяване на българите са в района на летище О’Тампо, в тази част на Йоханесбург и до днес могат да се открият живеещи сравнително наблизо български семейства, но дори и тук, както и в другите два града, няма компактна българска общност или квартал с подчертано българско присъствие. И ако сред някои български общности в чужбина (Испания, Италия, Гърция, САЩ и др.) може да се наблюдават през годините тенденции за съсредоточаване на българските имигранти и за постигане на ниво на компактност в рамките на населеното място, за българите в ЮАР тенденцията е по-скоро противоположна. Причините за това са свързани най-вече с местните условия и особеностите на живот в мегаполисите, където съсредоточаването на компактно население се възприема като характеристика на гетата, а подвижността в пространството и прекосяването на големи разстояния се свързват с показателите за икономическа активност и предприемачески дух.

Пространствената отдалеченост на българите един от друг и липсата на условия за всекидневен непосредствен контакт обуславя до голяма степен невъзможността да се говори в действителност за „българска общност“ в страната – и това е така не само през последните години, когато българското присъствие чувствително намалява, но и през първите две десетилетия след началото на имиграцията в ЮАР. Този факт – за условността в използването на названието „българска общност“ – неколнократно беше посочван от различни респонденти по време на провежданото от нас теренно проучване, а именно, че за българска общност може да се говори вероятно най-вече във връзка с изградения през 2015 г. Български център в град Мидранд. Разположен на равно разстояние от Йоханесбург и Претория, Центърът не е обграден от живееща наблизо българска имигрантска общност, дори напротив – в района няма български семейства. Това до голяма степен не е и необходимо, тъй като Центърът е отворен за посещения основно в неделя, а понякога и в празнични дни, което дава възможност дори за българи, които живеят в по-отдалечени квартали в Йоханесбург и Претория, да пътуват до Центъра и да са част от неговите ежеседмични прояви. Така, независимо че не са обвързани в близко съжителство, много от нашите сънародници осъществяват периодичен контакт помежду си и формират своеобразна общностна мрежа, единствена по своя род в страната.

Освен Българското посолство в Претория, с което много от българите влизат в контакт по повод различни административни въпроси, Центърът в Мидранд е основната институция, която не само служи като средищен пункт за българите в региона, но и подслонява различни институционални форми и е място за разнообразни прояви – об-

разователни, културни, религиозни и др. Замислен като пространство, където ще бъдат събрани наедно различни български институции, Центърът е мултифункционален по своя характер и включва поредица от институции на българските имигранти – Българското неделно училище „Слънчо“, училищна библиотека, параклис „Св. Йоан Рилски Чудотворец“, български ресторант и магазин за български стоки, зала за празненства и концерти. В Центъра провеждат репетиции танцов състав „Българска роза“ и театрална труппа, които изнасят представления при празнични поводи. В прилежащия имот е предвидено място за изграждане на българска църква, чието завършване предстои. Съсредоточаването на няколко институции в рамките на Центъра не само хвърля светлина върху неговата многофункционалност, позволяваща да се привлекат голям брой сънародници от различни точки в региона, но също откроява определен етап от развитието на имигрантските институции – феномен, който може да се наблюдава и в ред други държави с българско присъствие в Европа и по света.

Дори бегъл поглед към появата на първите институции на българските имигранти в ЮАР показва внимателно и постепенно провеждани стъпки за институционални форми на живот съобразно местните условия. Първите опити за създаване на български институции са свързани с Претория, където след откриването на българското посолство през 1993 г. започват да се провеждат чествания на български празници и се организира тържествено отбелязване 3 март с участието на дипломатически лица от други държави. В средата на 90-те години на XX век със съдействието на българското посолство се създава тръст, който да съдейства за основаване на български културен център с църква и училище. През тези години в Кейптаун е учредена българската организация „Балкан“ и са направени първи стъпки за организиране на първото българско училище в града; подета е и инициатива за тържественото отбелязване на 24 май с участието на всички славянски общности. В Йоханесбург първите стъпки за създаването на български институции също са от края на XX век. Свързват се с известния в областта предприемач Михаил Мутафчиев. По негова инициатива в края на XX и началото на XXI век се създава асоциация, подпомага се работата по организиране на българското училище и се правят стъпки за получаване на разрешение за изграждане на българска църква в региона. През 1999 г. в Йоханесбург започват да се провеждат ежегодни срещи на българите, дали повод за периодични събирания в Кемптън парк близо до летището О’Тампо и за съвместно отбелязване на различни празнични поводи. През 2007 г. се учредява „Българският културен и християнски център“ и започват да се набират средства за изграждане на църква и за различни културни прояви (вж. Интервю 4).

Още при първите инициативи за организирани прояви на българските имигранти е подета идеята за организиране на обучение по български език за децата на сънародниците и за възможностите за основаване на българско училище. Първоначално часове по български език се организират към посолството, докато през 2004 г. в Йоханесбург е основано българско училище към българската детска градина „Камелини Монтесори“, а през 2009 г. е учредено като самостоятелна институция Българско не-

делно училище „Слънчо“. Мястото на провеждане на занятията се променя няколко пъти, но училището запазва своята устойчивост през годините и се радва на логистичната, организационна и финансова подкрепа на редица българи. През първата година в училището се обучават около 30 деца, но през следващите години броят им нараства и през 2014 г. е открита паралелка в Констанция парк, Претория. Освен български език в училището се преподава и българска история и география, разучават се народни танци, организират се литературни четения и рецитали, кръжоци за приготвяне на български гозби и др. Нов тласък за развитието на училището дава учредената през 2011 г. Асоциация „Сдружение на българите в Южна Африка“, която поема провеждането на много от образователните и културни прояви на българите в района. През следващите две години учениците в училището достигат 50, с паралелки от по 15–20 души. Освен втори, четвърти и пети клас е сформирана също и група за шести клас. Открива се също филиал на училището в Кейптаун, като учителят Антон Николов пътува периодично със самолет до този град, за да преподава на български ученици там. През тези години, считани за най-силния период за българската общност в Южна Африка, „като едно българско възраждане“ (вж. Интервю 2), се изнасят множество училищни концерти и тържества, разучават се народни песни и стихотворения, провеждат се рецитали и театрални постановки по български пиеси. През 2015 г., след създаването на Българския център в Мидранд, училището се установява трайно в него и продължава своята дейност, за жалост, в период, когато имигрантската общност вече започва да намалява поради изселването на много български семейства от страната.

През сходен път с изпробване на различни възможности преминава и процесът по учредяване на българска православна църква в Южна Африка. Идеята за нейната официална регистрация и за религиозни служби за българите в страната датира от началото на XXI век. След процедура по подготовка на необходимите документи и получаване на разрешение от Светия Синод в България, от Вселенския патриарх и от другите православни църкви в Южна Африка през 2009 г. е взето решение за създаване на българска църковна община в страната и една година по-късно от България е изпратен свещеник, който да провежда служби в неделя и на големите християнски празници. Далеч по-сериозен се оказва проблемът с липса на сграда за богослужения. За разлика от други православни общности в страната (гръцка, руска, украинска и др.), някои от които са с десетилетно присъствие в ЮАР и имат представителни храмове в големите градове, българската общност трябва едва сега да извърви трудния път по изграждане на свой църковен храм. В началото службите се провеждат в малък параклис, изграден в един от кварталите на Йоханесбург с финансовата подкрепа на анонимен дарител. Именно там се наема място, където се планира изграждането на църковен храм. Постепенно обаче логистични трудности, свързани със закупуването на мястото и набавяне на разрешителни за изграждането на религиозна сграда, довеждат до отказ от тази първоначална идея. Важно значение има и това, че при този вариант училището и църквата ще бъдат в различни части на града, което сериозно би затруднило сънародници-

те, които желаят да ги посещават. Именно от тези съображения – за преодоляване на разпръснатостта на общността и за събиране на българите на едно място, кристализира идеята за създаване на български център, където да има класни стаи за провеждане на училищни занятия, да се изгради храм за извършване на богослужения и да има пространство, където българите да могат да се събират, да общуват помежду си и да организират различни общностни прояви. Така, когато през 2015 г. е закупен имот за създаване на Българския клуб в Мидранд, в него е предвидено специално място за построяване на църква, а до завършването на строежа е устроен параклис, където в неделни дни се провеждат богослужения за посетителите на Центъра.

Българският център в Мидранд – „Дом на българите в Южна Африка“

Направеният преглед на стъпките в изграждането на български институции в ЮАР показва ясно водещото значение, което има идеята за консолидиране на общностните институции на едно място, така че да се улеснят сънародниците в тяхното посещаване и да се направи възможно събирането и непосредственото общуване на българите, независимо от тяхната разпръснатост в двата мегаполиса Йоханесбург и Претория. Именно това е водещото и в избора на град Мидранд като място, където да бъде закупен имотът: разположен по средата между Претория и Йоханесбург, Мидранд позволява да се привлекат максимален брой посетители от българите в района. Същевременно, това че в него са концентрирани и училище, и църква, и пространство за културни събития, допълнително стимулира много от нашите сънародници да идват до центъра в края на работната седмица. Някои от тях водят децата си на училище, консултират се с учителките и им помагат в провеждането на класни и извънкласни занимания (рецитали, концерти, представления); други посещават църковна служба в параклиса; някои вземат български книги от библиотеката или носят книги като дарения за нея; мнозина се включват в подготовката на различни празнични събития; има и такива, които идват просто за да се срещнат със сънародници и да поприказват с тях, да вкусят българска храна в ресторанта към Центъра или да изиграят партия шах или карти с други посетители.

Създаден на закупен от общността имот от 9 дка, Центърът е предварително замислен като своеобразен „дом“ за българите в района, където те да могат да удовлетворяват образователни, религиозни, социални и културни потребности. В масивна постройка в средата на имота са разположени класните стаи на училище „Слънчо“, кухня, ресторант и щанд за български стоки; прилежащият към нея гараж е пригоден за параклис, а в непосредствена близост до сградата е построена внушителна шатра („лапа“), която да служи за събирания, съвместно хранене, концерти, репетиции и пр. Инициатор и основен двигател на дейностите в Центъра са членовете на настоятелството на Сдружение на българите в Южна Африка и техните семейства. Те организират работата на училището, сключват договори с преподаватели, поддържат сградата и помещенията в нея, набавят необходимите консумативи за функционирането на Центъра и за про-

веждане на различните тържества и културни събития в центъра. Освен вземането на решения за развитието на центъра и за предстоящи прояви в него, членовете на настоятелството и техните семейства подготвят български ястия за ресторанта, поддържат магазина с български стоки, грижат се за чистотата и реда на територията на имота. При събиранията работата в Центъра протича като добре смазана машина с отлична координация и взаимно допълване на основната група от сътрудници, вложили енергия и ентузиазъм в ефективното и пълноценно функциониране на всяко едно мероприятие. Освен това ядро съдействие в работата на Центъра оказват и наброяващите над сто членове на клуба, които плащат членски внос и са сред редовните посетители в Мидранд. Предвид големите разходи за неговата поддръжка, клубът получава финансова подкрепа от сънародници в Южна Африка, а също и от България. Преобладаващата част от дейностите обаче са плод на доброволния труд и безвъзмездно участие на свързаните с основното ядро от съмишленици.

Основна консолидационна функция за мрежата от сънародници в Центъра има училище „Слънчо“, даващо повод на редица семейства в района да идват в Мидранд, за да може децата им да посещават занятия по български език. Училище „Слънчо“ е създадено към Сдружение на българите в Южна Африка и е регистрирано към МОН с утвърдена от него програма за учебните занятия. Училището е с два филиала – в Мидранд и Кейптаун, а решенията за дейностите, свързани с училището, се вземат от Училищен съвет, в който влиза и Родителски комитет. Независимо от намалелия брой ученици през последните години, в училището се обучават между 20 и 30 деца, които наред с уроците по български език получават знания за българска история, традиции и култура, разучават литературни произведения, честват заедно български празници и национални герои (вж. Интервю 8). Редовно се подготвят рецитали и концерти на ученици по различни официални поводи. Към училището е сформирана и група с деца в предучилищна възраст, за някои от които (напр. при деца от смесени семейства) посещенията в Центъра са сред първите възможности за общуване на български език. Семействата с деца формират основното ядро от посещаващите Центъра сънародници. Предвид учебната програма и регулярността на провежданите учебни занятия, тези семейства пътуват до Центъра почти всяка неделя, а в останалите дни от седмици помагат на децата си в подготовка по български език. Много от родителите вземат участие и в учебния процес в Центъра особено в практиките по предаване и поддържане на български традиции, в изучаване на литературни творби, в подготовка на рецитали и концерти и пр.

Отчетливо е съдействието на родителите след началото на пандемията през 2020 г., когато в условията на локдаун и преустановяване на посещенията в Центъра, провеждането на занятията в училището протича основно онлайн и сътрудничеството с родителите се оказва от ключово значение. Онлайн форматът на преподаване се оказва много ползотворен за филиала на „Слънчо“ в Кейптаун, където преподавател е директорът на училището Антон Николов. На практика, и в Кейптаун, и в Мидранд, ограни-

ченията, наложени във връзка с пандемията, се превръщат в удобен повод за обхващане в мрежа на разпръснатите в различни квартали на градовете ученици и за преодоляване на географските ограничения посредством онлайн връзка. При продължилата няколко месеца невъзможност за посещаване на Центъра и на поддържане на реален социален контакт и присъствени занятия за учениците, онлайн обучението се оказва полезен вариант, при който установената връзка на учениците с училището няма да се разкъса, а занятията продължават да се провеждат. В известна степен дори се наблюдава нарастването на интереса и присъствието на ученици в часовете по български език сред семействата с български имигранти в Южна Африка. След края на локдаун ограниченията през 2020 г. присъствените занятия в Българския център в Мидранд постепенно са възстановени и ролята на училището като основен притегателен център за българите, живеещи в провинция Хаутенг, укрепва.

Друг важен фактор за консолидационната роля на Центъра е присъствието в него на място за провеждане на религиозни служби и ритуали. Понастоящем в Центъра е изграден параклис „Св. Йоан Рилски Чудотворец“ и е предвидено място за изграждане на църковен храм, първата копка за който е направена през 2016 г., а през март 2021 г. вече е предприет и самият строеж. След закупуването на имота и създаването на Българския клуб всяка седмица в параклиса се провеждат църковни служби и литургии, извършвани от свещеник Йонко Иванов, изпратен с назначение от Светия Синод. Голяма част от идващите до центъра посещават параклиса и присъстват на провежданите богослужения. През годините протича системна и постъпателна политика за набавяне на необходимите документи за изграждане на църковната сграда, за утвърждаване на строителни и архитектурни планове, за набиране на средства и пр. Очакваното построяване на храма е постоянна тема в интервютата, които проведохме по време на нашето посещение през февруари–март 2020 г. В разговорите много от посетителите изразяваха своята готовност за включване в дейности по построяване, украса и поддръжка на храма и подчертаваха значението, което той би имал за всички българи в Южна Африка (вж. Интервю 6). Заложено в първоначалния план на Центъра, изграждането на такъв храм се възприема като възможност за допълнително консолидиране на общността, за нейното събиране на големи религиозни празници и за извършване на тържествени богослужения в църковна сграда, така както това е практика за другите православни и източноевропейски имигрантски общности.

Независимо от трудностите, свързани с пандемията от COVID-19 и блокираната работа на различни институции и фирми в условията на локдаун, през март 2021 г. строежът на храма е започнат и през следващите месеци църковната сграда постепенно е изградена. През есента на същата година се работи по завършване на покрива и се преминава към заключителната фаза на строежа. В ход е и продължителна дарителска кампания за набиране на средства. На 24 октомври, неделя, 2021 г., е организирано честване на храмовия празник на св. Иван Рилски Чудотворец, на който освен църковна служба и молебен за здраве е проведен събор с концерти и танци, при който също се

набират средства за подпомагане строителството на църквата. Етапите на нейното изграждане са системно представяни във фейсбук страницата на Сдружението на българите в Южна Африка, както и в ежемесечния „Информационен бюлетин“, подготвян от членовете на неговото настоятелство. През ноември, при провеждането на изборите за президент, вицепрезидент и народни представители на България, една от трите секции за гласуване в ЮАР е в Българския клуб в Мидранд и, в тази връзка, в бюлетина са публикувани снимки от строежа на **Българската църква по време на първите, вторите и третите избори** (април, юли, ноември 2021 г.), с шеговития коментар: „нов парламент още няма, но построена църква – да“.

За осъществяване на много от социалните функции на Центъра важно значение има друга постройка в имота: така наречената „лапа“, характерна за местните културни традиции – просторна шатра със сламен покрив, разположена на площ от 400 кв.м. Изградена през пролетта на 2016 г. със съвместните усилия и вложения на членовете на Центъра и на неговото настоятелство, „лапата“ е предназначена за събирания и колективни мероприятия на общността, за празнични събития, концерти и представления. Тя е мястото, където много от родителите се събират след приключването на неделната служба, докато очакват приключването на учебните занятия на своите деца. В „лапата“ могат да обядват заедно, да четат вестници и списания, да разговарят помежду си, да играят настолни игри и пр. В нея се провеждат и работилници за подготовка на различни български празници и обичаи, разучават се български песни и стихотворения с децата след училище. При празнични поводи това е мястото, където общността се събира и празнува съвместно.

„Лапата“ е мултифункционална по своя характер и пространството в нея може да се адаптира в зависимост от събитията в съответния ден. Обширната площ на шатрата позволява в нея да се събират десетки хора. Същевременно, когато няма големи събития, това пространство гъвкаво се обособява в отделни сектори в зависимост от заниманията на отделните посетители. В единия край е отделено пространство, където на ниски канапета и кресла да седат на кафе и водят разговор малки групи, най-вече от представителите на по-възрастното поколение. В другия край на лапата е пригодена сцена, на която се изнасят концерти и представления при официални празници и събирания на общността. През годината на нея се провеждат репетициите за тези мероприятия, правят се пробни изпълнения и се подготвят ученици за някои от изявиите, към които проявяват интерес, например балет, народни и съвременни танци и пр. В просторната основна част има маси и пейки, където посетителите да обядват на групи или на обща трапеза; отделни маси да се използват от гости, които да четат вестници, да работят на лаптопа си, да играят карти или шах или да гледат предаване по телевизията; други маси бързо се приспособяват за непосредствени задачи, които се извършват във връзка с конкретния ден – подготовка на предстоящо събитие, извършване на образователни дейности, насочени към децата в Центъра, планиране на бъдещи прояви и пр. По време на нашето посещение на 1 март 2020 г. голяма част от масите бяха анга-

жирани за изработване на мартеници от малки и големи. При необходимост цялото пространство в центъра се освобождава за репетиции на народни танци, часове по зумба и пр.

„Лапата“ предлага много добра възможност за събиране на едно място на големи групи посетители, които в дни на национални празници или общности събирания достигат двеста или дори триста души. Тук е мястото да отбележим, че след създаването на Центъра преобладаващата част от тържествата, свързани с национални, официални, традиционни и религиозни празници се отбелязват именно в него⁴. Специални тържества се провеждат в чест на 3 март, 24 май, 6 септември, 22 септември, както и по случай Коледа, Великден и Гергьовден, на храмовия празник на църквата на деня на св. Иван Рилски, Деня на народните будители и др. Повечето от тези чествания са под патронажа на Българското посолство в ЮАР и с участието на посланика и служители на посолството, което свидетелства за доброто партньорство на Центъра с дипломатическата ни мисия в Южна Африка. В Българския клуб в Мидранд се организират също празненства за рождени и именни дни, годишнини, сватби, кръщенета, а така също и за дати като Нова година, 8 март, 14 февруари и др. Специален акцент в празничния календар има откриването на учебната година в българското училище през януари и нейното закриване в началото на декември. В края на всяка календарна година се прави и годишното събиране на общността – в тази връзка на 27 ноември 2021 г., събота, е организиран годишен концерт на Сдружение на българите в Южна Африка, в рамките на който се провежда и вторият сезон на шоуто „Лица-Прилика“ с участието на много от членовете в Центъра.

Тъй като събирането на българи в Центъра е най-вече в неделя, честа е практика на съвместното отбелязване на няколко празнични повода. Така например на 19 септември 2021 г. са отбелязани съвместно Съединението (6 септември) и Независимостта на България (22 септември). Във връзка с двата повода Приветствие към всички българи са поднесени от госпожа Мария Павлова – посланик на Република България, децата от Българското неделно училище „Слънчо“ изнасят празничен концерт, а след това е организирана прожекция на документалния филм „22 септември – Независимостта на България“. През 2021 г. Центърът чества две кръгли годишнини – десет години от основаване на Сдружението на Българите в Южна Африка и десет години от създаване на танцов състав „Българска роза“ – във връзка с това през есента се провеждат поредица от празнични инициативи. На 24 октомври, при честването на храмовия празник, е организиран конкурс „Шарена трапеза“ за най-вкусно и оригинално традиционно българско ястие, и е представена празнична програма „На мегдана“ с участието на танцовия състав и много индивидуални и групови изпълнители. Провеждат се и състезания „Чрез плач към победа“, включващи надпревара за най-бързо нарязан лук и надяждане с лимони; пекат се агнета на чеверме; прави се пазар на стоки от производители и тър-

⁴ За празниците на българите в ЮАР вж. също статията на Щ. Щерев в настоящия сборник.

говци; организира се томбола и различни игри. Всяко едно от мероприятията е насочено към привличане на вниманието на по-голям кръг от нашите сънародници и към тяхното посещение в центъра във връзка с празничния събор: „Заповядайте да се съберем на МЕГДАНА, да похортуваме на ЧАРШИЯТА, да залюлеем юнашки земята с народните ни ритми. Доведете вашите семейства, приятели и близки да празнуваме заедно“⁵.

Празничните поводи хвърлят светлина и върху набора от културни форми и прояви, които се поддържат от Центъра. На първо място сред тях следва да се отбележи танцовият състав „Българска роза“, който в продължение на десетилетие взема основно участие в културната програма при празнични дни и събирания. През годините в Йоханесбург и Претория функционират две танцови групи, но след като много български семейства напускат страната и техният състав се свива, двете групи се сливат в една, под ръководството на Николай Викторов, професионален хореограф, работил преди в Ансамбъл „Пирин“. Репетициите се провеждат в Йоханесбург, но често пъти участниците репетират своята програма при събиранията в Центъра, увеличайки така и други членове на Центъра, както и деца, в танцовите изяви (вж. Интервю 10). Разнообразният репертоар на групата включва хора от различни краища на България, както и адаптации на известни интернационални мелодии и танци. Към Центъра функционира също театрална труппа, която често изнася представления при официални и училищни празници. Заслужава да се отбележи също периодичното гостуване на певци и музикални групи от България (сред гостите са били например оркестър „Канарите“, Валя Балканска, Гуна Иванова, братя Владигерови и др.), както и танцови групи на имигранти от други балкански страни. Интересна проява са също курсовете по зумба, провеждани през 2021 г., както и организирани в партньорство с Центъра походи сред природата и екскурзии до местни природни забележителности. Богатият спектър от културни прояви намира системно отразяване на интернет сайта, ютюб и фейсбук страницата на Центъра, където редовно се качват снимки и видеозаписи от празненства и културни събития⁶.

Необходимо е да подчертаем в тази връзка и ролята на традициите, свързани с храненето, в консолидирането на мрежата от сънародници около Центъра. В Българския клуб е сформиран също магазин с български стоки, както и ресторант, където се предлагат български гозби и напитки. Членове на настоятелството и техните семейства приготвят характерни за българската кухня ястия и ги предлагат на посетителите в центъра в меню за съответния ден. Някои от гостите също донасят приготвена от тях храна. Почти винаги има скара, както и домашна ракия, сладка и др. (вж. Интервю 7). Освен продукти като лютеница и друга зимнина, приготвяни от някои семейства, се предлагат и редица продукти, внасяни от България – вафли, сладкиши, локум и пр. Обедното меню в българския ресторант се обявява предварително на страниците на

⁵ Информационен бюлетин, № 12, 17 септември 2021 г.

⁶ Вж. bulgarians.co.za (посетен 10.03.2022); фейсбук група „Българи в ЮАР/Bulgarians in South Africa“.

„Информационен бюлетин“, със специални акценти, насочени към традиционните гозби и домашния вкус, например: „В **обедното меню** ще имаме пролетно-летни гозби – пълнени тиквички и патладжани, пилешка супа по рецептата на баба, мешана скара с разнообразни салати и гарнитурни, а за десерт крем карамел и тирамису“⁷. В ресторанта често се правят кулинарни състезания за най-интересно традиционно българско ястие. Средства от продажбата на продуктите в ресторанта се влагат в развиване на дейности в Центъра, а също и в подкрепа на изграждащата се българска църква.

Функционирането на място за хранене в Центъра, където се предлагат български гозби, на практика компенсират отсъствието на българско заведение (ресторант или кафе) в Йоханесбург и Претория. Независимо от неколкото опити за установяване на такова място, в района няма такова заведение, където българите да се събират и да общуват в свободното време, така че Центърът в Мидранд съвсем естествено развива тази своеобразна ниша за периодичен социален контакт между сънародниците. Ето какво отбелязва в тази връзка един от българите, живеещи в Йоханесбург и чест посетител на Центъра: „Нямаме български ресторант, нито кафе. От години нямаме. Имаме го преди години, но вече го няма. Като дойдохме тук в началото, имаше един квартал Йовил и там се събираха българите и се знаеше, че особено събота и неделя, отидеш ли там, ще видиш много българи. Сега вече няма такова нещо. Единствено клубът, дето остана“ (Интервю 3). В района има няколко случая на българи, които са собственици на ресторанти, но те не са български тип ресторант и посещенията на българи там са на квартален принцип или по линията на семейни и приятелски връзки: „Тука в района има доста българи, с които си поддържаме контакт. (...) Обичаме да си се събираме с българи като цяло. Даже сега на Великден има един българин, дето ще си празнува рождения ден тука. На Нова година също бяхме заедно с него и се събрахме много българи, може би имаше 30-40 човека“ (Интервю 9). Без да изключва възможността от такъв тип събирания на българите в различни части на района, Домът в Мидранд до голяма степен концентрира около себе си основните прояви в това отношение – той е константа на картата от тополи, където дори без предварителни уговорки българите знаят, че при отиване там ще могат да намерят сънародници, да общуват, споделят проблеми и потърсят съдействие, да се включат в оказването на помощ на други българи, да направят нещо полезно за общия български дом или най-малкото да се повеселят с други посетители, да отпразнуват конкретен празник и да влязат в досег с културни традиции и практики, споделяни от повечето присъстващи в това българско пространство.

В този смисъл Центърът позволява да се наблюдават не само процеси на институционализация на българското присъствие в областта и в Южна Африка като цяло, но също така да се види едно характерно за този тип институции в имиграция преливане между формално и неформално, между лично и обществено. Представляващ имигрант-

⁷ Информационен бюлетин № 11, 3 септември 2021 г.

ската общност на българите в ЮАР и насочен към нейната национална, държавна и етнокултурна съотнесеност с България, Центърът на българите в Мидранд е мястото, където социалните и икономически различия между сънародниците отпадат, където всички са част от групата на посетителите, всеки намерил възможност и потребност да дойде и да се приобщи към това пространство, всеки да намери свое кътче, свое занимание, група, с която да общува, проява, в която да се включи. Така, ако в своето всекидневие българите имат контакти с други сънародници главно по линия на семейни и приятелски кръгове, в резултат на случайни срещи или поради живот в един и същи квартал, то при посещение на Центъра контактът с българи е от съвсем различно естество – той е планиран и координиран, доколкото се случва в съответен ден от седмицата; очакван и търсен е, тъй като е въпрос на лична инициатива и желание за отиване в Центъра; надхвърля рамките на тесния приятелски кръг, доколкото дава възможност за действително широк кръг от българи и техните семейства. По този начин Домът позволява на сънародниците да прекратят отвъд семейните и приятелски мрежи, в които са включени в своето ежедневие (възрастови, професионални, по местоживеене, интереси, социален статус и др.) и да бъдат част от една по-обширна група, където социалната свързаност не се опира на този тип класификатори. Посещенията в Центъра ясно свидетелстват съответно не само за преодоляване на пространствената разпръснатост между сънародниците, но също и за преодоляване на фрагментарността на мрежата от социални връзки между тях, за изграждането на своеобразна спойка, която в дните на празнични събирания има отчетливите характеристики на едно общностно цяло.

Заслужава да се отбележи също, че Центърът е не само място, където се събират различни семейства, индивиди и групи, но и където си дават среща различни поколения. Домът събира в себе си общността, но заедно с това обвързва в единна мрежа различни възрастови и поколенчески групи, които при всекидневния начин на живот почти нямат възможност да влязат контакт и да комуникират помежду си. Разбира се, има и семейства, в които бабите и дядовците се грижат за най-малките и общуват с тях, но за разлика от тези единични и лични контакти, в Центъра може да се наблюдава общностен по своите измерения контекст на комуникация и социализация между представители на различни поколения. Най-малките ученици в училището са обект на внимание от всички възрастни в центъра, познавани са и буквално израстват пред очите на останалите семейства. Децата са социализирани в съвместните празненства в Дома, в подготовката на различни традиционни обичаи, в организацията и провеждането на различни мероприятия. Освен специалната детска площадка, която е изградена за най-малките, Домът предлага обширна поляна за тичане и игра, както и кътове в „лапата“, където могат да се забавляват или да са заедно с възрастните. На снимките от празничните хора винаги могат да се видят много деца, които са се хванали и танцуват с по-големите – не е случайно и това, че в „лапата“ на Центъра редовно малките се учат как се играе право хоро. На свой ред, най-възрастните не само наблюдават провеждането на различни мероприятия в Центъра, но и вземат дейно участие в тях, предават своя опит,

коментират своите намерения за оставане в ЮАР или напускане на страната след пенсиониране или след прибирането на техните деца в Европа и в България.

Освен своята роля да концентрира на едно място българите от областта, да събира в едно множество институционални форми и да пречупва различни официални, формални, неформални, семейни и лични отношения, Центърът играе консолидационна роля също и в икономически смисъл. Неговото изграждане и функциониране е плод на доброволните усилия и дарителство от страна на различни наши сънародници – както от живеещи в страната, така и извън нея, както за българи от провинция Хаутенг, така и от други области в ЮАР, най-вече Кейптаун. Чрез дарения и съвместни усилия е създадена и функционира през годините всяка една от институциите на българите в страната – българското училище (както в Хаутенг, така и инициативите за такова в Кейптаун), българската църква, сдружение и пр. Институциите са своего рода вложение на българите в страната, генериране на организационен и финансов ресурс, благодарение на който инициативите на нашите сънародници във времето запазват устойчивост във времето. Тяхното събиране на едно място в Центъра дава нов тласък в тези инициативи, доколкото предотвратява разпиляването на ресурси, време и енергия, а ги насочва и центрира в една точка, Дома на българите, където всички тези институции са събрани в едно и функционират съвместно. Продължаващите през годините кампании за дарения, събирането на средства при различни празнични поводи, икономическите дейности, свързани с българския магазин и ресторант и пр. са израз на това концентрирано усилие, благодарение на което, при строга отчетност и осчетоводяване на постъпилите средства, общността успява да генерира сама, но и да привлича и извън членската си маса, паричен ресурс, с който да създаде и да развие Центъра. Това най-общо е пътят, по който са изградени първоначалните постройки в българския Дом, устроени са класните стаи за училището, от гаражно помещение е пригоден параклисът, направена е първата копка за църквата, изградена е „лапата“, строи се самият църковен храм и пр. Някои от дейностите в Центъра са организирани като „проекти“ и това е начинът, по който са обявени и провеждани от общността – проект построяване на „лапа“, проект изграждане на детска площадка и пр. В тяхното реализиране участие вземат различни членове на Центъра – всеки с каквото желае и може да допринесе. С всичко това Центърът се оформя и като съвместно бизнес начинание за сънародниците, като една споделена кауза, в която българите влагат време, сили и средства, но чието поддържане и развитие се възвръща както с разрастването и укрепването на този български дом и неговите институции, така и с емоционалния и символен капитал от свое споделено българско пространство в чуждата страна.

Заклучение

Предложеният анализ на създаването и функционирането на Българския център в Мидранд показва ясно неговата поява като плод от продължителна и целенасочена стратегия за консолидиране на българската общност в провинция Хаутенг и за събира-

не на основните общностни институции на едно място, така че да бъдат притегателна точка за сънародниците от областта. Тази консолидационна стратегия е продиктувана от редица обстоятелства, характерни за обграждащия контекст – разпръснатостта на общността, големите разстояния, които отделят сънародниците в област с многомилионно население, високата степен на фрагментираност на имигрантската мрежа и др. Стратегията е насочена към преодоляване на ефектите от тези обстоятелства и има едновременно институционални, пространствени, социални, икономически и поколенчески измерения. С изграждането на Българския център в Мидранд съществуващите преди това български институции (училище, църква, сдружение) се съсредоточават на едно място и взаимно усилват функциите си; общността има вече топос, където притежава свой дом и съсредоточава усилията си за социален контакт, междупоколенчески трансфер и разнообразни прояви, опрени на икономически планирани инициативи.

Съсредоточаването на усилията на българите около Българския център и включените в него институции оказва важна роля върху българското присъствие в страната, върху вътрешната динамика на общността и върху нейната видимост за обграждащия контекст. Съвпадащо с периода, когато текат процеси на постепенно напускане на много имигранти от ЮАР и видимо свиване на броя на българите в страната и региона, изграждането на Центъра в Мидранд е насочено в противоположната посока – към консолидиране на българите, укрепване на мрежите помежду им и усилване на проявите, свързани с поддържане на културата и традициите в чуждата страна. Не е случайно в този смисъл, че именно мрежата от сънародници около Центъра е идентифицирана от различни българи (както в провинция Хаутенг, така и в Кейптаун), като вероятно единственият случай, когато бихме могли действително да говорим за „българска общност“ в ЮАР. Подобна мултифункционалност на установения общностен център можем да открием при българската имиграция в различни държави по света и, въпреки че водещ фактор при повечето от тях е пространствената разпръснатост на сънародниците и големите разстояния помежду им, този фактор е надграден от много други функции, свързани с постигане на социална сплотеност, обединяване около обща кауза, възрастова и поколенческа приемственост и пр. Без да е изключение в пъстрата картина от български общности по света, Домът на българите в Мидранд е отличен пример за тази комплексна функция на културния център и за консолидационната стратегия, която той следва, независимо от признаците за свиване на общността през последните години.

Цитирана литература:

Борисова, Мариянка. 2015. Формирането на институции и приобщаване към вече налични такива на българските емигранти. – *Сайт на проект „Културно наследство в миграция“*. Достъпен на: migrantheritage.com/wp-content/uploads/2016/02/doklad_marianka.pdf [посетен 10.03.2022].

Борисова, Мариянка, Яна Гергова. (отг. ред.). 2017. *Българи в чужбина, чужденци в България – институции, организации, общостен живот.* София: ИЕФЕМ–БАН. Достъпен на: iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2017/09/Abroad-Sbornik.pdf [посетен 10.03.2022].

Вуков, Николай, Щерьо Щерев. 2021а. Българите в Република Южна Африка: имигрантско присъствие, институции и общостен живот. – Воскресенски, Валентин, Таня Матанова, Мина Христова (съст.). *Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията.* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 63-84.

Вуков, Николай, Щерьо Щерев. 2021б. Делници и празници на българите в ЮАР, „страната на контрастите“. – Воскресенски, Валентин, Таня Матанова, Мина Христова (съст.). *Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията.* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 136-160.

Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма.

Цитирани интервюта:

Интервю 1. Интервю с Борис Василев, почетен консул на България в Кейптаун (22.02.2020).

Интервю 2. Интервю с Антон Николов, директор на Българското неделно училище „Слънчо“ и преподавател в неговия филиал в Кейптаун (25.02.2020).

Интервю 3. Интервю със Стоян Стоянов, шофьор на такси, Йоханесбург (22.02.2020).

Интервю 4. Интервю с отец Йонко Иванов, свещеник в Българската църква „Св. Йоан Рилски Чудотворец“ в Мидранд (27.02.2020).

Интервю 5. Интервю с Михаил Мутафчиев, бизнесмен, Йоханесбург (27.02.2020).

Интервю 6. Интервю с членове на настоятелството и с Йордан Радкев, председател на настоятелството на Българския културен център в Мидранд (01.03.2020).

Интервю 7. Интервю с Красимира Бешева, учителка в българското неделно училище „Слънчо“ в Мидранд (01.03.2020).

Интервю 8. Разговор с Павлинка Ковачева, член на настоятелството на Българския културен център в Мидранд, и с учителки от Българско неделно училище „Слънчо“.

Интервю 9. Разговори с посетители на ресторанта в Българския културен център в Мидранд (01.03.2020).

Интервю 10. Репетиция на фолклорната група „Българска роза“ с ръководител Николай Викторов и разговори с членове на групата (03.03.2020).

Илюстрации:

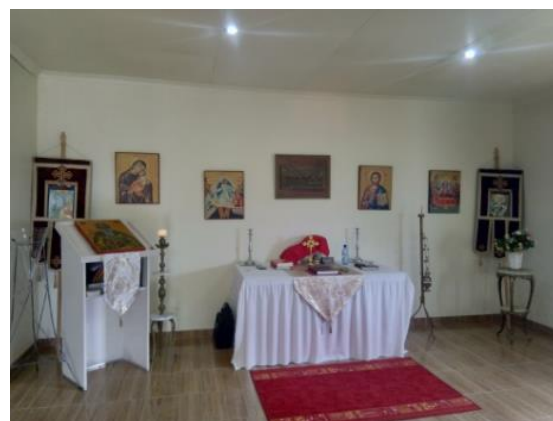
Сн. 1. Българският културен център в Мидранд (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

Сн. 2. Рисунка на традиционна българска къща и мушката на стената на Българския културен център (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

Сн. 3. Параклис „Св. Йоан Рилски Чудотворец“ към Българския културен център (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

Сн. 4. Параклис „Св. Йоан Рилски Чудотворец“ – интериор (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

5. Ученици и тяхната учителка преди започване на занятия в Неделно училище „Слънчо“ (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

6. Учебни занятия в Неделно училище „Слънчо“ (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

7. Библиотеката с български книги към Неделно училище „Слънчо“ (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

8. Деца от Неделно училище „Слънчо“ се радват на българските мартеници (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

9. Репетиция за предстоящото отбелязване на 3 март в Българския културен център (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

10. Репетиция за предстоящото отбелязване на 3 март (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

11. Работилница по изработване на мартеници в „лапата“ към Българския културен център (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

12. Работилница по изготвяне на мартеници (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

13. Неделно събиране на сънародници в „лапата“ към Българския културен център (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

14. На приятелски разговор в „лапата“ към Българския културен център (сн. Н. Вуков, Щ. Щерев, 2020).

Биографична справка: Николай Вуков е доцент в ИЕФЕМ-БАН и преподавател по културна и социална антропология в СУ „Св. Климент Охридски“ и ПУ „Паисий Хилендарски“. Доктор по фолклористика (2002 – БАН) и по история (2005 – Централноевропейски университет в Будапеща). Научните му интереси са свързани с антропология на паметта и възпоменанията; паметници, музеи и културно наследство. Автор е на монографията „Родствени отношения в българския юнашки епос“ и на повече от 100 статии и студии в България и чужбина.

E-mail: nikolai.vukov@gmail.com

Национални и официални празници на българите в Йоханесбург и Претория

*Щерьо Щерев,
Югозападен университет „Неофит Рилски“*

Резюме: Текстът е насочен към представянето на основни процеси при честването на национални и официални празници от българите в Йоханесбург и Претория. Акцент се поставя върху факторите, възгледите и връзките на общността с България, културния живот и ролята, която празничните събития играят за сплотяване на нашите сънародници в чуждата страна.

Ключови думи: българи в ЮАР, празничност, културни практики

Предмет на настоящото изследване е един по-слабо проучен проблем от националния календар на българската мигрантска общност в Южна Африка. В текста ще бъде направен опит да се представи подготовката и динамиката в процесите при честването на националните и официалните празници от българите в Йоханесбург и Претория, като ще бъде обърнато специално внимание на 3 март и 24 май. Извършените теренни проучвания и материалите, които ще бъдат представени, отразяват както преки наблюдения и впечатления, така и съдържателна информация, получена от респондентите по време на теренното изследване, проведено през февруари–март 2020 г. в рамките на проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“¹. Периодът на изследването беше избран така, че да съвпадне както с подготовката и честването на българския национален празник 3 март, така и с отбелязването на Баба Марта в Българския културен център. За основно обособено място на изследване бяха избрани градовете Йоханесбург и Претория, тъй като българското присъствие там е най-отчетливо.

През 90-те години на XX век в резултат на голяма имигрантска вълна в Южна Африка се преселват много наши сънародници и тогава броят им достига приблизително 20 хил. души, като голяма част от тях са в Йоханесбург, а другите – в градове като Кейптаун, Претория и Дърбан. Основна дестинация за установяване на българите в Южна Африка е провинция Хаутенг, която е най-малката в страната, но е с най-развита икономика, предлагаща възможности за добра личностна и професионална реализация. Може да се счете, че това е основната причина за високата концентрация на бълга-

¹ Между 22 февруари и 3 март 2020 г. заедно с доц. д-р Николай Вуков осъществихме работно посещение сред наши сънародници, живеещи в Република Южна Африка, като по време на десетдневната командировка бяха посетени четири града: Кейптаун, Йоханесбург, Претория и Мидранд.

ри там. С течение на времето започват да се наблюдават процеси на разселване на наши сънародници по ред причини, свързани най-вече със сигурността и търсенето на по-спокоен начин на живот. Днес броят на българите, живеещи в Йоханесбург и Претория, намиращи се в непосредствена близост, е около 2000–3000 души. Въпреки чувствителното намаляване на наши сънародници в Южна Африка, все още отчетливо се открояват техните културни дейности и прояви там (вж. Вуков, Щерев 2021а: 65-66).

Подобно на останалите български диаспори в други отдалечени и екзотични страни (напр. Австралия, Нова Зеландия, САЩ), българската общност в Южна Африка се придържа към основните дати в календара на България, включващ национални, официални, религиозни и просветни празници. В България за национален празник е посочен само 3 март, а всички други неработни дни са определени като официални празници. Тук под национални и официални празници ще се разбират всички събития, които дават повод за събиране и организиране на празненства от българите в Йоханесбург и Претория. Л. Гергова и Н. Вуков отбелязват, че празниците в календара на българската диаспора се очертават като събития, на които членовете на общността се събират и преживяват общата си културна идентичност (Гергова, Вуков 2017: 290). В празничния календар на българите в Южна Африка силно се открояват две конкретни дати – 3 март и 24 май. Заедно с Годишното събиране на българската общност в Йоханесбург и Претория, това са основните и най-посещавани празнични събития на нашите сънародници, установили се във времето и играещи основна роля за консолидиране на българската общност. От една страна, те оставят своя отпечатък върху мрежовите връзки и културния живот на общността и, от друга, очертават културни пътеки, които отвеждат нашите сънародници обратно в България.

Първи стъпки към честването на националния празник 3 март прави Българското посолство още през 1993 г., когато под ръководството на Петко Драганов се установява дипломатическа мисия в Южна Африка и се закупува сграда за посолството в Претория. Още тогава започва да се говори за поддържане на българските традиции и присъствие там. Ключов момент е тържественото отбелязване на националния празник, когато официални гости са представители на други дипломатически мисии². Интервюираните събеседници отбелязват, че тази политика успешно се продължава и надгражда от последващите български посланици. Това от своя страна стимулира желанието на нашите сънародници за изграждане на българско училище още в началото на 90-те години на XX век.

През 2015 г. по инициатива на различни представители на българската общност

² „През 1994 г. започна дипломатическата работа на нашата мисия в Йоханесбург под ръководството на тогавашния наш посланик Петко Драганов [...] Започна да се говори за поддържане на българските традиции и се постара за големия национален празник 3-ти март да кани представители на другите дипломатически мисии, за да подчертае българското присъствие тук“ – Михаил Мутафчиев, бизнесмен, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 27.02.2020 г., Йоханесбург.

се създава Българският културен център, позициониран в Мидранд³. Идеята за закупуването на имота е водена от желанието на нашите сънародници да концентрират основните културни дейности и прояви на българите в тази част на Южна Африка. Акцент се поставя върху сплотяването, запазването на българските традиции, език, култура и предаването им на следващите поколения. Основна роля за това играе неделното училище, където се изучава български език, история и география на България. Преди изграждането на Центъра, всички културни прояви на българската общност са провеждани в зали и помещения, наемани специално за съответните мероприятия. След създаването на т.нар „Лапа“, провеждането на национални и официални празници се осъществява там⁴. Сградата позволява събирането на големи групи хора (вж. Вуков, Щерев 2021а: 78). Освен провеждането на национални и официални празници в лапата често се събират представители на общността, за да отпразнуват лични и семейни тържества.

Важно значение в празничния календар на българите в ЮАР имат празниците 3 март – Освобождението на България от османско иго, 24 май – Ден на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност, както и Годишното събиране на българската общност в Йоханесбург, провеждано към края на декември. Организацията и честването на национални, религиозни и училищни празници от нашите сънародници протичат по различен начин в зависимост от мястото, на което се провеждат.

Организационната дейност и подготовката за честването на националния празник 3 март в Йоханесбург е силно изразена в разказите на интервюираните събеседници. Сериозна подкрепа оказва както Българското посолство, така и редица членове на българската общност в лицето на участниците в Сдружението на българите в Южна Африка. През годините българският дипломатически корпус в страната по традиция организира ежегоден прием въпреки икономическите трудности, изтъкнати от служителите в посолството. Изключение прави 2020 г., когато не се организира такова събитие най-вече заради надвисналата опасност от разпространение на COVID-19⁵.

Успоредно с провеждането на дипломатическия прием, българската общност от своя страна отбелязва националния празник в Българския културен център. Подготовката за тържеството изисква месеци усърдна работа, като в нея вземат участие предим-

³ Повече за Българския културен център в Мидранд вж. в текста на Н. Вуков в настоящия сборник – бел. ред.

⁴ Просторно помещение от дървени колони и сламен покрив, предназначено за социални събирания. Изграждането му е ярко отразено във фейсбук страницата на Сдружението. Вж. <https://www.facebook.com/media/set/?set=oa.806489212817417&type=1> (посетен 30.03.2022).

⁵ „Няма да има официален прием и ще го правим с българите на 8-и [...] започнаха да се отменят много събития във връзка с вируса“ – Красимир Стефанов, посланик на Р България в Р Южна Африка, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 26.02.2020 г., Претория.

„Тази година заради коронавируса се отложиха много мероприятия, даже корейците си отложиха техен прием. Затова и ние няма да правим прием за 3 март в резиденцията тази година“ – Здравко Крумов, шофьор в посолството на Р България в Р Южна Африка, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 25.02.2020 г., Претория.

но членове на клуба. Особен интерес към празника проявяват децата от неделното училище „Слънчо“, които заедно с членовете на танцовия фолклорен ансамбъл „Българска роза“ са в основата на празничната програма. Танцовата група има ярко присъствие в културния живот на общността, играейки роля на трезор за културна памет⁶. Мнозина от респондентите с особено задоволство изтъкват, че при предишни чествания на празника специално е изработено черешово топче, станало неизменна част от спектакъла:

Те тези спектакли ги правеха много отговорно и с голямо желание. Примерно, на миналия и на по-миналия 3 март се направи черешово топче, което беше част от спектакъла. Децата вземаха дейно участие в него. Подготовката беше много силна и се организираше месеци преди това. Това не се отнася само за 3 март, а и за всички други празници. Сред децата се оказва, че има много таланти, които са артистични, музикални и т.н.⁷

Важен момент от програмата е издигането на националния флаг в двора на Българския културен център под съпровода на българския химн. Подобен акцент се наблюдава и при други наши сънародници, живеещи в далечни страни (Гергова, Вуков 2017: 295). Следва да се отбележи, че участниците в тържеството обличат традиционни български облекла, като интервюираните изтъкват, че голяма част от тях са изработени от членовете на дружеството, други са поръчвани от България. След изработката им, са дарени на ансамбъла „Българска роза“⁸. Облеклото, българските танци и музика предават особена енергия към посетителите, пренасяйки ги мислено обратно в родината. Може да се счете, че фолклорът във всичките си измерения е една от основите на усещането за общност, споделеност и продължение на културна идентичност.

Въпреки наличието на български клуб, голяма част от българите в Йоханесбург и Претория предпочитат да отбележат празника в семейно-приятелски кръгове. Съгласно твърденията на редица респонденти, това се дължи най-вече на големите разстояния, които нашите сънародници трябва да изминат, за да достигнат до него. Независимо че мястото за изграждане на центъра е избрано така, че да бъде сравнително удобно за всички, разстоянията в Южна Африка са относителни⁹. Това създава известни затруднения с придвижването въпреки добре развитата пътна инфраструктура. Подобен пример, свързан с огромните разстояния, може да бъде открит и при българите в

⁶ Танцовият ансамбъл е създаден през 2011 г. от група любители на българските народни танци. Редовен гост и участник на официални мероприятия в Посолството на България и на тържества от празничния календар в Българския Център в Мидранд; представители на България за фестивала „Франкофония“ в Претория през годините.

⁷ Красимир Стефанов, посланик на Р България в Р Южна Африка, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 26.02.2020 г., Претория.

⁸ „Ето Дорето, с която разговаряхте преди малко, тя шие носите и те са си дарение за ансамбъла за народни танци“ – Красимира Бешева, учител в БНУ „Слънчо“, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 01.03.2020 г., Мидранд.

⁹ „Тука в Йоханесбург близо и далече е относително. Тука едно разстояние от 50-60 километра значи, че живеем близо един до друг“ – Стоян Стоянов, шофьор на такси, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 22.02.2020 г., Йоханесбург.

Австралия и Нова Зеландия (вж. Пенчев, Авджиева 2021: 55). Голяма част от представителите на българската общност предпочитат да посрещнат празника в неформална обстановка. Основни обособени пространства за това са семейната среда, кафенета и ресторанти, собственост на българи. Това от своя страна дава повод за гостувания и разговори, което допълнително подсилва приятелските връзки, практики и споделено наследство. По време на наблюденията ни собственици на ресторант изтъкнаха, че по време на такива събития се сервират български ястия на гостите, пуска се народна музика, като по този начин стремежът е максимално да се пресъздадат българската среда и уют.

Тържеството по случай националния празник не се състои непременно на точната дата. Провежда се в почивните дни, като по този начин е съобразено със заетостта на българите през делниците. Честа практика при нашите сънародници в Йоханесбург и Претория е да съвместяват празнуването на повече от един празник. По време на работното ни посещение в Българския културен център в Мидранд се провеждаха последни репетиции за националния празник, който беше отбелязан няколко дни по-късно едновременно с Международния ден на жената. Проявяването на известна гъвкавост при сливането на празници допринася и за по-голямата посещаемост на клуба. Съгласно твърденията на нашите информатори, комбинирането им допълнително мотивира техния интерес за присъствие:

Посещаемостта на клуба през почивните дни е на приливи и отливи. Понякога има много хора, но сега времето не е много приятно [...] Понякога обединяваме честването на празници, защото, като е работен ден, хората не могат да идват, затова ги правим в събота или неделя. Сега ще честваме 3 март и после Празника на мама. Хората тука се струпват и наистина е много приятно. Те идват и се забавляват. На 3 март ще правим молебен за здраве. Литургия си има сутринта. Понякога правим водосвет, но тази година това ще го правим на 8 март, защото 3-ти е работен ден, хората са на работа и никой няма да дойде.¹⁰

По традиция се отслужва молебен за здраве от свещеник Йонко Иванов в пригледеното като параклис помещение „Св. Йоан Рилски Чудотворец“¹¹.

След поздравителните речи от страна на служителите на посолството и празничния концерт, се пристъпва към неформалната част на тържеството, изразяваща се най-вече с колоритни хора, музика и традиционна българска кухня, предложена от ресторанта към Центъра. Събитието е детайлно отразено във фейсбук страницата на Сдружението, в сайта на дружеството и в ютюб канал, допълван регулярно от ръководството¹². Поддържането и ежеседмичното обновяване на сайта оказва благоприятно влия-

¹⁰ Красимира Бешева, учител в БНУ „Слънчо“, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 01.03.2020 г., Мидранд.

¹¹ Официален представител на Българската православна църква в Южна Африка е свещеноиконом Йонко Иванов, дошъл в страната през 2010 г. по покана на Българския християнски културен център (впоследствие Сдружение на българите в Южна Африка).

¹² Уебсайт: bulgarians.co.za, фейсбук група: [Българи в ЮАР /Bulgarians in South Africa/](https://www.facebook.com/Bulgarians-in-South-Africa/), ютюб канал: [Bulgarian Society in South Africa: BSSA](https://www.youtube.com/channel/UC...) (посетени 30.03.2022).

ние върху предстоящите събития и интереса към тях от страна на общността. В страницата редовно се отразяват и дейностите на филиала на неделното училище „Слънчо“ в Кейптаун. Може да се предположи, че това е един от основните способи за привличане на хора от общността към конкретно мероприятие.

Денят на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност заема важно място в празничния календар на българската общност в Йоханесбург и Претория, подобно на мястото му за останалите българи, живеещи зад граница¹³. Организацията на тържеството търпи постоянно развитие и се надгражда с всяка изминала година. Важно е да се отбележи, че това е единственият празник, който има формален характер за нашите сънародници в Кейптаун. По думи на директора на неделното училище „Слънчо“, събитието се провежда под патронажа на гръцкия свещеник в Кейптаун съвместно с други православни общности (гръцка, украинска и т.н.), а участието на децата се изразява в рецитиране на български стихотворения и песни¹⁴. Тук трябва да бъде спомената и Леля Васка, която според голяма част от респондентите има основна заслуга за съвместното събиране по случай празника и затвърждаването на българското присъствие в Кейптаун още от началото на 90-те години на XX век (вж. Вуков, Щерев 2021б: 180).

Вече утвърдената система за подготовка на паметни за българската общност събития се прилага достатъчно успешно и в организацията на тържеството по случай 24 май в Дома на българите. Важна роля играе доброволният труд на членовете от Сдружението на българите в Южна Африка, които в свободното си време се стараят да работят по един или друг начин в полза на събитието. Нелеката задача за устройването на тържество от такъв мащаб изисква най-вече отдаденост и желание за работа. Преструктурирането на лапата, изработката на подходящ декор и украса са сред основните задължения на доброволческия състав. Празничната програма се изготвя от учителския колектив на неделното училище „Слънчо“, а важна роля за хореографията играе танцовият състав „Българска роза“. Непосредствено след края на официалната част ресторантът към клуба традиционно предлага на гостите характерни български ястия. По подобие на 3 март празникът не се отбелязва непременно на точната дата. Изборът на дата в известна степен е продиктуван от работните задължения на нашите сънародници през делничните дни. Празниците се провеждат най-често в неделни дни, когато посещаемостта следва да бъде значително по-висока. Съгласно направените наблюдения и разказите на интервюираните събеседници, посетителите варират в диапазона между 100 и 200 души. Изготвянето на предварителна покана, упоменаваща празничната програма, и разпространяването ѝ в интернет пространството допълнително спомага за раз-

¹³ Вж. Герова, Вуков 2017: 289, 303; Борисова, Кулов 2017: 341, 355.

¹⁴ „На всеки 24 май в резиденцията на гръцкия патриарх тук в Кейптаун се организира събиране по случай Кирил и Методий, на което събитие са поканени всички славянски общности [...] Да видиш децата колко са щастливи, как играят и с какви усмивки са“ – Антон Николов, директор на БНУ „Слънчо“ и преподавател във филиала му в Кейптаун, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 25.02.2020 г., Кейптаун.

ширяване на кръга от гости. Тържествената част започва с водосвет, след което с обръщение от служителите на посолството към присъстващите се преминава към официалното откриване. Планомерно мероприятиято продължава с изяви на децата от неделното училище „Слънчо“ и танцовия състав „Българска роза“. Участието на децата в програмата се изразява най-вече в богат рецитал, а професионалните изпълнения на фолклорния състав допълнително приповдигат настроението на посетителите.

Малко след нашето посещение страната бе парализирана от COVID-19 и свързаните с ограничаване на разпространението на вируса противоепидемични мерки. Следва да се отбележи, че Южна Африка попада на второ място в световната статистика за най-сериозни нива на ограничение (ниво 4). Това от своя страна поставя нашите сънародници пред нови изпитания, свързани с честването на събития от празничния календар. Въпреки това, ръководството на неделното училище „Слънчо“ успешно организира виртуален поздравителен концерт по случай 24 май (2020) с участието на децата, достъпен в ютюб канала на сдружението¹⁵.

Празникът на българската писменост и култура е съществен елемент от празничния календар на българите зад граница. Той е повод за гордост, имащ характерното свойство да обединява и сплотява нашите сънародници независимо от пространствената им отдалеченост от България. М. Борисова и Б. Кулов отбелязват, че 24 май е най-значимият от просветните празници в българските училища зад граница, превърнал се в общностен празник, утвърждаващ училището като образователен, културен и социален център в условията на миграция (Борисова, Кулов 2017: 349).

Повратен момент за българската общност в страната са годините 2011–2012, когато започват да се извършват структурни промени в провеждането на общностните инициативи. Именно тогава училището и организирането на различни културни и образователни прояви се поема от създадената през 2011 г. асоциация „Сдружение на българите в Южна Африка“. Това са годините, които според интервюираните събеседници са най-силни за българската общност, като се дава конкретен пример с неделното училище. По това време се обучават около 50 ученици в различни паралелки. Това е периодът, когато започва развитието на филиала в Кейптаун (вж. Вуков, Щерев 2021а: 73-74).

Най-отчетливото събитие за българската общност в Йоханесбург и Претория е Годишното събиране, провеждано обикновено в началото на месец декември. То е най-посещаваното и най-чакано мероприятие през годината. Организаторите се стараят да го синхронизират с края на учебната година и раздаването на удостоверенията за проведено обучение на учениците от неделно училище „Слънчо“. Консолидационната роля, която празненството играе за общността, е ярко отразена в разказите на почти всички интервюирани събеседници. Подготовката за него продължава месеци и ангажира голяма част от членовете на Дружеството. Както и в останалите значими за общността празници, в празничната програма участие вземат учениците от неделното учи-

¹⁵ Виртуален концерт за 24 май 2020 г. на Сдружение на българите в Южна Африка: youtube.com/watch?v=3y2jg2ZEPp8&ab_channel=BulgarianSocietyinSouthAfrica%3ABSSA (посетен 30.03.2022).

лице, преподавателският състав и членовете на самодейния театрален колектив към Дружеството. Преди закупуването на имота и строежа на „Лапата“ събитието е провеждано на различни места посредством наемането на театрални зали (предимно университетски). Впоследствие, завършената „Лапа“ се установява като постоянна сцена за Годишното събиране на общността. Въпреки, че по думите на част от интервюираните „помещението не е много подходящо за такова събитие“, ръководството на Сдружението прави структурни промени в него. Изработена е сцена, на която участниците разгръщат своя актьорски и певчески потенциал. През изминалите години постановките, изиграни от самодейния театрален колектив, се налагат като основни в празничната програма. Репертоарът му не се изчерпва с представянето само на една постановка, а търпи постоянно развитие във времето. Интервюираните събеседници с особено задоволство изтъкват, че до този момент са изиграни „Криворазбраната цивилизация“, „Женско царство“, „Лика-Прилика“, „Милионерът“, „Змейова сватба“ и дори е направена възстановка на предаването „Като две капки вода“¹⁶. За кулминационна точка в програмата може да се посочи официалната церемония за края на учебната година, тъй като на нея се раздават удостоверенията за успешно завършен учебен клас. Освен родителите на учениците в неделното училище и членовете на Сдружението, чести гости на мероприятията са българските дипломатически фигури в лицето на посланика, консула и други служители в посолството.

Честването на Баба Марта (1 март) заляга сериозно в празничния календар на българската общност в Южна Африка, като на този празник в най-голяма степен се предава културно наследство от възрастните на децата (вж. Михайлова 2017: 326). Практиката за изработване на мартеници успешно се поддържа както в Кейптаун, така и в Претория и Йоханесбург. По време на теренното проучване бяха наблюдавани участниците в работилницата за мартеници, състояла се в Българския културен център. Успоредно с работния процес на учениците от неделното училище по изработването на мартеници, учителите детайлно и последователно им разкриваха произхода на празника, символиката на двата цвята и техниката за сплитането им. Малко след завършването на мартениците настъпи своеобразно празненство при започналата им размяна. Работилницата за мартеници провокира интереса и на по-възрастни представители на българската общност. Много често поради невъзможност за участие в тези работилници, много семейства сплитат бели и червени конци в домашни условия. Въпреки, че традицията за изработка на мартеници е позната и в други държави, голяма част от присъстващите по време на колективното сплитане подчертаха, че мартениците са традиционен български символ и чрез носенето им подчертават своята идентичност и

¹⁶ „Всеки път, когато играят представление, е много интересно. Имаше я „Криворазбраната цивилизация“, за която беше нает един театър и се играеше на сцена. Беше невероятно и залата беше пълна“ – Красимира Бешева, учител в БНУ „Слънчо“, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 03.03.2020 г., Мидранд.

„Правили сме и „Като две капки вода“, тогава присъстващите много се смяха. Получава се и хората наистина много се забавляват“ – Антон Николов, директор на БНУ „Слънчо“ и преподавател във филиала му в Кейптаун, зап. Н. Вуков и Щ. Щерев, 25.02.2020 г., Кейптаун.

принадлежност.

Отбелязването на Трифон Зарезан също се е утвърдило като значимо събитие в празничния календар на българите в Южна Африка. Благоприятният климат, който страната има, е отличен за отглеждане на лозя и производство на вино. Именно заради това държавата е сред големите производители и износители на вино. Голяма част от нашите информатори проявиха известна доза чувство за хумор и споделиха, че отбелязват празника „ежеседмично“. Ръководството на Сдружението на българите в Южна Африка по традиция организира събитие в чест на виното и любовта, като празникът се открива с водосвет за здраве и завършва с дегустация на вина и характерни български мезета.

Честването на 1 ноември, Ден на народните будители, също е значим празник за българската общност там. Подготовката на празненството протича по сходен начин с организацията на другите празнични събития за нашите сънародници. Българският културен център изготвя кратка програма, в която за пореден път главни действащи лица са учениците от неделното училище „Слънчо“. Ежегодно служителите на посолството отправят поздравителни слова към нашите сънародници и най-вече към преподавателския колектив и ръководството на Сдружението. През 2014 г. по повод празника се организира и благотворителен концерт. Както М. Борисова и Б. Кулов отбелязват, „Денят на народните будители бива честван чрез училищни тържества, лекции, посветени на народните будители, бива възприеман като елемент на културно наследство, който потвърждава ценността на просветата и е наложително да бъде съхранен за общността“ (Борисова, Кулов 2017: 344).

В държава, която е на хиляди километри от България, съхраняването на българско културно наследство е нелека задача. В много отношения отбелязването и честването на националните празници от нашите сънародници подчертава българското присъствие и наличието на общностен живот, въпреки постепенното свиване на общността през последните години. Честванията на национални, официални, религиозни и просветни празници преди всичко оставят своя отпечатък върху общностната среда и ползването на български език в нея. От представеното може да бъде извлечено заключението, че празничните събития сред българите в Южна Африка следват празничния календар в България и се ръководят по него, без съществени изменения в културните практики. Именно чрез отбелязването на тези празници, нашите сънародници успяват до известна степен да разчупят всекидневието си и да се докоснат до България, въпреки териториалната ѝ отдалеченост. По този начин връзката с нея не е прекъсната, а напротив – мисълта за завръщане в родината непрекъснато е тема на разговор за българите там.

Цитирана литература:

Борисова, Мариянка, Боян Кулов. 2017. Български просветни празници зад граница. – Пенчев, Вл. и кол. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма, 341-349.

Вуков, Николай, Щерьо Щерев. 2021а. Българите в Южна Африка: имигрантско присъствие, институции и общностен живот. – Воскресенски, В., М. Христова, Т. Матанова (съст.). *Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията.* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 63-84.

Вуков, Николай, Щерьо Щерев. 2021б. Делници и празници на българите в ЮАР, „Страната на контрастите“. – Воскресенски, В., М. Христова, Т. Матанова (съст.). *Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията.* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 161-189.

Гергова, Лина, Николай Вуков. 2017. Национални официални празници на мигрантите. – Пенчев, Вл. и кол. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма, 289-303.

Михайлова, Катя. 2017. Религиозни и традиционни празници и обичаи на българските общности в чужбина. – Пенчев, Вл. и кол. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма, 315-340.

Пенчев, Владимир, Анелия Авджиева. 2021. Организации на българите в Австралия и Нова Зеландия – социални мрежи и културно наследство. – Воскресенски, В., М. Христова, Т. Матанова (съст.). *Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията.* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 41-63.

Цитирани интервюта:

Разговор със Стоян Стоянов, шофьор на такси, Йоханесбург, 22.02.2020 г.

Интервю с Антон Николов, директор на Българското Неделно училище „Слънчо“ и преподавател в неговия филиал в Кейптаун, 25.02.2020 г.

Разговори със Здравко Крумов, шофьор в Посолството на Република България, Претория, 25.02.2020 г.

Интервю с Красимир Стефанов, посланик на Република България в ЮАР, Претория, 26.02.2020 г.

Интервю с Михаил Мутафчиев, бизнесмен, Йоханесбург, 27.02.2020 г.

Интервю с Красимира Бешева, учител в българското училище в Мидранд, 01.03.2020 г.

Биографична справка: Редовен докторант в ЮЗУ „Неофит Рилски“ (от 2017 г.), научна специалност „Фолклористика и етнология“. Тема на дисертационния труд „Бежанците от Егейска Македония и техните наследници – етнологички аспекти“. Научни интереси в областта на миграционните процеси и културната памет. Теренен опит в България и сред българите в Република Южна Африка.

E-mail: shterioshterev@yahoo.com

ЧАСТ 3

ЮЖНА АМЕРИКА

Припознатата чуждост – банатски българи в Аржентина

Светлана Караджова,

Института за литература – Българска академия на науките /

Дружество на банатските българи в България „Фалмис“

Резюме: Общността на банатските българи е пример как да се гради памет чрез поставяне в чужда среда и съхраняване на нещо ново, което побира в себе си предишните две. Тази малка група хора се възприема като едно цяло и продължава да буди интерес с особеностите на своето световъзприемане. Търсенето на потомци в Аржентина е пътуване към срещата на тези тук и онези отвъд. Движението е в двете посоки – не само в пространството, но и във времето. За тези тук то е поредно отваряне към непознатото „свое“. За онези отвъд дава устойчивост на паметта, пренесена в знанието на още хора. Часът на срещата ще е като сбъждане на мечта – в едно и също време всяка от страните ще е и двете едновременно. Припомняне-припознаване на онова достигане, което възстановява за пореден път общата цялост.

Ключови думи: банатски българи, Аржентина, споменена чуждост

Общността на банатските българи е почти лабораторен пример как може да се гради памет чрез откъсване от родното, поставяне в чужда среда и възникване на похвати за съхраняване на новосъздадено трето, което синтезира предишните две. Преоткривана и обглеждана от различни изследователи през годините (Нягулов 1999; Георгиев 2010), тази малка група хора, която живее в три държави, се възприема като единно цяло и продължава да буди интерес с особеностите на своето световъзприемане и начини за оцеляване. В съзнанието на банатските българи съществуват пътища на мисълта, по които тя се връща до онази първоначална точка, която е преломна за раждането на общността. Начинът, по който функционира съхраняването на паметта, е обект на настоящото изследване. Това възпитание в конструирането на памет се дължи на работата на католическите свещеници и на водачите от общността, които я извеждат от българските земи и я поставят в нови условия, като по този начин променят пътя ѝ цялостно. Как се формира общност, какво се залага като консолидационен елемент, какво е работещо за опазване на общността?

Една от най-големите заслуги на това целенасочено формиране е приучването на общността да се грижи за себе си като излъчва лидери, водачи (т.нар. „таташе“ от глагола „тата“ (вода) – „za vu zatama u Vanata“). Свещениците са първите лидери, защото моделът на католическата църква предполага вяра, доверие и следване. Следващата

стъпка е прилагане на този модел на водачество от миряни, които да работят за същото в другите сфери на живота. Учители, грижещи се за образованието и правописанието (Милетич 1987); културни дейци, които съхраняват фолклора и традициите, писатели, поети и художници – всяка една разновидност на духовното присъствие е вплетена в грижата за хората, които трябва да бъдат преведени – в „другата земя“ на тяхното общо съществуване. Поредица от преходи, опасности и преминавания през тях, вечна битка със злото, което заплашва да наруши целостта – това са архетипи на митологичното, които продължават да се разказват, да се превръщат в реалност чрез културната дейност на представителите на общността, които умело боравят с тях. Архетипите са генетично заложи в структурите на човешкия мозък и се проявяват по време на сънища, по време на екстатични състояния и по време на творческа дейност. Това обяснява принципа на действие на творителите на общност.

Митотворчеството при банатските българи стига и малко по-назад във времето, когато се извършва конверсията от павликянство към католицизъм, защото по тази линия се прокарва още една връзка с останалите в България събрата по кръв и вероизповедание. Позоваването на павликянството доказва връзката с ендонима „palčene“, който произлиза от „павликяни“. Това заиграване с еретичното за представителите на общността не е отстъпление от католическата същност, защото те са научени да възприемат многоликостта като едновременно съществуващи варианти на „своето“. Според книгата на Ив. Младенов „Отклонена литература“ чуждото, превърнато в свое, е припознато чуждо, забравено някогашно свое, което може да бъде припознато отново (Младенов 2011: 60-73). Всички тези варианти съществуват заедно и безпроблемно. Именно тази способност да бъдат нито само едното, нито само второто, нито само третото, а винаги трите заедно, превръща банатските българи в интересен обект за изследване.

С разширяване на значението се занимава и кампанията, която Дружеството на банатските българи в България – „Фалмис“ поема от януари 2021 г. – да издири потомците на банатските българи в Аржентина и да възстанови изгубените родови връзки¹. Задачата на изследователите в бъдеще е да се проследи как се развива съзнанието и как функционира. Преминаваната граница вече не е Дунава с цел двукратно преселение в историята на общността, а цял океан. Как попадането в онази мечтана Америка задвижва усвояване на новата „наша земя“ и какво все още крепи паметта на онези отвъд?

„Банатски българин“ по правилата на ономастиката би трябвало да е етноним като названията на нации, народи, народности, племена, племенни съюзи, родове и др., както и етнически групи. По същите тези правила това название е екзоним, защото е дадено от другите за тях, като показва пространствената определеност на общността. Съществува сериозна натовареност на отношенията между екзонима и ендонима „palčene“ („палкене“), които не са обект на настоящия доклад.

¹ Вж. falnis.org/statii/argentina (посетен 05.06.2021).

Какво ще стане, ако приемем, че „банатски българи“ е топоним? Свързането с областта Банат не е като „българин от Чипровци“ или „българин от Белене“, защото това стеснява името. Според логиката на изследваната общност, свързането с топоним-област извън България, именно с мултиетничния Банат, разширява значението на „банатски“ до неограничен брой референции. Способността да съществува, да се развива, поемайки от другата култура и да превръща всичко усвоено по пътя в свое, е една от характеристиките на термина „банатски“, който превръща следващото го „българи“ в нещо смислово различно. Строго пазят паметта за родното българско и не спират да усвояват нови неща като ги приемат за елементи на своята култура. Банатските българи са пример за създаване на друг образ, трети по ред на трансформациите, но винаги отворен да стане и четвърти по ред като вече усвоен начин за съхраняване във времето.

Родовата памет, на която са носители, е едновременно своя и чужда. Своя по произход и чужда спрямо общността, в която са в момента. Това съществуване на поне две отричащи се характеристики е условие за различност, подсъзнателно припозната от представителите на общността, и излъчване на сигнали за привличане към другите, които неминуемо попадат под това влияние. Към всеки може да бъде намерена връзка, която да послужи за включване в общност по определен признак. Разпознаването на други подобни става естествено и по подразбиране. Пролетта на 1941 г. тази способност да се открива общото у другите, било то българско или общочовешко, създава прецедент, от който следват множество подобни случаи. Банатският българин Антон Лебанов от Винга² и акцията за извеждане на 1 100 етнически българи военнопленници от германски лагер в Тимишоара през май 1941 г. е достатъчно мощен жест, доказващ, че умението да мислят за общото, е водещо в отношенията. Лебанов припознава родовото българско у пленниците от Вардарска Македония, Западните покрайнини и Сръбски Банат и им помага да се завърнат по родните места, което тогава намира голям отзвук сред освободените и не остава незабелязано от медиите в метрополията (Нягулов 1999а). През май 2021 г. Дружеството на банатските българи в България „Фалмис“ активира в общата памет това събитие чрез честване, сполучливо наречено „Списъкът на избавлението“³, за да задейства отново корелации между активното и приспаното-забравено в паметта на българите от западната периферия на българското етнично землище и българите в сегашните държавни граници на България. Деянието на Лебанов се родее със стореното от Шиндлер, но остава неизвестно. Самите участници не са мислели, че вършат нещо изключително. Едва 80 години след него започва осъзнаването на мащабите и ролята му.

„Спомнената чуждост“, която можем да приемем като основна и постоянно работеща парадигма в съзнанието на банатските българи, задава възможности за тълкуване на съзнанието, което е свикнало да мисли в поне три еднакво „свои“ същности. Азбуката, която общността приема за своя, е латиницата, на която се пише на български.

² Винга е село в днешна Румъния, област Банат, населено с българи от 1741 г.

³ Вж. falmis.org/novini/595-spisakat-na-izbavlenieto-80-godini-pokasno (посетен 05.06.2021).

Трансформират я за своите нужди и я превръщат в „припозната чуждост“, която не е заплаха, а просто друг вариант на новото „свое“. Същият принцип действа във фолклора и в привличането на факти в градежа на историческата памет. Той става маркер за разпознаване на владеещите това трансформиране и основен похват за градене на свят, независимо къде попадат представителите на общността.

Историята се превръща в митология, за да се задействат похвати, които осигуряват запазването на самосъзнанието. Старата матрица на редене на свят гарантира устойчиво протичане във времето. На свой ред езикът създава значения съобразно нововъзникналия навик на „припознатата чуждост“. Контаминирането на поздрав между католиците по цял свят, който го превръща в разпознавателен знак, символ, белег, на товарен с особена значимост и поел многобройни значения и в днешно време, е един от примерите. От име на вестник преминава в име на концепция и приема под своята мантия все повече дейности. „Falmis“, или на кирилица „Фалмис“, е поздрав при среща сред банатските българи. Етимологията на думата води към католическия поздрав „Laudetur Jesus Christus!“ – „Хвален да бъде Исус Христос!“, като „Falmis“ идва от съкращение на този поздрав. Отговорът „Laudetur semper!“ – „Винаги да бъде хвален!“ за банатските българи звучи като „Uveć falim!“ – „Увекъ фалим!“.

Готовността да създава текстове от функциониращите като късове спомени, сънища, устни разкази, топоси на паметта за събития и времена, всичко, което може да се нарече „предлитературно“ (Младенов 2012), е една от характеристиките на общностната матрица. Ако при останалите в България българи такава предлитературност е фолклорното в различните му проявления, за банатските българи се усложнява от множество заемки. За тях не може да съществува само един вариант или само един път. Те черпят с пълни шепи от всичко, до което се докоснат, за да го превърнат в градиво на своята представа за света, такъв, какъвто го сътворяват в текст, послание, действие. Битуването в среда, която е чужда, но се усвоява лесно, предполага наличие на отворено за заемане и живи контаминации мислене.

Като стъпваме на такава основа, можем да потърсим характерното, с което се разширява съзнанието при последващи местения в пространството. След като отиват в Банат от България, след живота там и завръщането на част от общността в Майката Родина, в мисленето на банатските българи родината никога вече не е само една (Карджова 2016)⁴. Техният колективен Аз принадлежи на поне две родни места, знаково натоварени със символиката на „от двете страни на Дунава“, като се опитват да следят/смелят в едно онова изначално битуващо във възрожденската българска литература значение на Дунава като граница. За банатските българи тази граница функционира по-скоро като връзка между двете родни места. Активна е способността да бъде намирано родното и тук, и там – едно общо място, което остава такова в паметта, в концепциите на разказа за миналото, в цялостната представа за мястото ни на този свят.

⁴ Вж. spisanie.ongal.net/broi12.html?fbclid=IwAR3ffVZ2hJugboHHze74VW4i-zebgP3OMJx7e88w6pSlz2pF2eyht56Rkg (посетен 11.09.2021).

За онези от Банат, както и за завърналите се в България, зовът към търсачество на нови възможности за по-добър живот не остава без отзвук. Затова и в началото на XX век до 20-те му години, когато е активна вълната за емигриране в Аржентина (или „Америка“, както остава в разказите и спомените), за търсещите постоянно нови територии за усвояване банатски българи това е повече от добър шанс да преживеят отново „местенето“ с цялата му натовареност на усвояване на пространство, изпитание на качества, воля и издръжливост, преборване с трудности, но най-вече усвояване на нови елементи, които да превърнат в свои. В съзнанието на банатските българи вече съществува матрица за такова действие. Емигрантът е човек, пренесен някъде, на ново място и освен да оцелее чисто физически, той има и необходимост да изрази духовното у себе си, да се себеизрази чрез контакта с другите. Мисловните навици на банатските българи превръщат емигрирането в Аржентина в поредната авантюра. Отделянето от общността, която остава в последното по ред родно място, вече е по-леко и според навика за мислене, което усвоява територии, места и времена. Новото пространство вече не е страшно. То е просто нова възможност за продължаване на веригата. Вече има улей в мисълта, че чуждото може и трябва да бъде възприето като свое. Да се изгради нова припозната чуждост, която да държи жива връзката с останалите предишни нейни варианти, е главната задача на емигрантите.

Търсачеството е активната позиция на мигранта, който сам трябва да реконструира света на предците си, без да има за това опората на по-голяма общност или присъстващи пространствени реалности. Той строи историята си с понятия, места, хора, които битуват само в спомени, снимки и архивни списъци на пристигналите в новата земя. Затова са така изобилно присъстващи тези цветни петна памет у представителите на тамошното разклонение. Разказите започват от последното място, от което са тръгнали в България или Банат. Пазят като основа и Банат в мозайката, но то е като подчертаване на някакво първично родно. Целият стремеж след това е да се създаде отново матрицата за оцеляване в конкретното място, като изпъстри пътя на паметта с достатъчно разкази. Пример за това как действа емигрантът, който вече има готов модел на усвояване на свят като свой, е случаят с Никола Петков от Бърдарски геран, чиято обширна лична история е публикувана в сайта на Дружеството на банатските българи в България „Фалмис“⁵.

Като преселник в Бърдарски геран, Никола Петков става съучредител на местното читалище, наречено „Съединение“. В тази инициатива участват заедно българите и немците в селото, което е първото им успешно съвместно начинание. На фона на раздорите в енорийската общност и деленето на българи и немци заради езика в църквата, този опит да бъде потушена враждата чрез културна дейност показва как работи разнообразието за постигането на мир и единство за обща кауза и съвместно съжителство. Същото се повтаря и след емигрирането в Аржентина. Цялата матрица, с която работи

⁵ Вж. falmis.org/statii/argentina/162-rodan-petkovi-ot-star-beshenov-prez-bardarski-geran-do-arzhentina (посетен 05.06.2021).

общността, е построена отново от неин представител на новото място. Участва като пръв заселник и е един от най-активните строители на нов град, създава читалище, което е културна институция-уникат за тамошните условия, и разсадник, който става общ парк, а потомците му творят разкази на езика на новото място, в което са построили своя свят. Последното писмо на Никола до близките му в Бърдарски геран от 31 декември 1979 г. показва как са се справяли с носталгията първите преселници и подчертава причината за успешността на емигрантите – концентрацията в конкретната работа. Това завръщане ще се осъществи в разказите на внуците, в тяхното търсачество, защото дистанцията във времето трансформира болката и мъката в ценността на изгубеното родно.

Изтръгването от родното и попадането в чужда среда пробужда копнеж по обратния път на преселението. Той трябва да бъде изследван в зависимост от родовата осъзнатост и интелектуалния капацитет на личностно ниво и сигналите, които излъчва общността като топос на споменното „някъде-някога“. Особено ценно би било анализирането на отношението между тези, които не са претърпели откъсване от общността, и емигрантите. Появява се йерархия в двойката „свое-чуждо“ или вторичното припознаване на откъснатите се от старата среда изравнява тяхната стойност като принадлежащи към единен родов ствол, с други думи, появява се „третото“ – завръщането като равноправен компонент.

За останалите в България емигрантите сравнително бързо остават само имена, спомени от снимки, които след спирането на кореспонденцията в средата на 60-те години на XX век избледняват. За емигрантите в новите територии отвъд океана съзнанието продължава да се поддържа благодарение на по-активната работа на паметта, която извървява постоянно лъкатушенията назад към родовото като гаранция за запазване на същностните черти. Няколко потомци на словаци, емигрирали от България заедно с банатските българи, след обявяването на кампанията по издирване през 2021 г. се припознават в адресатите на този повик. По време на преселението те се възприемат като близки с банатските българи и различни от православната вълна. Това им различно качество ги съпричастява по начин, който, освен България като начална точка на пътя, им дава още една опция за търсене.

Отварянето на света чрез технологиите и предполагаемата лесна достъпност до архиви улеснява издирванията, които са само координирани от кампанията, обявена от Дружеството на банатските българи в България „Фалмис“, но основните резултати идват от активността на самите потомци. Това би гарантирало значително по-високи от очакваното континуитет и резултатност. Усилията, които ще се положат в укрепване на връзките, спомените и фактите, трябва да преминат през различни нива на общуване, за да се постигне пълен обхват на повече хора.

Пътуването до срещата на тези тук и онези отвъд минава на различни нива, събужда забравени връзки, стреми се към достигане на целостта. Движението е в двете посоки не само в пространството, но и във времето. За останалите в тукашното „родно“

търсенето на потомците е поредно отваряне към непознатото „свое“. За онези в Аржентина радостта от откриването на корените дава устойчивост на паметта, пренесена в знанието на още хора отвъд океана. Часът на срещата ще е като сбъждане на мечта – намерени и намерили, в едно и също време всяка от страните ще е и двете едновременно. Те ще са едно цяло, пренесли през времето и пространството онова, което пазят или съграждат в спомените си отново. Припомнянето като пътуване из разказите и снимките, по спомените и местата. Припомняне-припознаване на онова достигане, което ще възстанови за пореден път общата цялост в пълнота.

Цитирана литература:

Георгиев, Любомир. 2010. Българите католици в Трансилвания и Банат (XVIII – първата половина на XIX в.). София: Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий“.

Караджова, Светлана. 2016. Да си „у дома“ в три държави. – *Онгъл*, 12, 95-99.

Милетич, Любомир. 1987. Книжнината и езикът на банатските българи. – В: *Изследвания за българите в Седмиградско и Банат*. София: Наука и изкуство, 484-555.

Младенов, Иван. 2011. *Отклонена литература*. София: Парадигма.

Младенов, Иван. 2012. Извънлитературното. Знак и концептуализиране. – В: Mladenov, I., M. Vrinat-Nikolov, Tashev, A. (съст.). *Извънлитературното. L`extralitteraire*. София: Парадигма, 23-50.

Нягулов, Благовест. 1999. *Банатските българи*. София: Парадигма.

Нягулов, Благовест. 1999а. От Банат до Македония: освобождаването на военнопленниците в Тимишоара през май 1941 г. – *Македонски преглед*, 2, 81-92.

Биографична справка: Светлана Караджова е председател на Дружество на банатските българи в България „Фалмис“. Работи за каузата активно от 1998 г. досега. Създател на концепцията „Фалмис“, която започва от малък вестник за банатските българи, преминава през сайт и достига до всеобхватна дейност на всички нива за опазване и развитие на общността в България, Румъния и Сърбия. От 1 септември 2021 г. е редовен докторант към Института за литература към БАН.

E-mail: svetlana.karadzhova@gmail.com

Моделите на (де)консолидация, политическа пропаганда и културно наследство сред българите в Аржентина от първата половина на XX век

Валентин Воскресенски,

*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Резюме: Статията е посветена на българските общности в Аржентина от първата половина на XX век. Основният обект на изследване са моделите на консолидация и деконсолидация сред българската емиграция, формирани под влияние на няколко антагонистични политически и идеологически проекта и тяхната формална и неформална институционализация. Анализират се проблемите, засягат, от една страна, емигрантските организации и тяхната динамична история, а от друга, елементите на културното наследство – неговото съхраняване, трансмисия и употреби в контекста на идеологическата непримиримост и широко разпространена политическа пропаганда през разглеждания период. Проучването хвърля светлина върху непознати моменти от общностния живот на българите в Аржентина, представя неизследвани аспекти от дейността на техните организации и изследва от различен ъгъл създадените от тях образователни инициативи, официална празничност и неформални чествания.

Ключови думи: българи в Аржентина, модели на консолидация и деконсолидация, емигрантски организации

От създаването на модерната българска държава, а вероятно и още преди това, до ден днешен континентът Южна Америка винаги е предизвиквал интереса на различни слоеве от българското общество. Отдалечеността му от България е подхранвала въображението на мнозина и в същото време ги е привличал най-вече с обещания за богатства, свобода и по-добър начин на живот. Още през 20-те години на XX век на призива на големите пропагандни кампании за привличане на български емигранти в Аржентина откликват хиляди работници, търговци и политически емигранти, както и немалко пътешественици и хора на изкуството. За много от тях обаче представите и очакванията за по-добър живот са се оказвали една химера, която се е различавала коренно от суровата действителност на континента. Ето защо част от тези странстващи българи скоро са се връщали обратно в родината, а други, с много лишения и жертви, са успявали да се адаптират към трудните условия на живот. Независимо дали индивидуалните очаквания на емигрантите от България са се оправдавали, или не, българите, особено тези в Аржентина, са успявали да изградят силни връзки помежду си, мрежи на

комуникация, които постепенно прераствали и в специфични модели на консолидация и общностен живот. Подхранвани от нови емигрантски вълни, тези социални процеси са се видоизменяли през годините, но винаги са допринасяли за това българите в южноамериканските страни да запазят своя културен облик, да формират своя имигрантска идентичност, а в някои отношения и да оставят незаличима следа в историята и културата на страните от континента.

За първите пътувания на български емигранти до Южна Америка, за социалните контакти и адаптацията на сънародниците ни в тази непозната дотогава земя, свидетелстват разказите и пътеписите на някои наши писатели, посетили континента през първата половина на XX век (Шивачев 1932; Минков 1938). Животът на българската емиграция в Аржентина от този период е представян и на страниците на различни мемоарни книги на завърнали се по-късно политически емигранти (Аржентински 1947, 1974; Гоневски 1980), както и в произведенията на други писатели емигранти и писатели „визитатори“ (вж. Зографова 2015; Антонов, Стоянов 2015). Отделни аспекти от живота на българите са представени и в пътеписите на журналисти и други интелектуалци, пътували до континента между 60-те и 80-те години на XX век (Караиванова 1986; Ралчева 1988). Научната латиноамериканистика също допринася за изясняване на българската следа от началото на XX век, поставяйки акцент най-вече върху революционната и антифашистка дейност на българите в Аржентина (вж. Нягулов 2021: 411).

Заслуга за изучаването на историята и културата на българските общности в Аржентина имат Славянският комитет (преименуван по-късно на Комитет за българите в чужбина)¹ и разработките от края на 80-те години на учени от Центъра за демографски изследвания към Президиума на БАН, които за първи път анализират българската емигрантска общност в Аржентина през призмата на демографски и икономически показатели – възрастова структура, социален профил, пол, трудова заетост, професионален състав, семейно положение, вероизповедание, грамотност и пр. (Аврамов 1986; Вартоломеев и др. 1987; Авгамов 1990). След политическите промени от 1989 г., представата, отнасяща се до „старата емиграция“ в Аржентина, е обогатена с нови анализи върху общностния живот на българите и техните организации и върху някои техни исторически и етнокултурни аспекти (вж. Ботик 1995). Изследвани са както онези сдружения, които са били с национална насоченост (Гърдев 2008), така и техните периодични издания, свързани най-вече с комунистическото движение (Тодоров 2011). Непознати от миналото и съвременността епизоди от живота на отделни български емигранти, допринесли за опазването на културното наследство на българските общности, се разкриват и в нови книги с житейски разкази, устни истории (Николова 2019; Димитрова 2020) и фотографии (Ivanoff 1993). През последните години е натрупан и солиден изворов материал от проведени интервюта, които дават допълнителни възможности за изу-

¹ Вж. повече в ЦДА, ф. 141.

чаване на живота на нашите сънародници². Българските общности в Аржентина са били обект на изследване и в научни разработки на испаноговорящи автори (Ballina 2004), а едновременно с това данни за тях се съдържат в някои по-цялостни проучвания върху имиграцията, историята на отделни селища и работническото движение в Аржентина (Zenoff 2001; Lobato 2004; Ballina 2006; Autor 2007; Camarero 2008).

Настоящото изследване има за цел да разшири научноизследователското поле, като анализира моделите на консолидация на българските емигрантски общности от първата половина на XX век³. Научният ми интерес е насочен към общностния живот и българското културно наследство, разбирано като съвкупност от елементи, към които са отнасяни: „говоримия език, традиционните и официалните обичаи и календар, фолклорните танци, музика и песни, религията като вяра и практика, литературата и изобразителното изкуство от по-старо и по-ново време и пр.“ (Пенчев и др. 2017: 9). В изследването ще бъде анализирана взаимовръзката между елементите на културното наследство, от една страна, и организациите на българските общности, от друга. Ще се обърне внимание върху процесите на трансмисия, съхраняване, предаване и популяризиране на българското културно наследство, чието осъществяване се възприема като резултат от емигрантските организации, чиято дейност е следвала както местното законодателство, така и различни културни политики в страната (Пенчев, Авджиева 2021: 51).

В текста ще се търсят отговори на следните въпроси: 1) каква е ролята на културно наследство за изграждането на общностния живот сред българите през разглеждания период; 2) какви са били мотивите и стратегиите за неговото съхраняване и популяризиране; 3) каква е връзката на това наследство с политическата пропаганда; 4) какво е било влиянието на политическите идеологии върху културната и етническа идентичност на българските общности в Аржентина. Така дефинираният изследователски подстъп предполага както интердисциплинарен подход, така и използване на различни източници, посредством които да се проследят процесите на институционализация и ясно да се очертае т.нар. „територия на идентичността“ (по Ballina 2004), която, в разглеждания случай до средата на XX век, се изгражда в контекста на противопоставящи се политически и идеологически влияния⁴.

² Между 2001 и 2003 г. работна група от колежа „Дикинсън“ в Пенсилвания (САЩ), съвместно с Националния университет на Патагония „Сан Хуан Боско“, провеждат теренни проучвания сред имигрантските общности в Комодоро Ривадавия по проект „Patagonia Mosaic“, в резултат на което събират множество интервюта с българи и техни наследници. Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/index.html (посетен 16.11.2021).

³ Изследването е изготвено в рамките на научноизследователския проект на Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (вж. migrantheritage.com).

⁴ Изборът на времева граница на изследването „до средата на XX век“ е породено от няколко причини, между които: 1) наличието на богат и сравнително добре запазен, макар и не съвсем пълен, емпиричен материал за този период; 2) настъпилата промяна в общностния живот и институциите на българите в Аржентина от края на 40-те години, най-вече в резултат от създаването на проект за дър-

Наред с публикуваните към момента проучвания по темата, ще бъдат привлечени и запазени броеве на периодичните издания в. „Българо-македонски емигрант“ (1933–1936 г.), в. „Народна трибуна“ (1937–1939 г.), в. „Българска мисъл“ (1932–1940 г.), в. „Балкански глас“ (1941–1942 г.), в. „Емигрантско дело“ (1942–1943 г.), в. „Възраждане“ (1945–1949 г.), някои лични фондове, спомени⁵, а също и фондове на държавни институции, съхранявани в Централен държавен архив (ЦДА)⁶.

I. Модели на (де)консолидация

Демографските характеристики и социалният профил на българските емигрантски общности в Аржентина от първата половина на XX век днес са до голяма степен изяснени, въпреки че дълги години не е имало точни данни за броя на българските емигранти. Проучванията на Румен Аврамов въз основа на данни от преброяване на населението от 1947 г. на Етническия институт и миграционното салдо, показват, че общият брой на влезлите в Аржентина българи за периода 1900–1945 г. е не повече от 13 000 до 14 000 души (Аврамов 1986: 7)⁷ и най-голямата част от тях произхождат от Враца, Видин, Плевен, Търново и Шумен (Вартоломеев и др. 1987: 25). Сред мотивите за тяхното емигриране са били както икономически, така и в резултат от пропагандни акции и спекулативен ажиотаж, т.нар. „информационен фактор“ (Аврамов 1986: 29). След като пристигат в Аржентина, българите намират работа в месопрепарателните компании в Берисо, нефтодобивната промишленост и петролните компании в Комодоро Ривадавия, а също така и в провинция Чако, където тогава се развива памукопроизводството. Значителна част от сънародниците ни са били част от работническата класа, ангажирани в големите предприятия⁸, в резултат на което сред тях се е разпространявала масово и комунистическата идеология, дотолкова, че в някои градове названието „българин“ е било синоним на комунист (Lobato 2004: 217).

Българските общности в Аржентина отрано създават свои организации, голяма част от които са имали и политическа окраска. Първото българско дружество „Прогрес“ е създадено през 1908 г. в Буенос Айрес, а в него са участвали тесни социалисти и участници в Илинденското въстание, които са поддържали връзка с Българска работническа социалдемократическа партия (БРСДП) и Общ работнически синдикален съюз (ОРСС) (Тодоров 2011: 90–91). Създаденото през 1921 г. в Буенос Айрес дружество „Христо Ботев“

жавна нация и натурализиране на чужденците по време на управлението на Хуан Перон; 3) настъпилата промяна в края на 40-те години по отношение на поколенията български емигранти; 4) промяната в миграционния поток от България, включително и реемиграцията към родината, в края на 40-те години.

⁵ Личен фонд на Христо Гоневски (ЦДА, ф. 814 К), спомени (ЦДА - 2237Б, ЦДА 2205Б, ЦДА 2204Б).

⁶ Напр. фонда на Българската царска легация в Буенос Айрес (ЦДА, ф. 326К).

⁷ През 30-те години се е смятало, че българските работници в Аржентина и Уругвай са около 15 000 души, а по-късно броят на българската емиграция в Аржентина е определян на 20 000 души (Гоневски 1980: 11).

⁸ В справка на месопрепарателната компания „Armour“ в Берисо се посочва, че в периода 1915–1930 г., както и за този между 1931–1945 г., заетите там българи са на 6-то място по численост, предхождани само от броя на арабите, испанците, италианците, поляците и руснаците (Lobato 2004: 113).

също е било с „левичарска ориентация“ (Тодоров 2011: 91). Особено активна е била политическата дейност на дружествата в периода между 30-те и средата на 40-те години, наричан в историографията „безславно десетилетие“ (*Década Infame*). Разпространяваните тогава в световен план антагонистични идеологии със своите визии за устройство на обществения ред са оказвали силно влияние върху всички сфери на социалния живот⁹. Идеологиите, асоциационизмът¹⁰ и работническото движение от първата половина на ХХ век, както и създаването на връзки между класово и етническо съзнание, са определяни като важен фактор при формирането на идентичността на имигрантските общности в Аржентина (Ballina 2006: 66), включително и върху институционалния профил на българските исторически общности, както и по отношение на техните нива на етнизация (Ballina 2004).

Една част от моделите на консолидация през разглеждания период са инициирани от комунистическото движение в Аржентина, което създава своя политическа структура под влияние на Комунистическия интернационал, а след като в края на 20-те години започва да следва линията на класова борба и на съпротива срещу налаганите държавни репресивни мерки (Cantera 2019: 4)¹¹. Един от моделите на консолидация, подкрепен от левите организации, е формиран върху идеята за българо-македонската заедност и класово съзнание, осъществявано на българска етническа основа (Нягулов 2021: 430). Македонският сепаратизъм се засилва през 30-те години, когато през 1934 г. е приета резолюция на Комитерна по македонския въпрос, която поощрява конструирането на македонската нация (Нягулов 2021: 425). Тогава се прокарват и първите разделителни линии между левите организации по македонския въпрос¹². Въпреки това през следващите години няма категорично разделение и левите организации, с преобладаващо българско участие, подкрепят линията на българо-македонска заедност¹³. Ситуацията се изменя едва след 9 септември 1944 г., когато е налице процес на целена-

⁹ В Аржентина през този период се развиват различни социални движения, между които анархизъм, синдикализъм, социализъм и комунизъм (вж. повече в Piemonte 2013).

¹⁰ Понятието се използва широко в латиноамериканската научна литература. С него се означава специфичната форма на институционализация и общостен живот сред имигрантските общности в Латинска Америка. В Аржентина асоциационизмът се заражда в средата на XIX век и през следващите десетилетия се превръща в масово социално явление (вж. повече в: Tato 2010).

¹¹ За репресиите срещу комунисти от страна на Федералната столична полиция и Специалната секция за преследване на комунизма (*Sección Especial de Represión al Comunismo – SERC*) вж. Cantera 2014, 2020 и Benclowicz 2019. За репресии срещу български комунисти и техните клубове вж.: Гоневски 1980: 44, 76, 186, 194, 226; ЦДА - 2204Б, 2205Б, 2226Б, 2237Б.

¹² Вж. Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 8, стр. 2; Б.М. емигрант, 1935 г., бр. 8, стр. 2; Б.М. емигрант, 1935, бр. 11, стр. 9.

¹³ В някои от публикациите в пресата, възникналата през 1935 г. Театрална труппа „Шекспир“ е наричана и Българо-македонска театрална труппа „Шекспир“ (вж. Балкански глас, 1941 г., бр. 5, стр. 4). Тя организира и съвместни българо-македонски събития. Във връзка с организиран през 1939 г. пикник заедно с Македонската патриотична група, от дружеството заявяват, че искат „публично да манифестираме, че ние високо ценим връзките ни с Мак. Пр. Група и сме уверени, че тя от своя страна също желае добрите отношения с нас.“ (Народна трибуна, 1939 г., бр. 68, стр. 3). Самата Македонска патриотична група организира вечеринки и театрални представления по случай Илинденското въстание, годишнината от смъртта на Гоце Делчев и др., които са отразявани на страниците на в. „Народна трибуна“.

сочено разделение между българи и македонци, поощрявано от комунистическата пропаганда и доминиращите сред българската емиграция помощни комитети „Свободна България“, които открито насърчават връзките на македонския народ с югославските дружества¹⁴.

Следващият модел на консолидация е резултат от изграждането на класово съзнание от левите емигрантски организации и най-вече от масовата организация Българо-македонски работнически просветителни (Б.М.Р.П.) клубове, които след 9 септември 1944 г. са наследени от организацията Помощен комитет „Свободна България“. Първият Б.М.Р.П. клуб възниква през 1927 г. в Буенос Айрес, а през 1931 г. клубовете вече са 22 (Илюстриран сборник 1947: 17)¹⁵, като нарасналият им брой се обяснява както с „бързото умножаване на емигрантите, безработицата и жестоката експлоатация“ (Тодоров 2011: 91), така и в резултат от политическата пропаганда на Комунистическия интернационал в Аржентина¹⁶. Клубовете са създадени от българската комунистическа фракция към Аржентинската комунистическа партия (АКП), която е представлявала „група на партийни членове, развиващи масова дейност между емиграцията“¹⁷, чиято цел е била „да организира българската емиграция в масови организации, да работи за нейната политическа ориентация и класово осъзнаване“, „да привлече в редовете на партията на повече емигранти“¹⁸ и да развива „класовата пролетарска просветна дейност“ и „класова преса“¹⁹.

Първоначално клубовете имат легален характер, а след 1930 г., най-вече по време на режима на Хосе Урибуру, са изправени пред редица трудности, особено когато в страната се приема антикомунистическо законодателство (Cantera 2014: 1). До 1936 г. активистите на българските клубове редовно са участвали в протести, митинги и стачки²⁰, а след приемането през 1936 г. на плана за бъдещата дейност на Съюза на Б.М.Р.П. клубове, започва да се обръща все повече внимание върху тяхната културно-просветна дейност²¹. Всеки клуб е трябвало да отговаря за библиотека и увеселителна комисия,

¹⁴ В публикацията на Никола Караджов „Апел към македонската емиграция в Аржентина“, той се обръща към своите „братя и сънародници“ да се включат в Комитета към сдружение „Свободна Югославия“ (Възраждане, 1946 г., бр. 30, стр. 2), а в следващите броеве на българския вестник вече се говори и за самостоятелен „македонски народ“ (Възраждане, 1948 г., бр. 70, стр. 1).

¹⁵ Такива клубове е имало в: Берисо, Буенос Айрес, Авежанеда, Док Суд, Комодоро Ривадавия, Лас Бреняс, Роке Саенс Пеня, Монтевидео, Б. Бланка, Сан Мартин, Фрай Бентос, Розарио, а също и клуб „Подвижен“, който не е бил свързан с конкретно населено място.

¹⁶ Вж. повече в: Сивилов 2016: 124-152.

¹⁷ ЦДА, ф. 814К, оп. 2, а.е. 27, л. 2.

¹⁸ ЦДА, ф. 814К, оп. 2, а.е. 27, л. 2.

¹⁹ Б.М. емигрант, 1933 г., бр. 2, стр. 1.

²⁰ Вж. ЦДА - 2204Б, 2205Б, 2206Б. Масово е участието на българи в стачки, особено в тези на пампопроизводителите от 1933 г., 1934 г., 1936 г. в Чако (вж. Илюстриран сборник 1947).

²¹ В плана се дават препоръки за постигане на масово разрастване на клубовете – да се създадат театрални трупи, които да обхващат заинтересуваните емигранти, да се организират музикални групи, певчески хорове, български училища (Б.М. емигрант, 1936 г., бр. 16, стр. 16). Планирано е и създаването на нови легални културно-просветни организации, както и вестник „Народна трибуна“ (Гоневски 1980: 125).

както и да изготвя доклади за броя на проведените вечеринки, пикници, просветни събития, курсове по пеене, музика и пр.²². Скоро след това клубовете са преобразувани в Съюз на антифашистката и антивоенна лига, но просъществуват само за кратко време, тъй като срещу тази промяна в политиката на АКП и на свързаните с нея организации е приет Закон за преследване на комунизма (Cantera 2014: 2, 4, 7), което налага цялостна промяна в политиката на партията, а наред с това и закриване на българските клубове²³.

В този момент на мястото на Б.М.Р.П. клубове се появяват новите български дружества с лява ориентация, които създават различен модел на консолидация и формиране на класово съзнание, но се явяват и продължение на идеите на предишните клубове²⁴. Сред тях е Българското театрално дружество „Шекспир“ в Буенос Айрес, което през 1946 г. променя името си на „Христо Ботев“²⁵. Дружеството се превръща в център на културно-просветната дейност на българската работническа емиграция. На 20 септември 1936 г., с помощта на театрална труппа „Шекспир“, е създаден и Културен кръжок и училище „Св. Кирил и Методий“ в Берисо като дейността на тези две организации е била подкрепена от в. „Народна трибуна“, в. „Балкански глас“ и в. „Емигрантско дело“. При всички тях се наблюдава по-висока степен на „социално дисциплиниране“²⁶ и използване на елементи на българското културно наследство.

Успоредно с това тече и процес на консолидация чрез кампаниите за солидарност с „братските народи“, които възникват по поръка на АКП²⁷, и които започват като интернационални проекти за помощ на републиканците в Испанската гражданската война²⁸, а впоследствие по тази линия помощ се изпраща и за българите във френските лагери²⁹. Подобен характер имат инициативите за набиране на средства и за подкрепа на Георги Димитров по време на Лайпцигския процес през 1933 г.³⁰ По време на Втората

²² Б.М. емигрант, 1936 г., бр. 13, стр. 4.

²³ В своите спомени комунистическият активист Хр. Гоневски посочва, че през 1937 г. „се беше създадо едно деликатно положение: нашите организации се намираха пред прага на разцепление, а дори и превземане отвътре“ (ЦДА, ф. 814К, оп. 2, а.е. 27, л. 5), но след 1937 г. АКП изменя своя курс към „широка масова дейност и масово привличане в своите редове на работници, селяни, интелектуалци, симпатизиращи на партията“ (ЦДА, ф. 814К, оп. 2, а.е. 27, л. 6).

²⁴ ЦДА, 2204Б, л. 3. Вж. също: Илюстриран сборник 1947: 87.

²⁵ Активистите на комунистическото движение заявят, че театралният кръжок е прикривал дейността им, а името на английския драматург е избрано, тъй като славянско име е щяло да буди съмнения пред местните власти (Илюстриран сборник 1947: 88).

²⁶ Вж. повече за това понятие в Cantera 2019.

²⁷ ЦДА, 2204Б, л. 3.

²⁸ В съобщение във в. „Народна трибуна“ от 1939 г. се отбелязва, че братска организация на труппата „Шекспир“ е и „Бълг. Комитет за Подпомагане на Лоялна Испания“ (Народна трибуна, 1939 г., бр. 68, стр. 3). Със събраните средства е подпомогнато заминаването на интербригадисти-българи (Гоневски 1980: 130-131).

²⁹ Народна трибуна, 1939 г., бр. 83, стр. 3.

³⁰ ЦДА, 2237Б, л. 2.

световна война подобни кампании са най-вече за солидарност със СССР³¹. През този период ситуацията пред левите организации се усложнява, тъй като през 1939 г., 1940 г. и 1941 г. са приети нови антикомунистически мерки, забраняващи както инициативите за солидарност с други държави, така и „антидемократичната пропаганда“ на асоциации, клубове, комитети, библиотеки и пр. (Cantera 2019: 6, 11).

В същото време е налице и модел на консолидация по линия на славянското движение³² и създаването в Аржентина на Славянски съюз с българско участие³³. Тази организация е обединявала българи, белоруси, поляци, руснаци, словаци, словенци, украинци, хървати. Наред с основната ѝ цел да се бори срещу хитлеризма, тя провежда и кампании за събиране на помощи за Съветската армия, стремейки се към сближаване на славянската емиграция, както и засилване на културните ѝ връзки и културен обмен с аржентинския народ³⁴. Още през 1942 г., по инициатива на Славянския комитет, е обявена кампания за набиране на средства за „героите-защитници на Сталинград“ (Гоневски 1980: 168). Движението се разраства след легализирането на дейността на Славянския съюз, а в края на 1945 г. е планирано организацията да подпомогне помощната кампания, да разширява културната дейност и сътрудничество между славяните, да продължава борбата срещу фашизма (Гоневски 1980: 209). През 1947 г. е открито и Славянско издателство и печатница с директор Хр. Гоневски³⁵.

Следващият етап от консолидацията на българската емиграция настъпва след 9 септември 1944 г., когато по нареждане на ЦК на АКП, започва създаването на помощни комитети в Аржентина и Уругвай³⁶. Още на 16 септември 1944 г. е свикано събрание за създаване на Помощен комитет „Свободна България“ (Илюстриран сборник 1947: 39), но едва през 1945 г. той получава повече свобода за провеждане на дейността си³⁷. През месец февруари 1945 г. в Берисо е създаден Временен помощен комитет „Свободна България“, който през следващите години успява да обедини голяма част от българската

³¹ Във в. „Балкански глас“ се посочва, че на 29 юни 1941 г. се образува Български комитет за мощ на Съветска Русия, който се води към Демократичната комисия в Буенос Айрес (Балкански глас, 1941 г., бр. 5, стр. 2). Такъв се създава и през 1941 г. в Монтевидео (Балкански глас, 1941 г., бр. 7, стр. 4).

³² През август 1941 г. в Москва е основан Славянският комитет, пренесен като проект и в Аржентина, където се създава Комитет за единство на славяните в Аржентина (наречен впоследствие Славянски съюз в Аржентина).

³³ Хр. Гоневски посочва, че през 1941 г. „партията ми възложи организирането на Славянския съюз в Аржентина“ (ЦДА, ф. 814К, оп. I, а.е. 1, Автобиография, л. 2). В учредителното събрание на Комитета за единство на славяните също участват българи – д-р Тома Давидов (председател), Хр. Гоневски (главен секретар) и Никола Казанджиев (председател на Контролната комисия). Българи участват и в печатните му издания (ЦДА, ф. 814К, оп. I, а.е. 1, л. 5). Впоследствие на мястото на Т. Давидов е избран д-р Константин Веляновски, брат на Вангел Веляновски, собственик на емблематичния хотел „Балканико“ в Буенос Айрес (Гоневски 1980: 162). В Комодоро Ривадавия също е създаден Славянски комитет, чийто заместник-председател е бил българинът Стоян Стоянов (ЦДА, 2237Б, л. 6).

³⁴ ЦДА, ф. 814К, оп. I, а.е. 1, л. 4.

³⁵ ЦДА, ф. 814 К, оп. I, а.е. 1, л. 3.

³⁶ ЦДА, 2226Б, л. 10.

³⁷ ЦДА, 2204Б, л. 4.

емиграция около Отечествения фронт (ОФ)³⁸. На 3 и 4 март 1946 г. е проведен Национален конгрес в Буенос Айрес, на който е конституиран Централен помощен комитет (ЦПК) и са приети основните насоки за развитието на организацията³⁹.

Облекчаване на мерките срещу работническото движение настъпва по време на управлението на Хуан Перон⁴⁰, което води до легализиране на комунистическата партия и явяването ѝ на изборите през 1946 г. (Tschach 2020). По това време за по-малко от година са създадени над 40 помощни комитети, обединяващи масово българската емиграция от Аржентина и Уругвай (Гоневски 1980: 217) и вече включващи и първото поколение деца на емигранти⁴¹. Тяхната основна дейност е набиране на средства за възстановяване на българската държава от войната. По време на три от четири кампании са събрани 350 000 песи, а от последната – 50 000 песи (Тодоров 2011: 97), като с тези пари са закупени 20 сандъка с дрехи и обувки и 30 тона гъон, изпратени за Помощния комитет в София.⁴² Не е ясно колко българи са привлечени към дейността на комитетите, тъй като Хр. Гоневски веднъж отбелязва, че за период от две години са ангажирани повече от 2500 български емигранти от общо 10-12 хиляди души⁴³, а на друго място – „над 90 на сто от нашите сънародници“ (Гоневски 1980: 276).

В рамките на кампаниите на Помощния комитет тече и процес на консолидация и еманципиране на жените, които до този момент, особено в някои райони на страната, са били в неравностойно положение спрямо мъжа, дискриминирани и лишени от възможности за социална реализация. През 1945 г. е създаден Женски помощен комитет в Берисо, а впоследствие – и в Монтевидео (Уругвай), Комодоро Ривадавия, Буенос Айрес и др. Тези комитети улесняват работата с деца и водят до засилване на културно-просветната дейност (Гоневски 1980: 224-225). В този период е налице и силна локална консолидация на българите, особено в Комодоро Ривадавия, където са създадени 6 комитета и 12 групи, които не само са първи по набирането на средства, но провеждат и

³⁸ Комитетът е създаден по подобие на Помощната организация в България, която има за цел „материалното и морално подпомагане на жертвите на фашизма, бойците на фронта и борците против фашизма, и пострадалите нуждающи се от природни и др. бедствия“ (чл. 3, глава II, Устав на Помощната организация в България, София, 1945 г.). В статията „Обединението на емиграцията“ се посочва, че единението на българската емиграция в Аржентина може да се случи около „помощта на българския народ“, сплотен в Патриотичен фронт (Възраждане, 1945 г., бр. 2, стр. 1).

³⁹ Сред целите е българската емиграция да събира материална помощ за родината, присъединяване към Славянския комитет в Аржентина, борба против фашизма, шовинизма, расизма и петата колона, помощ за в. „Възраждане и др. (Илюстриран сборник 1947: 45).

⁴⁰ Повече за сближаването на позициите между Х. Перон и работническата класа вж. Алексиева 2014: 63-87.

⁴¹ През 1948 г. към дружество „Христо Ботев“ се създава Младежки кръг (Círculo Juvenil Búlgaro), който, по примера на младежките организации в НР България, обединява българските младежи в Аржентина около спортни и културни събития (Възраждане, 1949, бр. 78, стр. 4).

⁴² В своите спомени Тодор Кръстев Недялков твърди, че освен тези средства е събрана и сума от 700 000 щатски долара, с които българска търговска делегация закупува още 750 тона кожи за гъон, танин и други химикали за България (ЦДА, 2204Б, л. 5).

⁴³ ЦДА, ф. 814К, оп. 2, а.е. 27, л. 10.

кампания за подпомагане на родните си места в България⁴⁴. След приключване на четирите кампании комитетите прекратяват дейността си⁴⁵. По това време в Аржентина са предприети нови антикомунистически ограничения – Славянският съюз и помощните комитети са забранени с декрет, а много от дейците на комунистическото движение, в това число и българи, са арестувани или репатрирани (Тодоров 2011: 96). В периода 1947-1949 г. е документирано и доброволно завръщане в България на българи, подтикнати най-вече от „патриотичния подем, породен от социалистическата революция“ (Вартоломеев и др. 1987: 14).

Разгледаните модели на консолидация сред българските общности, резултат от дейността на комунистическото движение в Аржентина, са притежавали и свойството да деконсолидират емиграцията, доколкото са формирали и представи за нейните врагове, като каквито са разпознавани и някои българи, обединени около Царското генерално консулство в Буенос Айрес. Последното е открито през 1931 г., а през 1935 г. е въздигнато в ранг на Българска царска легация. От левите среди е определяно като проводник на политиката на българското правителство, а целта на консула – да „привлече и да организира нашата емиграция на правителствени позиции“ (Тодоров 2011: 94). Ето защо, следвайки официалната антикомунистическа политика и реторика в Аржентина, консулството е обединявало български емигранти, но едновременно с това ги е противопоставяло на организациите, изповядващи леви убеждения и комунистическа идеология⁴⁶.

През 30-те години около консулството се създава и кръг от лоялни към него български културни дружества, като на някои от тях са давани конкретни препоръки за отстояване на антикомунистически позиции⁴⁷. По този начин се потвърждава тезата, че в Аржентина антикомунизмът не само се вражда в политическите субекти, но се превръща и в част от по-широки обществени и социални сфери (Cantera 2019: 3). Съпротивата на левите организации срещу дейността на консула придобива открит характер, когато на 2 юли 1933 г., по поръчение на АКП⁴⁸, група български активисти на комунистическото движение провеждат протестен митинг пред сградата на консулството в Буенос Айрес⁴⁹, след което събират „повече от 2000 подписа“ за отзоваването на консула Юпитер Дойчев (Гоневски 1980: 98), които са изпратени заедно с петиция до Народното

⁴⁴ Вж. повече за това в статията „Българите в Комодоро Ривадавия – общностен живот и културно наследство на юг от 45 южен паралел“, поместена в този сборник.

⁴⁵ Вж. Възраждане, 1948 г., бр. 76, стр. 2.

⁴⁶ Консулството е обвинявано в изготвяне на доноси против ръководителите на емиграцията (комунистически активисти – бел. м.) и за съставяни „черни списъци“ (Тодоров 2011: 94). Консултът е определян за източник на „фашистка“ дейност и обвиняван, че е съдействал на полицията за депортиране през 1933 г. на осем българо-македонски емигранти, а през 1934 г. на други десет българо-македонски емигранти (Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 9, стр. 1).

⁴⁷ Примерите за тази дейност на Консулството са много, вж. напр. Гърдев 2008: 464, 451; ЦДА, ф. 326, оп. 2, а.е. 10, л. 31; ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 16, л. 14-15.

⁴⁸ ЦДА, 2204Б, л. 2.

⁴⁹ Вж. „Върху нападението на Българското Генерално Консулство“ (Българска мисъл, 1933 г., бр. 87, стр. 1). Вж. също и Гоневски 1980: 95-98.

събрание, в резултат на което тази „организирана дейност постигна целта си. Консултът е сменен“ (Гоневски 1980: 98). Това обаче се случва едва през 1936 г., когато Ю. Дойчев е назначен на работа в Царската легация във Вашингтон, а на негово място пристига Милко Георгиев, дотогавашен съветник в Царската легация в Берлин⁵⁰.

Първата близка до консулството организация е Българското културно дружество „Възраждане“, създадено в Буенос Айрес през 1931 г. Три години по-късно в Берисо е открито и сдружение Българско взаимно-спомагателно дружество. Поради това, че последното успява да привлече по-голямата част от местната българска колония, българското официално представителство му „оказва всякаква морална подкрепа“ (Гърдев 2008: 454). През 1937 г. в Буенос Айрес се създава и дружество „Симеон Княз Търновски“, чиято дейност също е подпомогната от Царската легация⁵¹. В знак на благодарност към консула, през 1938 г. дружеството провъзгласява М. Георгиев за почетен член, изтъквайки заслугите и грижите, които той е полагал за основаването и напредъка му (Гърдев 2008: 455). Признателността си към Царската легация изразяват и българите от Кордоба, които на 26 февруари 1941 г. изпращат писмо до новия консул със съобщение, че са основали Българско дружество и са решили той да бъде провъзгласен за почетен член (Гърдев 2008: 464). За разлика от консолидацията на българката емиграция чрез комунистическата идеология, обединението около лоялните на Царското генерално консулство културни сдружения не успява да придобие масов характер и да получи широка подкрепа.

II. Политическа пропаганда и културно наследство

Модерната пропаганда започва да се използва по време на Първата световна война като средство за укрепване на морала на войските и за отслабване на действията на врага (Scriver 2015: 395). След Октомврийската революция от 1917 г. пропагандата се превръща в основен инструмент за глобално влияние на Съветския съюз (Lasswell 1951: 221). Тя става масово световно явление в периода 1920-1939 г., когато започва да играе ролята на своеобразна репетиция за бъдещия военен конфликт. Това ѝ значение постепенно я утвърждава и като неизменна част от ежедневието на хората, което обхваща и всички средства за масово осведомяване (Taylor 2003: 207). Пропагандата не подминава и Аржентина, където през разглеждания период получава широко разпространение. По своята същност е определяна като опит за управление на общественото мнение чрез манипулиране на *значими символи*, които могат да бъдат въплътени в словесна, писмена, изобразителна или музикална форма (Lasswell 1927: 627), а също в реториката и националните чествания (Scriver 2015: 395). Затова пропагандата се явява свързана с елементите на културното наследство и има пряко отношение върху неговото съхраняване и трансмисия.

Сред типичните пропагандни тактики по време на война е внушаването на чувс-

⁵⁰ Българска мисъл, 1936 г., бр.127, стр. 1.

⁵¹ Сравни: ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 6, л. 8-9 и Българска мисъл, 1938 г., бр. 146, стр. 4.

тво за вина у врага, срещу когото са отправяни различни твърдения за поквареност и деморализация, а също и публичното афиширане на утвърдени идеали като свобода, мир и сигурност (Lasswell 1927). Пропагандата води и до консолидация на групата от съидейници около твърдения за обща история, общи убеждения и сигурна победа. Чрез нея нежеланите новини са представяни за вражески лъжи, които имат за цел разединение и поражение на групата от привърженици (Bernays 1942: 236). Тези тактики са валидни и за пропагандата в мирно време, като очертават образа на врага, систематично изкривяват истината с цел единомислие и консолидация и възхваляват определени идеи и убеждения. В контекста на политическите идеологии от първата половина на XX век, пропагандата обхваща масово и българските общности в Аржентина, като повлиява върху създадените от тях модели на (де)консолидация, техните организации и културна дейност – празничен календар, образователно дело, неформални събирания и пр.

1. Организации, библиотеки, вестници

През разглеждания период културното наследство се явява съществена част от дейността на всички български емигрантски дружества. Въпреки че комунистическата идеология се опитва да навлезе в културния хоризонт на работниците в Аржентина още през 20-те години, и макар още тогава „културата да се превръща в средство на политическите интереси“ (Piemonte 2013: 2, 11), едва в края на десетилетието се наблюдават първите наченки на конструиране на собствена култура на пролетариата (Piemonte 2013: 9-10). По-рязка промяна по отношение на българските общности настъпва след 1936 г., когато, под натиска на антикомунистическото законодателство, на левите организации се дават препоръки за активизиране на културно-просветната дейност. По това време голяма част от лоялните на Царското генерално консулство дружества изрично са посочвали в уставите си, че няма да развиват политическа дейност, като едновременно с това са заявявали, че ще се стремят както към засилване на връзките между българските емигранти в Аржентина, така и към улесняването на духовните връзки с отечеството и стимулирането на българо-аржентинските връзки (Гърдев 2008: 466)⁵². Същата линия към опазване и трансмисия на елементите на културното наследство започват да се следват и от левите организации, възникнали след средата на 30-те години. Българският културен кръжок и училище „Св. Кирил и Методий“ в Берисо си е поставил за цел обединение на българската емиграция в Берисо, повдигане на културното и морално ниво на същата, запознаване с българските обичаи и нрави, изкуство и наука. За постигането им е планирано организиране на научни конференции, изучаване на български език, уреждане на библиотека с читалищен салон, създаване на артистична трупа, изграждане на собствен дом, образуване на хор и оркестър, театрални пиеси, концерти, вечеринки, екскурзии и др. забавления.⁵³

⁵² Вж. повече за уставите на организациите в: Българска мисъл, 1933 г., бр. 82, стр. 3; Българска мисъл, 1934 г., бр. 112, стр. 5; Българска мисъл, 1938 г., бр. 144, стр. 7; ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 10, л. 7-8.

⁵³ Вж. Народна трибуна, 1939 г., бр. 78, стр. 4.

Вестникът също е бил важно средство не само за осведомяване, но и за консолидация на българската общност в Аржентина. За това свидетелства големият брой периодични издания: до средата на XX век е имало 10 бюлетина и 6 вестника (Тодоров 2011: 98). Нуждата от разпространяване на вестниците е посочвана както от самите издатели⁵⁴, така и от дружествата, чиято дейност те са популяризирали⁵⁵. Печатните издания са имали ключова роля за активния общностен живот на българите в Аржентина – осведомявали са ги за културно-просветните прояви на техните дружества и за актуалната ситуация в България; чрез тях са издирвани български емигранти и е публикувана информация за издаване на визи и удостоверения, легализиране на документи, плащане на данъци, глоби и пр.; изпращани са съобщения до клиентите на кантори или други служители, които е трябвало да пътуват, както и актуална информация за различни локални български бизнес начинания като хранителни магазини, бръснарници, бижутерии, шивашки ателиета, хотели, ресторанти, складове, фабрики, манифактурни магазини и др. По онова време вестникът е изпълнявал ролята не само на основна медия, но и на местна хроника, в която са отразявани значими за общността събития (венчавки, кръщенета, събрания, пътувания на българи и др.). Той е служил и като средство за изграждане на представата за България сред българите в Аржентина и едновременно с това е консолидирал общността чрез различни спомагателни фондове и други инициативи за набиране на средства.

Друга инициатива на организациите са библиотеките като първоначално такива е имало само при лоялните на Българското консулство дружества. През 1932 г. Културно дружество „Възраждане“ създава своята библиотека, редовно попълвана с нови томове книги⁵⁶. Голям е бил книжният фонд и на Българското взаимно-спомагателно дружество в Берисо, което през 1935 г. има 383 книги на български език и 154 на кастежано⁵⁷. Книги за своята библиотека събира и дружество „Симеон Княз Търновски“⁵⁸, което, освен че притежава учебни материали – учебници, читанки и христоматии за учениците от I до IV отделение⁵⁹, приема през 1938 г. и инвентара на несъществуващото вече дружество „Възраждане“⁶⁰.

От своя страна, Б.М.Р.П. клубовете използват библиотеките предимно като средство за политическа пропаганда. Тази им дейност започва след 1932 г., когато в комунистическите списания, с цел постигане на по-високо ниво на подготовка на кадрите за комунистическото движение, се повдига въпросът за стимулирането на литературната

⁵⁴ Вж. Емигрантско дело, 1942 г., бр. 1, стр. 1; Възраждане, 1946 г., бр. 30, стр. 1; Балкански глас, 1941 г., бр. 9, стр. 1.

⁵⁵ Например председателят на читалище „Проф. Асен Златаров“ споделя, че: „...други (от бълг. емиграция – бел. м.) почти не знаеха за съществуването на Читалището, защото не беше популяризирано чрез пресата и не ще и съмнение от това губихме много“ (Народна трибуна, 1939 г., бр. 78, стр. 3).

⁵⁶ Българска мисъл, 1932 г., бр. 74, стр. 5.

⁵⁷ Българска мисъл, 1935 г., бр. 117, стр. 5.

⁵⁸ Българска мисъл, 1938 г., бр. 144, стр. 7.

⁵⁹ ЦДА, ф. 326К, оп. 1, а.е. 11, л. 23.

⁶⁰ Българска мисъл, 1938 г., бр. 146, стр. 4.

и издателска дейност и за разпространяването на литературни творби с комунистическо съдържание и марксистка литература (Piemonte 2013: 20). За създадените по това време български кръжоци за изучаване на марксизма-ленинизма свидетелстват спомени на активисти, разпространявали партийни вестници, позиви и брошури⁶¹. През 1934 г. клубът в Авежанеда е притежавал 101 български книги и 80 испански⁶². Собствена литература е притежавал и този в Комодоро Ривадавия⁶³, а в Берисо са имали много вестници с лява политическа ориентация от България, между които „Ехо“, „Поглед“, „Работническо дело“, „Наковалня“, „Жупел“, „Мак“, „Македонско дело“ и др., а от САЩ са получавали в. „Съзнание“⁶⁴. Тези библиотеки са съдържали предимно комунистическа литература и периодични издания на марксистически позиции. Библиотеки са създавани и от левите организации след 1936 г. През 1939 г. театрална труппа „Шекспир“ е разполагала с 350 книги на български и кастежано, а на свое събрание решава да закупи нови книги, както и голям шкаф, в който да бъдат подреждани⁶⁵. През 1939 г. в Чако е основано читалище „Професор Асен Златаров“, което също е разполагало със 120 тома книги⁶⁶.

Въпреки че българските организации са поставяли основен акцент върху културно-просветната дейност, те също не са останали встрани от антагонизма и политическите противоборства, както свидетелства съдбата на Българското културно дружество „Възраждане“ в Буенос Айрес⁶⁷. През следващите години подобни конфликти възникват и между останалите дружества в Буенос Айрес, Берисо, Комодоро Ривадавия и провинция Чако. Идеологическата конфронтация засяга и периодичния печат, който е под пряко давление на основните враждуващи центрове сред българската емиграция⁶⁸.

⁶¹ ЦДА, 2226Б, л. 2; 2237Б, л. 1.

⁶² Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 9, стр. 6.

⁶³ Б.М. емигрант, 1935 г., бр. 3, стр. 5.

⁶⁴ ЦДА, 2237Б, л. 2.

⁶⁵ Народна трибуна, 1939 г., бр. 82, стр. 4.

⁶⁶ Народна трибуна, 1939 г., бр.78, стр. 3.

⁶⁷ Скоро след създаването му възниква второ българско дружество със същото име (Българско културно дружество), с което са имали еднакви устави и цели – „групиране на цялата българска емиграция в едно“ (Българска мисъл, 1932 г., бр. 58, стр. 5). Конфликтите и нападите между двете не спират, а опитите на в. „Българска мисъл“ да спаси от разпадане първото дружество се оказват безплодни и скоро на страниците на вестника е направена незавидната равнотетка – „първото (дружество – бел. м.) се яви много рано в Б. Айрес, след кратък живот загина без плод. Второто, подето наново от Б. Айрес и Берисо, от живущи емигранти и то както първото, не след много се загуби“ (Българска мисъл, 1937 г., бр. 142, стр. 1).

⁶⁸ Д. Тодоров твърди, че вестник „Българска мисъл“ е финансиран от консулството, както и това, че от 1935 г. „минава на открити фашистки позиции“ (Тодоров 2011: 94). Тази теза е тиражирана и от Христо Гоневски, който посочва, че от 1930 г. Консулството „започна да издава свой вестник „Българска мисъл“ (Гоневски 1980: 55). Самият Христо Гоневски обаче оказва силно влияние върху по-голямата част от българските леви периодични издания в Аржентина. Той е един от първите българи членове на АКП, който от избирането си до 1949 г. е получавал поръчения от партията да работи „сред масовите организации на българската, славянската и други организации“ (ЦДА, ф. 814К, оп. I, а.е. 1, Автобиография, л. 2). Бил е редактор на в. „Народна трибуна“, участвал е в издаването на в. „Балкански глас“, в. „Емигрантско дело“, в. „Възраждане“, в. „Б.А.А.Л.“, в. „Червено знаме“ и „Унион Еслава“.

На страниците на „Б.М. емигрант“ се срещат множество статии с клевети и нападки срещу българското консулство и консула⁶⁹, срещу лоялните дружества⁷⁰, както и срещу в. „Българска мисъл“⁷¹. От своя страна, в. „Българска мисъл“ също не остава безучастен и яростно критикува комунистическата дейност на клубовете и техния печатен орган⁷², както и защитава нападаните лоялни български културни дружества⁷³. След закриването на в. „Б.М. емигрант“ през 1936 г., нападките от страна на в. „Българска мисъл“ са основно по адрес на в. „Народна трибуна“, но се наблюдава и обратното⁷⁴. Едва през 1939 г. и 1940 г. този тип публикации намаляват, а скоро след това вестник „Българска мисъл“ преустановява завинаги дейността си.

Идеологическото противопоставяне обхваща и дейността на библиотеките. През 1939 г. срещу читалище „Проф. Асен Златаров“ са изпратени доноси от Петър Левашки, председател на българското дружество Общ съюз на южноамериканската българска емиграция „Отец Паисий“ в Саенс Пеня, Чако⁷⁵, а четири години по-късно аржентинските власти секвестрират книгите му⁷⁶. Друга инициатива с книги, която прикрива политическата пропаганда, е кампанията на Всебългарския съюз „Отец Паисий“ за събиране на буквари и читанки, христоматии, детски книги, списания, календари, карти, картини и др., които да бъдат изпратени в Аржентина, основно към провинция Чако. В рамките на тази кампания българските емигранти са поканени да станат членове на новата българска организация Общ съюз на южноамериканската българска емиграция „Отец Паисий“⁷⁷, която в едно от своите издания от 1939 г. аргументирано обяснява необходимостта от влизане на България във Втората световна война на страната на оста Рим – Берлин и едновременно с това представя научните тези на проф. Георги Генов, който по това време е заместник-председател на Всебългарския съюз „Отец Паисий“ и явен поддръжник на идеите на Адолф Хитлер⁷⁸.

⁶⁹ Вж. Б.М. емигрант, 1933 г., бр. 2, стр. 3; Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 1; Б.М. емигрант, 1933 г., бр. 2, стр. 3; Б.М. емигрант, 1935 г., бр. 22, стр. 1.

⁷⁰ Вж. Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 10, стр. 3; Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 11, стр. 2; Б.М. емигрант, 1935 г., бр. 21, стр. 4.

⁷¹ Вж. Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 5, стр. 4; Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 10, стр. 3.

⁷² Българска мисъл, 1935 г., бр. 121, стр. 5.

⁷³ За Българското взаимно-спомагателно дружество в Берисо се посочва, че не следва политически цели, а „смело крачи напред към културна придобивка и с утра, вечеринки и пикници, цели да работи общо за всички българи, като не дели ни тоя, ни она.“ (Българска мисъл, 1937 г., бр. 142, стр. 1).

⁷⁴ Редакторът на в. „Българска мисъл“ Стоян Данев публикува няколко статии срещу в. „Народна трибуна“, както и срещу редактора на този вестник – д-р Тома Давидков (Българска мисъл, 1937 г., бр. 140, стр. 6). От своя страна, от в. „Народна трибуна“ са пуснали подписка срещу него в полицейския департамент в Ла Плата за неговата депортация като неблагонадежден (Българска мисъл, 1937 г., бр. 143, стр. 7). Публикации срещу „Народна трибуна“ има и през 1938 г. (Българска мисъл, 1938 г., бр. 144, стр. 2; Българска мисъл, 1938 г., бр. 147, стр. 7; Българска мисъл, 1938 г., бр. 149, стр. 5).

⁷⁵ ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 10.

⁷⁶ Възраждане, 1946 г., бр. 18, стр. 1.

⁷⁷ Българска мисъл, 1938 г., бр. 145, стр. 7.

⁷⁸ Вж. Unión General de la Inmigración Búlgaro-Sud Americana „Padre Paisii“ в: ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 15, л. 7-16.

2. Образователна дейност и училища

Българските училища зад граница винаги са имали важна роля за консолидацията на емигрантските общности, както и по отношение на опазването, трансмисията и популяризирането на различни проявления на българското културно наследство (Гергова, Борисова 2021: 3). Тяхното създаване в Аржентина е било първостепенна задача за българските заселници, което е съпоставяно по важност с „построяването на дом или с изхранването на домочадието“ (Николова 2019: 21). Първите сведения за български училища са от края на 20-те години в провинция Чако – в Пампа Кастро и Сан Бернардо (Николова 2019: 21). Училищата са били резултат от обединение на местните българи и са се помещавали в частни домове, а основната им цел е била да научат децата на испански език. В началото на 30-те години българските деца от Чако са обучавани от учителите Христо Цветков Ангелов и Анастас Колев⁷⁹. В Гран Бестия местната хроника е запазила данни за откриването на българско училище на 23 септември 1930 г. Към 1934 г. там са живели около 300 българи, като българското училище представлявало сграда, построена от самите колонисти, „която съдържа един салон и една стая за учителя“⁸⁰. Първият учител (бивш основен учител в България) е напуснал поради трудното прехранване само с учителстване и през 1932 г. училището е предадено на аржентинските власти, които му осигурили свой учител и учителка, но там вече не се преподавал български език, въпреки че през 1934 г. 90 % от всички 61 ученици са били българчета⁸¹.

Нов период пред просветното дело на българите в Аржентина настъпва със създаването на Българското генерално консулство в Буенос Айрес. Оттогава датират и първите опити за по-висока интеграция на българските емигранти в аржентинското общество и повишаване на тяхната квалификация на испански език⁸². През 30-те и 40-те години, като продължение на конфликтите между българските дружества, образователното дело, в това число и опитите за съхраняване на българския език, също се превръща в обект на разногласия и политизация. Този процес е особено видим в Берисо, където между активистите на местния Б.М.Р.П. клуб и създаденото през 1934 г. дружество „Българско огнище“ (впоследствие преименувано на Българско взаимно-спомогателно дружество) възниква конфронтация и взаимни опити за възпрепятстване на дейността, които през следващите години продължават и прерастват в борба за това кой ще овладее пръв културно-просветната дейност⁸³.

Противопоставянето започва, след като симпатизантите на Б.М.Р.П. клуб откри-

⁷⁹ Вж. Българска мисъл, 1935, бр. 119, стр. 6; Българска мисъл, 1932 г., бр. 73, стр. 2.

⁸⁰ ЦДА, 326К, оп. 1, а.е. 16, л. 6-7.

⁸¹ ЦДА, ф. 326К, оп. 1, а.е. 16, л. 6-7.

⁸² През 1932 г. Българското културно дружество „Възраждане“ в Буенос Айрес организира курсове за изучаване на испански език. С цел повишаване на квалификацията са организирани и курсове от техника Досев (Българска мисъл, 1935 г., бр. 120, стр. 7).

⁸³ За тази конфронтация между двете вж. повече в: Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 14, стр. 3; Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 15, стр. 1; Б.М. емигрант, 1936 г., бр. 14, стр. 4; Българска мисъл, 1937 г., бр. 135, стр. 1-3.

ват вечерен курс по испански език⁸⁴, а на 20 септември 1936 г., с помощта на Театрална трупа „Шекспир“, създават Български културен кръжок и училище „Св. Кирил и Методий“. Веднага след това идеята за училище в Берисо е енергично подета и от Взаимно-спомогателното дружество в Берисо, което се обръща с молба към Българската легация, която да поиска от Министерството на народната просвета в Царство България учебници и книги за поставяне основите на българско училище. Скоро след това, на 24 януари 1937 г., дружеството открива Първото българско училище в Берисо. На събитието присъства консултът М. Георгиев, свещеник Константин Изразцов (който извършва водосвет), кметът на Берисо – Висенте Акуня, както и представители на Дирекцията на просветата в провинцията и други официални лица⁸⁵. Веднага след откриването на Първото българско училище, още през същата 1937 г. лявата емиграция, обединена около Българския културен кръжок и училище „Св. Кирил и Методий“, също открива свое училище в Берисо⁸⁶, за което няма сведения дали в него е изучаван български език. Създаването на две образователни организации обаче води до допълнително разделение на българската общност, както по отношение на училищната празничност, така и по отношение на фондовете за набиране на средства за собствена сграда за нуждите на българската общност⁸⁷. Всичко това допълнително засилва противопоставянето между двете дружества и влияе негативно върху учебното дело⁸⁸.

Борбата за това не приключва с Берисо, а се пренася и в Буенос Айрес, където през 1937 г. на страниците на в. „Народна трибуна“ се оповестява създаването на Първа българска музикална академия⁸⁹, а Българската театрална трупа „Шекспир“ инициира създаването на българско училище. След като във в. „Народна трибуна“ се появява съобщението за това начинание⁹⁰, представителите на дружеството са приканени да пояснят своето намерение⁹¹ в Царската легация, която, вместо да съдейства за реализирането на тази инициатива, на свой ред образува комитет от български семейства с цел организиране на курсове по български език⁹². Лявата емиграция, въпреки това, на 6 юни 1937 г. основава българско училище в Буенос Айрес, на което се избира временно

⁸⁴ Б.М. емигрант, 1936 г., бр. 14, стр. 4.

⁸⁵ Българска мисъл, 1937 г., бр. 135, стр. 1-3.

⁸⁶ Българска мисъл, 1937 г., бр. 136, стр. 2.

⁸⁷ В резултат на тези инициативи Българското културно дружество „Св. Кирил и Методий“ още през 1939 г. купува дворно място, през 1943 г. започва да строи собствена сграда и през 1944 г. я открива (Илюстриран сборник 1947: 91-93).

⁸⁸ За разделението спомога фактът, че основният учител и директор на Първото българско училище е Стоян Данев, редактор и директор на в. „Българска мисъл“. Слабо проучен остава въпросът за дейността на второто българско училище. В някои източници се посочва, че дружеството е било затворено за период от две години (Илюстриран сборник 1947: 93).

⁸⁹ Предвидено е да организира уроци по пиано, цигулка, виолончело, контрабас, саксофон, пеене на български народни песни, които да ръководи проф. Ю. Димитров, а също и създаването на певчески хор (Народна трибуна, 1937 г., бр. 30, стр. 4).

⁹⁰ Народна трибуна, 1937 г., бр. 28, стр. 4.

⁹¹ ЦДА, ф. 326К, оп 2, а.е. 5, л. 18.

⁹² Българска мисъл, 1937 г., бр. 137, стр. 4; Българска мисъл, 1937 г., бр. 138, стр. 5.

училищно настоятелство⁹³. Конфликтът по отношение на образованието обаче се дълбочава през 1937 г., когато с подкрепата на Царската легация в Буенос Айрес се създава специално за целта дружество „Симеон Княз Търновски“, в чийто чл. 1 от устава е посочено, че то ще създаде българско училище, като е предвидена дружествената канцелария и са избрани учители по български и испански език, рисуване и пеене⁹⁴. Ето така, в условията на вътрешна конфронтация, през следващите години продължава дейността на българските училища в Аржентина. В Първото българско училище в Берисо се обучават около 20 българчета „на писмо и четмо и говорят на матерния си език“, а по време на вечеринки пеят песни, декламираат на български език и танцуват⁹⁵. От публикации във в. „Българска мисъл“ става ясно, че през следващите години и в училището в Буенос Айрес е имало редовни учебни занятия⁹⁶.

Нов период по отношение на образователното дело настъпва след 9 септември 1944 г., когато лоялните на Българската легацията дружества прекратяват дейността си, а заедно с тях и техните училища. През този период няма достатъчно сведения за училището към Българското културно дружество „Св. Кирил и Методий“ в Берисо. На свой ред Театралната трупа „Шекспир“, преименувана през 1946 г. на дружество „Христо Ботев“, продължава училищната си дейност, за което свидетелства и това, че се обръща към в. „Работническо дело“ и в. „Възраждане“ с молба да му съдействат с учебни пособия и друга литература⁹⁷. През този период разделение по отношение на образователното дело по-скоро не съществува, но липсват и достатъчно данни за дейността на училищата, включително и доколко те са били проводници на политическата пропаганда на българската комунистическа партия.

3. Празничност

Идеята за празничния календар на българските общности е изграждана посредством наличните на общността средства и механизми – вестници, дружества, училища, радиопредавания и пр., като в рамките на разглеждания период се наблюдава рязка промяна по отношение на характерните за празничния календар йерархия и динамичност (по Etzioni 2004 в: Гергова, Вуков 2017: 289). Това се дължи на двойствената функция на календара през този период. От една страна, той обединява част от емиграцията около елементите на националната празничност, което по презумпция прави нацията по-видима (по Elegenius 2011, цит. в Гергова, Вуков 2017: 290), и което в случая е тясно свързано с идеята за монархическо управление. От друга страна, той обединява друга част от емиграцията около празнични дати, свързани с комунистическата идеология.

Един от най-важните празници за българското официално представителство,

⁹³ Народна трибуна, 1937 г., бр. 30, стр. 4.

⁹⁴ Писмо от дружеството от 26.12.1938 г. до българския дипломатически представител (ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 5, л. 12).

⁹⁵ Българска мисъл, 1937 г., бр. 142, стр. 1.

⁹⁶ Вж. например: Българска мисъл, 1939 г., бр. 157, стр. 3.

⁹⁷ Възраждане, 1946 г., бр. 25, стр. 2.

както и за лоялните му дружества, е Денят на независимостта, честван на 5 октомври (стар стил) или на близки до тази дата дни. Празникът е отбелязван заедно с Възшествието на престола на цар Борис III⁹⁸. Такива чествания са отразени в пресата още през 1932 г., чийто основен организатор е било Българското културно дружество „Възраждане“⁹⁹, а самото отбелязване е съчетавало светска и религиозна част. Включвало е и официален прием в Царското генерално консулство, където консултът е приемал поздравления от представители на българската колония. По традиция тържествен молебен е правен и в руския катедрален храм в Буенос Айрес от презвитер Константин Изразцов, ръководил Руската задгранична православна църква в Южна Америка. Тези чествания са имали официален характер, тъй като в тях е участвал българският консул и представители на съседни на Царство България страни.

На 7 октомври 1934 г. в руската православна църква се отслужва молебен по случай Възшествието на цар Борис III, на който присъстват консултът Ю. Дойчев, неговата съпруга и пълномощните министри на Югославия, Чехословакия и Румъния¹⁰⁰. През следващите години празникът е отразяван широко и на страниците на в. „Българска мисъл“, а през 1935 г. са публикувани материали за България в няколко местни периодични издания и е издигнато българското знаме на сградата на вестник „La Prensa“¹⁰¹. Българската легация също изразява своето уважение към приемната страна, като по случай празника през 1937 г. поставя венец пред мавзолея на аржентинския народен герой генерал Сан Мартин¹⁰². През същата година чрез литературно-музикална вечеринка към събитието е привлечена и по-голяма част от българската общност¹⁰³. Тези чествания са се провеждали и през следващите години не само в Буенос Айрес, но също в Берисо и провинция Чако¹⁰⁴.

Друг празник с официален характер е бил 3 март – Освобождението на България, който дълги години не е имал особена популярност сред българската емиграция¹⁰⁵. По всичко личи, че интересът към него се засилва през 1938 г., когато от Всебългарския съюз „Отец Паисий“ се обръщат с писмо до Царската легация в Буенос Айрес по повод

⁹⁸ Първите сведения за подобна практика са във връзка с идването на цар Фердинанд през 1927-1928 г. в Буенос Айрес, когато при посещението на руския православен храм „Света Троица“ е поискал там да бъде изпят химнът „Te Deum“ за благополучие, мир и благоденствие на неговия син цар Борис III (iglesiarusa.org.ar/historia2.php, посетен 11.11.2021).

⁹⁹ Българска мисъл, 1932 г., бр. 70, стр. 3.

¹⁰⁰ Българска мисъл, 1934 г., бр. 111, стр. 2.

¹⁰¹ Българска мисъл, 1935 г., бр. 123, стр. 1-2.

¹⁰² Българска мисъл, 1937 г., бр. 141, стр. 2.

¹⁰³ Събитието е организирано от дружество „Симеон Княз Търновски“ и Българското взаимно-спомогателното дружество в Берисо, а на него присъстват румънски, гръцки и югославски дипломатически представители, Константин Изразцов, както и актрисата Адриана Будевска (Българска мисъл, 1937 г., бр. 140, стр. 4; Българска мисъл, 1937 г., бр. 141, стр. 1).

¹⁰⁴ От наличната кореспонденция с Царската легация се разбира, че „Възшествието на престола на Н. В. Борис III и Независимостта на Родината“ са отбелязани през 1941 г. и 1942 г. (ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 10, л. 20).

¹⁰⁵ В НБКМ няма запазени броеве от в. „Българска мисъл“, на които до 1938 г. да са отразени такива чествания. Непълнен е тиражът за тези месеци и през 1939 г. и 1940 г.

отпразнуването на 60-годишнината от Освобождението, канейки всички обществени организации да почетат Седмица на Освобождението на България. По случай годишнината е предвидено да има и обща програма за българите извън пределите на Царството¹⁰⁶. Честването в Аржентина обаче е било съвсем скромно, тъй като организираният за 6 март (неделя) пикник е съвпаднал с деня на изборите и полицията е забранила всички културни мероприятия, но в руската църква е отслужена литургия¹⁰⁷. През 1940 г. по случай 3 март също е проведена литургия, на която присъства и М. Георгиев¹⁰⁸. След 1944 г. са инициирани няколко събирания по случай празника, организирани най-вече с цел набиране на средства за помощните комитети „Свободна България“ и за свързания с тях в. „Възраждане“¹⁰⁹.

Популярен сред българската емиграцията е бил празникът 24 май – Ден на светите братя Кирил и Методий. Той е ежегодно отразяван на страниците на в. „Българска мисъл“, но не е отбелязван като публично събитие. Едва през 1938 г., в разгара на конфронтацията между двете училища в Берисо, Българското взаимно-спомагателно дружество и делегати от дружество „Симеон Княз Търновски“ и в. „Българска мисъл“, организират вечеринка с участието на ученици и учители от Първото българско училище, по време на която се представят песни, театрална пиеса и ръченица¹¹⁰. Следващата година от театрална група „Шекспир“ също отбелязват празника на 25 май, но под формата на „фамилиарна среща и байле“ в локала на дружеството¹¹¹. След 9 септември 1944 г. празникът се провежда най-вече във връзка с дейността на помощните комитети и подкомитети „Свободна България“, а неговата интерпретация е през призмата на комунистическата идеология¹¹².

Към официалните чествания могат да бъдат отнесени и годишнините от смъртта и рождението на Христо Ботев. Те също са отразявани на страниците на в. „Българска мисъл“, в „Народна трибуна“, в. „Емигрантско дело“, но не всяка година по този повод са организирани публични чествания. На 25 юни 1932 г. по случай 56-тата годишнина от смъртта на Христо Ботев, дружество „Възраждане“ устройва „Ботева вечер“, като програмата е включвала рецитал, концерт, изпълнение на поезия, песни, хора и

¹⁰⁶ ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 15, л. 45.

¹⁰⁷ Българска мисъл, 1938 г., бр. 145, стр. 3. Вж. още: ЦДА, ф. 326К, оп. 2, а.е. 5, л. 14.

¹⁰⁸ Българска мисъл, 1940 г., бр. 158, стр. 2.

¹⁰⁹ През 1946 г. по случай 3 март е организиран пикник в Лас Бреняс, за който е посочено, че 20 % от събраните приходи ще бъдат за вестник „Възраждане“ (Възраждане, 1946 г., бр. 19, стр. 8). През 1949 г. от дружество „Христо Смирненски“ в Комодоро Ривадавия също отпразнуват 3 март в локала на организацията, но честването вече преминава и под знака на „Освобождението“ на 9 септември 1944 г. (Възраждане, 1949 г., бр. 82, стр. 3).

¹¹⁰ Българска мисъл, 1938 г., бр. 147, стр. 2.

¹¹¹ Народна трибуна, 1939 г., бр. 76.

¹¹² Подкомитет „Васил Коларов“ в Комодоро Ривадавия, който се е намирал в кв. „5-ия километър“, е отбелязал празника на 6 юни, като по време на събитието са споменати 2 юни – годишнина от смъртта на Христо Ботев и 18 юни – рождения ден на Георги Димитров (Възраждане, 1948 г., бр. 71, стр. 3).

танци¹¹³. На литературно-музикалната вечер са присъствали българи и чужденци, също и консултът Ю. Дойчев¹¹⁴. Паметна „Ботева вечер“, организирана от Взаимно-спомогателното дружество, е проведена и на 27 юни 1936 г. в Берисо, където е изнесена литературно-музикална програма и е разиграна „Българска седянка“¹¹⁵. Христо Ботев е почитан и от комунистическите активисти и техните организации. Годишнините от смъртта на поета са отбелязвани и с вечеринки от Културния кръжок и училище „Св. Кирил и Методий“ в Берисо¹¹⁶. За значимостта на героя свидетелства и фактът, че през 1946 г. театрална труппа „Шекспир“ е преименувана на „Христо Ботев“, а на 9 януари 1949 г. дружеството отбелязва тържествено 100-годишнината от неговото рождение¹¹⁷.

Религиозните празници са по-слабо отразявани на страниците на периодичния печат. Наред с религиозните служби по повод светски празници, са налице и сведения за религиозни обреди – кръщенета и венчавки, отслужвани от протопрезвитер Константин Изразцов¹¹⁸, като религиозните българи са принадлежали предимно към старата емиграция (Гоневски 1980: 117). Два големи църковни юбилея са отбелязани през 1938 г. Единият е на 30 юли, когато представители на дружество „Симеон Княз Търновски“ отпразнуват заедно с „братята руси“ 50-годишнината от основаването на руската църква в Буенос Айрес¹¹⁹, а другият е на 19 ноември, когато е устроен банкет по случай 50-годишния юбилей на „дядо Изразцов“¹²⁰. Голямо религиозно събитие за българските общности в Аржентина е посещението по случай Великденските празници през 1940 г. на епископ Андрей Велички¹²¹. Епископът отслужва литургии в Руската православна църква в Буенос Айрес и в град Берисо, посещава българи и кръщава български деца, а по случай започването на учебната година гостува на българското училище към дружество „Симеон Княз Търновски“¹²².

Симпатизиращата на левите идеи българска емиграция е отбелязвала различни празнични дати с интернационален или комунистически характер, като 8 март (Денят на жената) и 1 май (Денят на труда). Към тях могат да бъдат отнесени и дати, свързани с работническото движение, като 23 август – Ден в памет на Сако и Ванзети¹²³ или го-

¹¹³ Българска мисъл, 1932 г., бр. 54, стр. 3; Българска мисъл, 1932 г., бр. 56, стр. 1.

¹¹⁴ Българска мисъл, 1932 г., бр. 57, стр. 6.

¹¹⁵ Българска мисъл, 1936 г., бр. 129, стр. 5.

¹¹⁶ Народна трибуна, 1939 г., бр. 76, стр. 4.

¹¹⁷ Възраждане, 1949 г., бр. 78, стр. 2.

¹¹⁸ Българска мисъл, 1939 г., бр. 157, стр. 3.

¹¹⁹ Вероятно става дума за годишнина от издаването през 1888 г. на указа на руския император Александър III, с който официално е създадена Православната църква в Буенос Айрес към Имперската легация на Русия в Южна Америка (iglesiarusa.org.ar/historia2.php, посетен 11.11.2021). Повече за събитието вж. в: Българска мисъл, 1938 г., бр. 149, стр. 2.

¹²⁰ По време на събитието взимат участие руската, българската, сирийската, югославянската, гръцката и румънската източно-православни общности (Българска мисъл, 1938 г., бр. 151, стр. 4).

¹²¹ От 1938 г. Андрей Велички е избран за епископ на епархията в Южна и Северна Америка.

¹²² Българска мисъл, 1940 г., бр. 159, стр. 2.

¹²³ Никола Сако и Бартоломео Ванзети са работници и анархисти, които през 1927 г. са несправедливо екзекутирани на електрически стол в САЩ. В тяхната памет датата 23 август е обявена за Ден за борба против реакцията, фашизма и войната (Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 9, стр. 1).

дишнините от Октомврийската революция. Други дати имат отношение към комунистическото движение в България – 23 септември 1923 г. (Септемврийско въстание), а впоследствие и 9 септември 1944 г. (Ден на свободата), както и такива от живота на Георги Димитров и др. До 9 септември 1944 г. голяма част от тези значими за лявата емиграция дати се отбелязват в нелегалност, а след това постепенно са официализирани посредством публични чествания. През годините този празничен календар е допълван и с нови, актуални към момента, дати от политически характер, като например тази на изборната победа на ОФ в България и др.¹²⁴.

Датата 1 май, широко отразявана в комунистическите издания¹²⁵, е обединявала работническата класа, в това число и част от българските емигранти. По време на такива чествания българите са се включвали в малобройни или многохилядни манифестации, на които се е призовавало за справедливост и права за работниците. Едно такова отбелязване през 1935 г. в Бернал протича като празнично събиране на група български и македонски работници, които избират свой другар за председател, след което някои от тях се изказват „по-подробно върху великия пролетарски ден“¹²⁶. През същата година в Генерал Пиендо (Чако) подобно честване е проведено като провокация срещу местната власт – в центъра на населеното място са окачени на електрическите жици две червени знамена със сърп и чук¹²⁷, а след това се провежда и митинг на „социалисти, комунисти, анархисти и синдикалисти“, който завършва с „тържествено обещание, че ще защитават Съветския Съюз“¹²⁸.

По случай 8 март са провеждани различни събирания и вечеринки, по време на които са представяни и театрални пиеси¹²⁹. Този празничен ден също придобива идеологически характер, когато през 1942 г. Международният ден на жената е проведен под лозунга на „всеобща борба против нацифашизма“¹³⁰. След политическата промяна от 9 септември 1944 г. датата придобива още по-голяма публичност и става ключова за консолидацията на българските жени и техните организации, но най-вече в контекста на дейността на помощните комитети „Свободна България“¹³¹.

Като важни за комунистическите активисти в Аржентина се утвърждават и дати, свързани с моменти от историята на комунистическото движение в България. Годиш-

¹²⁴ Възраждане, 1945 г., бр. 16, стр. 2.

¹²⁵ Б.М. емигрант, 1935 г., бр. 2.

¹²⁶ Б.М. емигрант, 1935 г., бр. 4, стр. 5.

¹²⁷ Поставянето на червени знамена на различни места по случай определени дати и събития е характерно за акциите, възложени от ЦК на АКП (Гоневски 1980: 106-107, вж. още: ЦДА, 2226Б, л. 3-5).

¹²⁸ Б.М. емигрант, 1935 г., бр. 5, стр. 8.

¹²⁹ На 8 март 1934 г. младежката група към клуба в Лас Бреняс (пампа Гран Бестия) изиграва драмата „Дъмпинг“ от Марин Владинов, на която присъстват повече от 230 души (Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 2, стр. 6).

¹³⁰ Балкански глас, 1942 г., бр. 16, стр. 4.

¹³¹ На 9 март 1946 г. Женският помощен комитет „Свободна България“ отпразнува в Българското културно дружество „Христо Ботев“ в Буенос Айрес Международния ден на жената (Възраждане, 1946 г., бр. 43, стр. 1). През 1947 г. празникът се чества отново в Буенос Айрес, а на него се събират пари за подарък на Цола Драгойчева (Възраждане, 1947 г., бр. 47, стр. 2).

нината от Септемврийското въстание е не само ежегодно отбелязвана на страниците на печатния орган на Б.М.Р.П. клубове през 30-те години, но се превръща и в повод за отбелязване на значими моменти за общността. Увековечена е и паметта на някои български емигранти, свързани с работническото движение в Аржентина. Така например, в памет на Петър Ангелов (Шорето), един от основателите на българо-македонския клуб в Чако, погребан през 1934 г. в двора на местния клуб, е издигнат монумент с надпис: „Тук почива Петър Ангелов (Шорето) с. Казъларе – Поповско. 21 юли 1932 год.“, който и днес се пази от българската общност в Чако¹³².

След 9 септември 1944 г. цялата идея за празничността сред българската емиграция в Аржентина е подчинена на комунистическата идеология и нейната интерпретативна рамка, което продължава с различна интензивност до края на 80-те години. Празничните дати са определяни от ЦПК „Свободна България“, неговите териториални подкомитети и групи. Те самите са носили имената на значими дейци на комунистическото движение, дати от антифашистката борба или на герои от националноосвободителното движение. Сред българската емиграция в Аржентина официално и публично започват да се провеждат чествания по случай значимите за лявата емиграция дати. През 1945 г. за 23 септември е организиран банкет в Берисо¹³³. През същата година за първи път е отбелязана и датата 9 септември 1944 г. в Буенос Айрес¹³⁴, в Комодоро Ривадавия и Мар дел Плата, а на следващата година честванията са организирани изцяло от ЦПК „Свободна България“ и неговите подчинени структури. През 1947 г. се отбелязва и 65-годишнината от рождението на Георги Димитров (Гоневски 1980: 297). Наред с въвеждането на нови празнични дати, свързани с комунистическото движение, след 1945 г. тече процес на политизиране на официалната, традиционната и семейната празничност, които изцяло ще бъдат подчинени на идейните програми на помощните кампании¹³⁵. Сходствата между всички отбелязвания се състоят в характерната практика за набиране на средства за помощните кампании, което много често е осъществявано под формата на наддавания¹³⁶.

Друга част от празничността на българската емиграция в Аржентина се формира от онези събирания с неформален характер, които невинаги са провеждани по случай

¹³² Вж. повече за неговото погребение в: Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 2, стр. 3; Илюстриран сборник 1947: 83-84.

¹³³ Българското културно дружество „Св. Кирил и Методи“ в Берисо организира банкет в своя локал по случай 8-мата годишнина от създаването на дружеството и по случай „великото българско народно въстание против българската фашистка олигархия преди 22 години“. По случай банкета се отбелязва, че дружеството вече има „нов и собствен локал“, а на събитието са присъствали „доста голяма публика и гости“ (Възраждане, 1945 г., бр. 11, стр. 5; Възраждане, 1945 г., бр. 12, стр. 3).

¹³⁴ Дружество „Христо Ботев“ в Буенос Айрес заедно с Помощния Комитет „Свободна България“, в. „Възраждане“ и дружество „Кирил и Методий“ организират „голям банкет“, на който присъстват 300 души (Възраждане, 1945 г., бр. 11, стр. 1).

¹³⁵ Вж. Възраждане, 1946 г. бр. 18, стр. 4; Възраждане, 1946 г., бр. 22, стр. 3; Възраждане, 1946 г., бр. 31, стр. 2; Възраждане, бр. 1947, бр. 50 стр. 2.

¹³⁶ Вж. Възраждане, 1945 г., бр. 16, стр. 3; Възраждане, 1949 г., бр. 82, стр. 3; Възраждане, 1948 г., бр. 65, стр. 3.

значими календарно ориентирани празнични дати. Към тях се отнасят различни вечеринки, пикници, утра, карнавали, банкети и други подобни, които са били част от ежемесечното функциониране на българските дружества, и които са детайлно отразявани в техните годишни отчети. Пикниците, вечеринките и забавите са били важни средства за консолидация на левите организации, тъй като са се явявали легалната дейност на техните нелегални организации (Гоневски 1980: 102, 103). Не е точно твърдението на Христо Гоневски, че поддръжниците на Царската легация „никога не можаха да организират около себе си българската емиграция, нито да проведат масови акции, като вечеринки, тържества и пр.“¹³⁷. От периодичния печат става ясно, че дружествата около българското представителство са развивали активна дейност по тази линия. Поводите за подобен тип събирания са били различни. Част от тях са ориентирани около значими за отделната организация събития – годишнини от основаването на дружеството, патронни празници, изпращане на българи за родината, вечеринки с интернационален характер, кампании за набиране на средства и пр.

Вечеринките, устройвани от дружествата, включвали разнообразна празнична програма и имали различни цели. Някои от тях протичали като литературно-сценични вечери, по време на които са представяни театрални пиеси, стихотворения и народни танци. Част от тези събирания са използвани за постигане на идеологически внушения. Опирайки се на разбирането, че в класовото общество просветата е класова, в края на 20-те и първата половина на 30-те години Б.М.Р.П. клубове са организирани вечеринки с цел политическа пропаганда и агитация¹³⁸. Тези в клуба в Буенос Айрес са били с „прогресивен и антивоенен характер“ (Гоневски 1980: 35, 75). Ако някои от тези срещи са успявали да се проведат безпроблемно, то други от тях са преследвани от местните власти¹³⁹. Българската театрална трупа „Шекспир“ също е разчитала на вечеринките и на театралния си репертоар. Част от събраните по време на тези срещи финансови средства са били за „подпомагане на партията и испанската революция“, а по време на войната са изпращани директно в посолството на СССР в Уругвай¹⁴⁰. Вечеринки с театрални пиеси, пикници и забави, по време на които са се събирани средства за „прогресивната преса“ и дейността на левите дружества, са провеждани в Комодоро Ривадавия, Берисо, както и в някои населени места от Чако¹⁴¹. Такива събирания на емиграцията са били характерни и за лоялните на Българското царско консулство организации. Независимо от политическите виждания на организаторите, при част от вечеринките акцентът в програмата е поставян върху концертната част, която е включвала различни артистич-

¹³⁷ ЦДА, ф. 814К, оп. 2, а.е. 27, л. 4.

¹³⁸ Вж. например Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 3, стр. 5; Б.М. емигрант, 1935 г., бр. 7, стр. 9.

¹³⁹ През 1934 г. при опит пиесата „Дъмpling“ да бъде изиграна по време на вечеринка в Пампа Герал (Лас Бреняс), полицията се намесила и арестувала изпълнители и организатори, след което се е стигнало до сблъсък с органите на властта (Б.М. емигрант, 1934 г., бр. 5, стр. 4). Подобна е била съдбата и на организираната на 2 февруари 1933 г. в Чако танцувална вечеринка с хумореска и декламации, която полицията разтурила и арестувала четирима души (Б.М. емигрант, 1933 г., бр. 2, стр. 3).

¹⁴⁰ ЦДА, 2226Б, л. 9.

¹⁴¹ Вж. Балкански глас, 1941 г., бр. 7, стр. 4; Балкански глас, 1942, бр. 12 стр. 3; ЦДА, 2237Б, л. 3.

ни изяви (например участието на български оперни артисти), докато при други от тях се е наблягало на традиционните танци и фолклор, които са изпълнявани предимно от танцовите групи към дружествата¹⁴².

Друга типична форма за събиране на българите са били пикниците, които са протичали без програма, но с цел да се събират приятели и членове на дружествата. Те са били неразделна част както от дейността на левите организации, включително по време на нелегалния им период, така и на близките до Царската легация дружества. Провеждали са се в паркове или на други места сред природата, в околностите на Буенос Айрес, Берисо и Комодоро Ривадавия. Някои от тях протичали под формата на „фамилиарен пикник“, други са посещавани от българи и чужденци, а на трети са гостували официални представители на Българското генерално консулство. По време на някои от пикниците са се изпълнявали артистични номера, правени са дарения, набирани са средства за издържането на организациите или за периодичните издания¹⁴³. Набирането на помощи е било характерно за пикниците, както и за всички останали събирания с неформален характер, като за целта са били организирани специални фондове¹⁴⁴.

Организирането на концерти и сценични събития с участието на български артисти също е било важна част от общността живот през първата половина на ХХ век. За клубовете, изповядващи марксистка идеология, известно време организирането на такива събития е било по-скоро несвойствено, тъй като първоначално те са отнасяли „високото“ изкуство към дейността на буржоазната класа, тълкувайки го единствено като средство за превъзходство над пролетариата (Купер 2001: 10)¹⁴⁵. Не такова обаче е било отношението на дружествата около Царската легация, някои от които от самото си създаване са се стремили да привлекат към дейността си и световноизвестните български артисти, които са се намирали тогава в Аржентина. Те организирали концерти и вечеринки за българските общности, на които са гостували и участвали оперните при-

¹⁴² През декември 1932 г. дружество „Възраждане“ организира сцена, на която представя български народни песни (Българска мисъл, 1932 г., бр. 73, стр. 3). За сформирането на танцова група в Берисо свидетелства инвентарът на Българското взаимно-спомагателното дружество, който включвал 6 шопски костюма, 6 селски калпаци, 20 юнашки униформи и др. (Българска мисъл, 1935 г., бр. 122, стр. 4). Танцова група е имало и към театрална труппа „Шекспир“, за което свидетелстват в спомените си Йовчо Георгиев: „за кратко време бяха извезани български костюми и след дълги репетиции вземахме участие във вечеринки и концерти, от които се събираха помощи за политическите затворници“ (ЦДА, 2226Б, л. 8).

¹⁴³ Вж. повече за провеждането на пикници в: Гоневски 1980: 35, 75; Българска мисъл, 1932 г., бр. 81, стр. 5; Българска мисъл, 1935 г., бр. 116, стр. 5; ЦДА 326К, оп. 2, а.е. 6, л. 34; Българска мисъл, 1939 г., бр. 153, стр. 6.

¹⁴⁴ По време на вечеринка, организирана от вестник „Българска мисъл“, се събират средства за фонд „Безработни българи“ (Българска мисъл, 1932 г., бр. 71, стр. 3). На 7 декември 1941 г. е проведен „грандиозен пикник“ за набиране на средства във фонд „Балкански глас“, който да осигури неговото издаване (Балкански глас, 1941 г., бр. 20, стр. 1). Ежегодни банкети по случай годишнините от създаването на вестник „Народна трибуна“ са провеждани в локала на дружество „Шекспир“, а събраните средства са били „добра помощ за вестника“ (Гоневски 1980: 129).

¹⁴⁵ Опитите за привличане на известни артисти от левите организации са малко, вж. повече в: Гоневски 1980: 137.

ми Славка Величкова (Глория Вели), Надя Ковачева, Надя Свиларова и др.¹⁴⁶. Отношението на „прогресивната българска емиграция“ към изкуството се променя след средата на 30-те години, когато тя залага повече на културната дейност.

В значимо за цялата българската общност събитие се превръща пристигането на 27 август 1936 г. с параход „Алсина“ в Буенос Айрес на писателя Светослав Минков. Той е избран за официален български делегат на конгреса на ПЕН клубовете между 5 и 15 септември и в столицата е посетен от представители на лявата емиграция (Гоневски 1980: 128, 137). Сред българската общност в Аржентина има голям интерес към посрещането на драматичната актриса Адриана Будевска-Ганчева, която пристига на 15 септември 1937 г. с парахода „Генерал Осорио“, а организирането на посрещането ѝ е възложено на дружество „Симеон Княз Търновски“. Събития с изяви на български артисти има и през 1938 г., когато е планирано оперната певица Илка Мавродиева Попова да участва в репертоара на театър „Колон“. Тя е посрещната на пристанището лично от Адриана Будевска, както и от представители на „Българска мисъл“ и дружество „Симеон Княз Търновски“¹⁴⁷ и скоро след това е поканена да гостува и в „Българския дом“¹⁴⁸ (Гоневски 1980: 139). След политическите промени от 9 септември 1944 г., в значимо за българската общност събитие се превръща и изпращането през 1948 г. на вече 70-годишната актриса Адриана Будевска към България¹⁴⁹.

Като събирания с неформален характер могат да бъдат определени и някои интеркултурни събития и прояви, целящи популяризиране на българската култура в Аржентина. Такъв характер има международната изложба от септември 1935 г., организирана от Женските християнски дружества. За българското участие е бил изработен павилион (проектиран от архитект Андре Калнай по модел от книгата на архитект Пенчо Койчев), поставен в салона „Принц Джордж“ в Буенос Айрес, на който са били изложени керамика, килими, бродерии, български орнаменти, предмети от бита и са продавани цигари и кисело мляко. В рамките на изложението е взела участие и българската танцова група към Взаимно-спомагателното дружество в Берисо¹⁵⁰. През 1938 г. е имало българско участие на същия международен форум, а на павилиона са били изложени битови предмети, бродерии, килими, керамика, пирография и отново са се продавали кисело мляко, локуми и български цигари. По време на откриването му с оригинални български носии са били облечени уредничките, между които и Адриана Будевска-Ганчева, а на втория ден женски танцов състав е изпълнил ръченица. От това изложе-

¹⁴⁶ Вж. Българска мисъл, 1932 г., бр. 76, стр. 1; Българска мисъл, 1935 г., бр. 120, стр. 6.

¹⁴⁷ Българска мисъл, 1938 г., бр. 147, стр. 4.

¹⁴⁸ Вероятно става дума за локала на Театрална трупа „Шекспир“.

¹⁴⁹ Завръщането ѝ за родината е организирано от правителството на ОФ, Славянския съюз и ЦПК „Свободна България“, а по този случай е проведен и обяд в салона на Югославската Взаимно-спомагателна организация в Буенос Айрес преди нейното отпътуване на 30 май с югославския кораб „Партизанка“ (Гоневски 1980: 298). Вж. още: Възраждане, 1948 г., бр. 70, стр. 3.

¹⁵⁰ Българска мисъл, 1935 г., бр. 121, стр. 2.

ние българският павилион печели първо място, широко отразено в местната преса¹⁵¹.

След 9 септември 1944 г. неформалните чествания сред българите в Аржентина са подчинени основно на целите на Помощния комитет „Свободна България“. Редовни вечеринки с театрални пиеси, карнавални и танцувални вечери са провеждани в Буенос Айрес, Берисо, Комодоро Ривадавия, Хосе Мармол и Саенс Пеня, провинция Чако, и др., като по-голямата част от тях са били в полза на помощните кампании и акциите за подкрепа на ОФ¹⁵². Наред с това териториалните комитети и местните дружества са организирали пикници, театрални представления, кинопрожекции в колаборация с други славянски народи. Христо Гоневски отбелязва, че през този период в локала на българското дружество в Берисо „се провеждаха честванията и банкетите по случай националните празници на различни славянски организации“ (Гоневски 1980: 226)¹⁵³. Голяма част от организирания неформални събития, провеждани след 9 септември 1944 г., са били ориентирани около крайните срокове за приключване на помощната кампания, имали са политическа окраска и са възпоменавали изключително личности и събития, свързани с историята на комунистическото движение.

Заключение

В резултат от направения преглед на формите на институционализация и моделите на (де)консолидация, както и благодарение на аналитично представените значими събития от живота на българските исторически общности в Аржентина от първата половина на XX век, на техния празничен календар и неформални събирания, могат да бъдат направени изводи както по отношение на общностния им живот, колективна памет и идентичност, идеологическа и социална ангажираност, така и по отношение на културното им наследство и неговата връзка с политическата пропаганда. Видимо е, че българските общности в Аржентина са били тясно свързани с политическите и социални движения в страната, имали са богат културен живот, взаимодействали са помежду си и са оставили ярък отпечатък върху културната история, икономическото развитие и модернизацията на градовете Буенос Айрес, Берисо, Комодоро Ривадавия, Роке Саенс Пеня, Лас Бреняс и др.

През разглеждания период се поставят основите на общностния живот сред българските емигранти в Аржентина. Утвърждават се основните механизми и модели за възпроизвеждане и трансмисия на етническата идентичност в контекста на социалните, икономическите и политическите условия в приемното общество. Идеята за колективност се осъществява посредством използването на различни елементи на българско културно наследство, мрежи за комуникация, календарно ориентирани чествания и неформални събития, както и чрез създаването на първите форми на институционален живот на българите – консулство, културни сдружения, клубове, съюзи, училища, библиотеки, периодични издания.

¹⁵¹ Българска мисъл, 1938 г., бр. 150, стр. 7.

¹⁵² Вж. Възраждане, 1946 г., бр. 24, стр. 3; Възраждане, 1947 г., бр. 42, стр. 4.

¹⁵³ За тази колаборация вж. още в: Илюстриран сборник 1947.

През първата половина на XX век се наблюдава ярко изразена идеологизация на общностния живот на българите в Аржентина, която засяга техните форми на комуникация и обединение, модели на самопредставяне, механизми за съхраняване на културното наследство, време-пространствени стълбове на колективно знание и трансмисия на културната памет. Въпреки че през следващите десетилетия идеологизацията сред българската имиграция има различни проявления, някои от вече създадените общностни характеристики се превръщат в устойчиви и типични и за следващите генерации.

Сред българските емигрантски общности в Аржентина до средата на XX век се формират модели на (де)консолидация, които са доминирани от два противникови центъра, изповядващи различни политически виждания и идеология за социалния ред. Част от тях възникват вследствие от широкото разпространение на комунистическата идеология и пропаганда в Аржентина, при които водеща е била идеята за класово съзнание. В резултат на сложната вътрешнополитическа обстановка в страната, и най-вече в контекста на Втората световна война, тези модели са реализирани посредством различни общностни проекти, между които за българо-македонска заедност, антифашистка съпротива, солидарност с Втората испанска република, славянско движение, помощна кампания за възстановяване на родината от войната и др. Тези концепции за социално обединение са реализирани от централизирана институционална структура, включваща организации и печатни издания, които са функционирали под ръководството на АКП и Комунистическия интернационал. Характерно за всички тези проекти е това, че са осъществени в условията на антагонизъм, обединявали са само част от българската емиграция, пропагандирали са образа на врага по отношение на други българи, в резултат на което по своята същност са осъществявали общностно (раз)единение.

Вторият притегателен център възниква в резултат от външната политика на Царство България в Аржентина и обединява българската емиграция на проправителствени позиции. Обединението около него се реализира чрез множество легални културно-просветни организации, които са били лоялни не само към официалното българско представителство, но и към аржентинските власти. За осъществяването на своите виждания, подобно на левите организации, те са използвали различни елементи на българското културно наследство. Наред със следването на политическата линия на антикомунистическо законодателство, тези организации са осъществявали инициативи с националистическа насоченост, подкрепяли са монархическата форма на управление, в резултат на което не придобиват масовост, а дейността им поражда конфронтация и противопоставяне с левите организации на българската емиграция, в резултат на което също са осъществявали общностно (раз)единение.

Стремежът към привличане на българската емиграция към определена сфера на влияние води до социално разделение на емигрантските общности в Аржентина, обхващащо техните културни дружества, периодични издания, библиотеки, читалища и училища. Дори нещо повече, някои от формите на институционализация възникват с

цел антагонизъм и противоборство. В условията на тази конфронтация между привържениците на отделните фракции са реализирани т.нар. пропагандни тактики, които са имали за цел консолидация на близкия кръг от съмишленици, остракиране на политическите опоненти и овладяването на т.нар. *значими символи* (по Lasswell 1927). Ето защо, от тази гледна точка, изключвайки устойчивите общностни модели, през разглеждания период трудно може да се говори за изграждане на единна „територия на идентичността“ (по Ballina 2004), а дори е налице обратното – висока степен на институционално разединение и противопоставяне.

От направения анализ е видимо, че политическите идеологии сред българските общности в Аржентина са оказвали силно влияние върху техните обществени, социални и културно-просветни инициативи. Пропагандата е засегнала и видоизменила и елементите на културното наследство. Езикът, обичаите, празничният календар, фолклорните танци, музиката, песните и пр. са използвани и за идеологически цели. В резултат на това е видима по-висока степен на политизация на празничността и традиционната култура, която е използвана както от лоялните към официалното българско представителство дружества, така и от левите организации и техните симпатизанти. В резултат от провеждането на различни пропагандни тактики и формирането на политически идентичности, елементите на българското културно наследство са се изменяли с неспособности за тях политически мотивации и идеологически внушения и са използвани като средства за консолидация на „своите“ и противопоставяне на „чуждите“.

Цитирана литература:

Аврамов, Румен. 1986. Българската емиграция в Аржентина 1900–1940. – *Исторически преглед*, 6, 3-19.

Алексиева, Гергана. 2014. *Перонизмът. Политика и идеология (1943–1976)*. Велико Търново: Фабер.

Ангов, Пламен, Румен Стоянов. 2015. *Американците ни 1: Южна Америка и българската литература, български следи в Латинска Америка*. София: Издателски център „Боян Пенев“.

Аржентински, Иван. 1947. *Далечна Патагония*. София: Нова литература.

Аржентински, Иван. 1974. *Моята аржентинска младост*. София: Партиздат.

Ботик, Ян. 1995. Българите в аржентинската провинция Чако. – *Българска етнология*, 4, 40-53.

Варголомеев, Огнян, Румен Аврамов, Благовест Георгиев. 1987. *Българите в Аржентина*. София: Издателство на Българската академия на науките.

Гергова, Лина, Мариянка Борисова. 2021. Трансмисия на културно наследство в миграция: моделът на училището (по материали от Ню Йорк, САЩ). – В: Станоев, С., В. Баева, В. Пенчев, В. Тончева, И. Коларска (съст. и ред.) *Странстващи идеи по пътята на хуманитаристиката. Том 2*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дри-

нов“, 558–581.

Гергова, Лина, Николай Вуков. 2017. Национални и официални празници на мигрантите. – В: Пенчев, Вл., М. Борисова, В. Воскресенски, Н. Вуков, Л. Гергова, Я. Гергова, Б. Кулов, Т. Матанова, К. Михайлова, Й. Янев. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма, 289-304.

Гоневски, Христо. 1980. *Далеч от роден край. Спомени от Аржентина.* София: Партиздат.

Гърдев, Константин. 2008. Дружества и съюзи на българите в Аржентина до 1944 г. – В: Клио. *Сборник в чест на 65-годишнината на ст. н.с. Милен Куманов.* София: Фондация „Арте Фол“, 450-467.

Димитрова, Милена. 2020. *Втората България.* София: Книгомания.

Зографова, Катя. 2015. „Другата Америка“: писателите емигранти и писателите визитатори. – В: Антонов, П., Р. Стоянов (ред. кол.). *Америките ни 1: Южна Америка и българската литература, български следи в Латинска Америка.* София: Издателски център „Боян Пенев“, 22-33.

Илюстриран сборник 1947: Илюстриран сборник. *Из живота и дейността на българската емиграция в Аржентина и Урагвай.* Buenos Aires: Editorial Eslava.

Караиванова, Пенка. 1986. С последната каравела. София: „Народна младеж“ – Издателство на ЦК на ДКМС.

Минков, Светослав. 1938. Другата Америка. Едно пътуване отвъд екватора. София: Хемус.

Николова, Ружка. 2019. Предговор. – В: Мичофф, Х. *Лекар.* София: ДАБЧ, 7-43.

Нягулов, Блавест. 2021. От Балканите до Андите и обратно: Българската диаспора в Латинска Америка по време на Студената война. – В: Пейковска, П. (съст.). *Миграцията и културноисторическото наследство.* София: Издателство на БАН „Марин Дринов“ (под печат, ръкопис).

Пенчев, Владимир, Анелия Авджиева. 2021. Организации на българите в Австралия и Нова Зеландия – социални мрежи и културно наследство. – В: Воскресенски, В., М. Христова, Т. Матанова (ред.). *Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията.* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 41-63.

Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма.

Ралчева, Неда. 1988. Писмо до когото и да е. Аржентински дневник. София: Издателство на Отечествения фронт.

Сивилов, Александър. 2016. *Прегръдката на мечока. СССР и Латинска Америка.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Тодоров, Димо. 2011. Политическа дейност и периодичен печат на българската емиграция в Аржентина – 1908–1949 година. – *Понеделник*, 9/10, 90-100.

Шивачев, Борис. 1932. *Писма от Южна Америка*. София: Хемус.

Autor. 2007. Balcánicos en Esquel. Acerca de las migraciones de búlgaros, yugoslavos y albaneses en la primera mitad del siglo XX. – En: *XI Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia*. Departamento de Historia. Facultad de Filosofía y Letras. Universidad de Tucumán, San Miguel de Tucumán. Достъпен на: cdsa.aacademica.org/000-108/500.pdf [посетен 16.10.2021].

Avramov, Rumen. 1990. La emigración búlgara en Argentina (1900–1940). – *Estudios Latinoamericanos*. Varsovia: Academia de Ciencias de Polonia, N° 13, 225-257. Достъпен на: estudioslatinoamericanos.pl/index.php/estudios/article/view/279/208 [посетен 16.10.2021].

Ballina, Sebastian. 2004. Umbrales y prácticas de etnicización la comunidad búlgara de Berisso. – En: *VI Jornadas de Sociología*. Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires, 1-21. Достъпен на: cdsa.aacademica.org/000-045/540.pdf?view [посетен 16.10.2021].

Ballina, Sebastian. 2006. Etnicidad y estrategias identitarias modalidades. – *Revista del CESLA*, 8, 63-86.

Benclowicz, José. 2019. Un Estado dentro del Estado que ha creado un nuevo Código Penal: La Sección Especial de la Policía y la criminalización del comunismo hacia la década de 1930 en Argentina. – *Latin American Research Review*, 54(3), 623-636. DOI: doi.org/10.25222/larr.165.

Bernays, Edward. 1942. *Propaganda*. New York: Horace Liveright.

Camarero, Hernán. 2008. Reflexiones acerca de dos luchas obreras impulsadas por los comunistas: la huelga petrolera en Comodoro Rivadavia y la huelga de la carne en Avellaneda (1932). – *Historia Regional, Sección Historia*, 26, 119-135.

Cantera, Mercedes. 2014. Detrás del debate. La Cuestión Comunista y la Criminalización en la Ley de Represión al Comunismo de 1936. – *Contenciosa*, 3, segundo semestre 2014. DOI: doi.org/10.14409/contenciosa.voi3.5071.

Cantera, Mercedes. 2019. Construir un enemigo en tiempos de neutralidad: anticomunismo y disciplinamiento detrás de los debates por el derecho de reunión en Argentina (1938–1943). – *Revista Paginas*, 12(28). DOI: doi.org/10.35305/rp.v12i28.377.

Cantera, Mercedes. 2020. Definiendo estrategias para el enemigo: de la acción preventiva a la ofensiva anticomunista. El estado y la sección especial (1930–1943). – *Colección*, 32(1), 89-128.

Ivanoff, Sonia. 1993. *Los Búlgaros en Comodoro Rivadavia (Primera parte)*. Comodoro Rivadavia: Colectividad Búlgara „Kiril y Metodii“, ediciones „Crónica 710“.

Kuper, Adam. 2001. *Cultura. La versión de los antropólogos*. Barcelona: Paidós.

Lasswell, Harold. 1927. The Theory of Political Propaganda. – *The American Political Science Review*, 21(3), 627-631.

Lasswell, Harold. 1951. The Strategy of Soviet Propaganda. – *Proceedings of the*

Academy of Political Science, 24(2), 66-78.

Lobato, Mirta. 2004. La vida en las fábricas. Trabajo, protesta y política en una comunidad obrera, Berisso (1904-1970). Buenos Aires: Prometeo-Entrepasados. (2001 – Primera edición).

Piemonte, Víctor Augusto 2013. La política cultural del Partido Comunista de la Argentina durante el tercer período y el problema de su autonomía respecto del Partido Comunista de la Unión Soviética. – *Revista Izquierdas*, núm. 15, 1-33

Scriven, Stacey. 2015. War Propaganda. – Wright, J. D. (ed.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2nd edition, Vol 25. Oxford: Elsevier. 395-400.

Tato, María Inés 2010. En el nombre de la Patria: asociacionismo y nacionalismo en la Argentina en torno de la Primera Guerra Mundial. XIV Encuentro de Latinoamericanistas Españoles: congreso internacional, Sep 2010. España: Santiago de Compostela, 303 – 315. Достъпен на: halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00529306/document [посетен 16.10.2021].

Taylor, Philip. 2003. Munitons of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present era. Manchester, New York: Manchester University Press.

Tcach, César. 2020. El parto de un desencuentro: el duelo peronismo-comunismo en Argentina (1943-1955). – *Nuevo Mundo Mundos Nuevos*. Достъпен на: journals.openedition.org/nuevomundo/82039 [посетен 16.10.2021]; DOI: doi.org/10.4000/nuevomundo.82039.

Zenoff, Omar Héctor. 2011. Memorias de las Breñas *y su gente. Primera parte. Desde los orígenes hasta 1939. Chaco: Kniga.*

Биографична справка: Валентин Воскресенски, доктор по фолклористика, антрополог в ИЕФЕМ – БАН. Професионалният му интерес е в полето на антропологията на паметта и възпоменанията и на културното наследство на българите в чужбина. Съавтор е на колективната монография „Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина“. Свои теренни проучвания е провеждал сред българските общности в Испания, САЩ, Северна Македония и др.

E-mail: valentin.voskresenski@iefem.bas.bg

Българите в Комодоро Ривадавия – общностен живот и културно наследство на юг от 45 южен паралел

Валентин Воскресенски,

*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Ценка Генова,

Българската асоциация „Кирил и Методий“, Комодоро Ривадавия, Аржентина

Резюме: Статията е посветена на българската общност в Комодоро Ривадавия (Аржентина) от нейното заселване в началото на ХХ в. до наши дни. Чрез използването на множество източници (спомени, архивни материали, периодика) в текста са представени основни моменти от живота на българските заселници, техните организации и културно наследство. В историческа перспектива са представени и анализирани значимите личности, събития и места, свързани със заселването, както и общностния живот на българските имигранти в Комодоро Ривадавия. Анализирани са социалната, културна и икономическа адаптация на българските имигранти, борбата им за повече права и подобри условия на живот и труд, създадените от тях модели на (де)консолидация и форми на институционализация, различията между поколенията, връзката им с България, както и тяхната локална културна памет и идентичност.

Ключови думи: българи в Аржентина, Комодоро Ривадавия, история на общността, културно наследство

Спрямо България град Комодоро Ривадавия в Патагония (провинция Чубут), Аржентина, е едно от най-отдалечените кътчета на Земята. Той е и най-южният град на планетата, в който е имало компактна българска общност. Въпреки хилядите километри разстояние, дори и там българите са оставили своя културен отпечатък, допринесли са за икономическото и социално развитие на града, променили са историята му, а до ден днешен успяват да съхранят и популяризират българското културно наследство. Въпреки че някои фрагменти от мозайката на българското заселване, общностен живот и култура в провинция Чубут все още да са слабо проучени в полето на хуманитарните изследвания, друга част от тях могат да бъдат лесно представени и разбрани посредством запазените лични спомени и семейни разкази на самите български имигранти и техните наследници, а също така и чрез наличните архивни материали и периодични издания.

Макар все още да са малко на брой изследванията върху отделни случаи (case studies), които да осветляват особеностите при заселването на българите в Аржентина, в някои от съществуващите проучвания вече е използвана локална изследователска оптика, с което се разкриват техните демографски показатели, социален профил, модели на консолидация, както и съвременният им общностен живот. Такъв характер има проучването на Центъра за демографски изследвания към Президиума на БАН от края на 80-те години, в чиито разработки, наред с използването на количествени показатели за определяне на демографските и икономически параметри на българската емиграция в Аржентина, е прилагана и микроисторическа перспектива, посредством която са описани някои от специфичните измерения на българските общности в отделните региони на страната – най-вече в провинция Чако и в градовете Буенос Айрес и Берисо (Аврамов 1986, Вартоломеев, Аврамов, Георгиев 1987). Към този тип изследвания трябва да се добави и проучването на Себастиан Бажина върху българската имигрантска общност в Берисо, в което авторът прецизно определя границите на т.нар. „прагове на етнизация“, разбирани като свързани с различните консолидационни модели и резултат от промяната във вътрешнополитическия, икономически и демографския контекст в Аржентина (Ballina 2004).

За разлика от наличието на проучвания за българските общности в споменатите по-горе провинции и населени места, за тези в провинция Чубут, и в частност в района на Комодоро Ривадавия, все още липсва каквото и да е проучване. Откъслечни сведения за някои аспекти от общностния живот на българските имигранти могат да бъдат намерени единствено в научни разработки за историята на град Комодоро Ривадавия или за други чуждестранни имигрантски общности. Това са предимно данни за техните демографски показатели и политическа ангажираност, които слабо осветляват общностния им живот и култура (вж. Ciselli, Enrici 2008; Solomón 2015; Carrizo 2014).

Настоящият текст има за цел да привлече и анализира допълнителни източници за българската емиграция в Комодоро Ривадавия, да изследва базовите параметри по отношение на тяхната демография и история, да осмисли характерните за техния общностен начин на живот черти, организации и елементи на културното наследство. Нуждата от подобна научна разработка е мотивирана от различни доводи, между които: 1) липсата към момента на цялостно изследване върху българските заселници в Комодоро Ривадавия и провинция Чубут; 2) възможността от създаване на исторически разказ за българската общност в Комодоро Ривадавия, който да се основава на извори от Аржентина и България, и който да дефинира тази общност спрямо останалите в страната; 3) задълбочаване на научния диалог по темата в контекста на изследванията върху миграциите и културно-историческото наследство на българите отвъд Европа (Пенчев и кол. 2017; Воскресенски, Христова, Матанова 2021; Нягулов 2021), от една страна, и на съвременните научни разработки върху имигрантските общности в т.нар. „столица на чуждестранните общности“, дело на изследователи от Националния уни-

верситет на Южна Патагония, Националният университет на Патагония „Сан Хуан Боско“, Университета на Буенос Айрес, Националният университет на Ла Плата и др.

Това изследване е част от предварителна подготовка за предстоящо теренно проучване на българските общности в Аржентина, планирано да се проведе в рамките на научноизследователски проект на ИЕФЕМ–БАН¹. За целта на настоящата публикация е използван съавторският доклад на Ценка Генова и Серхио Ариас Стефанофф от 2021 г.² Включени са данните от летописните справочници за историята на Комодоро Ривадавия, в които са поместени сведения за различни аспекти от социалния живот, икономическото развитие и демографията на чуждестранните общности в града (Ezpeleta 1951; Armesto, Córdoba, Figueroa 2001). За целта на проучването са използвани както някои публикации върху различни проблеми от живота и културата на българските имигранти (напр. Garrido, Olivares 2005), така и публикуваните книги за историята на българската общност в града (Ivanoff 1993). В изследването ни е привлечен и суров емпиричен материал (интервюта), събирани в рамките на мащабния научноизследователски проект „Patagonia Mosaic“³, както и спомени на завърнали се в родината българи. Не на последно място се позоваваме и на запазени броеве от периодични издания на българските общности в Аржентина – предимно вестниците „Б. М. емигрант“, „Народна трибуна“, „Емигрантско дело“, „Възраждане“ и „Родна реч“.

Настоящото изследване много разчита на факта, че единият от авторите му – г-жа Ценка Генова, е дългогодишен и настоящ председател на единствената в момента българска културна организация в Комодоро Ривадавия – Асоциация „Кирил и Методий“. Благодарение на това тя не само участва във верифицирането на включения от други източници емпиричен материал, но в изследването са използвани и нейните преки наблюдения върху живота на българската общност и ръководената от нея културна организация, личните ѝ спомени и архив, както и богат снимков материал, почерпен от първа ръка, а също така и предоставени контакти на други наследници на българи от Комодоро Ривадавия.

Заселването в Комодоро Ривадавия

В началото на XX век Аржентина е определяна като „страна на имигрантите“, а Буенос Айрес като космополитно място, в което от всеки десет души петима са били родом от Италия, трима от Испания, един от Северна Европа и един от Балканите или

¹ Статията е разработена в рамките на научноизследователския проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, договор КП-06-Н30/3 (migrantheritage.com, посетен 6.01.2022).

² Точното название на доклада е: „Asociación Búlgara „Kiril y Metodii“ – Comodoro Rivadavia Chubut – Argentina. Breve reseña histórica de la inmigración búlgara en la Patagonia Argentina. Conformación de la Asociación Kiril y Metodi. Actividades que desarrolla. Rol asumido como referente de la cultura y tradiciones búlgaras en la región más austral del planeta“, Tzenka Guenova y Sergio Arias Stefanoff, 2021.

³ Проучване на колежа „Дикинсън“ в Пенсилвания (САЩ), проведено през 2001 г., 2003 г. и 2005 г. В рамките на този проект са събрани множество интервюта, включително и с българи и техни наследници. Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/center/index.html (посетен 03.01.2022).

от Източна Европа (Munck 1998: 576). В едно от ранните изследвания на имиграцията в Аржентина, върху картата на Европа е показан броят на имигрантите по страни, и е посочено, че между 1857 г. и 1915 г. от България за Аржентина са заминали 4293 души (Aguirre 1916: 83). През първата половина на XX век българите са се установили основно в четири ясно изразени селищни центъра – голям Буенос Айрес, гр. Берисо, селищата от провинциите Чако и Чубут (Вартоломеев, Аврамов, Георгиев 1987: 18). През тези години броят им се превръща във важен фактор за формирането на демографския профил на някои населени места не само в провинция Чако⁴, но също така и в провинция Чубут. В първична информация от преброяването на населението в Аржентина през 1947 г. се посочва, че броят на българите вече е по-малък спрямо останалите чуждестранни общности, изчислен на 5551 души, без натурализираните, с което те са се наредили на седемнадесето място сред малцинствата от европейски произход (Вартоломеев, Аврамов, Георгиев 1987: 17).

Сред избраните от имигрантите места за заселване през първата половина на XX век е бил и град Комодоро Ривадавия в Патагония, провинция Чубут, намиращ се на около 1800 км южно от Буенос Айрес. Първите заселници отиват там през втората половина на XIX век в резултат от програмата за „Завладяване на пустинята“ (1879-1885 г.) и вследствие от благоприятните клаузи, заложи в Закона за националните територии от 1884 г. (Marques 2012: 23). През 1901 г. пристанищното селище при залива Сан Хорхе получава статут на населено място и започва да се нарича Комодоро Ривадавия, в памет на починалия през същата година аржентински военначалник Мартин Ривадавия. През 1904 г. в него е имало едва 51 къщи с 562 заселници, от които само 6% са били аржентинци, а останалите чужденци (Armesto, Córdoba, Figueroa 2001: 30). Събитието, което променя изцяло облика на Комодоро Ривадавия и което дава нов тласък в неговото развитие, е откриването през 1907 г. на петролните находища. Няколко години по-късно там са открити и залежи на природен газ. През следващите години добивът на тези природни богатства нараства значително и привлича големи потоци от имигранти, които активно се включват в масовата експлоатация на залежите, в резултат на което през 1912 г. в Комодоро Ривадавия вече живеят 1716 души (Marques 2012: 29).

Първите българи се заселват скоро след 1907 г. Без да има абсолютно точни данни, може да се предположи, че през 1909 г., когато с кораба „Мендоса“ в града пристигат около 300 чуждестранни работници за изграждането на железопътната линия Сармиенто – Комодоро Ривадавия, сред тях е имало и българи (Armesto, Córdoba, Figueroa 2001: 35). В колективната памет на съвременните потомци се е утвърдил спомена за първия заселил се в Комодоро Ривадавия българин – дон Теодоро Трифонофф. Той е роден през 1885 г. в Лом паланка (дн. гр. Лом) и пристигнал в Буенос Айрес около 1908 г., където е работил в изграждането на първата метро линия. През 1910 г. се заселва в

⁴ Например в колония „Левалие“, провинция Чако, в периода 1929-1933 г. установилите се българи надвишават по брой всички останали националности (Вартоломеев, Аврамов, Георгиев 1987: 34).

Комодоро Ривадаия, където се включва в изграждането на железопътна линия между Комодоро Ривадавия и Сармиенто⁵. До смъртта си през 1969 г. дон Теодоро Трифонофф има активен обществен живот, помагал е многократно на свои сънародници с превода на писма и различни документи, а със своя фотоапарат е запечатал моменти от ежедневието и трудовата дейност на хората в града, които днес представляват ценни свидетелства за миналото.⁶

В първите преброявания на населението в областта от 1912 г. и 1914 г. българите не фигурират, но много вероятно е тогава те да са били отчетени в графата „други националности“ (Marques 2012: 30-31). Първите сигурни сведения за имигранти от България в Комодоро Ривадавия са от 1917 г., когато след няколко стачки на петролороботниците е проведено преброяване само на работещите в предприятията, от което е изчислено, че те са общо 1401 души, от които 28 са се самоопределили като българи или общо 2% от всички работници (Marques 2012: 33). През следващите години броят на имигрантите от България се увеличава, така че в следвоенния период в провинция Чубут вече живеят около 10,7% от всички българи в Аржентина (Вартоломеев, Аврамов, Георгиев 1987: 19). В преброяване на компанията „Държавни петролни находища“ (ДПН) от 1926 г. българите са на 5 място по брой или общо 147 души, което е 4,3% от всички работници (Marques 2012: 36). Още по-висок е техният брой през 30-те години, когато някои изследователи ги определят на 11,4% от всички работници, а заедно с испанците, португалците и италианците, се твърди, че са формирали 66,1% от целия миграционен поток от Европа (Castiñeira, García 1999: 588-589). За същото десетилетие Христо Гоневски посочва, че в Комодоро Ривадавия и околността са работили близо 1000 българи (Гоневски 1980: 73), а в своите спомени Стоян Нейков Стоянов посочва, че „там работеха близо две хиляди наши сънародници“⁷.

През следващото десетилетие в българския периодичен печат се посочва по-малък брой на българите. При възстановяването на българския клуб в Комодоро Ривадавия през 1943 г. е проведен летен пикник, за който е посочено, че „се притече всичката българска емиграция, която надминаваше 1400 човека“⁸. Възможно е по-малкият брой на българите през първата половина на 40-те години да се дължи на завръщането в България на някои от тях по време на Втората световна война, което може да е било породено и от битувалото тогава мнение, че ако не са се върнат в родината, то на покъсен етап това може да не се случи (Armesto, Córdoba, Figueroa 2001: 221). През следващите десетилетия броят на българите намалява значително, което се дължи, от една

⁵ elpatagonico.com/detras-del-puente-sigue-rescatando-historias-antiguos-vecinos-km-5-n1408927 (посетен 18.03.2022).

⁶ Неговите фотографии се съхраняват в семейния архив на внучката му Силвия Луз Клара, в градския музей, в музея при пристанището, както и в архива на Асоциацията за възстановяване на историята „Зад моста“ (Asociación de Rescate Histórico "Detrás del Puente").

⁷ Стоян Нейков Стоянов е родом от с. Тепава (Ловешки окръг). Заминава за Аржентина през 1929 г., когато е на 18 години, а през 1936 г. се заселва в Комодоро Ривадавия, където живее до екстрадирането си през 1950 г. (вж. повече в: ЦДА, 2237Б).

⁸ Емигрантско дело, 1943 г., бр. 21, стр. 2.

страна, на политиките на натурализация към чужденците, а от друга, на реемиграцията към България след края на Втората световна война. Мария Христова Минкова (род. 1920 г. в с. Градище, Севлиево, пристигнала в Аржентина през 1938 г.) посочва, че след войната някои българи се завръщат в България, но нови повече не се заселват в Комодоро Ривадавия⁹. В преброяванията от 1960 г. вече отсъства и графата „българи“, а през 1977 г. българската консулска служба в Буенос Айрес посочва, че в провинция Чубут има едва „около 250-300 души, главно в град Комодоро Ривадавия“¹⁰. Същата цифра от „300 души“ за град Комодоро Ривадавия, но вече и за град Трелев, се споменава в документ от 1986 г.¹¹ През следващите години броят на сънародниците ни продължава да намалява и по данни от преброяването през 2001 г., в провинция Чубут са се определили като българи едва 26 души (Marques 2012: 53, 58).

По-голямата част от първите български заселници са били неженени мъже, за привличането на които петролните компании са предлагали безплатно пътуване и настаняване. Намеренията на част от пристигналите българи са били да натрупат печалба, след което да закупят билети за своите близки или да се завърнат обратно в родината (Ivanoff 1993: 27). Семейството на Хуан Иванофф е типичен пример за това как българите са се заселвали в далечна Патагония. Неговият баща е бил овчар и е имал жена и син в България, но през 1931 г. решава да замине при брат си в Комодоро Ривадавия. Шест години по-късно успява да върне парите, които е дължал за билета си, както и да изпрати пари за билети на семейството си, което да замине при него¹². Отделянето на бащите от децата в България, както и повторното им събиране в Аржентина, е повтарящ се мотив в много от житейските истории при второто поколение български имигранти. Иванка Петкова де Станчефф е запазила ярък спомен от раздялата с баща си и от повторната им среща в Комодоро Ривадавия¹³. Същият мотив се повтаря и в разказа на Радка Димитрова (Стефанова), чийто баща е започнал работа в Аржентина, а по-късно, когато е била на 5 години, заедно с майка си са заминали при него. По същия начин Виолета Урданофф, нейната майка и сестра, са били разделени за 10 години от баща ѝ Малчо Йорданов Тенекеджиев¹⁴.

⁹ Вж. ensemble.dickinson.edu/hapi/v1/contents/permalinks/JGNKLTMB/view (посетен 30.12.2021).

¹⁰ Справка на I-ви секретар, завеждащ консулската служба, Стефан Василев, „Относно дейността на посолството сред българската икономическа емиграция в Аржентина“, док. 108, Държавна сигурност и страните от Латинска Америка (1944-1991), КОМОДОС, 2017 г., София, стр. 648.

¹¹ Справка относно: АОО в Аржентина и перспективи за работа по линия на отдел 04 ПГУ – ДС, док. 114, Държавна сигурност и страните от Латинска Америка (1944-1991), КОМОДОС, 2017 г., София, стр. 699.

¹² Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/family/TransAtlantic/index.html (посетен 30.12.2021).

¹³ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/migration/European_immigration/Transcript_Partial_Ivanka_Petkova.html (посетен 30.12.2021).

¹⁴ Интервю с Ценка Генова, Виолета Урданофф, Иван Иванов, Радка Димитрова, зап. В. Воскресенски, 17.03.2021 г., платформата ZOOM.

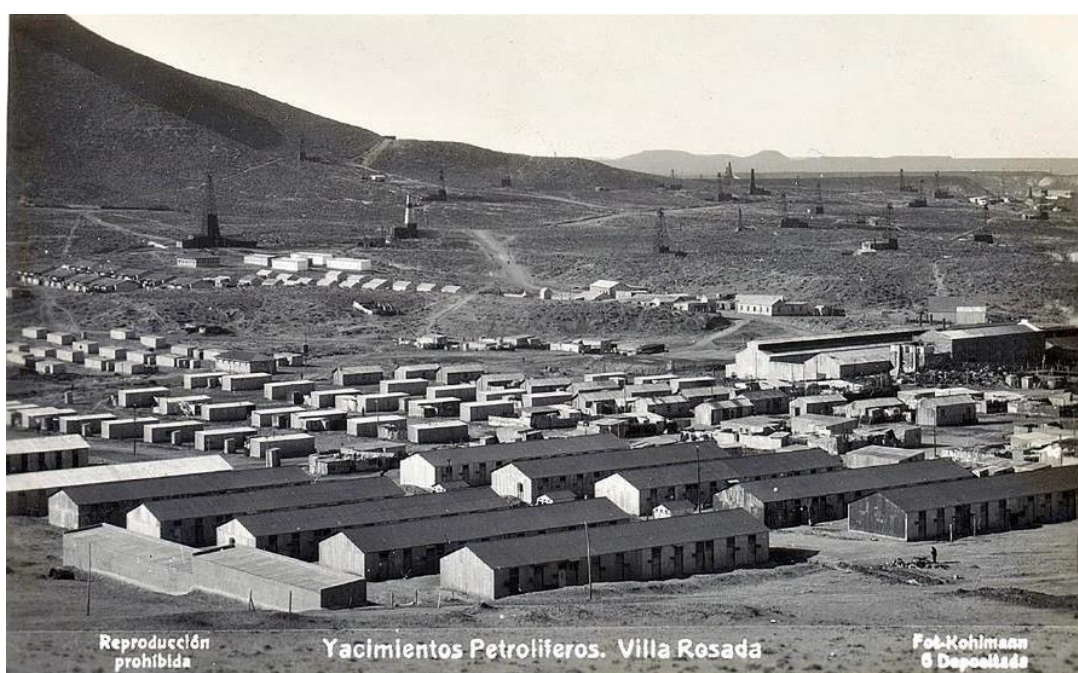

Сн. 1. Дон Теодоро Трифонофф (прав) и Иван Димитров (седнал) пият мате. Снимката е направена в района на Комодоро Ривадавия. Източник: личен архив на Силвия Луз Клара.

Сн. 2. Коно Лазаров Иванов със своята съпруга Мария Стоянова и техния син Ганьо Конов, току-що пристигнали от България, 1931 г. Коно и Мария са родителите на Хуан Иванофф, който е роден в Комодоро Ривадавия през 1939 г. Източник: семеен архив на Хуан Иванофф.

В първите години след откриването на петрола се утвърждава монопол от страна на компанията „Държавни петролни находища“ (ДПН), а след 1916 г. се създават първите частни компании „Астра“, „Феррокарилера“, „Диадема“, „Баиа Солано“ и др., около производствените залежи на които се изграждат цели работнически квартали. Някои от тези компании са предпочитали да наемат българи, тъй като са оценявали по-високо техния труд. В ДПН например българите са наемани предимно за строителството на сондажните кули, което по онова време е било една от най-опасните работи – строени са изцяло от дърво, а дренажът на кладенците, който е достигал до 150 метра дълбочина, е правен на ръка¹. Освен в ДПН, българите са наемани също и в компаниите „Астра“, „Диадема“, „Сириус“, „Ел Кармен“, „Ел Синдикато“, „Мина Резерва“ и др. (Ivanoff 1993: 27).

Сн. 3. Селището „Росада“ на ДПН, 1920 г. Пощенска картичка на Federico Kohlmann № 6.
Източник: postalesdekohlmann.blogspot.com/2013/12/postal-kohlmann-n-8-comodoro-rivadavia.html

Хуан Станчеф, син на български работник в петролната компания ДПН, посочва, че в този период конкуренцията и стремежът да се извлече максимално количество петрол е поставял човешкия живот на второ място: „Тогава човекът не е бил важен. Важното е било да се вземе петролът. Ако е трябвало да се сондира, той е щял да бъде сондиран. Ако по време на операцията някой е умирал, тогава просто някой е умирал“². Условието за живот са били тежки и заради суровия климат, липсата на питейна вода, на медицинско обслужване и основни хранителни продукти, престъпността, както и заради множеството инциденти в петролните компании. Всичко това, наред с липсата

¹ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/work/Men/Ethnicity/index.html (посетен 30.12.2021).

² Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/oilprivatization/index.htm (посетен 30.12.2021).

на справедливи условия на труд, е било причина както за редица стачки на работниците, така и за появата на първите синдикати, профсъюзи и работнически организации, в които са членували и немалко българи.

През 20-те и 30-те години, вследствие на индустриализацията на Комодоро Ривадавия и реорганизацията на ДПН условията на живот и труд се подобряват, което води и до допълнително нарастване на имиграцията от Източна Европа, но наред с това се увеличава и безработицата³. През тези години работниците са настанявани в специални жилищни комплекси, изградени от петролните компании. Част от българските работници са живеели във селището „Росада“, изградено през 20-те и 30-те години от ДПН (Ivanoff 1993: 27). Заедно с други „съветски народи“ те са заселвани и в квартал „Valle C“, където по-късно, основно с труда на българи и други славянски народи, е изградено селището „Villa S.U.P.E.“, собственост на Синдиката на държавните петролни работници (Armesto, Córdoba, Figueroa 2001: 223)⁴.

Сн. 4. Бригада от работници почистват снега от релсите по железопътната линия Комодоро Ривадавия – Сармиенто, при завоя на 87-ми км. В средата на снимката е дон Теодоро Трифонофф. Снимката е направена между 29.06 и 15.08.1925 г. Автор: Теодоро Трифонофф.

Източник: личен архив на Силвия Луз Клара.

През 50-те години положението на работниците се подобрява – те получават почивни дни и платени ваканции, а за децата им е осигурено безплатно образование. Хуан Станчефф си спомня, че баща му е имал положително мнение за условията на труд в

³ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/migration/European_immigration/index.html (посетен 30.12.2021).

⁴ Вж. също: second.wiki/wiki/villa_supe (посетен 09.01.2022).

петролната компания: „Той беше много признателен на Държавните петролни находища. Всичко, което той успя да направи, е било благодарение на ДПН. По-късно ходеше и в Буенос Айрес, защото ходехме там на почивка и винаги ДПН му даваше безплатен билет“⁵.

Освен като петролоработници, българите са упражнявали и други професии в рамките на петролните компании. Петър Калпакчиевф, който впоследствие става собственик на бар, първоначално е работил като водолаз към ДПН. Други от тях са били заети в кожарската индустрия, в животновъдството или пък са упражнявали различни занаяти. Дядото на Ценка Генова, дон Вълчо Генов Торнеф, е работил като обушар, часовникар, кацар, притежавал е и умения да заварява медни и калаени съдове, което по онова време е било търсено, тъй като ковчезите са заварявани и калайдисвани.

Сн. 5. Наследници на дон Арсен Лукофф пред табелата на улицата, която от 2021 г. носи неговото име. От ляво надясно, седнали: Алехандро Лукофф и Флавия Родригез, Хосе Луис Иглесиас и Моника Лукофф, Патриция Лукофф, Хуакин Руарте, Николас Иглесиас и Семиан Иглесиас. Изправени от ляво надясно: първите трима са брат, племенник и доведена сестра на Хосе Луис Иглесиас и Моника Лукофф, а след табелата са: Абел Руарте, Томас Руарте, Гастон Руарте, Луна Лукофф и Франко Иглесиас. Автор на снимката: Алехандро Лукофф

Известна сред българските заселници е била кожухарската работилница на дон Стефан Стефанофф, намираща се на пресечката между улиците „Италия“ и „Сан Мар-

⁵ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/oilprivatization/birthofypf.html (посетен 30.12.2021).

тин“. В нея са обработвани различни кожи за направата на якета, кожуси, обувки, кожени постелки и др. Известна сред българите е била мандрата, намираща се при сонда № 62 (дн. кв. „Родригез Пеня“), собственост на доня Елена и дон Арсен Лукофф. По спомени на наследниците млечните продукти от мандрата са карани по домовете и магазините първоначално с каруци, а впоследствие с камионетки. Днес наследниците на Арсен Лукофф и доня Елена живеят на същата улица, а благодарение на тяхната молба до местните власти през 2021 г. улицата им започва да се нарича „Arsen Lucoff“.

Сн. 6. Дон Вълчо Генов Торнефф в кампуса за неженени работници на ДПН, 1954 г. Източник: личен архив на Ценка Генова

Сред първите български имигранти е имало и такива, които са били собственици на ресторанти и увеселителни заведения. В доклад от 1943 г. на общинския ревизор Давид Лавори до губернатора на област Чубут – капитан Грегорио Брез, се споменава, че сред собствениците на увеселителните заведения (барове, ресторанти, публични домове) е имало и българи. Сред тези заведения са били „Бар и пансион Данчефф“ и „Бар и пансион „Ел Балеар“ де Петрофф“ (Armesto, Córdoba, Figueroa 2001: 232-233). В емблематично за българите място се превръща и барът на 3-ти километър. Първоначално сградата е използвана за млекарница, но през 30-те години е преустроена в питейно заведение. Първоначално се е наричало „Барът на Муниз“, а през 60-те години е закупено от българина дон Вълчефф (Любен Вълчев Бочев), който го преименува на „Ел Петро-

леро“ (Петролоработникът). Хуан Станчефф си спомня, че тогава в бара се е приготвяла скара и винаги е било оживено място: „В него се чуваха наздрависи, а глъчката на хората беше постоянна. Там се провеждаха увеселителни събития, между които ергенски събирания и празнувания по случай пенсионирането на работници“⁶. Днес сградата на бара е собственост на българската асоциация „Кирил и Методий“. Друго известно заведение сред българската общност е бил барът на Петър Калпакчиефф, който се е намирал до киното в квартала на компания „Астра“.

Сн. 7. Панорамна снимка на 3-ти километър. Ниската сграда в средата е млекарница, в която се е помещавал барът „Ел Петролеро“, а днес е локал на Асоциация „Кирил и Методий“. Източник: Archivo Histórico Municipal Comodoro Rivadavia.

Сн. 8. Сградата на бар „Петролоработникът“, 60-те години. Източник: Archivo Histórico Municipal Comodoro Rivadavia

Социалната роля на жените през първата половина на ХХ век е била по-неблагоприятна от тази на мъжете, тъй като основната трудова дейност – добивът на петрол, е извършван изцяло от мъже. Българките по това време са се грижили основно за децата си и са били ангажирани с къщната работа, докато в градската общност заетостта им е била продължение на техните домашни задължения, т.е. наемани са като

⁶ Вж. lahojaeditorial.com.ar/historiadeasociacionbulgara (посетен 30.12.2021).

камериерки, прислужнички, бавачки, акушерки, шивачки пр.⁷ Негативно въздействие върху социалния статус на жената в Комодоро Ривадавия има и легалният характер на проституцията до средата на XX век. Едва през 40-те и 50-те години, заради широкото разпространение на венерически болести сред работниците, петролните компании успяват да прокарат законови ограничения и да забранят тази форма на препитание (Armesto, Córdoba, Figueroa 2001: 146). Социалното положение на жените се подобрява едва след средата на XX век, когато започват да ги наемат като учителки, медицински сестри, машинописки, секретарки, продавачки, телефонистки и пр. През този период възможностите за трудова заетост на жената е зависила до голяма степен от „семејната мрежа“ и нивото на високопоставеност на нейния съпруг в съответното предприятие⁸.

Сн. 9. Българки с децата си по време на едно от многобройните събирания, 40-те години. Източник: архив на Виолета Урданофф.

Важен момент за първите поколения български имигранти е тяхната адаптация в приемното общество. Това е било продължителен процес, свързан с постепенното скъсване с общността по произход, както и с изграждането от тях на нова културна конструкция за „противопоставяне срещу предизвикателствата в приемното общество“ (Torres 1995). Тъй като първите български заселници са останали до голяма степен кап-

⁷ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/family/GenderAge/index.html (посетен 30.12.2021).

⁸ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/work/Women/Parto2/index.html (посетен 30.12.2021).

сулирани, процесът на социална адаптация в приемната среда се е осъществил най-вече при второто поколение, когато е видимо постепенно заместване на българския от испанския език. Този преход е ключов момент в разказите на второто поколение български имигранти и на техните наследници и обикновено се е случвал в аржентинското училище. Виолета Урданофф, дъщеря на български имигранти, си спомня момента на нейния първи досег с испанския език: „Моят първи опит беше, когато отидох в основното училище, защото първо се научих да говоря на български и след това – на кастеляно, защото вкъщи винаги се говореше на български“ (Garrido, Olivares 2005). Хуан Станчефф също е запомнил езиковата бариера, с която е трябвало да се справя като ученик: „Когато започнах шести клас, говорех на учителката наполовина на кастеляно, наполовина на български език. Вкъщи се говореше винаги на български език“⁹. Хуан Иванофф, който е роден през 1939 г. в Комодоро Ривадавия, също научава първо български език от своята майка: „Майка ми говореше само български, защото не знае по испански“¹⁰. Тази ситуация на преход е описана и в пролога на книгата „Фалшиво спомойствие“ на Мария Соня Кристофф (Cristoff 2005):

Въпреки че баща ми е роден в средата на Патагония, всички около него говореха български: дядо ми беше успял да избегне работата на нефтените кладенци, която очаквала повечето от съгражданите му, и беше купил собственост близо до река Чубут, където била заселена уелска колония. В тази собственост под предлог, че ще се занимава със земеделие, той се посветил на основаването на своя собствена България... Когато баща ми напуснал фермата, за да играе футбол с приятели от съседните ферми, той знаел, че правилата са да удрят добре топката и да говорят на другия език, на който говорят русите му приятели: като дете се справял добре с уелския от пасбищата. След това се прибирал у дома, където се говорело на български. Един ден, когато баба ми и дядо ми изчислили, че той е вече на шест години, го завери в близкия град Гайман и го оставили на училищния чин. Оттам баща ми си дал сметка, като се оглеждал добре наоколо, че мнозина, почти бих казала всички, говорели на трети език. Не приличал по нищо на онези, които той познавал, и се наричал кастилски¹¹.

Общностен живот и организации

Социалният живот на българската емиграция в Комодоро Ривадавия се е осъществявал на две равнища. От една страна, той е резултат от дейността на самите петролни компании, които са осигурявали жилища за работниците и са били основен организатор на техните социални активности. С цел да превърнат работниците и техните

⁹ Вж. lahojaeditorial.com.ar/historiadeasociacionbulgara (посетен 09.01.2022).

¹⁰ Интервю с Ценка Генова, Виолета Урданофф, Иван Иванов, Радка Димитрова, зап. В. Воскресенски, 17.03.2021 г., платформата ZOOM.

¹¹ Преводът на тази част от пролога от книгата е направен от преводачката Ружка Николова, на която изказваме нашата специална благодарност.

семејства в още по-лоялни към петролните компании, през 20-те години на XX век предприятията уреждат за тях различни културни и социални събития и развлекателна дейност¹². В селищата на петролните компании започват да се провеждат кинопрожекции и религиозни служби, а в началото на 20-те години ДПН създава вила „Уерго“, която се превръща в център на общностния живот на различните етнически групи в компанията. Тази вила дълги години е стопанисвана от българина Никола Генофф Нейкофф, който е бил неин управител в периода 1930-1960 г. и на когото се дължи озеленяването на парка около къщата. В миналото в нея са се провеждали много от културните събития в Комодоро Ривадавия, включително и тези по случай Деня на петрола¹³. Днес вила „Уерго“ е обявена за национален исторически паметник на града¹⁴.

Сн.10. Снимка от коронацията на Анхелина Нейкофф като Кралица на петрола, 1951 г.
Източник: Museo Chalet Huergo, f. Teo Nürnberg, n. 23.

Сн. 11. Йоланда Елофф, избрана за Принцеса на петрола през 1961 г. Източник: Archivo Histórico Municipal de Comodoro Rivadavia, f. Mujeres – Reinas del Petroleo, n.: 1.3.6.A.045.

Наред с поддръжката на това стопанство, през 1937 г. Държавните петролни находища изграждат по европейски образец и „Сааведра парк“, чиято цел е да осигури

¹² Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/family/CompanyRole/index.html (посетен 30.12.2021).

¹³ Вж. ensemble.dickinson.edu/hapi/v1/contents/permalinks/JGNKLTMB/view (посетен 30.12.2021).

¹⁴ Вж. second.wiki/wiki/chalet_huergo (посетен 07.01.2022).

условия за отдих и почивка на работниците. В него българите също са провеждали свои пикници и събирания¹⁵. От началото на 20-те години ДПН организират и различни национални и религиозни чествания, празници и спортни събития, в които ежегодно участват всички имигрантски общности. Сред големите градски празници е Денят на петрола, започнал да се провежда за първи път през 1947 г., по време на който се организира парад с участието на представители на всички етнически общности. На тази фиеста, вероятно следвайки по-стара традиция, отделните петролни компании предварително са номинирали своите Кралици и Принцеси, които в празничния ден са се състезавали за първото място. Още тогава са короновани и български избранички, което е било форма на престиж и начин за културна разпознаваемост на българската общност в Комодоро Ривадавия.

Второто ниво на общностен живот е резултат от дейността на самите етнически групи и техните дружества. Всички подобни организации са били разположени в пристанищния град, а тяхната дейност, развивана въз основа на „идеологията за общ произход и обща култура“¹⁶, е имала за цел да осъществява политически и етнически връзки между имигрантите¹⁷. Сред българите тази консолидация е осъществявана чрез неформални срещи – пикници, вечеринки, събирания по случай рождени ден, сватби, годишнини и пр. В своя разказ Виолета Урданофф посочва, че когато са пристигнали със семейството ѝ в Комодоро Ривадавия през 1926 г., българската общност е била сплотена, а много от българските семейства са ходили заедно на пикници, празненства и танци, по време на които са обличали и традиционните си носии¹⁸. Много от тези събирания са се провеждали в по-тесен кръг от близки или между българи от едни и същи населени места. Мария Минкова си спомня, че на нейната сватба през 1938 г. са дошли около 20 семейства, повечето от които са били от родното ѝ село Градище¹⁹. По време на тези събирания се е приготвяла традиционна българска храна (баници и кебапчета), но също така и типичното за региона печено овнешко (асадо кордеро) и мате. Традиционните пикници са се случвали в неделите, което изисквало ранно ставане и предварителна подготовка. Обикновено се провеждали в негостоприемната тогава крайбрежна ивица „Рада Тили“, а също и във фермата с градина „Лопез“ на Мария Минкова. Тези срещи са се превърнали в паметни моменти за имигрантите от други чуждестранни общности и са описвани по следния начин: „Фермата се превърна в място за срещи на българи, гърци, югославяни, поляци... Нейната ферма (на Мария Минкова – бел. м., В. В.) и градина с цветя бяха много атрактивни за всички онези, които искаха да повярват, че е възможно в тази суха и бедна на вода земя да се засадят и отгледат дървета“ (Ciselli, Enrici

¹⁵ Вж. semanticsscholar.org/paper/El-Parque-Saavedra-de-Comodoro-Rivadavia%3A-Ciselli/a3196de6a644db256507e37e83e3aa1e4d391c84#related-papers (посетен 30.12.2021).

¹⁶ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/associations/intro.htm (посетен 30.12.2021).

¹⁷ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/community/PoliticalEthnic/index.htm (посетен 14.01.2022).

¹⁸ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/associations/beginnings.htm (посетен 09.01.2022).

¹⁹ Вж. ensemble.dickinson.edu/hapi/v1/contents/permalinks/JFDANWYB/view (посетен 30.12.2021).

2008: 53). Срещите между българи са провеждани още и в стопанството на „турчина Мехмед“, а понякога и под формата на седенки на улиците или в дворовете на къщите.

Сн. 12. Рожден ден на внуците близнаци на Никола Генофф Нейкофф, вила „Уерго“, 1957 г. Източник: семейство Генови.

Сн. 13. Пикник на българи в градината „Лопез“ на Мария Минкова, 40-те години. Източник: архив на Виолета Урданофф.

Първата българска организация в Комодоро Ривадавия е била Българо-македонски работнически просветителски (БМРП) клуб, възникнал в началото на 30-те години, като част от Съюза на БМРП клубовете в Аржентина. Той е бил свързан с левите политически среди, поради което се твърди, че първите членове на комунистическото движение в Комодоро Ривадавия са били с български произход (Armesto, Córdoba, Figueoа 2001: 179). Българите са участвали и в ръководството на комунистическата партия в Комодоро Ривадавия, което се потвърждава и в спомените на Стоян Стоянов²⁰. Сънародниците ни са били част от синдикалното движение, профсъюзите, участвали са и в стачките на работниците срещу ниското заплащане и тежките условия на труд. В спомените си Стоян Стоянов посочва, че българо-македонският клуб е оказвал помощ на уволнени работници, като ги е приютявал в локала си: „по време на една стачка на петролните работници през 1932 г. българо-македонският клуб настани много работници в своя салон след като бяха изхвърлени от петролната зона“²¹. В друг източник се посочва, че полицията е направила обиск на българо-македонския клуб през 1932 г., но в него не са били открити документи или подривна литература, свързана с недоволството на работниците (Torres 2006: 19). На 7 февруари 1933 г. са арестувани четирима българи, които два дни по-късно са депортирани за Буенос Айрес, а като причина за задържането им се посочва това, че са „разпространявали Бюлетина на Съюза на БМРП клубове“²².

На 26 декември 1934 г. на постройката при 3-ти километър е проведена стачка на около 30 български работници „пеони“. Техните искания са били частично удовлетворени, но след края на стачката един от тях, разпространявал позивите, е бил арестуван, а друга част – уволнени²³. В друго сведение се твърди, че през същата 1934 г. от Комодоро Ривадавия са екстрадирани 15 българи²⁴. Политически репресии е имало и през 1935 г., когато през нощта преди 1 май полицията обискирала няколко квартири и закарала група българи в полицейския участък, така че да не могат да вземат участие в предстоящия „празник на комунистите и работниците от цел свет“²⁵. Акции е имало и срещу българо-македонския клуб през 1935 г., когато на 16 юни полицията нахлула в квартирата на секретаря-касиер на клуба и заедно с „двамата му селски“ били откарани в полицейското управление, а малко по-късно е бил арестуван и председателят на дружеството²⁶.

В първите години след учредяването на българо-македонския клуб в Комодоро Ривадавия той е имал трудности в осъществяване на своята дейност – „клубът си остана

²⁰ ЦДА, ф. 2237Б.

²¹ ЦДА, ф. 2237Б, л. 3.

²² Б. М. емигрант, 1933 г., бр. 2, стр. 1.

²³ Б. М. емигрант, 1935 г., бр. 20, стр. 4.

²⁴ ЦДА, ф. 2237Б, л. 4.

²⁵ Б. М. емигрант, 1935 г., бр. 6, стр. 7-10.

²⁶ Б. М. емигрант, 1935 г., бр. 9, стр. 4.

за повече от година мъртъв труп²⁷. С цел активизиране на работата му, през 1934 г. от Централното бюро на БМРП клубовете призовават ръководството към подобряване и разрастване на работата²⁸. От изпратения отчет за второто тримесечие на 1934 г. става ясно, че клубът е обединявал 7 групи (кръжоци) и общо 31 членове, а проведените от него събрания са били 19, от които 8 „просветни“. Сред задачите на организацията е било да разпространява вестници с леви политически възгледи – „Б. М. емигрант“, „Съзнание“, „Пробуда“, „Единство“, „Балканско сдружение“ и др., както и да събира средства чрез провеждане на вечеринки, пикници, другарски срещи, реферати, кинопрожекции, представления и пр. Сред инициативите на клуба е било и събирането през 1933 г. на подписи към протестни телеграми в защита на Георги Димитров по време на Лайпцигския процес²⁹.

Българо-македонският клуб е плащал наем за клубно помещение, а в плана за неговото трето тримесечие от 1934 г. е посочено, че се предвижда членският му състав да бъде разширен и „да се води борба за легализиране на клуба“, от което става ясно, че дотогава той не е имал легален статут³⁰. От финансовия му отчет за първото тримесечие от 1935 г. се вижда, че са събирани средства от членски внос, от дарители, от бюфета, входове (вероятно за вечеринки и др. събирания), от картички за фонд „Йонко Панов“ и др., а разходите му са били за наем на помещение, пощенски услуги, за изпращане на делегат за конгрес на клубовете и др.³¹. Дружеството е имало и собствена библиотека, в която през 1935 г. са съхранявани 339 книги³². По това време в клуба са ангажирани около 260 българи и 35 души македонци, като общият брой на съпричастните към дейността му фамилии е бил 22³³. В своите спомени Стоян Стоянов обобщава: „Нашият клуб работеше много добре, даваше пикници, вечеринки, забави и др., от които се събираха помощни средства за нашата прогресивна преса в Буенос Айрес и България. Организирахме също реферати и разпространявахме много литература и вестници, получавани от България“³⁴.

Още от самото си възникване клубът е бил изключително резултатен по отношение на събирането на средства. Във финансовия отчет на Централното бюро на Съюза на БМРП клубовете се посочва, че за първото тримесечие на 1934 г. клубът в Комодоро Ривадавия е събрал най-голямата сума³⁵. Същата тенденция се отбелязва и за следващите тримесечия³⁶, а в края на 1935 г. в годишния отчет на Централното бюро на Съ-

²⁷ Б. М. емигрант, 1934 г., бр. 1, стр. 5.

²⁸ Б. М. емигрант, 1934 г., бр. 3, стр. 2; Б. М. емигрант, 1934 г., бр. 7, стр. 8.; Б. М. емигрант, 1934 г., бр. 8, стр. 7.

²⁹ ЦДА, ф. 2237Б, л. 4.

³⁰ Б. М. емигрант, 1934 г., бр. 9, стр. 5.

³¹ Б. М. емигрант, 1935 г., бр. 5, стр. 7.

³² Б. М. емигрант, 1935 г., бр. 12, стр. 6.

³³ Б. М. емигрант, 1936 г., бр. 16, стр. 7.

³⁴ ЦДА, 2237Б, л. 3.

³⁵ Б. М. емигрант, 1934 г., бр. 3, стр. 8.

³⁶ Б. М. емигрант, 1934 г., бр. 15, стр. 8.

юза на БМРП клубовете се посочва, че клубът в Комодоро Ривадавия в сравнение с всички останали клубове в Аржентина има най-голям приход³⁷. Събираните тогава средства са били предвидени предимно за фонд „Делегата“, фонд „Рифите“, както и за издаването на вестник „Б. М. емигрант“.

Въпреки активността на българската общност през 30-те години, създадената форма на институционален живот попада в полето на конфронтация между отделните български фракции и техните сдружения³⁸. Идеологическото противопоставяне спрямо клуба е видимо от страна на лоялните на Българското генерално консулство дружества и печатни издания. Във вестник „Българска мисъл“ не само не се помества информация за българите в Комодоро Ривадавия, каквато е представяна за останалите български общности в Аржентина, но през 1935 г. дори се твърди, че там българска организация не съществува: „Никаква инициатива, нито обща българска организация не съществува в Комодоро Ривадавия, където има една многобройна българска колония“³⁹. Някои източници свидетелстват и за конфликти между българите в самия българо-македонски клуб. От непубликувана дописка „Из живота на квадрижа № 22-й при Ж.П. Фискал в К. Ривадавия“ се разбира, че е имало „разправии между работници“⁴⁰, а по време на събрание на клуба на 27 януари 1935 г. членовете му изключват Дим. Симеонов, когото обвиняват, че „е злоупотребил с 50 долара на редакция „Съзнание“ от литература (вестници и книги), през времето когато е бил в Берисо“, и в това, че е бил против легализирането на клуба⁴¹. Нов период за българската организация настъпва през 1936 г., когато целият Съюз на БМРП клубовете е принуден да преустанови дейността си, а вестник „Б. М. емигрант“ престава да излиза. От по-късна публикация става ясно, без да се посочва годината, че клубът в Комодоро Ривадавия е бил злепоставен пред местните власти (вероятно от други българи – бел. м., В.В.), в резултат на което „клаусорираха нашия обичен БМРП Клуб, чиято библиотека се пръсна“⁴².

Интересно наблюдение, което заслужава да бъде допълнително проучено, е по отношение на по-късно формираните спомени и представи за дейността на тази организация при следващите поколения българи и техните наследници. В интервю от 2001 г. Мария Минкова твърди, че на нея са ѝ разказвали как този клуб всъщност се е наричал „Кирил и Методий“, т.е. като днешната аполитична асоциация, създадена през 1989 г. и че всъщност клубът е бил затворен не толкова заради реално провеждана от него комунистическа дейност, а заради набеждаване⁴³. Обяснението за подобен наратив, с който явно се заобикаля директния спомен за политическия характер на клуба и той се

³⁷ Б. М. емигрант, 1935 г. бр. 15, стр. 12.

³⁸ Вж. повече за идеологическата конфронтация между българските дружества през първата половина на XX век в другата статия за българите в Аржентина в този сборник.

³⁹ Българска мисъл, 1935 г., бр. 125, стр. 7.

⁴⁰ Б. М. емигрант, 1934 г., бр. 11, стр. 3.

⁴¹ Б. М. емигрант, 1935 г., бр. 1, стр. 6.

⁴² Емигрантско дело, 1943 г., бр. 21, стр. 2.

⁴³ Вж. ensemble.dickinson.edu/hapi/v1/contents/permalinks/JFDANWYB/view (посетен 30.12.2021).

представя като просветна и културна организация, може да се търси в доминиращите впоследствие интерпретативни модели по отношение на миналото и комунистическата пропаганда.

От наличните извори се разбира, че след затварянето на българо-македонския клуб българите се включват в друг тип организационни обединения, които отново обаче са с политически характер. Известно е, че през 1936 г. някои от тях се включват в ръководствата на комитетите за подпомагане на пострадалите испанци по време на Гражданската война, а други дори заминават да защитават Втората испанска република⁴⁴. През този период се засилва антикомунистическото законодателство в страната, в резултат на което през 1937 г. е издаден декрет № 398, с който са наложени рестрикции на гражданите от някои страни, между които са и тези от България (Besil 2020: 220).

През следващите няколко години е налице консолидация на българите около левите периодични издания вестник „Народна трибуна“ и вестник „Емигрантско дело“, в резултат на което възниква нова българска организация. През декември 1942 г. във вестник „Емигрантско дело“ се отбелязва, че е свикано събрание на български работници, на което е решено „да се иска позволително за български Клуб“. На събранието е избрано временно управително тяло, което получава разрешение за „Взаимно Спомагателно Дружество“⁴⁵. На 20 януари 1943 г. е проведено учредително събрание на клуба в салона „Астрал“⁴⁶, по време на което взимат участие „стотици наши сънародници“, и където за председател е избран Петър Дмиефф Чиликов, а за секретар Христо Канев (Armesto, Córdoba, Figueroa 2001: 221). На 14 февруари новата българска организация провежда своя първи летен пикник, по време на който има представители на „всички славянски фракции“ и са събирани помощи за в. „Емигрантско дело“⁴⁷. През 1943 г. в Комодоро Ривадавия се създава и друга организационна структура с комунистически убеждения. Тя е ръководена от Слави Савов – секретар и Тодор Вълков – помощник секретар, които е трябвало да подпомагат издаването на в. „Емигрантско дело“⁴⁸, който по онова време е имал 145 абоната и ръчна продажба от 100 екземпляра⁴⁹.

През този период са немало и българите в ръководството на комунистическата партия в Комодоро Ривадавия. В нея е участвал Стоян Стоянов, Васил Дечев, Гачо Сираков, Петър Ганчев, Стефан Русев и др.⁵⁰. Българите са се включвали също и в тогаваш-

⁴⁴ ЦДА, ф. 2237Б, л. 4.

⁴⁵ Константин Гърдев твърди, че се е казвало „Взаимно спестовно спомагателно дружество“ (Гърдев 2008: 464).

⁴⁶ Вероятно става дума за помещенията на Социалния, културен и спортен център „Астрал“, създаден през 1930 г., deila.dickinson.edu/patagonia/es/centro/cronologiaB.html (посетен 10.01.2022).

⁴⁷ За пример са давани „госпожиците“ Христина и Евдокия Талеви, които са съдействали за събиране на средства за в. „Емигрантско дело“, а тяхното участие е определяно като целящо да „защитава и се бори наравно с него (мъжа) за икономическо и политическо освобождение“ (вж. „Емигрантско дело“, 1943 г., бр. 21, стр. 2; „Емигрантско дело“, 1943 г., бр. 18, стр. 3).

⁴⁸ Емигрантско дело, 1943 г., бр. 16.

⁴⁹ Емигрантско дело, 1943 г., бр. 20.

⁵⁰ ЦДА, ф. 2237Б, л. 4.

ните синдикални организации и профсъюзи към петролните компании. През 1941 г. те участват и в Помощния комитет за Съветския съюз и Червената армия, който скоро обаче е затворен от полицията, но е отворен отново през 1942 г. Стоян Стоянов описва своето участие в неговата дейност по следния начин:

През месец април 1942 г. пак отворихме вратите на помощния комитет. Тогава бях избран за секретар на комитета в град Комодоро, който пост заемах повече от три и половина години. Комодоро стоеше на първо място по събиране на парични суми, дрехи и помощи за Червената армия... (подч. мое – бел. авт.) Ние организирахме вечеринки, пикници, забави, на които събирахме средства за помощ на Червената армия и на държавите, борещи се против фашизма и нацизма“⁵¹.

В тези години е създаден и Славянски (помощен) комитет, чиято цел е била да обедини славянските емигранти за борба срещу фашизма в Комодоро Ривадавия⁵². През 1942 г. за негов заместник-председател е избран Стоян Стоянов⁵³, а през същата година от комитета са изпратени делегати на Първия славянски конгрес в Аржентина⁵⁴. По това време българите в Комодоро Ривадавия са участвали и в събирането на средства за Славянското издателство⁵⁵, което е открито в Буенос Айрес през 1947 г., а за негов директор тогава е избран Христо Гоневски⁵⁶. Българите се включват и в редица културни инициативи, които имат за цел да обединяват славянските народи⁵⁷. След създаването през 1944 г. на Териториалния помощен комитет „Георги Димитров“ се засилва взаимодействието на българската общност със Славянския комитет и Славянския съюз. През март 1946 г. по негова покана в Комодоро Ривадавия пристига д-р Тома Давидов, който е делегат на Славянския комитет и на Българския централен помощен комитет. По време на визитата му са проведени поредица от срещи между славянските дружества⁵⁸.

Много от сдруженията от първата половина на 40-те години, в които участват и българи, са определяни от местните власти като крайно леви политически организации, срещу чиято дейност са предприемани антикомунистически мерки (Carrizo 2014: 86-87). През този период българи са участвали и в международната антифашистка женска организация „Хунта де ла Виктория“ (Deutsch 2012), което е създавало допълнителни напрежения и разделение на политическа основа в българска общност (Armesto,

⁵¹ ЦДА, ф. 2237Б, л. 5-6.

⁵² Макар да има данни за неговата дейност още през 1942 г., в някои източници се посочва, че е официално създаден на 28 март 1943 г. (Емигрантско дело, 1943 г., бр. 22).

⁵³ ЦДА, ф. 2237Б, л. 5-6.

⁵⁴ Емигрантско дело, 1942 г., бр. 5, стр. 1.

⁵⁵ Възраждане, 1948 г., бр. 67, стр. 2.

⁵⁶ ЦДА, ф. 814К, оп. 1, а.е. 1.

⁵⁷ През месец август 1942 г. е организирана „славянска вечеринка“, по време на която за „Мис“ е избрана българката Марийка Естер П. Николова, която се е съревновавала с други 6 кандидатки и която е избрана с общо 412 гласа срещу 192 (Емигрантско дело, 1942 г., бр. 6, стр. 3).

⁵⁸ Възраждане, 1946 г., бр. 24, стр. 3.

Córdoba, Figueroa 2001: 223). В публикация от 1943 г. се изказва негодувание от това, че се е появила „група българи“, които са „сеели смут против Хунта де ла Виктория“ и са „хвърляли кал“, като са казвали, че тя била „комунистическо гнездо“⁵⁹.

От средата на 40-те години ситуацията пред левите организации се променя. Още в края на 1944 г. като териториално подразделение на Помощния комитет „Свободна България“ в Комодоро Ривадавия се създава Териториален помощен комитет (ТПК) „Георги Димитров“. Учреден е от Стоян Стоянов, Стефан Русев и Георги Иванов⁶⁰ или от общо „20 сънародници класосъсезнати антифашисти, привърженици и защитници на О.Ф. България“ (Илюстриран сборник 1947: 61)⁶¹. Сред задачите на организацията е било събирането на средства за възстановяването на България от войната, записването на нови членове, основаването на групи в зоната, подкрепа за в-к „Възраждане“ и др. (Илюстриран сборник 1947: 61). В края на 1945 г. комитетът вече е имал 260 членове, а в края на 1946 г. те са били 410 души (Илюстриран сборник 1947: 62, 65).

Твърди се, че създаденото през тези години социално движение в Комодоро Ривадавия е успяло да обедини около 85% от живеещите в зоната българи⁶². Първоначално организацията е имала нелегален характер, а през 1946 г. е легализирана. Сред нейните подкомитети са били: „Генерал Стойчев“, „Цола Драгойчева“, „Христо Ботев“, „Васил Коларов“, „Димитър Благоев“, „Любен Каравелов“, а към тях са функционирали и групите: „Генерал Славчо“, „Стефан Караджа“, „Христо Михайлов“, „Асен Златаров“, „Поп Русенов“, „Трайчо Костов“, „Васил Левски“, „Георги Раковски“, „Бенковски“, „Хаджи Димитър“, „Христо Смирненски“, както и една група в Сармиенто. Всеки подкомитет или група са имали собствено управително тяло, председател, касиер, секретар, контролна и увеселителна комисия. Жените също са имали свой подкомитет и са подпомагали дейността на организацията с плетене, шиене, устройване на забави, събиране на средства и др.

Докато ТПК е бил нелегален, събиранията между българите са се провеждали далеч в полето. След легализирането му те започват да се случват като редовни събрания, другарски срещи и вечеринки в локала на клуба. Организацията е имала активен вътрешноорганизационен живот, което личи от броя на провежданите събрания. През 1947 г. те са 66, от които 6 общи⁶³. Освен че Комитетът засилва връзките си със славянските организации, през 1947 г. той урежда и посрещането на представителя на Българската търговска мисия – Георги Казанджиев⁶⁴.

⁵⁹ Емигрантско дело, 1943 г., бр. 14, стр. 2.

⁶⁰ ЦДА, ф. 2237Б, л. 8.

⁶¹ В друго сведение името на Гачо Сиракофф се споменава като председател (Armesto, Córdoba and Figueroa 2001: 221).

⁶² Възраждане, 1946 г., бр. 28, стр. 2.

⁶³ Възраждане, 1948 г., бр. 67, стр. 2. В информация за едно такова събрание, проведено на 7 април 1946 г., се посочва, че са присъствали около 200 души, включително и делегатът д-р Тома Давидов. На събранието се предлага нов план за помощ от 25 000 песи, който да се изпълни за 3 месеца (Възраждане, 1946 г., бр. 24).

⁶⁴ Възраждане, 1947 г., бр. 43, стр. 3; Възраждане, 1947 г., бр. 44, стр. 2.

Наред с провежданите събрания, ТПК утвърждава и свой празничен календар. Едно от първите му по-големи чествания, на които се събират много българи, е по случай 9 септември 1945 г. През следващите години са отбелязвани и празникът на св. Кирил и Методий, 3 март, смъртта на Христо Ботев, Коледа, Стефановден, Васильовден, Ивановден, Великден, Гергьовден, Петровден и др. Чествания, разбира се, са провеждани и по случай дати, свързани с комунистическото и работническото движения – Великата октомврийска социалистическа революция, рождения ден на Георги Димитров, Деня на победата, Деня на труда и др. След като през 1948 г. на Третия конгрес на Помощните комитети в Аржентина и Уругвай се взема решение за трансформирането на организационните структури от помощни в културно-просветни организации⁶⁵, започва масово използване на традиционната празничност за целите на помощната кампания, в резултат на което се политизират елементи от традиционната култура⁶⁶. Дори по време на имени дни, сватби, сказки и вечеринки се събират средства за организацията, като за целта обикновено се е провеждало наддаване за храни (баници, бонбони), дрехи (кожуси, блузи, пуловери, бродерии) или различни предмети за дома (възглавници) и др.

За разлика от предходните организации, ТПК „Георги Димитров“ се утвърждава като водеща за цялата българска емиграция в Аржентина. Това се дължи на големия брой събрани средства по време на помощните кампании и заради многократното изпълняване на заложените планове⁶⁷. Комитетът в Комодоро Ривадавия е даван за пример от Централния помощен комитет (ЦПК) пред останалите териториални организации⁶⁸, а ръководството му на няколко пъти призовава останалите териториални комитети в Аржентина да са по-активни при събирането на средствата⁶⁹. По време на третата помощна кампания от 1947 г., когато за 6 месеца е планирано да бъдат събрани 100 000 песи⁷⁰, ТПК в Комодоро Ривадавия публикува План за съревнование с останалите комитети и ги предизвиква към събиране на допълнителни средства⁷¹. Три месеца покъсно българите в Патагония не само са събрали предвидената за тях сума от 30 000 песи, но отново са я преизпълнили, този път с 15 000 песи⁷².

Новата организация създава и по-силни връзки с родината, като многократно призовава българите, особено политическите имигранти, да се завръщат обратно в социалистическа България: „Идете си, драги другари, в обичната наша татковина, която

⁶⁵ Възраждане, 1948 г., бр. 66, стр. 3.

⁶⁶ Вж. Възраждане, 1948 г., бр. 65, стр. 3; Възраждане, 1949 г., бр. 80, стр. 5.

⁶⁷ Още през 1945 г. се отбелязва, че българите от този комитет са на първо място по събиране на средства, следвани от тези в провинция Чако (Възраждане, 1945 г., бр. 8, стр. 2). През 1946 г. сънародниците ни от Комодоро Ривадавия са планирали да съберат над 60% от планираната за цяла Аржентина сума от 80 000 песи (Възраждане, 1945 г., бр. 24, стр. 1). През месец септември те отново „стоят на първо място“, като са надхвърлили предвидената сума с 4000 песи, а за цялата 1946 г. успяват да изпратят до ЦПК над 55 000 песи (Възраждане, 1946 г., бр. 31, стр. 5; Възраждане, 1947 г., бр. 45).

⁶⁸ Вж. Възраждане, 1947 г., бр. 47, стр. 1; Възраждане, 1946 г., бр. 18, стр. 8.

⁶⁹ Възраждане, 1945 г. бр. 8, стр.1.

⁷⁰ По това време 4 песи се равняват на 1 щатски долар – бел. ред.

⁷¹ Възраждане, 1947 г., бр. 47, стр. 3.

⁷² Възраждане, 1947 г., бр. 53, стр. 2.

сте оставили преди много години. Вие тук изпълнихте достойно дълга си към нея. Там тя има нужда от вази“⁷³. И действително, част от българските заселници в Комодоро Ривадавия, както и част от тези в другите населени места в Аржентина, се прибират заедно със семействата си в България, където се включват в изграждането на социалистическия строй⁷⁴.

По време на съществуването на ТПК се наблюдава и консолидацията на българите в Комодоро Ривадавия по родни места. Това започва да се случва, след като на заседание на Помощното дружество в Буенос Айрес, проведено на 21 януари 1946 г., „другарят Ачков“ прави предложение за „групово събиране“ на средства по време на предстоящата помощна кампания, т.е. от българи от едно и също населено място в България, а събраните от тях средства да се изпращат на тяхното родно населено място, от тяхно име⁷⁵. Това предложение се приема радушно най-вече сред българите в Комодоро Ривадавия.

През същата година 61 души събират средства за издигане на паметник на Руси Минков Банчев, загинал в септемврийските борби през 1923 г., както и в памет на неговите другари от с. Опака (Поповско), паднали до 9 септември 1944 г.⁷⁶ Други 49 български емигранти, родом от с. Тепава (Ловешко), събират средства за паметник на партизанин в родното им село⁷⁷. По този повод Стоян Стоянов отбелязва в спомените си: „Начукавайки, че има убит партизанин от нашето село Тепава, Ловешко, ние сред съселяните му емигранти събрахме известна сума и я изпратихме за да му се издигне паметник в село“⁷⁸. Друга група от 63 българи от с. Паламарца (Поповско) и от околните села, събрали помощи за читалищната библиотека⁷⁹. Средства са събирани и за библиотеката в с. Градище (Севлиево)⁸⁰, за читалище и библиотека в с. Садина (Поповско), за антифашистки паметници в с. Малък/и Вършец (Севлиево)⁸¹ и в с. Чипро[в]ци (Михайловградско), както и за местната кооперация⁸². През 1947 г. група българи от Комодоро Ривадавия решават да подпомогнат и строителството на язовир „Росица“, като за целта

⁷³ Възраждане, 1948 г., бр. 70, стр. 2. Запазен е правописът на източника – бел. ред.

⁷⁴ Вж. спомени на завърнали се антифашисти: ЦДА, ф. 2204Б, ф. 2205Б, ф. 2206Б, ф. 2237Б.

⁷⁵ Възраждане, 1946 г., бр. 18, стр. 4.

⁷⁶ Днес за загиналите участници в Септемврийското въстание от 1923 г. Руси Минков Банчев, Стефан Иванов Писарев и Марко Николов Банчев има паметни плочи на лобните места в местността „Гиг Дол“, в близост до гр. Опака, както и общ паметник до с. Паламарца. В центъра на гр. Опака, до читалището, е издигнат и паметник на сина на Руси Банчев – Руси Русев Минков (1899-1926). Общият паметен знак е изграден през 1985 г., tg.government.bg/pametnici/op/Opaka2.html (посетен 05.01.2022).

⁷⁷ Вероятно става дума за единствения паметник в селото на партизанина Спас Вълев Спасов.

⁷⁸ ЦДА, ф. 2237Б, л. 9.

⁷⁹ Възраждане, 1947 г., бр. 40, стр. 3.

⁸⁰ Възраждане, 1947 г., бр. 41, стр. 2.

⁸¹ Вероятно става дума за паметника на партизанина Георги Христов Димов – Янко, загинал в сражение през 1944 г.

⁸² Възраждане, 1947 г., бр. 46, стр. 4.

около 100 души от Плевенска област събират 3800 песи, които изпращат чрез ЦПК на Министерството на електрификацията⁸³.

Високата обществена активност на българите, както и на останалите славянски народи, започва да не се приема безрезервно както от управлението в страната, така и от местните власти в Комодоро Ривадавия. Твърди се, че през 1947 г. в града пристигат представители на ЦРУ, начело с Джон Фостър Дълес, които дават инструкции за „борба с прогресивните сили“⁸⁴. В резултат на тези предписания, а и след въвеждането на нови антикомунистически мерки в страната, срещу българските активисти започват репресии. През 1949 г. след обиск на хотелски стаи са открити документи на български език, което се превръща в повод за издаването на специален декрет за забрана на всички славянски организации в Комодоро Ривадавия (Carrizo 2014: 84). ТПК „Свободна България“ е принуден да преустанови дейността си, а част от активистите му са арестувани и депортирани в България. Мария Минкова си спомня обиска на полицията в седалището на организацията, по време на който е иззето имущество и са арестувани и депортирани две жени, обвинени в комунистическа дейност⁸⁵. През 1950 г. Стоян Стоянов, заедно с други трима чужденци, е задържан и откаран със самолет в Буенос Айрес, след което е вкаран в затвора. Освободен е едва през 1954 г. и се завръща със семейството си в България⁸⁶.

Нов период за българската общност настъпва по време на управлението на Хуан Перон (1946–1955), когато се провежда политика по натурализация на чужденците, а петролните компании изземват много от функциите на действащите дотогава етнически организации⁸⁷. Ето защо през втората половина на XX век са по-малко от десет етническите дружества в Комодоро Ривадавия, които успяват да съхранят дейността си без прекъсване. Българската общност обаче не е сред тях. Между 50-те и 80-те години тя не само няма своя организация, но броят на населението, което се самоопределя като българско, намалява значително. Въпреки това българите продължават да се събират помежду си, но вече в по-тесен кръг между приятели и роднини, като срещите им се провеждат предимно по къщите и по-малко под формата на пикници⁸⁸.

За някои щрихи от живота на общността през този период свидетелстват публикацииите във в-к „Родна реч“, издаван в Берисо. Комитетът за българите в чужбина също съдейства чрез своя печатен орган – първоначално сп. „Славяни“, а впоследствие сп. „Родолубие“, да бъдат публикувани писма на български имигранти от Комодоро Ривадавия до техни близки и роднини в България, в които се е обръщало внимание „на някои наши сънародници от този край на света“⁸⁹. Публикувани са и впечатления за

⁸³ Възраждане, 1947 г., бр. 51, стр. 2.

⁸⁴ ЦДА, ф. 2237Б, л. 8.

⁸⁵ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/associations/politicalfocus.htm (посетен 17.01.2022).

⁸⁶ ЦДА, ф. 2237Б, л.10.

⁸⁷ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/associations/1950s.htm (посетен 17.01.2022).

⁸⁸ Интервю с Ценка Генова, Виолета Урданофф, Иван Иванов, Радка Димитрова, зап. В. Воскресенски, 17.03.2021 г., платформата ZOOM.

⁸⁹ Родолубие, 1986 г., бр. 12, стр. 9.

България на пътувалите дотам имигранти⁹⁰. През същия период българите от Комодоро Ривадавия се включват и в неуспешната инициатива за построяване на Дом на Комитета за българите в чужбина „Родна стряха“ в София, за което и до днес някои от тях са запазили като семейна реликва своите свидетелства за дарения.

Асоциация „Кирил и Методий“

През 80-те години Аржентина е обхваната от икономическа криза, която има отрицателно влияние върху цялата петролна промишленост в Комодоро Ривадавия. В края на десетилетието в страната се стига до хиперинфлация, в резултат на което започва приватизация на Държавните петролни находища. Това довежда до негативни последици за цялата общност в Комодоро Ривадавия – високи нива на безработица и социално неравенство⁹¹, престъпност и наркотрафик⁹². На фона на тези социални процеси започва постепенно възстановяване на дейността на етническите организации, което се явява своеобразен механизъм за противодействие на социалната несигурност в обществото. В края на 80-те години Комодоро Ривадавия се утвърждава като „Столица на чуждестранните общности“ в Аржентина, променят се политиките към имиграцията и се утвърждават нови празнични дати. През 1987 г. за първи път се провежда Денят на имигранта, по време на който етническите общности получават възможност да представят своята традиционна култура, а на специални павилиони да изложат етнографски предмети от страната си по произход⁹³.

Негативните социални и икономически процеси не довеждат до сериозни сътресения сред българската общност, нито до вълна на реемиграция към България⁹⁴. Дори напротив, няколко години по-късно част от второто поколение заселници предприемат пътувания до България, за да се срещнат със свои близки и роднини, за да видят родните места на техните родители, след което отново се завръщат в Комодоро Ривадавия⁹⁵. Едно такова пътуване на по-голяма група българи и техни наследници, по призива на българския президент Петър Стоянов, се провежда през 2000 г., когато те посещават Общобългарския събор „Рожен 2000“⁹⁶.

В края на 80-те години на XX век се наблюдава раздвижване сред българите в Комодоро Ривадавия, които скоро създават своето ново дружество. След като вече мно-

⁹⁰ Тодор Генов споделя впечатленията си за България под заглавие „Земя рай“ (Родлюбие, 1986 г., бр. 12, стр. 11; Родна реч, 1986 г., бр. 49, стр. 2).

⁹¹ Заетостта в ДПН намалява от близо 35 000 души през 1990 г. до 6000 души през 1997 г. (deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/oilprivatization/effects.html, посетен 05.01.2022).

⁹² Тези социални проблеми са подробно отразен в документалния филм на Леандро Лю „Comunidad perforada“, 2012, вж. на youtube.com/watch?v=VaLpJ_F AdI (посетен 05.01.2022).

⁹³ За дата на честванията е определен 4 септември в памет на разпореждането на Първия триумф-вират от 4 септември 1812 г., благоприятствал пристигането на първите имигранти в Аржентина.

⁹⁴ Интервю с Ценка Генова, Виолета Урданофф, Иван Иванов, Радка Димитрова, зап. В. Воскресенски, 17.03.2021 г., платформата ZOOM.

⁹⁵ Пак там.

⁹⁶ Вж. ensemble.dickinson.edu/hapi/v1/contents/permalinks/JFDANWYB/view (посетен 19.01.2022).

гократно са провеждали събирания в различни частни домове, на 3 март 1989 г. група наши сънародници, в това число Тодор Генов⁹⁷ и Марийка Станчева, се събират в дома на Бети Караиванофф където решават да създадат българска организация⁹⁸. Провеждат се няколко други организационни събрания, след което се срещат на 24 май – Деня на българската просвета и култура и славянската писменост, на вечеря в помещенията на „Villa S.U.P.E.“, където в присъствието на тогавашния български консул в Аржентина Пламен Апостолов учредяват гражданска асоциация с аполитичен характер за отбелязване на културни и спортни дейности. На 16 юни същата година се избира и временното ръководство на дружеството⁹⁹. Създаването на организацията поставя началото на нов период от историята на българите в Комодоро Ривадавия.

Сн. 14. Български имигранти от Комодоро Ривадавия в България, събор „Рожен 2000“. На снимката са означени: 1. Мария Минкова, 2. Серхио Ариас Стефанофф, 3. Георги Пекофф Живкофф, 4. Кристина Латина Димитрофф. Автор: Серхио Ариас.

⁹⁷ Тодоро Вълчев Генов е роден в с. Тепава през 1924 г. През 1958 г. емигрира със семейството си в Аржентина и веднага се установява в Комодоро Ривадавия. Работи като дърводелец в предприятията „Шелл“ и „Нефтохим“, а едновременно с това има собствена дърводелска работилница. Той е един от инициаторите за създаване на българска асоциация в края на 80-те години. Преподава български език на наследниците на първите заселници, а през 1989 г. е назначен от Българското консулство за „почетен консул“ в Комодоро Ривадавия.

⁹⁸ Генов, Т. 1989. Културно дружество „Кирил и Методий“, Родолубие, бр. 12, № 84, стр. 3.

⁹⁹ Сред участниците в учредителното събрание са: Хуан Станчефф, Хуан Иванофф, Христо Стефанофф, Беатриз Караиванофф, Хорхе Арсенофф Лукофф, Елза Муси де Стефанофф, Антонио Валефф, Мария Антония Станчефф, Хуан Карлос Колефф, Андрес Хуан Христофф Велефф, Георги Йовкофф Петрофф, Хуана Венеика Виденофф, Хорхе Нено Коломенски, Хорхе Иванофф, Верил Давиес де Лукофф, Тодор Вълчев Генов, Мария Спасофф Бонкофф, Раул Ечевериа, Виолета Урданофф, Иван Иванофф, Нелида Мария Георгиефф де Велефф и Милкана Бочева де Генов.

Организацията се създава под името „Културна, социална и спортна асоциация Кирил и Методий на българската общност в Комодоро Ривадавия“ и е регистрирана според нормативните изисквания на Генералния инспекторат на правосъдието в провинция Чубут. Основната мисия на дружеството е да обедини малкото останали българи в Комодоро Ривадавия и техните наследници и да създаде публичен интерес към българските обичаи, танци и традиционна кухня. За първи неин председател е избран Хорхе Лукофф. В точка втора от устава на организацията е посочено, че има за цел да насърчава и разширява връзките между българите и техните наследници, а в точка пета, че в нея могат да членуват само българи, наследници на българи или онези, които са свързани с българи или наследници по брачна линия¹⁰⁰. Създаването на дружеството се превръща и в повод за по-тясно сътрудничество между българската общност и Посолството на НР България в Буенос Айрес. През същата 1989 г. година с писмо от 20 ноември консулската служба издава на Тодор Генов пълномощно, с което да изпълнява длъжността „почетен консул“ (Cónsul Honorario) в областта на Комодоро Ривадавия¹⁰¹.

За разлика от предходните български дружества, Асоциация „Кирил и Методий“ е изправена пред трудности от различно естество. Сред тях е намирането на собствено помещение, провеждането на редовни събирания, консолидацията на младежите, които са с българско потекло, но не говорят български език. Една от първите задачи пред новата организация е да намери сграда, в която да се провеждат събиранията. Именно локалът, неговото стопанисване и промяната в собствеността му са част от дневния ред на организацията. Още от създаването си дружеството започва да се помещава в историческия бар „Ел Петролеро“, който членовете му приготвят за своята дейност, а през 1998 г. е взето решение сградата да бъде закупена от асоциацията.

Част от трудностите, пред които е изправена българската организация, са свързани с възстановяването на щетите от наводненията на сградата. Първото голямо наводнение е от 1996 г., когато помещенията и инвентарът в сградата са унищожени от придошлата вода и кал, които са излезли от коритото на близкия отводнителен канал. След бедствието част от членовете на дружеството се събират и започват да почистват помещенията. Хуан Станчефф описва по следния начин деня, в който те са се събрали в опустошената сграда:

Този ден дойдохме с дрехи и стари обувки. Донесох една лопата... Толкова кал имаше! [Показва с ръцете около 40 сантиметра височина]. Имаше тенджери, чинии, чаши, купи, даже една печка. Всичко разпиляно по етажа... Доведохме хора, които ни помогнаха. Извадихме калта, изчистихме с маркучи и четки... и така, започнахме да подреждаме.¹⁰²

¹⁰⁰ Estatuto Social de la asociación civil „Asociación cultural, social y recreativa de la colectividad Búlgara de Comodoro Rivadavia Kiril y Metodii“, 2006.

¹⁰¹ Информация от личния архив на Ценка Генова.

¹⁰² Вж. lahojaeditorial.com.ar/historiadeasociacionbulgara (посетен 31.12.2021).

Щетите от наводнението са възстановени, но реконструкцията на сградата и нейното приспособяване за целите на дружеството приключват едва през 2011 г. Тогава локалът е официално открит в присъствието на кмета на града Мартин Бузи и губернатора на провинция Чубут Марио Дасневес. През следващата 2012 г. обаче има ново опустошително наводнение. Нахлулата вода и кал са с височина от 2 м и отново унищожават инвентара и електрическите инсталации на сградата. Отново с доброволен труд членовете на дружеството възстановяват щетите, но този път, с цел по-добро предпазване от бъдещо наводнение, по инициатива на Хуан Станчефф са изработени допълнителни защитни врати на входовете. През следващите пет години българската общност е пощадена от природни бедствия, но през 2017 г. има ново наводнение. Въпреки че заради поставените предпазни врати щетите са по-малко в сравнение с тези от миналите години, и този път помещенията са засегнати. Поредният потоп не отказва членовете на българската организация. Напротив, научени от дедите си да се справят със суровата патагонска действителност, те извършват цялостно преустройство на сградата, която надстрояват с още един етаж, на който безопасно да съхраняват инвентара си – най-вече народните носии и колекцията от книги.

Сн. 15. Щети от наводнение в локала на Асоциация „Кирил и Методий“, 2012 г. Автор: Хуан Иванофф.

Сн. 16. Сградата на българското дружество след надстрояването на втори етаж, 2016 г. Автор: Леонарди Иванофф.

Въпреки трудностите пред физическото оцеляване на българската организация, членове ѝ успяват да развият активна културна дейност, в резултат на което не само се подновява редовният общностен живот, но и са привлечени най-младите наследници на българските заселници. Виолета Урданофф си спомня, че след възстановяването на организацията, събиранията на българите се провеждат веднъж в месеца под формата на традиционна вечеря с участието на танцовата група¹⁰³. През следващите години организацията разширява дейността си, залагайки повече върху образователните инициативи сред младите наследници, които са насочени основно към опознаването на бъл-

¹⁰³ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/associations/rebirth.htm (посетен 02.01.2021).

гарските традиции и обичаи. Дружеството създава и младежка танцова група „Кирил-чета“, в която участниците изучават и представят традиционни български танци, а наред с това изработват и носии от различните фолклорни области на България. През 2000 г. към дружеството е създаден хор „Орфей“ под диригентството на Себастиан Генон (внук на Тодор Генон)¹⁰⁴.

Сред останалите дейности на асоциация „Кирил и Методий“ е приготвянето на традиционни български храни, рецептите за които са предавани от техните баби и дядовци като част от семейната им родова памет¹⁰⁵. Особено внимание се обръща върху изучаването на българския език, като за целта към дружеството се провеждат обучителни курсове, а младежите се ангажират с разпространяване на информация за българската култура, традиции, история и обичаи както сред своите връстници в Комодоро Ривадавия, така и в социалните мрежи Фейсбук и Ютюб¹⁰⁶.

Още от самото си създаване Асоциация „Кирил и Методий“ изпълнява важна роля за популяризирането на българската култура сред местната общност. Един от начините за това е чрез създаването на собствен празничен календар. Той включва отбелязването на 3 март, а също и Деня на светите братя Кирил и Методий, който се явява патронен празник за дружеството и годишнина от неговото основаване. Сред останалите празници са Независимостта на България, Международният ден на жената и др. По време на честванията обикновено се събират всички членове на организацията, включително избраните за Кралици и Принцеси, провежда се празнична програма, а понякога има и участие на оркестър, хор и танцов състав. На тези срещи обикновено се изнася беседа по случай празничния ден, в която са представени основни моменти, отнасящи се до възпоменаваното събитие. Понякога е устройвана и празнична вечеря с традиционни български ястия. В празничните дни е прието да се изнасят знамената на всички чуждестранни общности, членуващи във Федерацията на чуждестранните общности „Федекомекс“ и да се канят гости както от местната администрация, така и от останалите имигрантски организации.

Друга форма за популяризиране на българската култура в Комодоро Ривадавия се осъществява чрез ежегодното участие в събитията, организирани от Федерация „Федекомекс“, чиято основна цел е да съдейства за представянето на традиционната култура и обичаи на първите заселници в Патагония и опознаването на техните потомци. Представители на българската общност участват в самото учредяване на „Федекомекс“.

¹⁰⁴ Сред изпълнявания репертоар на певческия хор са химнът на Република България, химнът на Кирил и Методий, маршовата песен „Тих бял Дунав“ и др.

¹⁰⁵ Сред приготвяните ястия е киселото зеле, готвено по рецепта на Хуан Станчефф, баници, щрудели и баклава по рецепта за разтягане на фини кори, научена от баба Милка (Мила Бочева де Генон), както и типичното кисело мляко (касéро), таратор, „сух таратор“, боза и др.

¹⁰⁶ Видеозаписи на някои от изпълненията на членовете на асоциация „Кирил и Методий“ са качени на страницата на Аржентино-българската фондация (FAB), вж. fab.org.ar/?p=156 (посетен 02.01.2022).

През 1996 г. и 1999 г. за неин председател е избран Хорхе Лукофф¹⁰⁷. По негова инициатива започва и изграждането на Панаирната палата на общностите в Комодоро Ривадавия, завършена през 2011 г. През 2005 г. друг потомък на български имигранти – Хуан Иванофф, е избран за председател на Федерацията. Наред с участието на потомците на българските заселници в управлението на Федерацията, в много от комисиите на „Федекомекс“ също взимат участие членове на българската асоциация „Кирил и Методий“.

Федерацията ежегодно организира празнични мултикултурни събития. Най-значимото от тях е Денят на имигранта, който се провежда през месец септември. В рамките на неколкодневните празненства по случай празника, българите и техните наследници взимат участие в Парада на имигрантските общности. Всяка година българско участие има и на Изложението на чуждестранните общности, което се провежда в Панаирната палата на общностите, и където българите подготвят собствен павилион и щанд с етнографски предмети от България, сувенири и традиционни ястия. Танцова група „Кирилчета“ също участва във фолклорния фестивал, организиран в Деня на имигранта, и представя български народни танци и носии от различни краища на страната¹⁰⁸. Наред с това членовете на дружеството участват и в организирания от Федерацията ежегодни изложби, състезания по бягане и др.

Сн. 17. Парад на общностите, 1993 или 1994 г.
Автор: Хуан Иванофф.

Сн. 18. Част от етнографската експозиция в рамките на Годишния панаир на общностите. На снимката: Хорхе Луков (тогавашен председател на Асоциация „Кирил и Методий“) и Соня Иванофф (историк и ръководител на танцовия състав към асоциацията), 90-те години. Автор: Хуан Иванофф

¹⁰⁷ Хорхе (Георги) Лукофф е родом от Лом. Баща му Арсен е дошъл първоначално сам в Комодоро Ривадавия, след което, когато Хорхе е бил на 6 години, са заминали за Аржентина заедно с майка му Елена.

¹⁰⁸ Вж. deila.dickinson.edu/patagonia/newsite/en/museum/associations/rebirth.htm (посетен 02.01.2022).

Сн. 19. Танц на Дона Джането Генова по време на Конкурса за избор на кралица и принцеса-посланичка на културното разнообразие за периода 2011–2012 г. Автор: „Чиче“ Алем.

Сн. 20. Посрещане на летището в Комодоро Ривадавия на посланика на България в Аржентина – Н. пр. Андрей Техов и неговата съпруга. Отдясно на българския посланик е Валентина Ариенти Ганефф (Кралицата на „Федекомекс“ от 2019 г., а отляво са: Ружка Николова („Българка на годината“ за 2016 г. на АБУЧ), Ценка Генова (председател на българската асоциация „Кирил и Методий“ в Комодоро Ривадавия), Луна Лукофф (Кралица на българската асоциация „Кирил и Методий“ за 2018 г.) и други гости, дошли за Панаира на имигрантските общности през 2019 г. Автор: „Чиче“ Алем.

Сред най-очакваните събития за всички имигрантски общности в Комодоро Ривадавия, които се провеждат в рамките на Деня на имигранта, е Конкурсът за избор на

кралица и принцеса-посланичка на културното разнообразие. Подобно започналия да се провежда през първата половина на XX век ритуал да се избират Кралици на петрола, от „Федекомекс“ също организират конкурс, по време на който за Кралици и Принцеси са коронясвани представителки на чуждестранните общности. Сред тях са избирани и българки, които са предложени от българската организация, и които вече са доказали своето българско потекло¹⁰⁹. За периода 2011–2012 г. за Кралица на българската асоциация и за Принцеса на „Федекомекс“ е избрана Дона Джането Генова, а по време на Панаира на общностите от 2019 г. Валентина Ариенти Ганефф е избрана за Кралица на „Федекомекс“ и за посланичка на културното разнообразие.

Наред с предходните дейности за популяризиране на българската култура, Асоциация „Кирил и Методий“ инициира и практики, чрез които възстановява спомена за историята на българските имигранти в Комодоро Ривадавия, като по този начин съдейства за по-лесно конструиране на уникалните черти на своето собствено културно наследство и колективна идентичност¹¹⁰. Такива практики са използвани, за да се поддържа жив споменът за различни паметни личности и събития, свързани с миналото на българските имигранти. Такъв е случаят с емблематичния бар „Ел Петролеро“, който днес се използва за локал на българската организация. Паметно място е и барът на Петър Калпакчиефф в квартала на компания „Астра“, споменът за който е преоткриван и от по-новите поколения¹¹¹. Чрез назоваването на улици с имената на видни български имигранти също се осъществява мемориализация на българските следи в градското пространство. През 2021 г. улицата, където е била мандрата при петролен кладенец № 62, получава името „Arsen Lucoff“. По същия начин една от улиците на Комодоро Ривадавия, която е в непосредствена близост до сградата на българската асоциация, се нарича „Българите“ (Los Vulgaros). През 2021 г. след предложение от страна на българското дружество до местните власти, е получено разрешение и за кръщаване на близка улица до вила „Уерго“ на името на Никола Генофф Нейкофф, нейния дългогодишен управител. Силвия Луз Клара, внучка на дон Теодоро Трифонофф, първия български заселник в Комодоро Ривадавия, също прави поредица от постъпки пред местните власти за кръщаване на улица на негово име в квартала на 5-ти километър. Всички тези възпоменателни практики не само отразяват желанието на потомците да предадат спомена за своите предци на следващите поколения, но те са и част от тяхното културно наследство.

¹⁰⁹ В устава на българското дружество е посочено, че за да бъдат допуснати да се състезават за Посланички на културното разнообразие на асоциация „Кирил и Методий“, кандидатките е необходимо да докажат българския си произход.

¹¹⁰ Вж. повече за имигрантско културно наследство по примера на българските общности в Испания у Voskresenski, Vukov 2017.

¹¹¹ Например през 2012 г. фотографът Мариано Бритос прави снимките за артистичното представление на пианиста Себастиан Генов, наследник на български заселници, и неговата банда в помещението на бившия вече бар на Калпакчиефф, вж. сп. „Nochepolar“ от 2012 г., бр. 46, стр. 44-52, вж. issuu.com/nochepolar/docs/np46/51 (посетен 17.01.2022).

Заклучение

От представения анализ се вижда, че историята на българските заселници в Комодоро Ривадавия, техният общностен живот и организации са важна част както от миналото на цялата българска общност в Аржентина, така и от мултикултурния профил на населението в провинция Чубут. Макар броят на нашите сънародници в района и активността на техните институции да са се променяли през XX век, в определени моменти те са имали водеща роля спрямо цялата българска емиграция в Аржентина. Ето защо, въпреки случилите се сред българите в Комодоро Ривадавия демографски промени, общността е успяла да изгради собствен културен облик, история и идентичност, които ясно я отличават не само от останалите чуждестранни общности в Патагония и провинция Чубут, но и от другите български заселници в Аржентина.

В края на 20-те и началото на 30-те години на XX век вече е бил налице основният демографски профил на българските заселници – предимно мъжко население в трудоспособна възраст, което е заето в нефтодобивните компании. През този период сънародниците ни са сред най-многобройните чуждестранни общности, които активно участват в експлоатацията на петролните находища, в модернизацията и индустриализацията на Комодоро Ривадавия.

Още при самото им заселване в областта, върху техния социален живот, делници и празници, модели на консолидация и форми на институционализация започват да оказват влияние редица фактори, свързани с променящия се социален, културен и икономически контекст в Комодоро Ривадавия и областта – най-вече господстващото влияние на петролните компании, а впоследствие – и държавните политики за натурализиране на чуждестранните общности.

През първата половина на XX век е налице политически мотивираната консолидация, която е имала за цел да бъдат защитени правата на работниците и да се подобрят техните условия на труд. През 30-те и 40-те години българите в Комодоро Ривадавия участват активно в дейността на комунистическата партия, синдикатите и профсъюзите, което им отрежда и водещото място в работническото движение.

Първите форми на институционализация на българската общност са свързани с разпространяването на комунистическа идеология и пропаганда. Тази политически мотивирана общностна консолидация сред българите в Комодоро Ривадавия достига своя връх в средата на 40-те години, когато в хода на кампаниите за набиране на средства от Помощния комитет „Свободна България“ те не само имат най-голямо дялово участие, но са и единствените български имигранти от цяла Аржентина, които се включват в целево събиране на средства за нуждите на техните родни места в България. Създадените тогава леви организации (комитет и групи) съдействат и за преодоляването на половата дискриминация и подобряването на социалната роля на жените, тяхната по-висока ангажираност в общностния живот, организацията на социални събития и поддържането на етническата мрежа.

Въпреки някои сведенията от 30-те и 40-те години на ХХ век за конфликти и идеологическо противопоставяне вътре в самата българска общност в Комодоро Ривадавия, тя остава сравнително единна и не е разделена от противопоставящи се една на друга организации, което през същия период се развива като негативна тенденция сред останалите български общности в Буенос Айрес, Берисо, както и в провинция Чако.

Следващият ясно очертан модел на консолидация възниква в края на 80-те години след период на продължителна деконсолидация. Той е резултат от друг тип мотивация и поколенческа консолидация, обединявайки потомците – деца, внуци и правнуци на първите български заселници в Комодоро Ривадавия. Създаването на Асоциация „Кирил и Методий“ институционализира стремежа към опазване на спомена за българския произход. Макар да е налице приемственост по отношение на някои от създадените в миналото форми на общностен живот и елементи на културното наследство, немалко са и различията. От една страна, това се дължи на специфичната за миналото политическа мобилизация на българската общност, при която празничният календар и традиционна култура са използван за политически цели. От друга страна, за съвременните потомци интересът към българското културно наследство е породен най-вече от стремежа към разширяване на културната идентичност чрез опазване на родовата памет и българския корен, което се вписва в контекста на утвърдили се през последните десетилетия образ на Комодоро Ривадавия като аржентинската столица на имигрантските общности и своеобразна мозайка на чуждестранните култури.

През всички тези години на организиран общностен живот, за българската общност в Комодоро Ривадавия е било от изключително значение съхраняването на различни елементи от българското културно наследство. Езикът, празничността, религията и всички съставни части на традиционна култура са възприемани както като културни идентификатори, инструменти за осъществяване на консолидацията, така и като средства за осигуряване на видимостта на българите в приемното общество.

Въпреки дългосрочните политики за натурализация на чужденците в Комодоро Ривадавия, силното влияние на петролните компании, както и естествената смяна на поколенията, българите и техните потомци на юг от 45 южен паралел са успявали да се справят с изпитанията, които им е предлагала суровата патагонска действителност. Тяхната солидарност и жертвоготовност се дължи на това, че по време на почти цяло столетие те са осъществявали помежду си силна емоционална, социална, икономическа и политическа подкрепа и взаимодействие, в резултат на което многократно са преодолявали различни трудности от заобикалящата ги среда, запазили са и до ден днешен силна връзка с България и наред с това са изградили устойчиви механизми за предаване към следващите поколения на спомена за своя български произход и културно наследство

Цитирана литература:

Аврамов, Румен. 1986. Българската емиграция в Аржентина 1900–1940. – *Исторически преглед*, 6, 3-19.

Вартоломеев, Огнян, Румен Аврамов, Благовест Георгиев. 1987. *Българите в Аржентина*. София: Издателство на Българската академия на науките.

Воскресенски, Валентин, Мина Христова, Таня Матанова (съст.). 2021. *Български общности в чужбина. Аспекти на културата, идентичността и миграцията*. София: Издателство на БАН „Марин Дринов“.

Гоневски, Христо. 1980. *Далеч от роден край*. София: Партиздат.

Гърдев, Константин. 2008. Дружества и съюзи на българите в Аржентина до 1944 г. – В: *Клио. Сборник в чест на 65-годишнината на ст. н.с. Милен Куманов*. София: Фондация „Арте Фол“.

Илюстриран сборник 1947: Илюстриран сборник. *Из живота и дейността на българската емиграция в Аржентина и Урагвай*. Buenos Aires: Editorial Eslava.

Нягулов, Благовест. 2021. От Балканите до Андите и обратно: Българската диаспора в Латинска Америка по време на Студената война. – В: Пейковска, П., Й. Гешева, М. Маева, Н. Филипова, Ст. Димитров (ред.). *Миграции, общности и културноисторическо наследство. Материали от национален научен проект на Института за исторически изследвания към Българската академия на науките*. София: Издателство на БАН „Марин Дринов“, 406-479.

Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София: Парадигма.

Aguirre, Juan. 1916. *La inmigración en la República Argentina*. Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires, Facultad de Ciencias Económicas.

Armesto, Stella, Elvira Córdoba, Raúl Figueroa (eds.). 2001. *Comodoro Rivadavia. Crónicas del centenario. 1901–2001*. Comodoro Rivadavia: Diario Crónica.

Ballina, Sebastian. 2004. Umbrales y prácticas de etnicización la comunidad búlgara de Berisso. – En: *VI Jornadas de Sociología*. Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires, 1-21. Достъпен на: cdsa.aacademica.org/000-045/540.pdf?view [посетен 17.01.2022].

Besil, Javier, Eduardo Serrano. 2020. Crecimiento y configuración socioespacial de ciudades petroleras: los casos de Barrancabermeja (Colombia) y Comodoro Rivadavia (Argentina), 1907–1938. – *Cuadernos de Historia*, 52, 205-232.

Carrizo, Gabriel. 2014. Los “otros” del peronismo en Comodoro Rivadavia. Petróleo, movimiento obrero y control social en tiempos de la Gobernación Militar, 1944–1955. – *Anuario de la Escuela de Historia Virtual*, 5, 73-89.

Castiñeira Castro, Víctor Manuel, Alfredo Martín García. 1999. Aproximación a la emigración española a la provincia del Chubut: los yacimientos petrolíferos fiscales (1915–1933). – *Anuario de Estudios Americanos*, 56(2), 581-604.

Ciselli, Graciela, Enrici, Aldo. 2008. *El viaje de los dioses. Migración, creencias y folklore en Comodoro Rivadavia*. Comodoro Rivadavia: Velas al Viento.

Cristoff, Sonia. 2005. *Falsa Calma. Un recorrido por los pueblos fantasmas de la Patagonia*. Buenos Aires: Grupo Editorial Planeta S.A.I.C/Seix Barral.

Deutsch, Sandra McGee. 2012. Argentine Women ginst Fscism: The Junta da la Victoria, 941–1947. – *Politics, Religion & Ideology*, 13(2), 221-236.

Ezpeleta, Roberto Justo (ed.). 1951. *Cincuentenario de Comodoro Rivadavia. 1901 – 23 de febrero – 1951*. Comodoro Rivadavia: El Rivadavia.

Garrido, María José, María Laura Olivares. 2005. *Identidad de género en historias de vida: mujeres búlgaras y españolas en Comodoro Rivadavia*. Достъпен на: dickinson.edu/departments/amos/mosaico1pat/projectsSpa_nish&BulgarianWomenSP.html [посетен 30.01.2022].

Ivanoff, Sonia. 1993. *Los búlgaros en Comodoro Rivadavia*. Comodoro Rivadavia: Ediciones „Crónica 710“.

Marques, Cabral Daniel. 2012. Comodoro Rivadavia. Un mosaico de inmigraciones extranjeras y migraciones internas a lo largo de más de un siglo. – En: *El libro de los pioneros*. Comodoro Rivadavia: Fundación Nuevo Comodoro/Federación Comunidades Extranjeras, 21-50.

Munck, Ronaldo. 1998. Mutual Benefit Societies in Argentina: Workers, Nationality, Social Security and Trade Unionism. – *Journal of Latin American Studies*, 30(3), 573-590.

Solomón, María. 2015. *Desarrollo Local, Migraciones y Desarraigo. La agricultura periurbana en Comodoro Rivadavia como testimonio de la voluntad transformadora de los desarraigados*. Tesis de magister en procesos locales de innovación y desarrollo rural. Universidad Nacional del Sur. Достъпен на: repositorio.inta.gob.ar/xmlui/handle/20.500.12123/5862?locale-attribute=en [посетен 5.01.2022].

Torres, Susana. 1995. *Huelgas petroleras en la Patagonia: inmigrantes europeos, clase y etnicidad. Presentado en las 5tas Jornadas sobre colectividades*. Buenos Aires: Universidad Nacional de la Patagonia San Juan Bosco.

Torres, Susana. 2006. Una primera aproximación a las relaciones laborales en Y.P.F. entre 1930 y 1955. 1ra. parte 1930–1943. – *Segundas Jornadas de Historia de la Patagonia*, Universidad Nacional del Comahue. Достъпен на: cdsa.academica.org/000-108/982.pdf [посетен на 7.03.2022].

Voskresenski, Valentin, Nikolay Vukov. 2017. The Bulgarian Associations in Spain and the Institutional Aspects in Maintaining Cultural Heritage in Migration. – Vukov, N., L. Gergova, T. Matanova, Y. Gergova (eds.). *Cultural Heritage in Migration*. Sofia: Paradigma, 211-239.

Биографични справки:

Валентин Воскресенски, доктор по фолклористика, антрополог в ИЕФЕМ – БАН. Професионалният му интерес е в полето на антропологията на паметта и възпоменанията и на културното наследство на българите в чужбина. Съавтор е на колективната монография „Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина“. Свои теренни проучвания е провеждал сред българските общности в Испания, САЩ, Северна Македония и др.

Ценка Генова е родена в Троян през 1956 г. Заминава със семейството си за Аржентина през 1958 г. От 1975 г. следва във Факултета по медицина в Националния университет в Ла Плата. След като завършва „Обща медицина“, работи като лекар в градската болница на Сармиенто, провинция Чубут. От 2015 г. е доцент в Националния университет „Сан Хуан Боско“ в Комодоро Ривадавия. От 1999 г. участва в дейностите на българската асоциация „Кирил и Методий“ в Комодоро Ривадавия, а от 2015 г. е избрана за неин председател.

E-mail: valentin.voskresenski@iefem.bas.bg

Традиционната култура като конструкт на наследството сред българите в Бразилия

Лина Гергова,

*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Резюме: Традиционната култура – като цяло, дискусивно понятие – е интересна оптика, през която могат да бъдат разгледани механизмите на общностно консолидиране, обучение в култура, промотиране и трансмисия на наследство, изграждане и реализиране на символен капитал вътре в самата общност и навън, сред приемното общество. Наблюденията на българската общност в Бразилия разкриват традиционната култура като водеща в няколко комуникационни канала. На първо място това са общностните културни практики – предимно празничност и кулинария, но и музика и танци, както и отделни обичаи, включително като теоретично познание. Второ, онлайн битието на общността, т.е. историята, писаното, което остава – отново празничност, кулинария, музика и танци. Трето, във взаимодействието с приемната общност, канализирано през Музея на имиграцията в Сао Пауло. Там се събират и съхраняват стари снимки, интервюта със стари мигранти, техните документи, организират се уъркшопове и празникът „Розите на България“, в които мигрантската общност демонстрира пред музейните посетители своите културни традиции. Традиционната култура се оказва визитката на нашите общности в чуждата среда, а текстът представя опит да бъдат разнищени пътищата, по които тази визитка се изгражда и реализира при сънародниците ни в Бразилия.

Ключови думи: българи в Бразилия, традиционна култура, културно наследство, обучение в култура

Нито в миналото, нито днес Бразилия е особено притегателен втори дом за българите, в далечните нови светове те предпочитат Северна Америка, Австралия или други страни от Латинска Америка като Аржентина и Уругвай. В държавата-континент, както често е наричана – огромната и разнообразна като култура, икономика и климат страна, днес откриваме няколко български общности, всяка от тях със своята история и особености, със свой културен живот и изяви. В следващите страници ще се опитам да представя част от това, което успях да науча за тях отдалече¹ – чрез разговори, онлайн срещи, бележки и информации на други автори, чрез постоянни наблюдения – като в

¹ Проучванията са осъществени в рамките на проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, реализиран в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия на науките и финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерство на образованието и науката на Република България по договор КП-06-Н30/3. Настоящата статия също е резултат от работата ми по този проект.

лаборатория – на всички канали за онлайн комуникация, предимно фейсбук групи и открити уроци в Discord². Пандемията от коронавирус възпрепятства традиционните теренни проучвания на място, но до такава степен разви онлайн комуникациите както вътре в самите общности, така и между тях и изследователя, че сме свидетели на един нов тип социокултурни практики, които заслужават тематизиране в миграционните изследвания (Пенчев, Матанова, Авджиева 2021).

Основната проблемна линия в този текст е традиционната култура като конструктор на културното наследство сред българите в Бразилия, но това не е монолитна социокултурна реалия, която можем да огледаме във времето и пространството, а по-скоро дискурс в процесите на комуникация и консолидация на бразилците с български произход и на съвременната българска диаспора в тази страна. Традиционната култура често е инструментализирана от мигрантските и в частност българските общности в чужбина като вътрешна общностноформираща тема, действеност и продукт, но и като средство за подаваща ръка, подканваща изява пред местните³. Не е тук мястото да тематизирам терминологично традиционната култура, нито да оправдавам определянето ѝ като конструктор. Все пак ще отбележа основните ѝ елементи, които, според опита ми сред мигрантски общности по света, най-често се вписват в тяхната общностна практика: традиционна музика и танци (често тук влиза и т.нар. обработен фолклор или авторска музика на фолклорна основа⁴), традиционна храна (част от т.нар. национална кухня⁵), традиционни празници. По-долу бих искала да премина отвъд терминологичните дискусии и, на свой ред, да инструментализирам традиционната култура – през нея да анализирам специфични мрежови отношения, културни влияния и организационни взаимодействия, характерни към настоящия момент за българите в Бразилия.

Българите в Бразилия: миграции и проучвания

Според Румен Стоянов първият известен български преселник в Бразилия е д-р Прокопи Давидов – бесарабец, завършил медицина в Париж през 1875 г.⁶ След пристигането си в Бразилия поканва градинари от Лясковец. Възможно е да има и по-ранни мигранти, но те са били с турски или руски паспорти и няма как да бъдат идентифицирани. Подобни преселвания – не само сред българите – са единични и малко повлияват цялостната миграционна картина в Бразилия, в която 98% от населението не е местно по своя произход (Моуа 2020). От средата на XIX век, когато в Бразилия се заселват

² Discord е среда за онлайн комуникация и лекции с възможности за видео, аудио и писмено общуване.

³ Сред текстовете, свързани специално с българите, бих искала да посоча по-специално Пенчев и кол. 2017 (най-вече частите „Музика и танци: фолклорни формации, събори, хорове“ и „Религиозни и традиционни празници и обичаи на българските общности в чужбина“); Пейчева 2008: 392-399; Yankova 2017.

⁴ За терминологията вж. Пейчева 2008: 47-85; Пейчева 2020: 52-68.

⁵ Вж. повече по въпроса у Дечев 2010.

⁶ „Българите в Латинска Америка“, интервю на Симеон Идакиев с Румен Стоянов по БНР – Христо Ботев, 19.11.2013 г. (bnr.bg/hristobotev/post/100268072/bylgarite-v-latinska-amerika) (посетен 01.12.2021).

първите германски и белгийски фермери, политиката на държавата по отношение на имигрантите не се променя значително чак до средата на XX век. През това столетие основната цел на бразилската държава след отмяната на робството е привличането на европейски бели заселници с големи семейства, които да развият земеделието (по Seyferth 2002, цит. по Pes, Rossi 2019). Никога не е имало квоти и имиграцията не е била ограничавана, за разлика от други страни като САЩ, Канада и пр. Точно затова мигранти от Азия и Европа се насочват към Бразилия, Аржентина и други латиноамерикански страни. Смята се, че най-големият миграционен приток е между 80-те години на XIX и 20-те години на XX век, когато пристигат над 5 млн. нови заселници (Моуа 2020). Основните мигранти, които пристигат от края на XIX докъм средата на XX век в Бразилия, са най-вече от Португалия, Италия, Испания и Германия, а в края на периода – и от Япония. Около 3 млн. от тях се заселват в Сао Пауло (Biondi 2009), където е и най-голямата българска диаспора. Българите са много малка група в морето от мигранти от цял свят – по неофициални данни – към момента българите и техните наследници са около 60 000 души⁷, но няма надежден статистически източник, на който се основава тази информация.

Поради липсата на изразена промяна в имиграционната политика или на социално-икономическото състояние на Бразилия в междувоенния период, можем да предположим, че от значение са повече push (отблъскващите), отколкото pull (привличащите) фактори, които обуславят заминаването в Латинска Америка на десетки хиляди бесарабски българи и гагаузи, а специално в Бразилия – на около 10 000 души⁸ (Пенаков 1928: 34; Косиков 2014: 40), пристигнали с кораби през 1926-1927 г., формиращи условно **първата вълна**⁹ български имигранти. Трябва да имаме предвид, че това са огромни семейства, много често те са от по 7-8-10 души, като към тях се прикрепят и роднини, които са с по-малки семейства или изобщо нямат такива (Косиков 2014: 45; Нягулов 1992; вж. също интервю с Ana Dimov 1996¹⁰). Според една публикация на д-р И. С. Пенаков в сп. „Отец Паисий“ от 1928 г. над 10 000 бесарабски българи тръгват за Бразилия,

⁷ Вж. ac-vtu.com/home.php?type=zone&topic=36&cat=0&cattype=7 – достъпен през Way Back Machine (web.archive.org); „Българите в Бразилия“, предаване на Бинар (youtube.com/watch?v=VFSJpNP1gZY); Румен Иванов, „Българите извън България“ (protobulgarians.com/Statii_ot_drugi_avtori/Rumen_Ivanov_-_Varna/B7lgarite_izv7n_B7lgariya.htm (посетени 01.12.2021)). Освен че не се основават на достоверна статистика, тези цифри включват и всички преселници от района на Македония и Бесарабия, вкл. гагаузи, арумъни и пр.

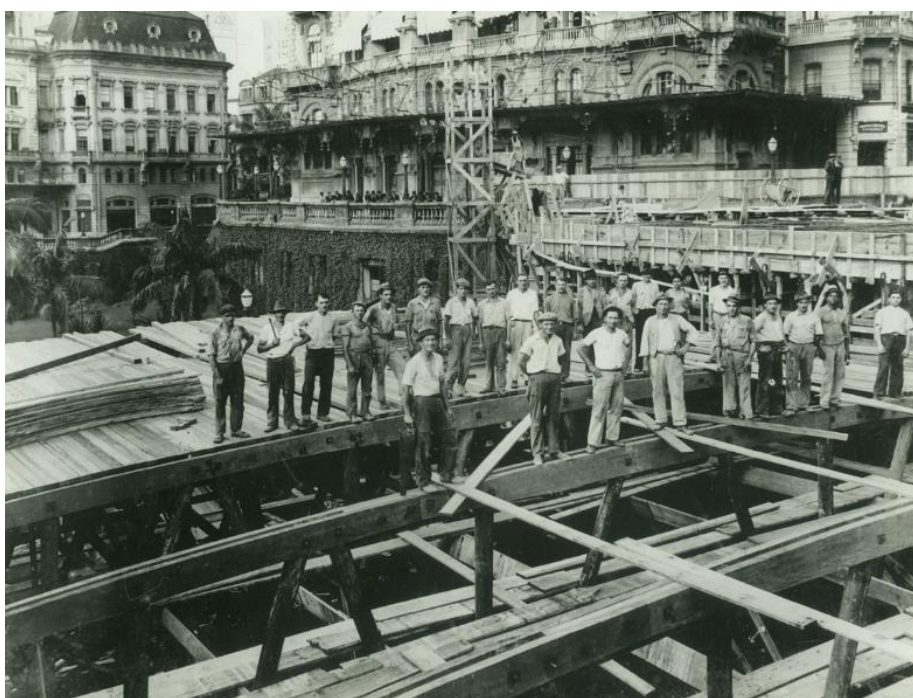
⁸ Тази бройка не се основава на документални доказателства, а е приблизително изчислена, като авторите са имали предвид сведенията за заминалите семейства. Косиков ги описва подробно и са най-малко 372. Според Мария Георгиева в Бразилия са пристигнали 200 семейства от Бесарабия, а през 30-те години още над 500 градинари от България (Georgieva 2018: 93).

⁹ Благодаря на Милена Миткова, първия ми събеседник, който ми разясни миграционната ситуация на българите в Бразилия и ме насочи към трите мигрантски вълни (онлайн разговор с Милена Миткова, зап. Лина Гергова, 31.03.2021 г., FB Messenger).

¹⁰ Интервю на Sônia Maria de Freitas с Ana Dimov, род. през 1916 в с. Исерлии (дн. Исерлия в Молдова), зап. 22.02.1996 г. (достъпно онлайн в Coleção de história oral на Музея на имиграцията в Сао Пауло: rep1.cty.com.br/WIN2016PR/Inetpub/museudaimigracao.bnweb.org/wwwroot/bnweb/upload/pasta1/acervo3982/3982_42.pdf (посетен 01.12.2021), стр. 2.

но много от тях умират по пътя още в Европа, а други, макар и излъгани и останали без нищо, успяват да се завърнат (Пенаков 1928: 34; срв. Грек, Червенков 1993: 165). В този текст се отстоява и тезата, че политиката на Румъния е да насърчава по всякакви начини, включително непочтени, емиграцията на малцинствата, при това не само в Бесарабия, но и в Трансилвания (пак там: 34-35; срв. Косиков 2014: 43-45).

Причините за реемиграцията на бесарабските българи и гагаузи са задълбочено изследвани от гледна точка на политическо, социокултурно и икономическо състояние на заминаващите. Основните са икономическата криза, изразяваща се и в липса на достатъчно обработваема земя за изхранване на големите семейства, и асимилационната политика по отношение на малцинствата в Румъния, в пределите на която по онова време се намират селищата, от които тръгват (Червенков, Думиника 2013; Косиков 2014; Водинчар 2015; Червенков 2019; Souza et al. 2019; Нягулов 2021). Според регистрите на имигрантите, дигитализирани и публикувани в онлайн архива на Музея на имиграцията в Сао Пауло, българи пристигат още от 1907 г.¹¹, когато в Рио де Жанейро идва католикът Джон Трайко, определил се като българин.

Фиг. 1. Българи, строящи виадукт, Сао Пауло, декември 1930 г. (из дигиталния архив на Музея на имиграцията¹²)

¹¹ inci.org.br/acervodigital/upload/livros/pdfs/Lo79_141.pdf; повече хора идват през 1911 г. – съдейки по имената, също от Румъния – вж. напр. inci.org.br/acervodigital/upload/livros/pdfs/Lo5B_020.pdf (посетени 01.12.2021).

¹² Адрес на снимката: inci.org.br/acervodigital/upload/fotografias/MI_ICO_AMP_008_001_030_001.jpg (посетен 02.12.2021).

Много българи от самата България заминават за Латинска Америка в междувоенния период, но конкретно в Бразилия, поради много малкия им брой, техните следи почти се губят. Най-известният мигрант от това време е бащата на президента Дилма Русев Петър (Педро), който се смята за политически мигрант. Неговият житейски път и значението на българския произход на президентката са изследвани отделно (Шаде, Инчов 2011; Пурел, Ангелов 2013). В междувоенния период в Бразилия се заселват и някои творци¹³, както и малко градинари и други семейства, решили да търсят по-добра бизнес среда. За малка колония в Бело Оризонте, щата Минас Жерайс, се съобщава във в-к „Български осведомителен бюлетин“:

Мнозина от нашите сънародници в Бразилия не знаят, че в Б. Оризонте – столицата на щата Минас Жерайс, съществува българска колония, създадена преди повече от 20 години (ок. 1930 – бел. м. Л.Г.). Тя се състои от няколко трудолюбиви български семейства, занимаващи се с градинарство и търговия. Техният брой не е голям (към 20 души), но всички си живеят солидарно и задръжно, пазейки свято националното си чувство. Пазят усърдно старите български обичаи и традиции – религиозни и светски. Игрят и завидна роль в стопанството на Б. Оризонте, бидейки едни от първите пионери в отглеждането на зеленчук в щата и са главните снабдителни на населението с този продукт. След войната пристигнат и нови сънародници, които бяха с топлота и човечност посрещани от старите.¹⁴

Бесарабската диаспора в Бразилия като изследователски обект има своите традиции сред самата общност, но най-вече сред изследователите на бесарабските и таврийските българи (по-подробно вж. Червенков 2018: 237-249; Червенков 2019). Най-значимият като обем труд са четирите книги на Жорже Косиков, посветени на българите и гагаузите в Бразилия и Уругвай, от които една е преведена и издадена на български език: „Имиграцията в Бразилия. Бесарабски българи и гагаузи“ (Косиков 2014)¹⁵. В Румъния също има изследователски интерес към тези мигрантски общности като част от румънското население в междувоенния период – напомням, че те заминават с румънски паспорти и в известен смисъл са румънски мигранти (вж. напр. Lozovanu, Souza 2019). Бразилски изследователи също са публикували единични проучвания (вж. напр. Souza et al. 2019). Музеят на имиграцията в Сао Пауло от своя страна събира информация, устни разкази и снимки за всички общности, които са се преселили там, включи-

¹³ Вж. по-подробно статията „Как гледат българите в Бразилия на Болсонаро и на страната-континент“ на Даниел Методиев, в която са включени информация и документи за мигранти като писателя Матвей Вълев, прима-балерината Жулиана Янакиева и инженера Илия Попов (baricada.org/2019/02/03/bulgari-brazilia (посетен 02.12.2021)). Други известни довоенни мигранти са оперната певица Славка Величкова и инж. Илия Делев (Михайлов 2002: 33-34).

¹⁴ В-к „Български осведомителен бюлетин“, 1953 г.

¹⁵ Преди издаването на настоящия сборник беше публикувана на български още една книга на Ж. Косиков – „Имиграция в Бразилия и Уругвай: Бесарабски българи и гагаузи“, издание на Научното дружество на българистите в Република Молдова (бел. ред.).

телно българите. Тъй като изследователският интерес на музейните работници се проявява предимно през 90-те години на ХХ век, а и е насочен към вече интегрирали се, макар и видими общности, основен техен обект са наследниците на бесарабските българи. Информацията не е много, но е събрана във време, в което все още е имало живи преселници, които могат да разкажат както за родното си място, така и за самото преселване и ранната си мигрантска съдба¹⁶.

The image shows the table of contents for the December 1965 issue of the journal 'BULGARIAN REVIEW', published in Rio de Janeiro, Volume V. The table lists various articles with their authors and page numbers.

BULGARIAN REVIEW		
December 1965	Rio de Janeiro	Vol. V
"Foyer Bulgare" founded the "Bulgarian Historical Institute Int."		1-2
The Macedonian Question		3-4
La Question Macédonienne	Bolesta Tachauer	5-22
The Archives of General Ratko Petroff		23-31
Historical Studies		
1 – Brothers Miladinov in their correspondence		33-44
2 – Eleven centuries of Christianity in Bulgaria	Dr. Christo Ognjanoff	
Those Missing Years	D. Sotirov	45-48
A year in Ankara	Nicolas Balabanov	49-55
King Edward the Eighth's passage through Bulgaria in 1936	Stoyan Petroff-Tchomakoff	56-59
Lamartine et les Bulgares	G. Serghievski	60-82
In Memoriam		69-71
Theodore Roosevelt and the Bulgarians		72-73
Books – A book and many questions	Christo Boyadzieff	74-79
Books received		80
Letters		81

Фиг. 2. Съдържанието на един от броевете на сп. „Bulgarian Review“, издавано в Рио де Жанейро.

Втората вълна българи, които мигрират в Бразилия, идва след Втората световна война, това са най-вече политически мигранти от България. Те са част от многопосочното бягство на преследваните от установилия се в страната тоталитарен режим – с дестинации Западна Европа, САЩ и Канада, но и Латинска Америка. От преселилите се в Бразилия можем да отличим Христо Бояджиев¹⁷, инициатор и съосновател на кръга „Българско огнище“ (*Foyer Bulgare*), на българските издания „Български осведомителен бюлетин“ (1953-1957, Сао Пауло) и „Bulgarian Review“ (1961-1990, Рио де Жанейро), публицист, поет и общественик¹⁸, цигуларя Светослав Митиков и Димитър Рачо Петров, също съоснователи и дългогодишни съмишленици на „Foyer Bulgare“, художниците

¹⁶ Вж. напр. тези, събрани по проект за oral history, публикувани във виртуалния архив на музей: museudaimigracao.bnweb.org/scripts/bnportal/bnportal.exe/index (посетен 02.12.2021).

¹⁷ Вж. повече за Христо Бояджиев в Groueff 2003: 644-647.

¹⁸ literaturesviat.com/?p=93922 (посетен 01.12.2021). Вж. също Панайотов 2002: 252-253.

Борис Георгиев и Никола Михайлов Ненов, които гастролират за по няколко години като утвърдили се портретисти сред бразилския политически и бизнес елит, както и писателя Илко Минева, политически мигрант от 70-те, автор на романа „Преди да замлъкна“. Негови роднини пък са сред българските евреи, мигрирали в Бразилия по време на Втората световна война, но и в края на 40-те години.

Фиг. 3. Снимка от Българско училище в Сао Пауло – покана за честване на националния празник 3 март, 2016 г.¹⁹

Българите в Латиноамериканските страни по време на т.нар. Студена война са обзорно изследвани в студия на Благовест Нягулов, в която те са представени в международната – световна и регионална – мрежа, която изграждат чрез споменатите издания и институция (Нягулов 2021). Някои отделни личности са споменати и в текстове на учения и дипломат проф. Румен Стоянов, който прекарва общо десетина години в Бразилия (Стойанов 2015а; Стоянов 2015б). За преселниците от втората вълна – и политически мигранти, и български евреи, разказва лични впечатления Боян Михайлов – дипломат в Бразилия през 60-те (Михайлов 2002: 31-43). В краткото си експозе със спомени той разглежда тези българи от позицията на българската държава и нейната заинтересованост към тях, включително в дискурса на Закона за амнистията от 1964 г.²⁰ – по негови сведения завърналите се от Бразилия в България са предимно хора, които са мигрирали преди 1944 г.

¹⁹ Сн. Българско училище в Сао Пауло: [facebook.com/246027342099218/photos/a.486134328088517/964936196874992](https://www.facebook.com/246027342099218/photos/a.486134328088517/964936196874992) (посетен 03.12.2021)

²⁰ Закон за амнистия от 1964 г., в сила от 08.09.1964 г., обн. ДВ бр. 71 от 8 септември 1964 г. В него се амнистират извършителите на престъпни деяния след 9 септември 1944 г., вкл. бягство зад граница и другите деяния по чл. 155а по Наказателния закон от 1951 г. (чл. 1, ал. 2, б. в), по Наказателния кодекс от 1951 г. бягство зад граница и другите деяния по чл. 72а, 72б, 275 и 276 и приготвление, опит и бягство зад граница по чл. 341, ако е извършено до 1 януари 1962 г. (чл. 1, ал. 3, б. б и ж).

Фиг. 4. Карта на Бразилия с основните точки, в които живеят българи
(адаптация: Л. Гергова)

Последната, трета вълна, започва през 1987 г. с международен договор²¹, по силата на който в Бразилия пристигат няколко български музиканти (Georgieva 2018: 96), а след тях – включително и по частен път – още много творци в тази област, но и университетски преподаватели, бизнесмени и други висококвалифицирани служители. Музикантската линия е обект на две специални изследвания – едното по-общо на Мария Георгиева (Georgieva 2018), където са поместени много подробни списъци на музикантите, снимки и медийни отразявания; а другото е посветено специално на влиянието на българските музиканти в Бразилия върху развитието на валдхорновата традиция – на Асен Ангелов (Ангелов 2020). Повечето от музикантите са в северните градове Манаус (щата Амазонас)²², Рибейрао Прето (щата Сао Пауло)²³ и Белен (щата Пара), но те поддържат връзка и с новите мигранти в Сао Пауло и Рио де Жанейро, предимно чрез социалните мрежи, а децата им се обучават онлайн в българското училище. Останалите български мигранти – университетски преподаватели, хора с частен бизнес и такива, заемащи високи мениджърски позиции, установили се в Бразилия бивши затворници²⁴

²¹ Между Фондация „Карлос Гомеш“ и „София Концерт“ (Georgieva 2018: 96).

²² Вж. напр. mfa.bg/embassies/brazil/news/31273 (посетен 02.12.2021). Вж. също разказ за срещата на Боян Михайлов с тези музиканти през 90-те: Михайлов 2002: 252.

²³ Georgieva 2018: 105-112.

²⁴ В бразилските затвори има много български затворници, осъдени предимно за трафик на наркотици (вж. напр. филм в 2 части на Миролюба Бенатова: btv.bg/video/shows/btv-reporterite/videos/btv-reporterite-osadeni-v-braziliya-1-chast.html и btv.bg/video/shows/btv-reporterite/videos/btv-reporterite-osadeni-v-braziliya-2-chast.html (посетени 03.12.2021)). Някои от тях, след излизането от затвора, не се завръщат в България, а се установяват в Бразилия, напр. Благой Деков (trud.bg/български-бизнесмен-застрелян-в-

и пр. – всички те мигранти от последните 20-30 години, досега не са проучвани цялостно, а само са споменавани в отделни журналистически и научни публикации, част от които посочени по-горе.

Общности и организации

Днес основните места, в които живеят българи, комуникиращи помежду си на териториален принцип, т.е. можем да говорим за наличие на някаква общност, било то организирана и институционализирана или не, са няколко. Най-голямо насищане има в района на Сао Пауло и всички квартали на града и сателитни градчета. В Бело Оризонте вече традиционната, макар и малобройна българска общност, продължава да има своето място. В Манаус и Белен са музикантско-артистичните български общности, които чрез децата си и социалните мрежи са постоянно във връзка със Сао Пауло. Много от тези мигранти не са в Бразилия за постоянно – музикантите и висшите мениджъри обикновено са със срочни договори²⁵. В столицата Бразилия е позиционирано българското дипломатическо представителство, а другаде вече няма държавно представителство, с изключение на трима почетни консули (в Бело Оризонте, в района на Флораполис и в Ресифе²⁶).

В миналото има сведения – освен за споменатата вече “Foyer Bulgare”, ситуирана в Рио де Жанейро – за няколко основани църковни общности: в Рио де Жанейро, в Бело Оризонте и в Сао Пауло, последните две основани при идването на северноамериканския митрополит Андрей през март 1953 г.:

Желанието на Н. Високо Преосвещенство да се създаде Българска Църковна Община в Бело Оризонте бе възприето от всички с пълно единодушие. В една спокойна атмосфера бе образувана Общината с патрон Св. Богородица. За председател бе избран дълбоко уважавания от всички наш сънародник г-н Христо Раев.

*(...) През следващите дни [в Сао Пауло] Н.В. Преосвещенство има случай да разговаря с множество българи, да посети един наш болен българин в болница и да подготви основаването на „Българска Източно-Православна Църковна Община „Св. Иван Рилски“.*²⁷

Няма данни за създадени български църкви, нито дори за организирани служби на български език поради липсата на свещеници. Българите в тези места посещават сирийски православни църкви, които са много добре уредени.

През 50-те години на ХХ век се учредяват и две организации на българите – едната е в Сао Пауло и се нарича Бразилско-българско дружество за приятелство, основа-

[браз](#) (посетен 03.12.2021); интервю с Божидар Попов (Ben Popov), зап. Лина Гергова, 03.04.2021 г., он-лайн).

²⁵ Много от музикантите, дошли през 80-те и 90-те вече са си отишли (Georgieva 2018).

²⁶ mfa.bg/embassies/brazil/608 (посетен 01.12.2021).

²⁷ Цитатът и горната информация са от „Посещението на Н.В. Преосвещенство митрополит Андрей в Бразилия“, сп. „Български осведомителен бюлетин“, 1953, бр. 4, стр. 11-14.

но от Джон Добрев (Михайлов 2002: 17-18, 27), а другото е Български помощен комитет (БПК) със седалище Рио де Жанейро и с клон в Бело Оризонте²⁸. За дейността им не се знае много. За Бразилско-българското дружество Боян Михайлов твърди, че е организация, съществуваща, за да може председателят ѝ да бъде канен на приеми (пак там). За БПК се предполага, че е под попечителството на Червения кръст и се оглавява от д-р Александър Николаев, приближен на Христо Бояджиев. Според донесенията тази организация получава пари от „Свободна Европа“ и има политически характер с монархически уклон (Райкин 2001: 454). БПК издава сп. „Осведомителен бюлетин на Българския помощен комитет в Бразилия“, излязъл само в един брой през 1953 г., и сп. „Български осведомителен бюлетин“, печатано от 1953 до 1957 г.

В Рио де Жанейро през 50-те години вероятно е създаден и клон на Българския национален фронт, тъй като от 1964 до 1967 г. като негов орган се издава в-к „Млада България“. Има сведения и за подкомитет на Българския национален комитет (създаден през 1946 г. от Г. М. Димитров (Киряков 2011: 80)), основан в Куритиба (щата Парана) през 1951-1952, но освен едно донесение, включващо имената на членовете на ръководството му, няма друга информация за неговата дейност²⁹. Виждаме, че българската политическа емиграция в Бразилия се включва активно в политическите организации на т.нар. „вражеска миграция“ от 50-те и 60-те години, но техните дейности са с конкретни политически цели и не включват широко местните общности. Може би единствената, която е представителна за българите в Бразилия, е Българският помощен комитет, който в публикациите си в „Български осведомителен бюлетин“ отразява вътрешния живот на общността, нейната хетерогенност и точки на консолидация.

Фиг. 5, 6. Лога на Културната асоциация на българите в Бразилия и на Българско училище в Сао Пауло

През 90-те години, вследствие спомената по-горе промяна в отношението на бразилската държава към съставните малцинства, местните учени и власти проявяват интерес към наследниците на българските мигранти. През май 1996 същата година Му-

²⁸ „Открит клон на Б. П. Комитет в Бело Оризонте“, сп. „Български осведомителен бюлетин“, 1953, бр. 7-8, стр. 48.

²⁹ Вж. документалния сборник „Държавна сигурност и вражеските емигрантски организации (1945-1989)“, София, 2014 г., стр. 60, comdos.bg/media/Nashite%20izdania/sbornik16/DVD-16.pdf (посетен 04.12.2021).

заят на имиграцията в Сао Пауло заедно с българи като Жулио Димов, Соня Димов и Нелсон Греков създават и експонират при голям интерес изложбата, посветена на 70-годишнината от миграцията на бесарабските българи и гагаузи в Бразилия, включваща фотографии и предмети. Информацията за изложбата е широко разпространена, включително по метростанциите, и събира много българи и техни потомци, които дотогава са непознати. Така се стига до учредяването на *Associação Cultural do Povo Búlgaro no Brasil BULGARI* (Културна асоциация на българите в Бразилия) през ноември 1996 г. Оттогава нейната дейност е наситена и не прекъсва до днес.

Другата съвременна организация е Българското училище в Сао Пауло – това е единственото училище в Южна Америка, открито е на 3 март 2009 г. към Българското посолство, като в началото е езиков курс. Негов основател и двигател е университетският преподавател Михаил Кръстанов – той е и лицето на новата българска общност. Училището сякаш идва като заместител на съществуващото до 2008-2009 г. българско търговско представителство в Сао Пауло, за което всички интервюирани от мен изразяват съжаление за закриването му, тъй като преди това търговският аташе е подкрепял събирането на българската общност³⁰. Самото училище се разполага в помещенията, които преди това са ползвани от търговското представителство, а българското посолство плаща наема за тях. Между 2011 и 2015 г. Българското училище работи по програма „Роден език и култура зад граница“, от 2016 г. е вписано в Списъка на българските неделни училища в чужбина и получава финансиране първо по ПМС 334, а от 2018 г. по ПМС 90. В условията на пандемия училището провежда занятия онлайн, изявиите му са свързани предимно с учебния процес и с теоретичното представяне на българската и традиционна, и висока култура.

В книгата си Боян Михайлов споделя предвиждането си, че след преместването на българската легация от Рио де Жанейро в новата столица Бразилия, което се случва през 70-те години на XX век, българската общност ще остане без подкрепа и ще се разпадне (Михайлов 2002: 19). Неговата прогноза се сбъдва донякъде, но след закриването на търговското представителство в Сао Пауло. Във времето двете организации на българите в Бразилия функционират паралелно, но осъществяват и отделни жестове на институционално сближаване. През 2014 г. се правят опити за изграждане на общностен център, който да обедини двете отделни и общности, и организации, но поради различни, предимно субективни, личностни, причини, успех не е постигнат. Достига се до голям разрыв, отразен и в петиция, и в медиите на мигрантите³¹, вероятно белязала отношенията между двете институции до днес. И така, Културната асоциация на българите в Бразилия обединява наследниците на мигриралите през 20-те години на XX век бесарабски българи, а училището е център предимно за съвременната българска миграция, включваща първо и второ поколение (често от смесени бракове). Повечето от

³⁰ Напр. Монка Николаева, зап. Лина Гергова, 27.03.2021 г., онлайн; Божидар Попов (Ben Popov), зап. Лина Гергова, 03.04.2021 г., онлайн.

³¹ Вж. eurochicago.com/2014/09/balgarsko-utchilishte-sao-paulo (посетен 04.12.2021).

членовете на асоциацията не говорят и не разбират български език, докато акцент в дейността на училището е именно овладяването и усъвършенстването на езика, съгласно действащата в България образователна рамка.

Традиционната култура на българите в Бразилия: събития и места

Културната асоциация според устава си си поставя цел да насърчава вътрешно-общностния живот, както и изяви и приятелството с другите общности и бразилското общество като цяло. Дейността ѝ подпомага социализиране и развлекателни дейности на българската общност, както и опазването и разпространяването на „българската култура, обичаите и традициите на българския народ, туризма и продуктите от България“³². Всички дейности на Асоциацията, за които се открива визуална информация в социалните мрежи и в различни медии, действително са белязани от традиционната култура: често членовете на общността, особено тези с позиция в Асоциацията, са облечени частично или изцяло в традиционни костюми; специално внимание се отделя за традиционната храна и традиционните женски домашни дейности, предимно бродерията; традиционната музика също има своето място, макар и на по-заден план. Наследниците на бесарабските българи разгръщат организационна дейност след 90-те години на XX век, но тези елементи се предават в техните семейства без прекъсване и, когато идва моментът, те имат запазени откъслечни знания за традиционни домашни техники и кулинария.

Обратното, съвременните мигранти имат познания, които са предимно теоретични или свързани с техния интимен семеен живот, на които дотогава не са придавали културна стойност. В събитията, организирани от училището, традиционната кухня също има своето водещо място, музиката и танците са значително по-застъпени, но традиционният костюм и занаяти са заключени в теоретичната подготовка на учениците и лекциите, които функционират като механизъм за общностно консолидиране.

За да онагледа тези предварителни обобщения, ще подхожда през събитията, в които периодично се изявяват българските общности именно като такива, т.е. можем да смятаме изявата на отделни техни представители за емблематична за цялата общност. Повечето от тези събития са с вече изградена традиция и периодичност, а някои се провеждат от десетилетие и повече. В повечето от тях традиционната култура е подадена като ключ от организаторите, но те практически изчерпват външните прояви на общността и тя видимо няма необходимост от други модели.

Тематични фестивали на Източна Европа в квартал Вила Зелина на Сао Пауло се провеждат вече 16 години – от октомври 2007 г., когато по случай 80-годишнината от основаването на квартала е организирано улично шествие и е поставено началото на AMOVIZA (Асоциация на жителите, търговците, предприемачите и приятелите на квартал Вила Зелина). Напоследък се организират и месечни фестивали, а

³² Вж. bulgaribrasil.org.br/p/blog-page.html (посетен 04.12.2021).

по време на локдауните във връзка с пандемията от коронавирус се осъществяваха он-лайн събития.

Българската общност понякога е представяна от Асоциацията, а друг път – от съвременни мигранти. Всяка общност има щанд, подготвен от организаторите, на които продава храни и стоки, които са отличителни, емблематични за нея. На българския щанд по снимките от различните години виждаме баници (със сирене, спанак или тиква), лютеница, ракия, вино, сладка, сушени мезета, скара и др.

Фиг. 7, 8 и 9. Реклама на Източноевропейски културен панаир в Сао Пауло, 12 ноември 2017 г.; Снимка от участие на българската общност на Фестивала на Вила Зелина³³; Програма на Фестивала на Вила Зелина от 2010 г.

Фестивалът на имигрантите в Сао Пауло, организиран от Музея на имиграцията в града, е другото значимо събитие, започнало своята история през 1996 г. В неговите издания се залага на интерактивни срещи с наследството на имигрантските общности – чрез кулинарни дегустации, но и готварски ателиета, занаятчийски демонстрации и работилници за деца и младежи, танцови работилници и т.н. Обхватът на тези събития е по-голям и в него взимат участие не само имигранти от Източна Европа, но и от Западна, от други части на Южна Америка, от тихоокеанските острови, Япония, Аф-

³³ Важно е да отбележим, че един от най-активните членове на съвременната българската общност и донякъде жива връзка между двете общности е българският арменец Ервант Бабикиан от Варна (на снимката вляво). Той е инициатор на различни дейности, в т.ч. посещение на България от наследници на бесарабски българи, кулинарни изяви, празненства и пр.

рика и Близкия Изток. В последното издание от 2021 г. има 50 щанда с храни, 25 занаятчийски работилници и 38 художествени групи (певчески и танцови) от 40 националности³⁴. Българската общност на този фестивал винаги е представяна от Културната асоциация на българите в Бразилия.

Фиг. 10. Скриншот от онлайн презентацията³⁵ на Розели Стайнов и Соня Димов като представители на българката имигрантска общност на 25-то издание на Фестивала на имигрантите, което се проведе онлайн през ноември-декември 2020 г.

Дотук разгледах две традиционни дългогодишни събития, в които българската общност се представя наред с другите мигрантски групи като част от мултикултурната среда и наследство на Сао Пауло. Тези фестивали, сами по себе си насочени към по-далечното минало, отбелязват събития от преди повече от 90 години, които се осмислят като основополагащи за настоящата социокултурна атмосфера в града. Новите мигранти не са специален обект на внимание, не са видими и осъществени връзки с изпращащите тези мигранти страни – на междудържавно или друго официално ниво. От 2018 г. обаче Българското училище в Сао Пауло като център, организиращ съвременната българска общност, полага началото на ежегодно събитие, наречено **Розите на България**. То също се провежда в Музея на имиграцията, но този път той само предоставя пространство, без да е инициатор и организатор. За този музей подобни събития напълно попълват концепцията за опазване и разпространение на имигрантските наследства, но трябва да подчертаем, че „Розите на България“ първоначално е инициатива на българското Министерство на образованието и науката³⁶. Кампанията за отбелязване на

³⁴ Информация от организаторите, публикувана на фейсбук страницата им: facebook.com/MuseudaImigracao/posts/5359111627449357 (посетен 04.12.2021).

³⁵ youtu.be/Pkc7mbqz7Rk (посетен 04.12.2021).

³⁶ Вж. mon.bg/bg/news/2960 (посетен 04.12.2021).

11 май, Деня на Кирил и Методий, с българско хоро от всички българи по света, е подета през 2018 г. в 25 страни, но след нейното приключване като че ли само в Сао Пауло се провежда още три пъти. През 2020 и 2021 г. заради пандемията изданията са онлайн, но те са със сходно съдържание като живите срещи³⁷.

Фиг. 11. Скриншот от четвъртото издание на „Розите на България“, онлайн, водеща Емона Шрегарска.

„Розите на България“ е бриколажно събитие, съчетаващо разнообразни творчески изяви – всичко, което съвременната българска общност може да предложи – и като колективни достижения, и като индивидуални умения. Повечето са в областта на музикалното и литературното изкуство (рецитиране на стихотворения и авторски текстове, изпълнение на песни и на класически композиции на различни инструменти), като елементите на традиционната култура са по-скоро визуална декорация (шевици и рози) отколкото акцент. В първите две издания общото хоро – по задание – е кулминация на събитието, то се изиграва и публично, в двора на Музея, така че може да се възприема като основна изява на общността, без да е неин тематичен център.

Във времето е имало още няколко други инициативи за представяне на българската култура и дори за капитализирането ѝ – например **магазин за традиционна българска храна**, сувенири и произведения на изкуството, който вече не функционира. От 2020 г. трябваше да започне и **курс по народни танци** в българското училище – и за деца, и за родители, но заради пандемията тази инициатива е отложена. В училището основен елемент от традиционната култура, който има място във всички събития, е традиционната храна. Подобна тенденция сме наблюдавали във всички български институции и организации в чужбина – общностните събирания обикновено са съчетани с **кулинарно-носталгични преживявания** и изяви. Едва ли би било пресилено, ако опре-

³⁷ През 2022 г. петото издание на „Розите на България“ се състоя на живо в Музея на миграцията в Сао Пауло.

делим тази храна като обредна за българската общност при значими празници – като откриване и закриване на учебната година, коледни тържества, чествания на 1 ноември, 3 март и 24 май. Изглежда, че говорим за механизъм за съхраняване на традиционни рецепти, но според мен има още няколко нюанса. На първо място, подобни събития са повод за по-сериозни кулинарни постижения – особено в страни като Бразилия, отдалечени и с крайно различна кухня, намирането дори само на продуктите за тези ястия е трудно. Подготовката и дегустацията на тези храни е значимо и защото връща първото поколение към неговото детство, а пред второто и пред чуждестранните брачни партньори в смесени бракове създава позитивен и сензитивен образ на българското.

В последните две години **онлайн каналите** се утвърдиха като значимо място за среща на общността и събитията, които са организирани там, се оказват ключови за поддържането ѝ цяла в очакване на бъдещите живи срещи. И преди това двете общности, за които говорим, имат своите онлайн канали в социалните мрежи – наследниците на бесарабските българи поддържат уебсайт и фейсбук страница³⁸, а съвременната българска общност има две фейсбук групи³⁹, както и отделна само за училището⁴⁰. В тях традиционната култура е постоянна тема, всички важни празници от традиционния календар биват отбелязвани, споделят се линкове към различни новини и събития, част от които са свързани с традиционната култура (събори и срещи, традиционна кухня, етнографски предмети, фолклорни песни и танци и пр.). При преглед на споделяното съдържание прави впечатление, че източниците в страницата на бесарабските българи са предимно украински и молдовски, най-често на руски или румънски език, докато тези в групите на съвременните българи са предимно български медии. Посолството на България в Бразилия също има свои канали, където разпространява разнообразна информация, но тя е свързана предимно с рекламиране на България и информиране на българските граждани за гласуване, документи и пр.

Специално внимание заслужават традиционните вече **открити онлайн уроци по български фолклор**, които са част от извънучебната дейност на Българското училище, но се провеждат в удобни часове и са с отворен достъп, така че да могат да се включат всички членове на общността. Те се водят от преподавателя по български фолклор и география в училището Зорница Антонова и са посещавани от българи, живеещи в различни краища на Бразилия – не само в Сао Пауло, но и в Рио де Жанейро и Манаус. Лекционният курс следва годишния календарен цикъл, като акцентира на отделни празници, традиционни практики и етнографски експозиции като пернишкия маскарад Сурва, Музея на киселото мляко, Националния етнографски музей, селския събор, ко-

³⁸ bulgaribrasil.org.br и facebook.com/bulgaribrasil (посетени 04.12.2021).

³⁹ „Българи в Бразилия - Búlgaros no Brasil“ и „Общност на българите в Бразилия - Comunidade búlgara no Brasil“ (facebook.com/groups/321696978874 и facebook.com/groups/995649163822328 (посетени 04.12.2021)).

⁴⁰ Школо българско в Бразилия facebook.com/Школо-българско-в-Бразилия-246027342099218 (посетен 04.12.2021).

ледните традиции и пр. Идеята за запис и публикуване на лекциите все още не е осъществена, но винаги предварително са канени българи и от двете фейсбук групи.

Обобщение

Първата част на текста, макар и твърде подробна, ни дава възможност да съпоставим развитието на общностите с механизмите, които в момента ги поддържат заедно. Липсата на организации при бесарабските българи, тяхното късно „събуждане“ за общностен живот – едва със стартирането на дейността на Музея на имиграцията, т.е. при външен тласък, съчетано с екстремна урбанизация на пристигналите семейства и рязко прекъснати връзки с родното място и роднините, в днешно време дава резултат в частично поддържани елементи от традиционната култура, главно в семейството и при жените. От друга страна, политическите и професионалните мигранти от времето на социализма и малко след него, които имат усещане за временно пребиваване и очакват бъдещото завръщане, изграждат политически и професионални организации, които са насочени навън, а не към самата общност. От трета страна, съвременната мигрантска общност, и благодарение на социалните мрежи и институцията на училището, успява да удържа възпитаните в родината представи за традиционна култура, за национални емблеми, и да изгражда на тази основа политиките си за вътрешна сплотеност и външни изяви, без да залага на тоталността на народната или на модерната култура. Нещо повече, двете общности показват две различни традиционни култури – докато наследниците на бесарабските българи са свързани повече с локалното, бесарабското, с всичките му влияния в миналото и в съвременността от Румъния, Русия, Молдова, новите имигранти демонстрират тази консолидирана вече национална „традиционна култура“, която виждаме навсякъде сред всички наши мигрантски общности и която е съпоставима, съизмерима, сравнима с тази в България.

Цитирана литература:

Ангелов, Асен. 2020. Приносът на българската валдхорнова школа за развитието на валдхорновото изкуство в Бразилия. Дисертация за присъждане на ОНС „Доктор“. Пловдив: АМТИИ.

Водинчар, Елена. 2015. Причина и мотивация переселения болгар Бессарабии в Бразилию в 20-е гг. XX века в памяти их соплеменников. – *Revista de etnologie și culturologie*, 17, 96-102.

Грек, Иван, Николай Червенков. 1993. *Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще*. София: Христо Ботев.

Дечев, Стефан. 2010. „Шопска салата“: как се ражда един национален кулинарен символ. – Дечев, Стефан (съст.). *В търсене на българското. Мрежи на национална интимност (XIX – XXI век)*. София: ИИИЗк, 411-463.

Киряков, Бойко. 2012. България зад граница. – В: Стоянов, Лъчезар, Живко Лефтеров (съст.). *Съпротивата срещу комунистическия режим в България (1944 – 1989 г.)*. София: Нов български университет, 75-108. Достъпен на: ebox.nbu.bg/anti [посетен 01.12.2021].

Косиков, Жорже. 2014. *Имиграцията в Бразилия. Бесарабски българи и гагаузи*. София: ДАБЧ.

Михайлов, Боян. 2002. *Бразилия незабравима. Спомени, анализи, размисли*. София: Орбел.

Нягулов, Благвест. 1992. Бесарабските българи във „Велика Румъния“. – *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. I*. Велико Търново, 160-172.

Нягулов, Благвест. 2021. От Балканите до Андите и обратно: българската диаспора в Латинска Америка по време на Студена война. – *Миграцията и културноисторическото наследство. Втори научен семинар, 15 септември 2020 г.* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 406-478.

Панайотов, Панайот. 2002. *Моят житейски път. Мисли за България*. София: Гутенберг.

Пейчева, Лозанка. 2008. *Между Селото и Вселената. Старата фолклорна музика от България в новите времена*. София: АИ „Граф. Марин Дринов“.

Пейчева, Лозанка. 2020. „Народният дух“ в авторските песни от България. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Пенаков, И. С. 1928. Южнобесарабски българи в Бразилия. – *Отец Паусий*, 2, 33-37.

Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София: Парадигма.

Пенчев, Владимир, Таня Матанова, Анелия Авджиева. 2021. Българските общностни организации в чужбина в условията на пандемия. – *Електронно списание „Он-гъл“*, бр. 19, 113-123. Достъпно на: spisanie.ongal.net/broi19/15_VI.Penchev.pdf [посетен 01.12.2021].

Пурел, Милка, Ангел Ангелов. 2013. *Дилма Русеф и Габрово*. Габрово: Екс-прес.

Райкин, Спас. 2001. *Политическо Пътешествие Срещу Ветровете На XX Век. Т. 4. Безотечественици*. София, Москва: Pensoft.

Стоянов, Румен. 2015а. Българско литературно присъствие в Бразилия – аспекти. – *Америките ни 1: Южна Америка и Българската Литература, Български Следи в Латинска Америка*. София: Издателски център „Боян Пенев“, 340-358.

Стоянов, Румен. 2015б. Българи рисуват латиноамерикански президенти. – *Америките ни 1: Южна Америка и Българската Литература, Български Следи в Латинска Америка*. София: Издателски център „Боян Пенев“, 374-377.

Червенков, Николай, Иван Думиника. 2013. *Тараклици – 200 лет. Том I (1813 – 1940)*. Кишинев: SŞB.

Червенков, Николай. 2018. *Историческа българистика в Република Молдова*. Кишинев: Институт за културно наследство към Академия на науките на Молдова; Научно дружество на българистите в Република Молдова.

Червенков, Николай. 2019. Бессарабские болгары в Бразилии: состояние изучения. – Lozovanu, Dorin (ed.) *Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu*. Chișinău: Universitatea Academiei de Științe a Moldovei; Institutul de Ecologie și Geografie; Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală; Asociația de Geografie și Etnologie din Moldova, 58-60.

Шаде, Жамил, Момчил Инджов. 2011. *Дилма Русеф*. София: Синева.

Biondi, Luigi. 2009. Resenha da obra “Atlas da imigração internacional em São Paulo, 1850-1950”, de Maria Silvia C. Beozzo Bassanezi. – *Perseu: História, Memória e Política*, 3, 288-295.

Groueff, Stephane. 2003. *My Odyssey*. New York, Lincoln, Shanghai: iUniverse.

Georgieva, Maria Grigorova. 2018. Músicos búlgaros na vida musical de Manaus: um encontro de culturas. Porto Alegre: Universidade Federal do Rio Grande do Sul.

Lozovanu, Dorin, Victor Hugo S. Souza. 2019. Balisa, a Colony of Bessarabians in Brazil. The Immigrants Who Followed the Coffee Route and the Railways. – *Acta et Coomentationes, Exact and Natural Sciences*, nr. 1(7), 98-106.

Moya, Jose. 2020. Immigration and the Historical Formation of Brazil. – *Oxford Research Encyclopedia of Latin American History*. 28 Sep. 2020. Достъпно на: oxfordre.com/latinamericanhistory/view/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-894 [посетен 01.12.2021].

Pes, João Hélio Ferreira, Janaina Romero Rodrigues Rossi. 2019. Analysis of the Brazilian migratory policy: the Migration Law Presidential vetoes. – *E-legis*, 30, 133-156.

Seyferth, Giralda. 2002. Colonização, imigração e a questão racial no Brasil. – *Revista USP*, 53, 117-149.

Souza, Victor Hugo Silva, Alecsander da Silva Rodrigues, Marcos Vazniac, Izabel Castanha Gil. 2019. Bessarabian Diaspora in Brazil. – Lozovanu, Dorin (ed.) *Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu*. Chișinău: Universitatea Academiei de Științe a Moldovei; Institutul de Ecologie și Geografie; Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală; Asociația de Geografie și Etnologie din Moldova, 200-203.

Yankova, Veneta. 2017. Folklore as Heritage: The Experience of Bulgarians in Hungary. – Vukov, Nikolay, Lina Gergova, Tanya Matanova, Yana Gergova (eds.). *Cultural Heritage in Migration*. Sofia: Paradigma, 88-101.

Биографична справка: Лина Гергова е главен асистент в Секция „Сравнителни фолклористични изследвания“ на Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия на науките. Докторската ѝ дисертация по фолклористика е посветена на етническите стереотипи и излиза като монография („Етнически стереотипи във всекидневната култура“, Парадигма, 2012). След това се занимава с праз-

ничност и ритуали (Мария Кюри стипендиант по темата 2010-2012), с (нематериално) културно наследство и миграции. Съавтор е на монографията „Културно наследство на българите в миграция“ (кол., Парадигма, 2017). Съставител на редица сборници и участник в множество изследователски екипи в страната и в чужбина.

E-mail: lina.gergova@iefem.bas.bg

ЧАСТ 4
АЗИЯ

Българският език като акцент при културните взаимоотношения между местната и мигрантската общност (случаят Китай)

Яна Гергова,

*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Резюме: Българската общност в Китай е компактна и съсредоточена в Пекин и Шанхай. Основните действащи институции са българското посолство и неделното училище към него. Български език обаче звучи и извън кръга на мигрантската общност – към момента се изучава в четири университета, а през 2018 г. към Пекиния университет за чужди езици е открит и Център за българистични изследвания. Статията се фокусира именно върху културните взаимоотношения между представителите на българската мигрантска и местната общност в Пекин – съвместното провеждане на чествания, организирането на всякакъв род прояви, изградени на базата на българския език, история и култура.

Ключови думи: българи в Китай, българистика, културни взаимоотношения

Макар и малобройна¹, българската общност в Китай е активна и видима. Съсредоточена е основно в столицата Пекин и в Шанхай и е съставена главно от представители на дипломатическата мисия, български студенти, бизнес предприемачи, както и българи в смесени бракове, които са се установили в Китай със семействата си. Периодът на пребиваване на българите е в широки граници – от 2 до 30 години (Йонкова 2019: 176).

Изследването е извършено в рамките на проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“². Поради настъпилата пандемия, причинена от COVID-19, теренните изследвания на място в Китай бяха отменени. Не само усложненото и дори невъзможно на моменти пътуване, но и промяната при организирането на всички обществени и културни, институционални и лични прояви на българите зад граница³, бяха причината да предприема нови подходи към опознаване и проучване на българската общност в Ки-

¹ Няма точни данни за броя на българите, които живеят в Китай, като по неофициални данни варира между 120 и 400 човека. Техният брой в Пекин е между 100 и 200 души, сред които влизат и временно пребиваващите български студенти (вж. Йонкова 2019: 9, 176). Този брой бе споменат и в проведеното интервю с Л. Атанасова, лектор по български език, зап. Я. Гергова, юли 2021 г.

² Финансиран от Фонд „Научни изследвания“ с базова организация Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките, договор КП-06-Н30/3.

³ Вж. Пенчев, Матанова, Авджиева 2021.

тай. Анализът се фокусира върху съвременното състояние и развитието от последните няколко години и е базиран на проведени онлайн интервюта и подробно проучване на наличните библиографски и интернет материали⁴.

За да се опитам да изясня културните взаимоотношения между представителите на българската и местната общност, най-напред ще разгледам българските институции в Китай и китайските институции, които имат допирни точки с българския език, история и култура.

Българските институции в Китай

За разлика от много други държави (като Великобритания, САЩ, Испания и пр.⁵), българските общности в азиатските страни са със значително по-малки размери, което до голяма степен обуславя и липсата на необходимост от голям брой и вид институции, които да ги обслужват и приобщават. Такъв е случаят и с Китай, където основните български институции са посолството в Пекин, действащото в неговата сграда българско неделно училище, както и българското консулство, разположено в Шанхай.

Тук трябва да спомена, че едни от най-подробните източници за живота на българите в Пекин, тяхната институционалност, празничност и комуникация с приемното общество, са два научни труда. Единият, с автор Мариана Малинова Тиен, е фокусиран върху българо-китайските взаимоотношения в съвременността, но разглежда подробно и историята на обучение по български език и история както от българи, така и от местни – съответно в българското училище и в пекинските университети (Малинова Тиен 2015). Другият е дисертацията за присъждане на ОНС „доктор“ на Теодора Йонкова, която на основата на проведени от нея теренни проучвания в Пекин изгражда една картина на съвременното състояние на българската общност в града с детайлно описание на нейната празничност и всекидневие (Йонкова 2020). И двете изследвания допринесоха значително за настоящото проучване и за изясняване на ситуацията към момента.

Освен да изпълнява своите строго дипломатически функции, **посолството** дейно участва в културния и политически живот на общността, като организира и е домакин на редица събития с цел популяризиране сред приемното общество на културното ни наследство и приобщаване на българската общност посредством експонирането и употребата на българския език, история и празничност. Основен негов „съюзник“ е българското неделно училище, което към момента се помещава в същата сграда.

Началото на **училище** „Св.св. Кирил и Методий“ в Пекин е положено през 2003

⁴ Един от основните източници бе страницата на посолството ни в Китай (mfa.bg/embassies/china), която редовно е попълвана с новини за проведени събития. Поради различните регулации относно използването на социални мрежи в Китай, комуникацията с респонденти и издирването на информация за българската общност бе много по-трудна, отколкото при проучване в повечето други страни.

⁵ Вж. повече в Пенчев и др. 2017.

г.⁶ с открит урок, посветен на 1 март, на който е показано на присъстващите деца каква е традицията при изработване на мартениците. Идеята за основаване на училище принадлежи на Мира Янишевская, която тогава работи за българската дирекция на радио „Китай за чужбина“, и се базира на желанието децата да изучават български език и история и да се запознаят с българската култура и традиции: *„Със създаването на българско училище, тук, в далечен Китай нашите деца ще имат уникалната възможност да знаят и да изучават родния си език – българския. Ще се запознаят с богатата българска литература и да научат нещо повече за България. Ще се докоснат до изконните български традиции и културни ценности. Така децата ни ще опознаят корените си и ще изпитат чувство на гордост от своя произход“*⁷.

Първите уроци се провеждат с помощта на Юлиана Антонова, втори секретар и културно аташе на България в посолството ни по това време, която приема децата в своя дом (Малинова Тиен 2015: 427). Впоследствие и за кратко занятията са се провеждали в Швейцарското посолство, което предоставя три стаи и библиотеката веднъж седмично за нуждите на дванадесетте обучаващите се деца. Първата изцяло завършена учебна година е през 2005 г., когато училището получава името си „Св.св. Кирил и Методий“ (Йонкова 2020: 76). С някои прекъсвания през годините си сътрудничи с българското посолство, а от 2010 г. официално се помещава в неговата сграда⁸. През 2011 г. става член на Асоциацията на българските училища в чужбина и се финансира по Постановление на Министерския съвет № 90/29.05.2018 г., но е подпомагано и от родителите.

През годините броят на учениците е променлив, като обучаващите се в повечето случаи са на различна възраст и познават българския език в различна степен. Повечето деца са от смесени бракове, както на българи с китайци, така и с други националности. Преподавателите също се сменят, като често това са българските лектори в Пекиния университет за чужди езици (ПУЧЕ). Изучават се български език и литература, история на България, български обичаи и традиции, приложно творчество⁹.

През учебната 2020/2021 г., подвластно на пандемията и последиците от нея, училището стартира занятията си в три форми на обучение: присъствена, в електронна среда и дистанционна форма, която обхваща деца от други китайски провинции, от Виетнам и Япония. Учениците от Пекин се обучават присъствено в класната стая на училището в посолството, а останалите деца използват специална платформа за обучение. По този начин училището цели да се утвърди като „азиатски център на образова-

⁶ Според М. Малинова Тиен опит за създаване на българско училище в Пекин е правен и през 80-те години на XX век, но безуспешно (Малинова Тиен 2015: 426).

⁷ Из интервю на М. Янишевская за Радио Китай, вж. bulgarian.cri.cn/1/2007/12/05/1@65378.htm (посетен 14.11.2021).

⁸ Вж. duma.bg/umni-i-uspeli-nashentsi-navsyakade-a-vizhte-polozhenieto-tuk-n20258?h=pdfarchive&pdfarchiveId=2965; bnr.bg/radiobulgaria/post/100234600/mira-yanishevskaya-osnovatel-na-bylgarskoto-uchilishte-v-pekin (посетени 14.11.2021).

⁹ Вж. china.edax.org/?p=549#more-549 (посетен 14.11.2021).

нието по български език и литература в Източна Азия и център за съхранение на българските културни традиции и българското самосъзнание“¹⁰. Това нововъведение позволява на децата от далечни азиатски локации, които не са имали възможност да пътуват до училището, да се обучават по български език и литература и да се приобщят към българската общност в Пекин¹¹.

Българската общност в Шанхай, която е значително по-малка от тази в Пекин, също отбелязва някои празници¹², а неотдавна е направен опит и за откриване на българско училище. То е резултат от лична инициатива на Димитър Владиков, преподавател по бизнес английски в Шанхайския университет „Джао Тонг“. Поради настъпилата пандемия обаче се принуждава да преустанови дейност¹³.

Българистиката в Китай

Българският език звучи и извън кръга на българската общност в Китай. Към момента той се изучава от студентите по българистика в четири китайски университета. Специалността съществува вече 60 години в Пекинския университет за чужди езици (Beijing Foreign Studies University)¹⁴ като част от създадения през 1954 г. Департамент за европейски езици и култури (насочен към т.нар. „редки“ или „малки“ езици – всички европейски езици с изключение на английски, френски, немски и испански) (Атанасова 2018: 94)¹⁵. Българският език се изучава в цялостна бакалавърска програма с възможност за продължаване в степен магистър. Макар и методите на преподаване и приоритетите на обучението да са ориентирани главно към езиковите умения (Уеншуан 2020: 99), обучението включва и курсове по българска литература, история и странознание (Илиева 2010: 9), като по този начин студентите придобиват по-задълбочено разбиране за обществото и културата на България (Уеншуан 2020: 100)¹⁶.

Български език се е изучавал още през 60-те години във Втори пекински университет за чужди езици (Beijing International Studies University) (ВПУЧЕ) и след дълго прекъсване е възобновен през 2018 г., когато започва да функционира Катедра по българс-

¹⁰ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/26949, както и mfa.bg/embassies/china/news/30098 (посетени 21.11.2021).

¹¹ Подробно за откриването на българското училище в Пекин и неговите преподаватели през годините вж. Малинова Тиен 2015: 425-435 (вкл. личен разказ за преподаването ѝ в училището).

¹² Вж. например отбелязването на националния празник 3 март, иницирано от българския консул в Шанхай Димитър Пампулов: mfa.bg/embassies/china/news/17329 (посетен 10.12.2021).

¹³ Вж. sanusetsalvus.com/index.php/home-6/home-8/item/1843-2020-04-03-12-07-52; struma.bg/благоевградчанинът-д-владиков-от-шан-2/ (посетен 10.12.2021).

¹⁴ Подробно за историята на университета вж. Атанасова 2018: 92-93, както и на en.bfsu.edu.cn/overview.html (посетен 15.12.2021).

¹⁵ Вж. също Илиева 2010: 8, по-подробно за българистиката в ПУЧЕ и преподавателите вж. Малинова Тиен 2015: 355-389. Още за българистиката в Китай вж. Джъцян 2009.

¹⁶ Според сегашния лектор Л. Атанасова, в момента се изучават Българско странознание, Българска история, Избрани текстове от българската литература, Съвременна българска литература (както и Възрожденска литература в магистърската програма), липсват курсове за български фолклор или етнография. Информацията е предоставена в проведено писмено онлайн интервю с нея през юли 2021 г., личен архив.

ки език. Последните две висши учебни заведения, в които е въведено обучението, са Тиендзинският университет за чужди езици (Tianjin Foreign Studies University) (ТУЧЕ), където е разкрита специалност „Български език“¹⁷, и Хъбейският университет за чужди езици (Hebei Foreign Studies University) (ХУЧЕ), в който обаче няма разкрита специалност, а българският се изучава като избираем втори чужд език¹⁸.

Броят на студентите в различните университети варира. В ПУЧЕ например през 2015/2016 г. е увеличен от 16 на 24. А през учебната 2017/2018 г. е открит втори курс за обучение на студенти по българистика¹⁹. От създаването на специалността до днес обучението са преминали повече от 200 студенти (Уеншуан 2020: 96). Специалността във ВПУЧЕ през 2018 г. стартира с 16 студенти. Приемът на нови възпитаници е периодичен – веднъж на от 2 до 4 години²⁰.

Преподавателите са местни българисти, както и пристигнали чрез междуправителствено споразумение български лектори (филолози), изпратени за период от една до четири години. Първият е била проф. Стефания Гинина, пристигнала в Китай през 1963 г., малко след откриването на специалността в Пекиния университет за чужди езици²¹. От 2013 г. насам лектор е д-р Люба Атанасова от Югозападния университет „Неофит Рилски“²², която освен че преподава в университетите (към момента дистанционно), е учител и директор (от 2014 до 2019 г.) в българското неделно училище. Интересна практика е преподавателите да дават български имена на студентите си, които се избират или по фонетично близко звучене, или по смислова прилика. Освен български език, студентите изучават още дисциплини като Икономика на България, Социология на България, История на България, Българска литература и пр. Макар и сред студентите да има интерес към българския фолклор, той не е официално застъпен в програмата²³.

През 2018 г. към ПУЧЕ е открит и Център за българистични изследвания. На тържествената церемония посланикът на България подчертава важната роля на Центъра за подготовката на повече специалисти за осъществяване на двустранен обмен и

¹⁷ Специалността „Български език“ при ТУЧЕ е създадена през 2018 г. За академичната 2018/2019 г. са приети нови студенти, които изучават български език. Катедрата развива сътрудничество със СУ „Св. Климент Охридски“, ЮЗУ „Неофит Рилски“, ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“ и ШУ „Епископ Константин Преславски“ в областта на студентския и преподавателския обмен и др. Вж. подробно Атанасова 2021: 41.

¹⁸ В периода 2013-2016 г. в Гимназията към Университета Тцинхуа се преподава български език като втори и трети. Преподавателката е възпитаник на Втория пекиния университет за чужди езици. Вж. Атанасова 2021: 42.

¹⁹ Засиленият интерес към българския език в китайските университети се отбелязва и от други изследователи (вж. Тасева и кол. 2019: 15).

²⁰ Вж. подробно Атанасова 2021: 39-42.

²¹ Списък на лекторите по български език, както и повече подробности за преподавателите в катедрата и специалността в ПУЧЕ вж. Атанасова 2018: 95-96.

²² Първите пет години работи по договор с Министерство на образованието и науката, а следващите чрез индивидуален договор с ПУЧЕ (интервю, зап. Я. Гергова, юли 2021 г.).

²³ Според Л. Атанасова китайските студенти по българистика имат интерес към българската кухня, която често е обект на техни разработки, а едни от най-интересните събития в България за тях са Празникът на розите в Казанлък и Международният кукерски фестивал „Сурва“ в Перник (интервю, зап. Я. Гергова, юли 2021 г.).

бъдещо развитие на отношенията между България и Китай, а лекция за България на историческа тема изнасят проф. Николай Овчаров и проф. Пламен Павлов²⁴. Откриването на този център би могло да се определи като „знаков момент“ за утвърждаване на специалността „Българистика“ (Атанасова 2021: 39). Благодарение на него са подписани няколко нови договори с български образователни и културни институции, превеждат се български книги на китайски, както и се започва работа по енциклопедии за Китай на български език²⁵.

Съвместни събития

Много от по-тържествените събития през годините се свързват с честването на годишнина от установяването през 1949 г. на дипломатическите отношения между България и Китай²⁶, но съвместната дейност е видима и през останалото време. Тя е свързана най-вече с отбелязването на значими за българския календар дати, сред които важно място заемат както националните (3 март и 2 юни)²⁷, така и просветните (като 24 май и 8 декември) и някои традиционни празници (1 март). Провеждането на такива празнични прояви, организирани основно от българските дипломатически представителства и/или българските неделни училища в чужбина, не само има важно значение за поддържането на културната памет сред българската общност, но и спомага за изграждането на образа на българското (Гергова, Вуков 2017: 291-292) и популяризирането на културното наследство сред местното население.

Както при повечето български общности в чужбина²⁸, и в Китай едно от най-знаковите празнични чествания, което акцентира върху българския език и култура, е това за **24 май**. Всяка година то се отбелязва с тържествена програма в посолството на България, организирана съвместно с българското неделно училище и участието на студентите по българистика от някой от университетите (най-често от ПУЧЕ, но понякога и от ВПУЧЕ или ТУЧЕ). Програмата включва музикални изпълнения на български песни и рецитиране на български стихотворения. През 2018 г. празникът е отбелязан като част от програмата на дипломатическото представителство за популяризиране на Българското председателство на Съвета на ЕС с акцент върху честването на 15-ата годишнина от създаването на Българското неделно училище в Пекин²⁹. Година по-късно пък е под знака на 70-годишнината от установяването на българо-китайските отношения,

²⁴ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/17984 (посетен 20.12.2021). Лекцията на проф. Овчаров и проф. Павлов е част от инициативата „Мисия България“ (съвместна инициатива с Министерството на външните работи), чиято цел е популяризиране на приноса на България за световната история и култура.

²⁵ Вж. повече у Атанасова 2021: 39-40.

²⁶ Повече за българо-китайските отношения вж. Малинова Тиен 2015.

²⁷ Възприемам мнението на Л. Гергова и Н. Вуков, че разделение между национални и официални празници в условия на миграция не е релевантно и определението „национални“ би могло да се отнесе към всички дати, отбелязващи изграждането на нацията, както и паметта на български национални герои. Вж. Гергова, Вуков 2017: 292.

²⁸ Вж. повече Борисова, Кулов 2017.

²⁹ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/18489 (посетен 10.12.2021).

когато на 24 май в Пекиния университет за чужди езици се провежда Първият конкурс за ораторско майсторство по български език в Китай. Събитието е организирано от българското посолство съвместно с Центъра по българистика в Пекиния университет за чужди езици. Тема на състезанието е юбилеят в двустранните отношения. В конкурса взимат участие 18 състезатели от четирите университета, в които се изучава български език. Журито на конкурса включва представители на българското посолство в Пекин, Радио Китай, на МВнР на Китай, на научните и преводаческите среди, на българския бизнес, представен в Китай³⁰.

Едно от най-тържествените чествания на българската общност в Пекин е **Денят на Ботев и на загиналите за свободата и независимостта на България – 2 юни**, факт, породен вероятно от наличието на паметник на Христо Ботев в града. Бюстът на революционера е открит през ноември 2006 г. във връзка с честването на 60-годишнината от началото на дипломатическите отношения между Китай и България с тържествена церемония в парка Чаоян на Алеята на великите личности, редом до още 12 скулптури, сред които Махатма Ганди, Карл Маркс и др. Официален гост на събитието е тогавашният министър-председател на България Сергей Станишев. В програмата са включени рецитиране на български и китайски език на Ботевата балада „Хаджи Димитър“ и откриването на изложба „Историческото наследство на България – спасените тракийски колесници“³¹. Автор на бюста е китайският скулптор проф. Юен Сикун, който дълги години съдейства за представянето на творби на съвременни български художници в своята галерия „Дзинтай“³². Честванията за 2 юни всяка година се провеждат именно с подкрепата на галерията. През 2019 г. по случай юбилейната годишнина в двустранните отношения между България и Китай, от името на тогавашния министър на външните работи на България Екатерина Захариева, посланикът на България в Пекин Григор Порожанов връчва на скулптора Юен Сикун почетния знак „Златна лаврова клонка“ за принос му за развитие на българо-китайския културен обмен³³.

Тържествата обикновено включват официални слова, поднасяне на цветя и венци от дипломатическите представители и гостите, както и концертни изпълнения и рецитали, изпълнени от ученици от Българско неделно училище. За разлика от повечето честванията при други български паметници зад граница, знаково за този е участие-

³⁰ mfa.bg/embassies/china/news/21973 (посетен 10.12.2021). По повод 24 май 2021 е организиран дипломатически прием с гости от 25 държави, на който е представен документален филм за творчеството на художника Марин Върбанов – основател през 1959 г. на Катедрата по текстил и мода в НХА, завършва Академията за приложни изкуства в Пекин, а през 1986 г. основава Институт по съвременна текстилна пластика в Китайската академия по изящно изкуство в Ханджоу.

³¹ Вж. bulgarian.cri.cn/61/2006/11/21/1@45966.htm; dnes.bg/politika/2006/11/19/stanishev-hvrykna-za-kitai-shte-otkriva-biust-na-hristo-botev.29931; chinaembassy.bg/bjly/zbqx/visitinchina200710/200908/t20090813_2371047.ht; expnews.bg/liubopitno/xristo-botev-nyakde-tam-v-kitaj-do-max/ (посетени 14.12.2021).

³² Интересно е да се отбележи, че копие на бюст-паметника от Пекин, също дело на Юан Сикун, е подарен на гр. Калофер през 2009 г. Открит е на официална церемония на 1 юни в присъствието на неговия автор и кмета на града София Димитрова. Вж. Малинова Тиен 2015: 248, както и frognews.bg/kultura/cherno-bqlo/plastmasov-botev-made-china-striaska-kalofer.html (посетен 19.01.2022).

³³ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/22057 (посетен 16.01.2022).

то не само на представители на българската мигрантска общност и официалното дипломатическо представителство в Пекин, но и на китайски институции, българисти и личности, свързани с България. Така например при всяко събитие едни от основните участници са студенти по българистика в ПУЧЕ и ТУЧЕ, които подготвят програма с песни и стихотворения за Ботев и България³⁴. През 2019 г., отново под знака на 70-годишнината от българо-китайските дипломатически отношения, на честването, което е общо за 24 май и 2 юни, присъстват десетки представители на българската общност, български студенти и изучаващи български език китайски студенти и техните преподаватели, китайски и български културни дейци и предприемачи. Освен традиционната програма, на събитието е връчена и грамота от българското посолство на издателство „Китайски финанси и икономика“ за неговия принос за развитието на межкултурното общуване и сътрудничество между България и Китай. Специален гост е писателката Кети Бозукова, която изнася беседа на тема „Моята любов към българския език“ с откъси от нейни произведения³⁵. Честванията през следващите години са белязани от пандемията и последвалите забрани за масови мероприятия, вследствие на което отбелязването на 2 юни се провежда в по-тесен кръг и не толкова тържествено. През 2020 г. венец и цветя пред паметника на Христо Ботев поднасят само посланикът Григор Порожанов и аташето по отбраната полковник Евгени Генчев³⁶, а следващата година към официалната част е включен и рецитал на стихотворението „Елегия“, изпълнен от ученик от българското неделно училище³⁷.

Паметникът на Христо Ботев се ползва и при други празнични и културни мероприятия. Цветя пред него понякога се поднасят от посланика и военното аташе и за националния празник 3 март³⁸, той е обект на поклонение и при посещението на официални правителствени делегации от България. През декември 2013 г. членове на българската делегация, водена от председателя на Народното събрание Михаил Миков, поднасят цветя пред паметника, след което в галерия „Дзинтай“ откриват изложбата „Преплитане и взаимодействие: мистерията на древната писменост“ на българския художник Ангел Гешев. Визитата е във връзка с честванията на 65-годишнината от установяването на дипломатическите отношения между България и Китай, а на събитието са връчени почетни грамоти на китайски граждани с принос към развитието на културните и икономически взаимоотношения между двете страни³⁹.

Съвместните инициативи се открояват и при други български празници като 1

³⁴ Вж. например china.edax.org/?p=3916; mfabg/embassies/china/news/2158; mfa.bg/embassies/china/news/14693; mfa.bg/embassies/china/news/18521 (посетени 12.01.2022).

³⁵ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/22057; youtube.com/watch?v=yGJnChF-UgI (посетени 12.01.2022).

³⁶ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/25510. За честването през 2021 г. вж. mfa.bg/embassies/china/news/29963 (посетени 10.12.2021).

³⁷ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/29963 (посетен 10.12.2021).

³⁸ Вж. www.mfa.bg/embassies/china/news/546 (посетен 10.12.2021).

³⁹ Вж. www.24chasa.bg/Article/2623365; bulgarian.cri.cn/1081/2013/12/15/1s129115.htm; dariknews.bg/novini/sviat/mihail-mikov-otkri-izlozhba-na-hudozhnika-angel-geshev-v-pekini-1189432; parliament.bg/bg/news/ID/2882 (посетени 17.01.2022).

март например, когато в посолството се организира ателие за изработване на мартеници с участието на ученици от БНУ и студенти от българската, а понякога и от румънската и гръцката катедри на ПУЧЕ⁴⁰. Така през 2018 г. в пекинската галерия „Дунюе“, като част от културната програма на българското председателството на Съвета на Европейския съюз, се състои работилница за мартеници под надслов „Автентични пролетни традиции и фестивали на ЕС“. В събитието отново участие взимат студентите по българистика от ПУЧЕ и ВПУЧЕ, както и ученици от БНУ „Св.св. Кирил и Методий“. Към тях се присъединяват и деца от организацията „Млади посланици за култура“ и ученици от основни и средни пекински училища⁴¹. През януари 2020 г. посолството на България е домакин на работилница за кукерски маски като част от кръжочната програма на БНУ, като мероприятиято се организира с цел насърчаване на контактите на учениците от българското училище с китайски ученици и популяризиране на български фестивали и културни прояви сред местната общност. Работилницата включва и презентация за кукерите в България, за Международните маскарadni фестивали „Сурва“ в Перник и „Кукерландия“ в Ямбол⁴². С беседа на тема „Българските будители и националното ни Възраждане. Размисли на глас“, изнесена от българския лектор Люба Атанасова, и представяне на книгата „The Bulgarian Nation: Imagining and Re-imagining“ на доц. Лин Уеншун, ръководител на катедрата по българистика в Пекинския университет за чужди езици, в посолството е отбелязан Денят на народните будители през 2014 г. (Атанасова 2018: 102).

Като един от най-значимите по отношение на насърчаването на межкултурния диалог и употребата на българския език може да бъде определен **Студентският празник 8 декември**. В Пекин той е с малко по-различна функция, отколкото при други задгранични български общности, при които често се отбелязва с тържество на българските студенти. Тук той се провежда в българското посолство под формата на неформална среща⁴³ на българските студенти в китайската столица и близките градове с китайски студенти, изучаващи български език в университетите от Пекин и Тиендзин, преподаватели и лектори. Целта на тези прояви е „да приобщи нарастващия брой български студенти и да създаде връзки между младежите от двете страни“, както и „възможност за обмяна на добри преподавателски практики между лекторите“⁴⁴. Именно на 8 декември (през 2019 г.) са връчени от Посолството почетни грамоти на китайски бъл-

⁴⁰ Вж. например mfa.bg/embassies/china/news/13969; pik.bg/китайски-студенти-правят-български-мартеници-в-пекин-news494600.html (посетени 11.01.2022). Повече за отбелязването на 1 март в Пекин вж. още Йонкова 2020: 191-192.

⁴¹ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/17509 (посетен 21.12.2021).

⁴² mfa.bg/embassies/china/news/23874 (посетен 21.12.2021).

⁴³ През 2020 г. поради мерките, наложени заради пандемията, е проведен в по-тесен кръг под формата на литературно четене на книгата „Истории от далеч“, която представлява сборник с разкази на китайската авторка Йен-и Джан, с българско име Илияна. Книгата съдържа 15 кратки разказа за Китай, написани на български език. Вж. mfa.bg/embassies/china/news/27200 (посетен 17.01.2022).

⁴⁴ mfa.bg/embassies/china/news/20143. Вж. още mfa.bg/embassies/china/news/16427 (посетени 17.01.2022).

гаристи, преподаватели в Пекиния университет за чужди езици⁴⁵.

Немалко са и другите провеждани събития – уъркшопи, демонстрации, лекции, изложби, които се реализират извън празничния календар, но са насочени към представяне и популяризиране на българското културно наследство (език, история, традиции) и межкултурния обмен. Такова събитие е осъществената през април 2021 г. онлайн среща между посланика на България в Пекин Григор Порожанов и ръководството и студентите от Хъбейския университет за чужди езици, където българският се изучава като втори чужд език. Събитието включва и лекция на тема „Българската култура и традиционни изкуства“ (българските празници, традиционни обреди, българските древни съкровища и археологични паметници, българските градове и основни туристически обекти), представена от директора на Институт Конфуций към Великотърновския университет „Св.св. Кирил и Методий“ Искра Мандова⁴⁶. Интересен пример също е проведеното през февруари същата година мероприятие, на което е представен занаятът „шекерджийство“, подобен на захаросването в Китай на глог или други плодове под формата на нанизии (познат като *tang hu lu*). В събитието участват деца от българското неделно училище, както и деца на чужди дипломати и ученици от местно китайско училище⁴⁷.

Сред изложбите биха могли да се споменат тази, посветена на 70-годишнината от установяването на дипломатическите отношения между България и Китай, „Щрихи от близостта между две далечни страни“, съдържаща снимки и архивни документи от Държавна агенция „Архиви“, пресъздаващи моменти от историята на дипломатическите контакти на двете страни след 1949 г., с домакини катедрите по български език в ПУЧЕ и ВПУЧЕ, както и изложбата „Тайните на Черно море“, представяща археологическите находки, открити в рамките на международен изследователски проект⁴⁸. Редица други изложби са организирани и по повод честванията на предшествашите годишнини като „Изложба на съвременното българско изобразително изкуство“, открита през 2004 г. в рамките на програмата „Дните на българската култура“⁴⁹; изложбата за 24 май 2013 г. на Ангел Гешев „Символи от миналото“⁵⁰ и др. През 2021 г. в галерия „Дзинтай“ са експонирани и рисунки от проведения по инициатива на Институт „Конфуций“ при Великотърновския университет „Св.св. Кирил и Методий“ конкурс под надслов „Бълга-

⁴⁵ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/23749; 24chasa.bg/novini/article/7964624 (с видео) (посетени 17.01.2022).

⁴⁶ Вж. mfa.bg/bg/news/29447 (посетен 08.01.2022).

⁴⁷ Вж. mfa.bg/embassies/china/news/28441 (посетен 08.01.2022).

⁴⁸ Вж. още bnr.bg/post/101148128/shtrih-ot-blizostta-mejdu-dvete-dalechni-strani-balgaria-i-kitai; mfa.bg/embassies/china/news/23807; parliament.bg/bg/news/ID/4881 (посетени 08.01.2022).

⁴⁹ Организирана от Министерство на културата на България по повод 55-годишнината от установяването на дипломатическите отношения между България и Китай. Изложбата е открита от тогавашния зам.-министър на културата Борислав Абаджиев. Вж. bulgarian.cri.cn/1/2004/10/19/1@15506.htm; china.edax.org/?p=125 (посетени 17.1.2022), както и Малинова Тиен 2015: 332-333.

⁵⁰ Открита в салоните на Китайската асоциация на учените, специализирали в чужбина. Вж. mfa.bg/embassies/china/news/4466 (посетен 08.01.2022).

рия и Китай – древни и уникални цивилизации“⁵¹.

Всички тези инициативи и събития, провеждани съвместно с представители на българската и местната общност, вероятно не биха били до такава степен видими и ползотворни, ако изучаващите български език студенти и техните преподаватели не бяха много активни. Сътрудничеството между българските институции в лицето на посолството и училището и китайските университети силно допринасят за богатия диалог и пренасянето и популяризирането на българското културно наследство. Именно, както отбелязва и Л. Атанасова, общите инициативи на специалността Българистика в Пекиния университет за чужди езици и Посолството на България имат особена интегративна, културна и образователна функция (Атанасова 2018: 101).

Вероятно заради малкия размер на българската общност в китайската столица, посолството на България в Пекин е изключително активно и се явява основното консолидационно ядро, около което се развиват дейностите на българската общност. Заедно с прилежащото българско неделно училище то е най-важният център за българите в китайската столица и съчетава в себе си функциите както на дипломатическа мисия, така и на културна институция. В същото време, би могло да се каже, че връзките, които осъществява с изучаващите български език университети в Китай, и обменът на културен опит при студентите по българистика и българските студенти в страната го изграждат като „център на политиките за младежта в образователния и културния сектор“⁵².

Събитията, които се провеждат с участието на представители и от двете страни, способстват, от една страна, за консолидацията на българската общност и съхраняването на националната идентичност, а от друга – за приобщаване на заинтересованата част от местната общност (като студенти, преподаватели, бизнес партньори, културни дейци) чрез представянето и запознаването с българската култура и провеждането на интерактивен и неформален межкултурен диалог.

Цитирана литература:

Атанасова, Люба. 2018. Животът като преподаване. Българистиката в Пекиния университет за чужди езици. – *Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и Източна Европа*, 1, 91-102.

Атанасова, Люба. 2021. Българистиката в Китай – развитие, посоки, предизви-

⁵¹ Вж. trud.bg/музеят-на-изкуствата-дзинтай-в-пекин-организира-арт-конкурс-за-младежи-от-българия-и-китай; radiovelikotarnovo.com/показват-рисуници-от-конкурса-българ (посетени 17.01.2022).
Още за български културни събития и по-специално изложби в Китай вж. Малинова Тиен 2015: 334-336.

⁵² Определението е на самото посолство. Вж. mfa.bg/embassies/china/news/20143 (посетен 17.01.2022).

кателства. – *Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и Източна Европа*, 1, 37-44.

Борисова, Мариянка, Боян Кулов. 2017. Български просветни празници зад граница. – Пенчев, Вл. и кол. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София: Парадигма, 341-349.

Гергова, Лина, Николай Вуков. 2017. Национални и официални празници на мигрантите. – Пенчев, Вл. и кол. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София: Парадигма, 289-303.

Джъцян, Гъ. 2009. Българският език в Китай. – *Език и литература*, 3-4, 23-27.

Илиева, Лилия. 2010. Българистика в Китай като реалност. – *Езиков свят*, 8/1, 7-12.

Йонкова, Теодора. 2019. Пекин през 21. Век – постоянно променящият се град през погледа на българите. – *Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и Източна Европа*, 1, 176-181.

Йонкова, Теодора. 2020. *Съвременната българска общност в Пекин – Китайска народна република*. Дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“. Велико Търново.

Малинова Тиен, Мариана. 2015. *Българо-китайски отношения в съвременния период*. София: Гутенберг.

Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София: Парадигма.

Пенчев, Владимир, Таня Матанова, Анелия Авджијева. 2021. Българските общностни организации в чужбина в условията на пандемия. – *Електронно списание „Он-гъл“*, 19, 113-123. Достъпно на: spisanie.ongal.net/broi19/15_Vl.Penchev.pdf [посетен 01.12.2021].

Тасева, Лора, Йоана Спасова-Дикова, Марияна Цибранска, Благовест Нягулов, Бойка Мирчева, Ана Лулева, Иванка Гергова, Снежана Горянова (съст.). 2019. *Българистиката в Европа: настояще и бъдеще*. София: Изток-Запад.

Уеншуан, Лин. 2020. Измерения на преподаването на български език в Китай: езикови умения, общи познания и интердисциплинарност. – *Езиков свят*, 18/1, 96-100.

Биографична справка: Д-р Яна Гергова е главен асистент в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките. Работи в областта на православно наследство, образност и ритуални практики; културно наследство и религиозност сред българските общности в чужбина. Автор на монографията „Култът към светци безсребърници в България. Образи, вярвания и ритуални прак-

тики“ (София: Гутенберг, 2015) и съавтор на колективната монография „Културно наследство в миграция“ (София: Парадигма, 2017).

E-mail: yana.gergova@iefem.bas.bg

ЧАСТ 5

СЕВЕРНА АМЕРИКА

Българската имиграция в Канада през първата половина на XX век – етнодемографска характеристика

*Пенка Пейковска,
Институт за исторически изследвания –
Българска академия на науките*

Резюме: В настоящата разработка обект на изследване са българите в Канада през първата половина на XX век. Етнодемографските явления и процеси, протекли в средите на българската имиграция в Канада, са охарактеризирани чрез количествен анализ главно на канадски и частично на български официални статистически извори (преброявания на населението и текуща демографска статистика), като са разгледани динамиката и етническият състав на имиграционния поток, структурите по пол, възраст, семейно положение. Направен е опит да се изясни въпросът за съотношението между имиграцията с изходна точка България и имиграцията, излизаща от задграничните българи (които са основно от Македония), да се установи кои допринасят в по-голяма степен за попълването на българската диаспора в Канада и да се осветли съставът на (да ги наречем условно) двата имиграционни потока – етническият състав на този от България и съставът по страни на произход за този, който произлиза от задграничните български общности.

Ключови думи: българи, Канада, имиграция, етнодемографска характеристика, първа половина на XX век

Българите са една от над двестата имигрантски етнически групи в Канада, формирали през вековете многообразното мултикултурно канадско общество. Тяхното етнодемографско присъствие в страната и отделни аспекти на участието им в споменатия процес през първите десетилетия от имиграцията им е отразено съвсем бегло в отделни научни съчинения на чуждестранни автори (Hurd 1937; Берзина 1971). В родната историография изучаването на българите в Канада – задълбочено и въз основа на разнообразни извори (дипломатически, статистически, периодичен печат, спомени, кореспонденция) е предприето в началото на 90-те години на XX век, когато след смяната на системата, границите се отварят, хиляди българи напускат страната и емиграцията в тази посока отново става актуална. Прави впечатление, че в специализираната литература най-често обект на изследване са българите на Североамериканския континент в цялост (Трайков 1993; Митев 1993) или пък само в САЩ и, в редки случаи, конкретно на българите в Канада (Гърдев 1991; Гърдев 1994). Така е, защото основният български отвъдокеански емигрантски поток още при възникването си е насочен именно към Съединените щати, а Канада като дестинация започва да представлява интерес на един малко по-късен етап.

В настоящата разработка изучаваме канадската официална статистика – пребро-

явания и текуща демографска статистика на населението – като извор на информация за емиграцията на население от България и на живеещи извън българската държава етнически българи (които по-нататък за краткост наричаме „задгранични българи“) към Канада и за тяхното етнодемографско състояние. Какво ни провокира да насочим вниманието си точно към тази проблематика и към тези извори? Когато изследваме даден е- или имиграционен поток, първият въпрос, който изниква, е какъв е неговият обем или всъщност какъв човешки ресурс е загубила изпращащата страна и съответно какъв е получила приемащата (естествено той може да е исторически значим в качествено отношение, без да е многочислен). Както и друг път сме изтъквали, статистическите извори за миграционните процеси и числеността на българските общности зад граница са разнообразни и с разнопосочна информация; те обикновено са три групи: 1. статистика, водена вътре в самите български общности, 2. статистика, натрупвана в българските дипломатически представителства, и 3. официална статистика, регистрирана в националните статистически институти на изпращащите и приемащите страни. Добре известно е, че най-завишени са данните от първата група, тъй като по различни причини там се регистрират и далечни родственици (примерно от смесени бракове), които нямат или вече са изгубили своята българска идентичност. Много по-„премерени“ са статистическите данни, произхождащи от дипломатическите представителства, но те пък регистрират преимуществено българските поданици, но не и тези, които за загубили българското си гражданство. Официалните статистически извори (преброявания на населението, текуща демографска статистика) също имат своите плюсове и минуси по отношение на това кой и как бива броен; най-важното им предимство пред другите две групи статистически извори е, че съдържащата се в тях информация по различни показатели в разнообразни корелации дава много възможности за измерване на протичащите в българските общности етнодемографски и интеграционни процеси и явления. Още повече, когато по дадена проблематика има на разположение официална статистика и от изпращащата, и от приемаща страна; а тя пък (още от зората на съвременната статистика) е белязана от стремежа за прилагане на единна методология, която да прави съдържащите се там данни сравними и взаимно допълващи се. За българите в Канада и емиграцията в тази посока на население от България няма българска официална статистика – с едно малко изключение: текущата статистика от 30-те години на XX век, където дестинация „Канада“ е отделена от „САЩ“ и така може да се проследи колко души излизат годишно от страната в тази посока. Това бе първопричината да предприемем едно бегло „пътешествие“ в канадската статистика и да проверим каква информация съдържат тя за имиграцията от България и на българи въобще. Оказа се, че в това отношение неизползваните в родната историография канадски преброявания на населението предоставят неочаквани възможности за изучаването на първите поколения български имигранти в Канада.

Извори на изследването

Канада е имигрантска страна – като и САЩ и Австралия например, с коренно население от индианци, инуити (ескимоси) и метиси. Колонизирана е от французите, които през първата половина на XVII век създават в североизточната ѝ част Нова Франция, включваща Акадия (днешните приморски провинции) и Квебек. После, през 60-те години на XVIII век я завладява Великобритания и е създадена Британска Северна Америка (1763–1873). За разлика от нашето съвремие, когато повечето от имигрантите са от Азия, то в исторически план те преимуществено са идвали от Европа – първоначално от Франция и Великобритания, на един по-късен етап – от Северна Европа, а от края на XIX век нататък и от Южна, Източна и Централна Европа, като се провежда имиграционна политика на подбор, целяща да привлече благонадеждно население с добро „морално“ поведение, по възможност не бедно и склонно към бърза адаптация и асимилация. Предпочитат се имигрантите от Великобритания и САЩ, следват скандинавците, холандците и германците, които с готовност учат английски и познават работещите демократични институции.

Както при другите отвъдокеански територии, така и в Канада, описи на населението са правени още в средата на XVII век, в началния етап на колонизацията, Първото съвременно официално преброяване, обхващащо цялата страна, е организирано няколко години след образуването на Канадската конфедерация (1867 г.) – федерален доминион, по това време състоящ се от четири провинции. Оттогава (1871 г.) до края на Втората световна война са осъществени общо осем¹ преброявания плюс две регионални в т.нар. „прерийни провинции“ (Манитоба, Саскачуан и Албърта). Целта им е била да се установят темповете на заселване на имигрантите и развитието на отделните региони, а през междувоенния период се измервала и степента им на интеграция (Hurd 1937: 12).

В обнародваните преброявания системни статистически сведения за българите в Канада или за населението, имигриращо от България, се съдържат в канадските национални преброявания, осъществени след Първата световна война. Там откриваме данни по някои показатели също и за по-ранни години, което означава, че българите са били регистрирани самостоятелно, но в обнародваните данни са включени към рубрика „други“ – най-вероятно поради малката им численост.

Показател „народност“ присъства в анкетата още на първото канадско национално преброяване, като от Балканския регион самостоятелно фигурират само гърците. Във второто и третото няма самостоятелни имигрантски групи от Балканите – нито по народност (1881 г.), нито по месторождение (1881, 1891 г.). В четвъртото национално преброяване (1901 г.) от балканския регион, освен гърците, са налице още румънците и турците, съответно Гърция, Румъния, Турция, в показатели: народност, месторождение и имигранти по гражданство. В петото преброяване (1911 г.), наред с гърците и Гърция, за

¹ Още през годините 1881, 1891, 1901, 1911, 1921, 1931 и 1941 – по смисъла на заложеното в конституцията на Канада от 1867 г. националните преброявания да се извършват през 10 години, на година завършваща на 1.

първ път срещаме българите и България в рубриците „расов произход“ и „месторождение“, но не самостоятелно, а заедно с румънците и роденото в Румъния население (каквато е практиката в САЩ и където българите са обединени със сърбите (Въжаров 1934: 234) и/или черногорците (Трайков и др. 1993: 494)). Това положение общо взето се запазва и в анкетата на шестото канадско преброяване (1921 г.), но все пак тогава в отделни случаи българите са отчитани и самостоятелно. В останалите, използвани тук национални канадски преброявания – от 1931 и 1941 г. българското население е отчитано самостоятелно, ако и да не е включвано във всички корелации и таблици. В последвалите, осъществени вече след Втората световна война до края на XX век канадски национални преброявания, обаче методиката на регистриране на населението претърпява известни промени и в обнародваните статистики българите не могат да бъдат системно проследявани.

Първата по-подробна статистика за наши сънародници в Канада датира от 1916 г. и се съдържа в регионалното преброяване, осъществено в „прерийните провинции“; подобна съществува и за следващото тамошно регионално преброяване от 1926 г.

В сравнение с други „отвъдокеански“ преброявания от това време (примерно аржентинските или австралийските), канадските се отличават с разнообразните си показатели и корелации между тях, които дават възможност да се установят не само основни демографски характеристики, като численост и пространствената насоченост на миграционните потоци от българи въобще и население откъм България, териториалното разпределение на българската имиграция в Канада, структурите ѝ по пол и възраст, но и времевите ѝ темпове на заселване и най-важното, предоставят показатели, чрез които да установим динамиката, степента и характера на интеграционните процеси, протичащи сред първите поколения български имигранти.

Непременно условие за анализа и коректната интерпретация на статистическите данни от преброяванията е смисловото съдържание на всеки един използван показател. И така, във вариацията по „месторождение България“ влиза изобщо население родено в България, включително с друг етнически произход. Показателят „расов произход“, по който българите фигурират самостоятелно, се осмисля (поне за европейците) като етнически произход (Kertzer, Arel 2002: 14-15; Берзина 1971: 18-19)². Според методологията на канадските преброявания, той обикновено се проследява чрез бащата и по отношение на българите (както и на останалите имигранти от Европа) включва етнически българи както от България, така и от странство. Под „матерен език“ се разбира езика на общуване в семейството, а за имигрантите – езика, който те са говорили преди идването в Канада (Seventh Census of Canada Vol. I 1937: 46).

В изучаването на етнодемографските и интеграционните процеси сред първите

² Да поясним още, че преди Втората световна война съществува смесване на понятията „раса“ и „етнос“. Старата практика народностните, религиозните и лингвистичните групи да се наричат „раси“ изчезва в Западна Европа и в Новия свят след нацисткия период, когато е дискредитирано смесването на биологичните с културните характеристики.

поколения български имигранти в Канада основната ретроспективна статистическа информация от преброяванията успешно се допълва от тази, натрупана в текущата демографска статистика на населението. Последната се съдържа в „Годишника на Канада“ („Canada Year Book“) и (подобно на българската текуща статистика от 30-те години на XX век, обнародвана в „Статистически годишник на Българското Царство“) предоставя статистически данни за ежегодния обем на миграционния поток по различни признаци: относно българите те са по показатели народност, етнос, месторождение, говорим език (като последният е отчетен само за имигрантите на и над 10-годишна възраст) и „покриват“ периодите от 1908 до 1920 и от 1926 до 1935 г.

Обем, динамика и етнически състав

От края на 60-те години на XIX век до Първата световна война канадският Запад се отваря за масово заселване и приема милиони имигранти, търсеци нов живот. Те произхождат предимно от англоговорящите страни и от онези държави от континентална Европа, чието население е етнически близко до британците (The Canada Year Book 1937: 196). Заселници от Южна и Източна Европа са желателни и се приемат от чисто икономическа гледна точка, но се счита, че те се асимилират по-трудно и че канадизацията е проблемна, както в аграрните прерийни провинции, така и в градовете на изток. Въпреки това постепенно нараства броят и на имигрантите славяни. Този имиграционен бум създава ключови икономически сектори, които все още са важни за международната роля на Канада – като селското стопанство, минното дело и петролната индустрия. По това време се разрастват бързо прерийните провинции Манитоба, Саскачуан и Албърта, като заселниците започват да облагородяват равнината на прериите и да създават селища, които се превръщат в уникални културни средища. До 1870 г. там няма нито градове, нито дори селища от градски тип, а след това за четири десетилетия възникват 13 града с население над пет хиляди души (Francis, Palmer 1992: 511). Имигрантите са подтикнати към Канада от различни мотиви: по-добро качество на живот, бягство от потисничество и преследване, както и възможности, рекламирани привлекателно от канадските имиграционни агенции. Това се случва на фона на нарастващо с безпрецедентни темпове население в Европа и намаляваща смъртност, което води до излишък и конкуренция на човешки ресурс и до недостиг на земя, работа. С тази имиграционна вълна идват унгарци, французи, исландци, румънци, китайци и украинци, и разбира се, българи. Имиграционният бум, продължил до началото на Първата световна война, е един от най-важните периоди в растежа на канадското население. В прерийните провинции възможен го правят изграждането на трансконтинентална железопътна линия, която дава достъп до тези територии, поземленият закон за прериите от 1872 г., който създава безплатни и плодородни чифлици за заселници, организирането на т.нар. северозападна конна полиция и Министерството на вътрешните работи през 1873 г., които гарантират безопасността на жителите (Widdis 1992: 257).

Българи се насочват към Канада от края на XIX век. Първи натам се отправят ос-

таналите извън пределите на новосъздадената, свободна българска държава, най-вече от Македония през 1898 г., и се настаняват в Източна Канада, в град Торонто, който е център на провинция Онтарио, с разрастваща се индустрия и предоставящ повече възможности за работа; те са от град Лерин и околните села, а няколко години по-късно към тях се присъединяват сънародници от Костурско (Гърдев 1994: 10). В годините след разгрома на Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г., когато за българите, взели участие, става невъзможно да останат по родните си места в Македония, те емигрират – някои на групи от по няколко души и се отправят направо към Канада, а други емигрират масово – в началото към свободното Княжество България, откъдето част от тях след това реемигрират към Северна Америка, в това число и към Канада. В началото на ХХ век започва емиграцията към Канада и на българи родом от Княжеството – заедно с големия емиграционен поток, насочен към САЩ от 1904 г. нататък. Повечето от първите българи-гурбетчии нямат занаят и работят физическа работа по фабриките и строящите се железопътни линии, а по време на кризата от 1908 г.³ част от тях се завръщат в родната си, особено скородошлите, които нямат спестявания, за да чакат преминаването ѝ.

Придобилото неимоверно големи размери емигриране зад океана отнася от България значим човешки ресурс и заможни земеделци, което предизвиква първият опит у нас да се регулира този процес. Изготвен е и през 1907 г. е приет Закон за емиграцията⁴. В него са определени категориите население, които нямат право да емигрират в тази посока: младежи, неотслужили военната си служба, запасни офицери, криминално проявени лица; създава се институция, която се занимава с емиграционните дела – Бюрото за емиграцията при Министерството на вътрешните работи, и се откриват негови подразделения (агенции) при окръжните управления. В същото време от приходи, глоби и помощи е създаден специален Емиграционен фонд при Българска народна банка, който при нужда да се използва за подпомагане на емигрантите.

Изработват се редица наредби по прилагането на Закона и се разпращат до окръжните управители, за да им се обърне внимание за опитите и средствата, към които прибегват потенциалните емигранти, за да заобиколят закона и да избегнат задълженията, които той им налага при снабдяване със задгранични паспорти за задокеански страни. Какво правят научаваме от русенския околийски управител (1910 г.): ежедневно пристигат в Русе пътници, снабдени с редовни паспорти за пътуване в Русия, Австро-Унгария, Румъния; по всичко се вижда, че намерението им е да отпътуват за Америка, като например представят се лица с паспорти от Варненски окръг за заминаване в Русия или Йерусалим, а пък пътят се избира през Русе, като най-прекият и евтин такъв е през Варна (Трайков и др. 1993: 532).

По това време идването на българите в Канада съвпада с т.нар. трета имиграци-

³ Става въпрос за кризата, започнала на борсата Уолстрийт в САЩ през 1907 г. с фалита на Knickerbocker Trust, изразяваща се в рязко падане на цените на ценните книжа и задържането им на ниски стойности почти до края на 1908 г. – бел. ред.

⁴ СД на НС, 1906, XIII ОНС, IV РС, с. XXV-3/201; утвърден с царски указ № 9 от 06.12.1908 г. (ДВ, 1908, № 10 (14.01.), с. 2-5).

онна вълна за страната, която произхожда от континентална Европа (Източна и Южна) и чиято върхова точка е в годините преди Първата световна война. Тази трета имиграционна вълна има връзка с усвояването на канадския Запад и е резултат от голяма рекламна кампания в Европа, вследствие на която през последната четвърт на XIX век населението на Северозападните територии нараства от 56 хиляди души до 212 хиляди. Пак тогава се наблюдава известна миграция от САЩ към Канада и именно сред тези мигранти се намират и българи, които първоначално са се насочили към САЩ, а впоследствие реемигрират на север, търсейки по-добри възможности, условия на труд и живот. Налице е и миграционен поток в обратна посока, от Канада към САЩ – много по-значителен и пак с участието на българи мигранти.

За ранния период от историята на българската имиграция в Канада (до Първата световна война) няма други статистически сведения, освен нейната обща численост (Табл. 1). По-разнообразни данни се намират за българите имигранти в прерийните територии – от регионалното преброяване там през 1916 г., които осветляват интересувалите ни имиграционни събития, макар и не в цялост. През 1916 г. населението в този район достига 1,7 млн. души, като за петнайсетте години от началото на XX век то бележи нарастване с 305%; най-голям е растежът в провинция Саскачуан (Census of Prairie Provinces 1918: XIII). В края на XIX век там не се отчитат българи. Първите българи в тези провинции са регистрирани в 1916 г., като пристигнали през периода 1901–1904 г. са само 8 души, родени в България, емигрирали в провинция Саскачуан. В началото на второто десетилетие на XX век статистическата ситуация е вече съвсем друга: през 1911 г. те наброяват 178 души, а през 1916 г. – 164, предимно мъже, в съотношение спрямо жените 4:1 (Census of Prairie Provinces 1918: XXX); населението идващо от България не само се среща и в трите прерийни провинции, но и представлява забележим процент (ако и зад тези проценти да стои малък брой българи имигранти) – в провинция Саскачуан 4%, в Манитоба 2%, в провинция Алберта 1%; след това до 1916 г. относителният дял на основните групи имигранти в тези провинции намалява, спадът при българите е до под 0,1%. Българските имигранти се установяват основно в провинциите Саскачуан и Албърта (по 47% от българите в Канадските прерии); в околиците Регина и Бетлфорд на провинция Саскачуан, съответно по 34% и 32% от българите в провинцията, което представлява общо две трети от тях, и в околиците Бетлривър, Едмънтън Изток и Едмънтън Запад на провинция Албърта, съответно 25%, 29% и 35%, общо 89% (данни по произход).

Българите идват в прерийните територии основно през периода от 1911 до 1915 г. В преброяването от 1916 г. са отчетени 64% от тях като дошли в региона именно през този период. В регионалното преброяване от 1926 г. е регистрирано намаляване в броя им (макар тъкмо този период на пристигане в Канада да остава доминиращ), което означава, че някои най-вероятно са се върнали в родината заради мобилизациите или са продължили емиграциите си.

Статистическите сведения от канадските национални преброявания за общата

численост на българските имигранти по различни показатели помагат:

- да се изясни въпросът за съотношението между имиграцията с изходна точка България и имиграцията, излизаща от задграничните българи (които са основно от Македония);

- да се установи кой от гореспоменатите два потока български имигранти допринася в по-голяма степен за попълването на българската диаспора в Канада;

- да се осветли съставът на (да ги наречем условно) двата имиграционни потока – етническият състав на този от България и съставът по страни на произход за този, който произлиза от задграничните български общности;

- да се проследи динамиката на имиграционния поток в интервали от по десет години.

Сравняването на вариациите по български етнически произход и „месторождение България“ дава възможност да се прецени евентуалното съотношение (макар и доста условно⁵) вътре в българската диаспора в Канада между имигрантите от България и от задграничните общности. От Табл. 1 е видно, че числеността на диаспората по показател „български етнически произход“ надвишава тази по „месторождение България“ и то прогресивно: с малко под два пъти (1,8 пъти) през 1921 г. и с малко над два пъти (2,1 пъти) през 1931 г., от което може да се предположи (и заради неотчитането на родените в Канада българи) приблизителен баланс в числеността на имигрантите от България и от задграничните общности през 20-те години на XX век.

Друго положение е регистрирано през 1941 г. Тогава имигрантите етнически българи са с почти три пъти (2,8 пъти) повече от тези с „месторождение България“, което на пръв поглед води до заключението, че нарастването на диаспората се дължи предимно на задграничните българи. Дали обаче наистина е така? За 1931 г. разполагаме със съвсем точна информация, тъй като са налични статистически данни за етническите българи в Канада по страна на произход. Според тях (без да се отчитат поколенията, родени в САЩ, Канада и Британските острови и колонии) 64% са българите от България и 35% от други страни в Европа, т.е. в самото начало на 30-те години сред българите в Канада доминират преселниците от България. При това тук трябва да се отчете, че официалната статистика, на която се позоваваме не включва емигриралите нелегално, срещу заплащане и регистрирали се с чужди паспорти като сърби, гърци и пр. наши сънародници, които още повече биха увеличили дела на имигрантите от България.

Допълнителни уточнения за приноса на гореспоменатите две вариации български имигранти по отношение на попълването на българската диаспора в Канада – особено през десетилетието след 1931 г., предоставя един (считан за) по-меродавен показател, а именно съпоставянето на растежа на всяка една от тях в проценти. През 20-те години

⁵ Защото във вариацията по „месторождение България“, ако и да преобладават етническите българи, влизат и други етноси (вж. казаното по-долу за етнически състав относно 1931 г.), а вариацията по български етнически произход включва и етническите българи дошли от България, т.е. има припокриване на данните.

нарастването на вариацията по „месторождение България“ е +46%, а на тази по български етнически произход – +44%, което означава, че тогава се увеличават и двата имиграционни потока, но за растежа на диаспората като цяло повече допринася имиграцията откъм България. (Последната, разбира се, не изключва българи второ поколение преселници в България от Тракия и Македония, реемигрирали към Канада). През 30-те години, чиято първа половина е белязана от глобалната икономическа криза, миграционната ситуация е друга. Притокът на имигранти от България намалява с -19%, докато имигрантите от задграничните българи се увеличават с +3%, което води до извода, че точно през това десетилетие положението вече е различно и българската диаспора в Канада се попълва и расте благодарение на имигранти задгранични българи.

Отговора на въпроса кои задгранични български общности излъчват емиграция към Канада дава канадското преброяване от 1931 г. Данните му, анализирани самостоятелно (като се изключат поколенията, родени в приемната страна Канада, в Британските острови и колонии и САЩ) и по страни на месторождение свидетелстват, че този имиграционен поток от българи произхожда изцяло от Европа⁶ както следва:

- преимуществено от Егейска (Гръцка) Македония 86%, от Вардарска Македония (Югославия) 9% и от Добруджа (Румъния) 1,5% – те са българи бежанци, прогонени по време и след войните за национално обединение от вековните си местоживелища, останали извън границите на националната ни държава поради прилагане от страна на балканските държави на политика на етническо прочистване в тези територии; и

- по малко под 1% от Австрия, Белгия, Германия, Русия, Полша и Украйна – вероятно потомци на български градинари.

Както вече споменахме, от други извори знаем за известно движение на българите, започнали работа в САЩ, към Канада (и в обратна посока). От нашите данни „излизат“ такива българи – второ поколение, родени в САЩ и прехвърлили се в Канада; в началния период на имиграцията техният брой не е голям (17 души) и представлява 1% от имиграционния поток на българите към Канада.

Таблица 1. Брой на българите в Канада по „месторождение България“, български етнически произход и матерен език според преброяванията на населението в Канада, 1901–1941 г.

Година на преброяване	1901	1911	1921	1931	1941
Показатели					
Месторождение: България	1066	1666	1005	1467	1182
Етнически произход: български	x	x	1765	3160 (3415*)	3260
Матерен език: български	x	x	x	2661	2149

x – Липсват данни.

* Корекция, показваща вероятната етническа сила на българите в Канада, която е изчислена въз основа на данните им по произход, както и на други данни за тях в различни корелации.

⁶ Само 4 души са регистрирани с месторождение Азия.

Етническият състав на имиграционния поток откъм България установяваме от данните по показател „месторождение България“ в корелация с етнически произход в канадското преброяване от 1931 г.: в преобладаващата си част емигрантите от България са етнически българи 92%, останалите са представители на местните етнически общности – на първо място, местни гърци и немци по 1,4%, и евреи 1,2%, други представени етнически групи в този поток са руси и украинци от „бялата емиграция“, поляци, чехи и словаци. И българите, и представителите на другите местни етнически и народностни групи са основно емигранти по икономически причини. „Бялата емиграция“, ако и да е предимно политическа, у нас намира добър прием, но голяма част от нея преминава през страната ни транзитно, оставайки за по-кратко или по-дълго време, защото е неудовлетворена от ниския жизнен стандарт и ограничените възможности на трудовия пазар. По политически причини и със стремеж към по-добър живот се отправят към Канада и местни гърци: след Първата световна война до 1928 г. две трети от и без това неголямата гръцка общност у нас е изселена по спогодбата за размяна на население от 1919 г.⁷, зад който акт прозира голяма човешка трагедия и за гърците, и за българите, принудени да напуснат доброволно вековните си местоживелища в съседната държава; тогава дващестина души (поощрени от значителната емигрантска вълна откъм Гърция в тази посока⁸) решават да заминат направо за Канада.

Детайлна представа за динамиката на имиграционния процес в последователност по години дават сведенията от канадската текуща демографска статистика. Те коригират годината на пика от 1911 г. (според данните през десет години в Табл. 1) на 1913 г. (според ежегодните данни в Табл. 2), което ни показва, че той е предизвикан от края на Балканските войни и неуспешните опити за национално обединение на българите.

Таблица 2. Брой на етническите българи, пристигнали във вътрешността на Канада и в океанските ѝ пристанища през фискалните години 1908–1920, 1926–1935 и 1940–1944 г.

1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1920
2529	56	557	1068	3295	4616	1727	4048	0	0	0	1
1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935		
88	243	267	311	353	17	16	15	5	13		
1940	1941	1942	1943	1944							
2	0	0	1	1							

⁷ Конвенция между Гърция и България за доброволна размяна на население от 27 ноември 1919 г., сключена в деня на подписването на Ньойския договор по настояване на Гърция.

⁸ През 1931 г. гръцката диаспора в Канада възлиза на 5580 души и нарастването ѝ в сравнение с предвоенния период (1911 г.) е +53%.

Данните от Табл. 2 свидетелстват, че през периода 1908-1915 г. средногодишно в Канада влизат по 2237 етнически българи, в същото време, числеността на българската диаспора в Канада е твърде скромна (вж. Табл. 1); подобно несъответствие в числените стойности се дължи на динамиката на миграционния процес в двете посоки – влизане в Канада и реемигриране към родината в Европа или към САЩ, което се потвърждава и от наротивните извори. През първите десетилетия емигрирането на българи към Канада има гурбетчийски характер, прекарват там известно време (една, две до три години), докато се позамогнат и се прибират; като изхарчат спестените средства (най-често за строеж на къща), пак заминават (Гърдев 1994: 11-13). През втората половина на 20-те години на XX век българският имиграционен поток в Канада рязко спада до 252 души⁹ средногодишно (или девет пъти по-малко), а през първата половина на 30-те, включително в разгара на Световната икономическа криза – до 13 души¹⁰. Според българската текуща статистика, която отчита емигриращите от България, през 30-те години в посока Канада се отправят по 13 души средногодишно¹¹ (в сравнение с 81 души към САЩ). В крайна сметка се оказва, че въпреки по-строгата миграционна политика на САЩ чрез въвеждането на квоти по народности (за българите по 100 души годишно), през 30-те години именно Щатите приемат голямата част от емиграцията, насочила се от България към Северноамериканския континент, а относителният дял на Канада варира от 8 до 22 процентни пункта (Табл. 3).

Таблица 3. Относителен дял на емигрантите от България към Канада спрямо всички емигрирали от страната към Северна Америка според българската текуща демографска статистика на населението, 1931-1940 г.

Година	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
%	14,4	21,7	14,7	7,8	9,7	13,1	18,2	18,8	22,0	35,7

Сравняването на канадската и българската текуща статистика от междувоенния период потвърждава данните от преброяванията по отношение на това, че тогава българската диаспора в Канада се попълва главно от задгранични българи. А големият спад в (средно)годишните стойности на българската имиграция в Канада всъщност отразява провежданата от страната имиграционна политика. След Първата световна война има период от няколко години на ниска имиграция в Канада, където не се предпочита имиграцията от Европа. През 1923 г. се правят предпазливи стъпки към насърчаване на имиграцията – „вратата“ се отваря само за поданици на определени страни и България не е сред тях: от страните, попаднали в категорията „непредпочитани“, се допускат като имигранти само земеделци, работници във ферми, домашна прислуга и спонсорирани

⁹ Изчислено по данните от Табл. 2 за периода от 1926 до 1930 г. включително.

¹⁰ Изчислено по данните от Табл. 2 за периода от 1931 до 1935 г. включително.

¹¹ За по-точно сравнение с казаното в предходното изречение: през 1931-1935 г. – по 10 души средногодишно, а след кризата 1936-1940 г. – по 17 души.

членове на семейства (Трайков 1993: 31). Тази тенденция е илюстрирана с Табл. 4 и 5, където са представени данните за пристигналите в Канада имигранти с месторождение България, отнасящи се за трите прерийни провинции и регистрирани в регионалните преброявания от 1916 и 1926 г. И така, прилагането на споменатата ограничителна за българите миграционна политика през 1931 г. вече е довело до видим дисбаланс в поколенията – 41% от българската имиграция в Канада е пристигнала през периода 1911–1915 г. и само 29% през втората половина на 20-те години – и съответно, до отслабване тежестта на „свежото“ външно попълнение на диаспората.

Таблица 4. Относителен дял на имигрантите с месторождение България в трите прерийни провинции на Канада по година/период на пристигане, 1916 г.

Години %	1914–1916 (5 м.)	1911–1913	1906–1910	1901–1905	1896–1900	Преди 1896
100	15	49	31	5	0	0

Таблица 5. Относителен дял на имигрантите с месторождение България в трите прерийни провинции на Канада по година/период на пристигане, 1926 г.

Години %	1926 (5 м.)	1925	1923– 1924	1921– 1922	1916– 1920	1911– 1915	Преди 1911
100	2	7	10	7	3	39	32

Териториално разпределение

Когато към края на първото десетилетие на XX век българите (преимуществено селяни) се появяват в Канада масово, в приемащата страна също преобладава селското население, а нейната икономическа мощ е съсредоточена в централните канадски градове, по-специално Монреал и Торонто. По това време обаче темповете на урбанизация в Канада са бързи и са предизвикани от провежданите национални политики за индустриализация и заселване на Запада. Тези процеси продължават до края на 20-те години на XX век и довеждат до развитието на градска система в цяла Канада, свързана с железопътни, телеграфни, канални, пощенски и телефонни системи. Специален принос има изграждането на Канадската тихоокеанска железница и неразривно свързвания с нея просперитет на градовете в Западна Канада. Същинският обрат в урбанизацията на страната като цяло настъпва в края на 20-те и началото на 30-те години, когато градското население прехвърля 50-те процента, но бележи застой по време на Световната икономическа криза.

Развитието на урбанизационния процес в приемната страна оказва въздействие върху териториалното разпределение на българската имиграция. След Първата световна война в преобладаващата си част българите имигранти обитават селските региони на Канада. Едва впоследствие, в началото на 30-те години, те се преориентират към градовете и тази тенденция се засилва, като през 1941 г. градското население сред тях достига до 79,6%.

Териториалното им разпределение по провинции е следното (Картосхема 1): изобщо ги няма в Юкон и Западните територии – земите на коренното население, т.нар. „Първи нации“. Българите основно се установяват в провинция Онтарио и нейния главен град Торонто и това си остава трайна и неизменна тенденция през изучавания период (78% от българската диаспора в Канада през 1921 г. и 82% през 1941 г., по данни за матерен език). Следва провинция Квебек с незначителните 6,5% (1931). Преобладаващата численост на българите в провинция Онтарио и нейния централен град Торонто (най-големия град в Канада и петия по големина в Северна Америка) са определящи и за съотношението между градското и селското население в диаспората (Табл. 6). През 1921 г. българите са се заселили в селските райони на Онтарио и тогава това ги определя като селска диаспора; впоследствие те се насочват към градските райони на Онтарио и тогава това ги определя като градска диаспора; в същото време, установилите се в прерийните провинции Саскачуан и Албърта винаги са предпочитали селските райони, но там те са малобройни в сравнение с Онтарио.

Таблица 6. Брой на етническите българи в канадските градове със и над 10 000 души население, 1931, 1941 г.

Градове	1931	1941
Монреал (пр. Квебек)	79	89 (98)
Торонто (пр. Онтарио)	1391	1333 (1446)
Уиндзор (пр. Онтарио)	41	x
Ванкувър (пр. Британска Колумбия)	19	18 (28*)
Уинипег (пр. Манитоба)	16	19
Сент-Джон (пр. Ню Брънзуик)	36	44
Регина (пр. Саскачуан)	22	20
Ниагара Фолс (Онтарио)	19	x
Китченер (пр. Онтарио)	85	112
Хамилтън (пр. Онтарио)	116	188
Халифакс (пр. Нова Скотия)	25	26
Глейс Бей (пр. Нова Скотия)	57	x
Едмънтън (пр. Албърта)	42	37
Съдбъри (пр. Онтарио)	X	44

x Липсват данни.

* Заедно с метрополната зона.

Картосхема 1. Териториално разпределение на етническите българи в Канада, по провинции, в %, 1931 г.

Структури по пол, възраст и семеен статут

В имиграционния поток от България преобладават мъжете – на 1000 мъже през 1921 г. се падат 130 жени, а през 1941 г. – 303 – явление, което потвърждава гурбетчийския характер на първите вълни от българска имиграция в Канада (на гурбет в странство тръгвали предимно мъже). От гореказаното е видно, че с годините съотношението между двата пола се подобрява, но незначително. С подобна характеристика се отличава и градинарската гурбетчийска емиграция в Европа¹² (Пейковска 2011: 123). Прави впечатление, че ако се разгледат само данните за прерийните провинции, където по принцип се насочват имигранти, които възнамеряват да се възползват от възможността за получаване на земя и евентуално трайно да се заселят, то там съотношението между двата пола е значително по-добро: през 1916 г. общо за трите провинции на 1000 мъже се падат 271 жени, а през 1926 г. – 436. А при поколението, родено в Канада (т.е. второто

¹² За сравнение сред българските градинари в Будапеща например през 1920 г. на 1000 мъже се падат 206 жени, а през 1930 г. – 218.

имигрантско поколение, което – както ще видим по-нататък – през 30-те години не е така малобройно и представлява една трета от българската имиграция), вече съществува баланс между двата пола с лек превес на жените, което е знак за процес на активно усядане.

Възрастовата структура на българската имиграция в Канада се основава на статистически данни по показател матерен език български, които включват и задграничните българи, както нови, така и стари заселници (Табл. 7). През 1931 г. в нея преобладават 30-39-годишните (30%) и е висок относителният дял на децата до 9-годишна възраст 17,6%. Данните за възрастовата характеристика на имиграционния поток само от България са сходни¹³. В този смисъл, намаляването в обема на българската имиграция през 30-те години се отразява върху възрастовия профил, като доминиращата през 20-те години група на 30-39-годишните вече е навлязла в следващата, тази на 40-49-годишните, преобладаваща през 1941 г., но с по-нисък относителен дял от 27%. Така описаната възрастова структура на българската имиграция в Канада през междувоенния период наподобява тази на градинарския гурбетчийски поток в Европа, с разликата, че в нея децата са два пъти повече (Пейковска 2011: 79, 316). Ядрото ѝ представляват нейните членове в работоспособна възраст. Намаляването на имиграционния поток и започналият интеграционен процес водят до застаряването на общността.

Таблица 7. Население в Канада по матерен език български, по възрастови групи, в %, 1931, 1941 г.

Възраст \ Година	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+
1931	17,5	8,5	18	30	19,4	4,9	1,4	0,3
1941	17,1	25,3	9,7	13	19,5	11,6	3	0,8

Структурата на българската имиграция в Канада по семейно положение е свързана с гореописаната възрастова структура, диференцирана е за двата пола и обикновено се отчита за населението на възраст на и над 15 години. Преобладават семейните, които представляват приблизително две трети, следват несемейните (Табл. 6). Овдовелите са само няколко процента, тъй като високите възрасти са слабо представени в диаспората. А разведени липсват, защото в българското патриархално общество от времето, което изучаваме, разводът е рядко явление, понеже се счита за срамно и съществува обществено неодобрение към разведените (особено към разведените жени), а и към техните деца. От данните, изложени в Табл. 8, се вижда, че жените в преобладаващата си част са омъжени (83%), тъй като сами жени рядко предприемат емиграция, особено така далечна, като отвъдокеанската. При мъжете има относителен баланс между семейни и несемейни с превес на семейните (57,5%).

¹³ Такива статистически данни предоставят регионалното преброяване в прерийните провинции от 1926 г.

Таблица 8. Население на и над 15-годишна възраст в Канада с месторождение България, по семейно положение, в %, 1931 г.

Несемейни			Семейни			Вдовци			Разведени		
Общо	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени
35,0	40,1	12,0	62,3	57,5	84,1	2,6	2,3	3,9	0,1	0,1	0,0

Заклучение

Анализираната статистическа информация дава възможност да се набележат следните по-важни етнодемографски специфики на първите потоци българска имиграция в Канада:

Тя се масовизира през първата половина на 20-те години на ХХ век, когато е и най-многочислена. През второто десетилетие на ХХ век в нея има приблизителен баланс в съотношението между имигрантите, произхождащи от задграничните български общности и дошлите от България, който в началото на 30-те години е нарушен в полза на имигрантите от България; през последвалото десетилетие (до 1941 г.) в българската диаспора в Канада се наблюдава превес на задграничните българи. Тя се състои основно от етнически българи, млади мъже, почти половината от които са несемейни (жените са малко на брой, но все пак надхвърлят числеността и съотношението в диаспората спрямо континенталната градинарска емиграция). Половината от нея е концентрирана в района на град Торонто, но останалата половина е пръсната основно в урбанизираните райони на Южна (централна) Канада. Етнодемографският ѝ профил се доближава до този на югоизточно европейските и други балкански групи имигранти в Канада – румънци, гърци, сърби. Българската имиграция в Канада показва също сходства с континенталната градинарска гурбетчийска миграция с тази разлика, че е малко „по-възрастна“ и „по-семейна“.

Бих отбелязала още, че очертаването на демографските ѝ особености не е самоцелно. По тях може да се прогнозира и моделира по-сетнешното развитие или оцеляване на диаспората, защото те са важно условие и предпоставка за (не)протичането на интеграционни и асимилационни процеси – проблем, който предстои да бъде представен в друго нарочно изследване.

Цитирана литература:

Берзина, Майя Яновна. 1971. *Формирование етнического состава населения Канады. (Этностатистическое исследование).* Москва: Наука.

Въжаров, Петър. 1934. Външната миграция на България от Освобождението до 1933 г. включително. – *Статистически известия*, 5, 229-241.

Гърдев, Костадин. 1991. *Македонските патриотически организации в Канада от основаването им до 1987 г.* София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Велико Търново: ДФ Абагар).

Гърдев, Костадин. 1994. *Българската емиграция в Канада*. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Митев, Трендафил. 1993. *Българската емиграция в Америка и борбите за освобождението на Македония 1919-1945*. София: Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“.

Пейковска, Пенка. 2011. *Българските общности в Унгария. Миграции и историко-демографска характеристика*. София: ИИСТИ-БАН.

Трайков, Веселин, Дойно Дойнов, Андрей Пантев, Горица Стоянова (ред. кол.). 1993. *Миграционни движения на българите, 1878-1941. Т. 1. 1878-1912*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Трайков, Веселин. 1993. *История на българската емиграция в Северна Америка: От началото и през средата на XIX в. до 80-те г. на XX в.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Francis, Robert Douglas, Howard Palmer (eds.). 1992. *The Prairie West, Historical Readings*. Edmonton: Pica Pica Press.

Hurd, William Burton. 1937. *Racial Origins and Nativity of Canadian People. (A Study Based on the Census of 1931 and Supplementary Data)*. Ottawa: Dominion Bureau of Statistics.

Kertzer, David Israel, Dominique Arel. 2002. *Censuses, Identity Formation, and the Struggle for Political Power.* – Kertzer, David Israel, Dominique Arel (eds.). *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, 14-15.

Widdis, Randy William. 1992. *Saskatchewan Bound: Immigration to a New Canadian Frontier.* – *Great Plains Quarterly, (Fall)*, 254-267. Достъпен на: digitalcommons.unl.edu/greatplainsquarterly/649 [посетен на 12.02.2022].

Извори:

Държавен вестник, 1908, № 10 (14.01.)

Стенографски дневник на XIII^{-то} Обикновено народно събрание. Четвърта редовна сесия. 1906.

Census of Prairie Provinces, 1926. Population and Agriculture. Manitoba, Saskatchewan, Alberta. Ottawa, 1931.

Census of Prairie Provinces. Population and Agriculture. Manitoba, Saskatchewan, Alberta. 1916. Ottawa, 1918.

Eighth Census of Canada, 1941. Vol. IV. Cross-Classifications. Interprovincial Migration. Blind and Deaf-Mutes. Ottawa, 1946.

Seventh Census of Canada, 1931. Vol. I. Summary. Ottawa, 1936.

Seventh Census of Canada, 1931. Vol. II. Population by Areas. Ottawa, 1933.

Seventh Census of Canada, 1931. Vol. XIII. Unemployment, Dependency of Youth, Rural and Urban Composition of the Canadian Population, Racial Origins and Nativity of the Canadi-

an People. Ottawa, 1942.

Sixth Census of Canada, 1921. Vol. I. Population. Number, Sex and Distribution. Racial Origins. Religions. Ottawa, 1924.

Sixth Census of Canada, 1921. Vol. II. Population. Age, Conjugal Condition, Birthplace, Immigration, Citizenship, Language, Educational Status, School Attendance, Blindness and Deaf Mutism. Ottawa, 1925.

The Canada Year Book, 1912. Ottawa, 1913.

The Canada Year Book, 1920. Ottawa, 1921.

The Canada Year Book, 1937. Ottawa, 1937.

The Canada Year Book, 1940. Ottawa, 1940.

The Canada Year Book, 1946. Ottawa, 1946.

Биографична справка: Пенка Ив. Пейковска – доктор на историческите науки, професор в Института за исторически изследвания при Българската академия на науките, научните ѝ интереси са в областите историческа демография с акцент върху миграциите, изворознание, българо-унгарски взаимоотношения, български общности зад граница, имигранти и бежанци в България и Унгария през XIX–XX век.

E-mail: pykvsk@yahoo.com

Българската миграция в Канада от края на 90-те години на XX век: българското училище и художествени занаяти в Калгари днес

*Невена Димитрова,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей –
Българска академия на науките*

Резюме: Настоящото изследване е посветено на немалката българска общност отвъд пределите на Стария континент: българската емиграция от края на 90-те години на XX век в Канада и по-специално в Калгари, Албърта. В контекста на изследванията на учени от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките от последните години са анализирани и представени културни практики и консолидиране на българите чрез учебни програми и програми, подкрепящи хората на изкуството в една разнолика по отношение на време на емигриране, мотивация, степен на асимилация, начин на живот и професионална принадлежност емиграция.

Ключови думи: българи в Канада, българско неделно училище, художествени занаяти

Белое безмолвие

*...Все года и века и эпохи подряд
все стремится к теплу от морозов и
вьюг.*

*Почему ж эти птицы на север летят,
если птицам положено только на юг?...*

Владимир Высоцкий

Въведение

Старият свят неслучайно се оказва твърде малък за полета на духа на онези „птици“ свободни, свободомислещи, решени на лишения, но с огромна цел – осъществяване на безгранични мечти, за които пее и Владимир Семьонович Высоцкий в „Белое безмолвие“. Недотам благоприятният климат и отдалечеността от родните земи изглежда не представляват пречка пред желаещите да реализират копненията и себе си в тази далечна и почти мистична страна. Но миграционните процеси представляват не просто преминаване от място в място, те са преосмисляне на жизнения потенциал: едновременно съхраняване и иновиране на житейска традиция.

В своето проучване анализирам материали от Централния държавен архив, ма-

териали, проучвани от Костадин Гърдев и Иван Гаджев, а също така от медиите, и се опирам на няколко проведени онлайн интервюта. Фотодокументацията принадлежи главно на информаторите.

След въведението, което представлява историческо ситуиране на българската миграция в Канада, се концентрирам върху конкретен случай от българското училище в Калгари (2003) и работата на българския артист от гр. Пловдив, Ваня Димитрова, която от 1995 г. живее и твори в Канада, и особено върху нейната роля за опазване на традиционни практики и познания за българската култура в процеса на предаването ѝ не само на децата, но и на възрастни – български имигранти, както и на чужденци, желаещи да се докоснат до обичаите, традициите във възрожденската архитектура на България, изработването на мартенички, черги, рисуване на шевици и носии.

Съотнасянето на живота като еволюционно оцеляване и на живота като културна постигнатост в адаптацията на българската общност в далечната северноамериканска страна е централната ос на настоящият текст.

Живот е интересна дума, която произлиза от памирските езици и първоначално се произнася като „джвак“, оттам идва значението ѝ като стомах в руски, а съответно в българския език се определя като еквивалент на гръцкото ζοη или βίος. В гръцкия обаче първото понятие се отнася по-скоро до биологичното съществуване, докато второто – до окачественото такова или става дума за специфичния начин на битуване на индивид или група от индивиди. Платон, а по-късно и Аристотел, продължава тази линия на разграничаване, разделяйки съзерцателния (βίος θεωρητικός) от политическия живот (βίος πολιτικός) или от живот, отдаден на удоволствията (βίος αλολαυτικός). Става дума за окачествена форма на живот, на специфичен начин на съществуване (Агамбен 2004: 9). В „Политика“ на Аристотел (Аристотел 1995: III, 12 786) четем, че „хората се събират и поддържат (...) общност и заради самия живот. Може би известна част от доброто се съдържа дори само в живота като такъв, ако не преобладават твърде много трудности. А ясно е, че много хора понасят големи страдания от жажда за живот, понеже животът съдържа в себе си известно щастие и естествена наслада“. Биологичният живот е свързан преди всичко с непосредственото оцеляване и се различава от политическия – живота на полиса – социална среда, защитена от капризите на природата, където целта е съхраняване на живота, но вече съществуващ за постигане на общото благо. Възпроизвеждането и поддържането на живота в неговата наличност се разграничават винаги от сферата на политическото, на социалното. Ако в първия случай става дума за неартикулиран начин на съществуване, то във втория вече говорим за овладяна вербалност, за език, изразяващ културно ниво, изразност, бележеща преминаването на гласа в език. Ето защо Аристотел ситуира общността-в-полиса като онова по-високо равнище на преминаването на гласа в език (Агамбен 2004: 16). Той дава и метафизичното определение на човека като „живо същество, притежаващо език“. Това разграничаване на ζοη от βίος, на живота като оцеляване спрямо живота като културна извоюваност и на поддържането на звука – фоне, в език и ред – логос, задават рамката на настоящото изслед-

ване. Става дума за човека като активна, непасивна положеност в среда, която в някакъв смисъл му е чужда, както и за овладяването на тази чуждост и трансформирането ѝ в позната, своя среда, чрез езика, образованието, традиционните практики. Културното овладяване и овладяност са в основата на настоящия текст: по какъв начин чрез обучение в език, през упражняване и преживяване на традиционни модели, бележещи изконна принадлежност към родовите корени, човекът отвъд пределите на познатото успява да съхрани и възроди себе си отново като уникална културна единица.

Езикът. Училището

Изучаването на роден език, заедно с уроците по етнография стоят в основата на изграждането на трайна принадлежност в условията на емигрантския живот. Ето защо тази част от текста е посветена на училището като институция и на езиковото образование като основополагащ елемент в него. Животът-в-полиса, или общността не е изграден на основата „приятел-враг“, а по-скоро върху категориите „биологично съществуване“ – „общностно съществуване“, онова, което в езика отделя и противопоставя себе си на собствената си ритмика на жизнения цикъл. Именно езикът е онзи белег за принадлежност към дадена общност, единящ културно емигрантските среди, и съответно естествен е стремежът при миграционните процеси да се съхрани тази част от собствената идентичност. Както споменава в свое изследване Ива Кюркчиева, мигрантските общности на чужда земя може да бъдат разглеждани през призмата на транснационализма, което позволява една динамична, мултидименсионална интерпретация на процесите в тях (Кюркчиева 2017: 469). От същия текст става ясно, че когато говорим за общности в този смисъл, се има предвид високата степен на интегриране на местно ниво, което позволява и множество и разнообразни обвързаности с родината. Формирането на така наречените културни хибриди, обединяващи два типа на общностен живот. Това е и една от причините още в началото на постоянно установяване в Канада да се търси начин за създаване на българско училище за изучаване на родния език, история, традиции.

„При семейна миграция с деца (политическа или икономическа) сред първите консолидационни форми, които българите създават в приемната страна, е училището“ по думите на Мариянка Борисова и Боян Кулов (Борисова, Кулов 2017: 99).

Първото българско училище в Канада е създадено през 1914 г. в Торонто от българите, които живеят там, а през 1917 г. дружеството „Балкански юнак“ отваря в същия град българското училище за възрастни. Дружество „Просвета“ от Торонто открива през 1920 г. училище за изучаване на български език и история от децата на българските емигранти. Те се събират два пъти седмично през уикендите – в събота и неделя, от 14 до 16 ч. Това е крайно недостатъчно време за натрупване на знания и още през 20-те години на миналия век Православната църква в Торонто, както и Дружеството на писателите и публицистите в София, се ангажират да се създаде училище с устойчиво настоятелство и да се наемат учители. Канадските власти не се противопоставят на жела-

нието на отделни народности да имат свои родни начални училища, дори напротив, подкрепят подобни инициативи, доколкото така се улеснява научаването на английски език по-късно в канадските училища. Единственото условие при откриване на родни училища от различните етнически групи в Канада е да имат учител и по английски език (Гърдев 1994: 245).

В българското училище в Торонто през 1924 г. учат 70 деца. Провеждат занятията си два-три пъти в седмицата, когато нямат часове в канадското училище. Учителите по български език най-често са свещениците от българската църква и понякога работят без възнаграждение. Училището се издържа от църковното настоятелство на българската църква „Св.св. Кирил и Методий“. Впоследствие се открива второ училище в Торонто в средата на 30-те години. И в двете училища учат около 150 ученика. Започва изучаване на музика и други допълнителни предмети. В Китченер, Онтарио, а по-късно и в Уиндзор се откриват още нови училища. От България се изпращат носии за трупите по народни танци, речници, букварчета. През 80-те години на XX век обаче няма голяма активност за обучение в българските училища, макар да има курсове и за възрастни за отдалечените краища на страната, където все още не са открити центрове за обучение: „Поддържането на етническото самосъзнание и на националните културни традиции изисква познаване на родния език“ (Гърдев 1994: 247).

Канада е страна, създадена от и за имигранти, и сякаш няма целенасочена политика за асимилация на пристигащите да живеят тук, а по-скоро за адаптирането им¹. Чрез точковата система в страната влизат предимно образовани, способни и опитни хора. Като цяло основната идея е да се насърчава адаптирането на новодошлите към обществото, основано на знанието (Христова 2020: 317). Обучението по български език и култура са обвързани с нивото на образованост и професионална квалификация на българската диаспора в Канада. Ето защо е необходимо да се представят основните характеристики на вълните имигранти.

Българите в Канада са разнолика общност. Делят се най-общо на т.нар. „кубинци“ (емигрирали преди промените с междинна спирка в социалистическа Куба, до която пътуването от България преди промените от 1989 г. е свободно) и представители на различни социални групи и различни професии, обединени от общата цел да напуснат България след „промените“. По-късната вълна от периода 1995-2000 г. в голяма степен представлява хора с висока квалификация, които кандидатстват по точкова програма и

¹ Канада е втората по големина на територията държава в света, след Русия: площта ѝ е 9,97 млн. кв.км. Разделена е на 10 провинции – Нюфаундленд и Лабрадор, Остров Принц Едуард, Нова Скотия, Ню Бръзуик, Квебек, Онтарио, Манитоба, Саскачуан, Албърта, Британска Колумбия, и на две територии – Юкон и Североизточни територии. Населението ѝ обаче е едва 30 милиона. При раждаемост под 14% и смъртност около 10% потокът от емигранти е добро решение за балансирането на броя на населението спрямо огромната територия на страната. Канада е изключително богата на полезни изкопаеми, нефт, злато. Канада е на първо място в света по добив на целулоза и хартия, по нефтопреработване, черна и цветна металургия, автомобилостроене и машиностроене. Годишното производство на пшеница и ечемик е 2,2 тона зърно на глава от населението. Манитоба и Саскачуан са житниците на страната (по материали от в-к „СЕГА“, 17 април 2000 г.).

се наричат „икономически емигранти“ (Христова 2020: 157). Числеността им се определя по това на какъв език се говори в домовете на емигрантите. Съществува и трета група, които пристигат в страната като инвеститори. Ако преди промените от 1989 г. трудността е била достигането до далечната земя, след това трудността е как да останеш². Трудният и несигурен път на първите емигранти след 1989 г. е белязан от политически и икономически сътресения, но и межкултурни особености, с които се сблъскват сънародниците ни в северната страна отвъд Атлантика.

Програмите за квалифицирани лица са няколко:

- При наличие на оферта от работодател

Canada Express Entry Program за висококвалифицирани кадри, които се пресяват по специална точкова система, спрямо уменията на кандидатите. Освен нея, всяка канадска провинция има договорена с федералното канадско правителство програма за имиграция или т.нар. **Provincial Nominee Program**. Според адвокат Пламен Петков³ тези програми, както и получаване на легален статут чрез брак, са най-популярните сред имигрантите. Задължително изискване по тях обаче е оферта от работодател.

- Без оферта от работодател

Family Self Employed Program – за хора на свободна практика. Тя е подходяща за артисти, спортисти и хора с някакви постижения в културата или в спортната сфера. „Тя е по-скоро за хоккейните играчи, които идват в канадските отбори, или артисти, които са способни да се издържат сами тук“, казва Пламен Петков. Има и бизнес програми за имиграция, с които потенциален имигрант може да докаже, че ще създаде работни места в страната. Така кандидатът печели временен легален статут, което е обвързано с наличие на капитал или одобрен инвестиционен проект. С други думи, на теория всички са свободни да си търсят работодател и оферта от такъв, за да имигрират, но трябва да са готови за един висок праг на изискванията⁴.

От втората половина на 1980-те години в Канада емигрират главно медици, инженери, юристи, художници, журналисти, артисти, учени. Някои от тях дори намират работни места в университети, колежи и библиотеки (Гърдев 1994: 103).

Най-голям брой имигранти се концентрират в Торонто. Годишно около 40 хиляди чужденци остават да живеят там. Торонто е и финансов, културен и университетски център (Гърдев 1994: 99). От фейсбук страницата на групата „Българи в Торонто“ научаваме, че за тях църковните храмове представляват културни и просветни центрове, места за социален живот⁵. Те имат ролята и на културно-информационни центрове,

² Максим Божилов, издател и гл. редактор на в-к „Български Хоризонти“ в Торонто, ФнАИФ 3091.

³ Интервю на Галина Петрова за BG Voice от 01.03.2019 г., вж. бел. 4.

⁴ bg-voice.com/канада-посреща-с-отворени-врати-но-пре/ (посетен 25.03.2022).

⁵ facebook.com/groups/1711487349013985 (посетен 24.03.2022):

Таня Найденова: „Има три българо-македонски църкви и една българска. В „Св.св. Кирил и Методий“, която е най-голяма от българо-македонските, допреди пандемията постоянно се организираха концерти на български групи и певци от всички жанрове – рок, естрада, народна и поп-фолк. Залата е с капацитет за 500 човека и не мога да ви опиша какви незабравими български партита са се правили там.

където, както новодошлите, така и живеещите от много години могат да придобият полезни контакти и съвети за живота в Канада. Всяка от църквите има и мултифункционална зала в сградата, където се организират концерти и чествания на големите празници. По думите на Максим Божилов⁶, организирани както у нас като феодални структури православни църкви липсват в Америка. Там православието е на етническа основа. Събират се енориите на гърци, руснаци и т.н. Българите много често се оказват част от по-големите гръцки или руски общности. Църковните общности в Канада са създадени от българи от Македония, включително при създаването на първата църква „Св. св. Кирил и Методий“ от 1908 г. Две години събират пари, за да я построят, издават два алманаха. Идеята е към църквата да се открие училище, да се извършва просветителска дейност. „Св. Троица“ е третата църква⁷ в диоцеза на Северна Америка и най-голямата в Канада. Това е църквата с най-силно българско присъствие. Българите се събират в залата ѝ за Нова Година, за концерти, представления, за представяне на книги и т.н. Към днешна дата няма свещеник.

Друга църква е „Св. Димитър“, създадена от Игнат Канев, който започва изграждането ѝ през 2002 г. Днес към нея функционира и училище „Българско училище Канев“. Съществена разлика от България е, че земята на църквата е собственост на общността, а не на Светия Синод на Българската православна църква. Общността плаща заплата на свещеника. В някакъв смисъл той е подчинен едновременно и на настоятелството, и на владиката. В настоятелството може да влизат само кръстени православни. Събранията се водят на английски или български език. В училището Канев има около 70 деца. След завършен 10 и 11 клас могат да получат кредити за изучаван български език. Училището, подобно на повечето български училища в Канада, провежда занятия в събота и неделя. Има три филиала в района на Торонто – в Брамптън, Мисисага, Ниагара Фолс, и над 130 ученика.

Българските училища зад граница притежават мощен консолидационен потенциал по отношение на емигрантските общности; фокусирани са в поддържане, трансфер, съхранение, популяризиране на българското културно наследство в разнообразни

Всяка Коледа църквата раздаваше подаръци на всички деца. За всяка Нова година във всички църкви се правеха партита. Имаме във всеки район на Торонто групи за народни танци, театрална труппа, народни певици и детска група. Освен по църквите, събития се организираха и в концертни зали. И до днес нося в сърцето си концерта на ансамбъл „Българе“. Първото нещо на почти всеки българин, когато стъпи на този континент, е да разбере къде са българските църкви, за да отиде и да запали свещ за здраве, за семейство, деца, родители... Също така има български училища, фестивал на българската култура, българо-канадски пикник, събор на карловци и приятели. Организират се големи концерти и партита по различни поводи. Има и магазин „Карлово“ (две локации), в които се продават любимите на всички българи луканки, суджуци, филета, кебапчета, кюфтета, произведени тук в Торонто, както и лютеница и куп други лакомства, внесени специално за нас от собствениците на магазина.“

⁶ Максим Божилов издава в Торонто българския вестник „Български хоризонти“ повече от 20 години (първият брой излиза през 1999 г.), както и поддържа едноименна радио програма. Носител е на наградата за принос в разпространението на българската култура от българоезична медия в чужбина „13 века България“. Вж. бел. 1.

⁷ Втората българска църква на територията на Канада е „Св. Георги“ в Торонто.

негови проявления: български език и литература, празничен календар, фолклорни музика и танци, традиции, персоналия (Борисова, Кулов 2017: 99). Историческа предпоставка за създаване на училищата в Канада е големият брой емигранти в периода от края на XIX век до Първата световна война. Тогава кипи мощен обществен и политически живот сред българите в Северна Америка. През периода след Втората световна война се забелязва спад на просветната дейност в училищата. Според данни от 1956 г. става ясно, че мнозинството от емигриралите българи в Канада от първата половина на XX век са без особено образование. Това са млади и на средна възраст хора без определена професия и професионална подготовка, които след пристигането си в Канада обикновено постъпват като работници в строителството, промишлеността и обслужването (Гаджев 2020: 53, 90, 109). Броят на специалистите с висше образование е незначителен. Като цяло българската емиграция е работническа и дребнотърговска. Малкият брой интелектуалци са инженери, лекари, архитекти, адвокати, професори, учители, чиновници и др. Те са от по-младата емиграция (Гърдев 1994: 92). Децата на старите български емигранти – второ и трето поколение българи в Канада – с много малки изключения, не знаят български език и се считат за канадци. Много слабо се интересуват от живота и проблемите на тамошната ни диаспора, както и от родината на своите родители. Още повече, че много от семействата на сънародниците ни в Канада са смесени по националност и в домовете им не се говори на български език, нито се изучава, като често това става дори и когато и двамата родители са българи (Гърдев 1994: 95). В периода 1961-1970 г. започва увеличаване на по-високо квалифицираната емиграция за Канада, която достига 45% от всички преселници, докато през 1951 г. само 4% са дипломирани специалисти. През 1970 г. дипломираните специалисти са 29%, а неквалифицираните – само 2%.

Характерно е, че след промените от 1989 г. започва така нареченият процес на „изтичане на мозъци“ и емиграцията от втората половина на 90-те е доказателство за това. Родината напускат предимно хора с висше образование и добра квалификация: геодезисти, инженери, филолози, медици, учени, художници. За основна причина за емигрирането си те посочват по-добрите възможности за професионална реализация, по-доброто заплащане, в сравнение с несигурната политическа и икономическа ситуация в България. Характерен е и мотивът за търсене на свобода отвъд „желязната завеса“ за поколенията от 70-те и 80-те години на XX век, търсещи нови възможности за реализация на своите планове. Такъв е случаят с група творци от Киноцентъра в Бояна, описани в документалния филм на Стефан Иванов „Нов живот“ (2018)⁸, който разглежда съдбата на емигранти художници, артисти, кинотворци, напуснали България в началото на 1990 г.

Канада е недотам непозната земя, доколкото една от причините да бъде избира-

⁸ filmfreeway.com/ANewLife063 (посетен 25.03.2022).

на за дестинация е именно наличието на познати, роднини, приятели от по-старата⁹ емиграция. Определящ фактор е съществуващата в Канада българска етническа група, съхранила своите традиции, бит и душевност и до известна степен своя роден език. Ако в Канада живеят родственици или приятели на потенциален емигрант, осигуряващи му необходимата информация за тамошния живот, които са готови да го подпомогнат в първите дни от неговото пребиваване там, то тогава той се отправя именно за Канада (Гърдев 1994: 101).

Периодът след 1989 г., когато настъпва новата вълна емиграция, като цяло се свързва с подем в създаването на нови просветни центрове, както и в училищната дейност, в организирането на певчески, танцови конкурси сред фолклорните групи в отдалечените краища на страната. От това време датира и създаването на канадско-българския културен център в Монреал, „Зорница“ (2001 г.). Към центъра функционира училището „Св.св. Кирил и Методий“ с три филиала в града. Дипломите, получени при завършване на обучителния курс, са валидни в България. Част от дейността на центъра е и обучение по английски език за деца и възрастни, както и практикуване на канадски френски с местни жители, обучение по български език за чужденци. Културният център разполага и с библиотека с над 2000 заглавия. Организирант се курсове по народни танци, ателиета за деца и възрастни, занимални и т.н.

Освен съботно-неделното училище „Св.св. Кирил и Методий“ в Монреал (2002 г.), създадено към българската православна църква „Св. Иван Рилски“ (с изучаване на български, математика, история, география, както и допълнителни занимания като вокална детска група, хор за възрастни, фолклорна група за народни танци, съвместно с представители на фолклорен ансамбъл „Зорница“), културно-образователна дейност развиват и следните училища: съботно-неделното училище „Родолубче“ в Торонто (2015 г.), признато и легитимирано от МОН, неделно училище към катедралния храм „Св.св. Кирил и Методий“ в същия град, българското училище към църквата „Св. Димитър“ в Брамптън (2003 г.), училището „Св.св. Кирил и Методий“ във Ванкувър (2001 г.), съботно-неделно училище „Св.св. Кирил и Методий“ в Калгари (2003 г.).

Именно при този втори старт на миграционни вълни към Канада от края на миналия и началото на XXI век се създава и българското училище в Калгари, Албърта. Училището е създадено през 2003 г. от Българското дружество в Калгари. В него децата се учат да четат, пишат и говорят на родния си език. Изучава се история, география и фолклор. Програмата е съобразена с изискванията на МОН, които препоръчват използването на най-новите български учебници и на такива, създадени специално за деца, живеещи в чужбина. Основното финансиране е подпомогнато от Българското дружество, а част от дейността на училището се финансира от МОН в рамките на програма „Ро-

⁹ Като „стара икономическа имиграция“ според Гърдев се определя емиграцията отпреди 1944 г., а тази след това се нарича „нова емиграция“ (цит. съч.: 71). Тук обаче под „стара“ се разбира емиграцията преди 1989 г., главно поради причините за предизвикването ѝ, за разлика от тази след 1989 г.

ден език и култура зад граници“¹⁰.

Националната програма (НП) „Роден език и култура зад граница“ включва четири модула: Модул 1. Подпомагане на обучението по български език и литература, по история на България и по география на България; Модул 2. Обучение на учители от българските неделни училища в чужбина; Модул 3. Партньорства; Модул 4. Оценяване на езиковите компетентности по български език на учениците от българските неделни училища в чужбина. Благодарение на тази програма, макар да не е включено официално в списъка с българските училища зад граница на МОН, настоятелството бива подпомагано от държавата.

Асоциация на езиковото наследство на Южна Албърта (Southern Alberta Heritage Language Association: SAHLA) е друг благодетел на училището. С помощта на тази организация, която подкрепя езиковото и културно образование на народностите в Албърта, се осигурява наемане на училище от Калгарския училищен борд, където атмосферата за провеждане на учебни занятия е професионална и близка на учениците. В учебната програма на българското училище са застъпени теми от ежедневно речево общуване, граматика, родинознание и **етнография**. Децата имат възможност да се запознаят с българския фолклор и произведенията на известни български автори. В програмата също така е включено и изучаване и празнуване на основни български празници¹¹. Занятията между септември 2020 и юни 2021 г. паралелно с канадския академичен календар се провеждат два пъти месечно в събота.

Интересно е да се отбележи, че в своята основна част преподавателската дейност в училището е и благотворителна – с нейната реализация са обвързани много часове безвъзмезден експертен труд, не само учителски, но и организационен, административен, комуникационен и т.н. (Христова 2017: 250-251).

Важна функция на българските училища в чужбина, в цялото им многообразие, е да обединяват българските емигрантски общности, както помежду им, така и с България. Именно в този смисъл – на съпричастност и съпреживяване – терминът „български училища зад граница/в чужбина“ точно определя тези организации. Законът за предучилищното и училищното образование от 2015 г. не ги припознава и институционализира в достатъчна степен, въпреки усилията на Асоциацията на българските училища в чужбина (АБУЧ). Разделянето на училищата зад граница – на неделни, държавни, частни, обществени, към посолства, църковни и други – може да бъде аргументирано само от административна гледна точка. На този етап и така структурирани, те продължават да функционират между **институционалността и неформалността** (Гергова,

¹⁰ mon.bg/bg/175 (посетен 6.06.2021): „Държавната политика по отношение на българите в чужбина е свързана със съхраняване на българското етнокултурно пространство зад граница и на националната, културната и духовната идентичност на българските граждани по света и на българските общности в чужбина. За реализацията на тази цел е необходимо да се стимулира изучаването на български език и литература, история и география на България от българите зад граница, както и провеждането на дейности, които да съдействат за съхраняване на националното самосъзнание, бит и култура.“

¹¹ Вж. calgarybulgariansociety.com/school (посетен 28.03.2022).

Борисова 2022: 561) под влиянието на политиките и на изпращащата, и на приемната страна (Борисова, Кулов 2017: 109-110).

Както бе посочено, общностният живот изисква едно надбиологично съществуване и споделяне, което е възможно единствено чрез езика. В случая става дума за необходимостта да се познава родния език, особено за 1,5 поколенията¹², но и за идните наследници на език и култура. Художественият изказ като тип култура и език е тема, застъпена в учебителния процес: в часовете по етнография децата, а и възрастните, имат възможност да се запознаят с традициите, фолклора, културата на своите предци. Преподавател по етнография и художествени занаяти в училището в Калгари, Албърта, е художничката Ваня Димитрова, изразител именно на това виждане за преподаване на традиционни практики като културен език и мост между поколенията и между родина и отвъдродно съществуване.

Ваня Атанасова-Димитрова е родена в гр. Пловдив, но живее и твори в Калгари, Канада от 1996 г. На 14 годишна възраст спечелва конкурс за таланти в Канада в Средно художествено училище „Цанко Лавренов“ в Пловдив. След което завършва Националната художествена академия с отличие. За последните години развива много активна проектна дейност. Подготвя извънкласни програми по изкуство за деца в български, но и в канадски учебни заведения. Участва като доброволец в благотворителни инициативи и предлага безплатни курсове за обучение. Ваня организира програми за изучаване на различни типове изкуства, лагери за деца, които се интересуват от изкуство, семинари за възрастни. Работи в училищата „Ърл Грей“ („Earl Grey“) и „Съналта“ („Sunalta“) в Калгари като преподавател по рисуване. По време на пандемията от 2020 г. Ваня е ангажирана в проект на Общността на Съналта (Sunalta community) за изготвяне на изложба от колажи, подготвени от деца по време на COVID-19. За последните години е организираща множество частни програми за креативност в тези училища, както и за Основно училище Елбоу Парк (Elbow Park Elementary School). Специализирана програма към общината в Калгари (City of Calgary’s utility box program) подкрепя нейната дейност, а Програмата за развитие на изкуствата в Калгари спонсорира създадения от Ваня проект „City Connections“ (2018) – инсталация, презентирана в онлайн платформата Спейс (Space)¹³. През 2015 г. Ваня Димитрова е удостоена с наградата за изкуства и култура (Arts and Culture Award) в Калгари. Излага свои произведения в България, Ню Йорк (САЩ) и Малта.

В своята работа с деца Ваня не просто развива уменията за рисуване и пресъздаване на действителността от младите таланти: в преподавателската си практика тя винаги обръща специално внимание на българската традиционна култура. В часовете по

¹² „1,5 поколение“ или 1,5G е израз, използван в социалните и демографски изследвания, с която се обозначават хора, които имигрират в нова държава преди или по време на ранните си тийнейджърски години, защото носят със себе си характеристики от родната си страна, но продължават асимилацията и социализацията си в новата държава – т.е. между първото и второто поколение.

¹³ Това е място за среща на и с творци от Калгари, Албърта. За повече информация относно платформата вж. cspacekingedward.com (посетен 29.03.2022).

етнография запознава децата с традиционни занаяти, развива у тях умения за изработване на автентични елементи от фолклорната среда, учи българчетата как да рисуват народни носии, запознава ги с различните видове шевици, които те пресъздават в своите творби; организира ателиета за ученици за плетене на мартенички за 1 март. Подготвя и проекти за изготвяне на български черги от разноцветни платове, както и изработване на традиционен битов кърт от пластилин. Часовете по етнография включват и изучаването на българската празнична култура и празнуване. В погледа на артиста попада задочно и отношението към родната земя през географски топоси и тяхното пресъздаване от учениците. Ваня организира курс със специфична насоченост „Как да се научим да рисуваме български пейзаж“. Работи над илюстрации за подготовката на двуезично издание на книжката „Тримата братя и златната ябълка“ и сама търси финансиране за своя проект.

Перспективи

Икономическата миграция след 1989 г. създава необходимост и условия за изграждане на нова институционална система¹⁴. При новата емиграция от края на ХХ и началото на ХХІ век вече съществуват нови програми като вече споменатата „Роден език и култура зад граница“, която стартира през 2009 г. Към тази програма бяха въведени допълнения от 2011 г. по отношение на неделните училища, създаването и функционирането на центрове за обучаване на деца, не само по български език и история, география, но и в традиционната ни празнична култура. Тези нововъведения са сред основните причини за растящия брой новооткрити центрове, както и за разрастването на тяхната дейност.

Познаването на езика и културата на родната страна е необходим мост към пълноценен живот и реализация в нова среда. Според тъжната констатация на Максим Божилов второто поколение е „загубено“, ако въкъщи не се говори български език¹⁵. Майчиният език превежда и представлява трансмисия на културно наследство от поколение на поколение (Sedakova 2017: 105). Много от семействата ползват помощта на баби и дядовци, които говорят единствено родния език, което е друга причина отново да се изисква и засилва стремежът към изучаване на езика. Родният език се говори най-вече в дома (Маева 2017: 432) на имигрантите, но в голяма степен за научаването му спомага контактът с връстници в училище и изучаването му системно там. Съществува нарастваща тенденция за поддържане и развиване на нематериалното и материалното културно наследство чрез фолклорни центрове сред българите в Канада, а и по света, както се вижда от данните на екипа, работещ към проекта „Културно наследство в миграции“ (вж. Пенчев и др. 2017)¹⁶.

¹⁴ Процес, който е описан от Валентин Воскресенски и Николай Вуков по отношение на наблюденията им над българската общност и институции в Испания. Вж. Voskresenski, Vukov 2017: 218.

¹⁵ ФНАИФ 3091.

¹⁶ migrantheritage.com (посетен 25.03.2022).

Хора на изкуството, които в голяма част благотворително организират различни инициативи, както е случаят с Ваня, превела български народни приказки на английски и създала илюстрации към тях, би могло да бъдат подпомагани допълнително за реализиране на подобни проекти с национално значение. Посредством дейността си българските творци отвъд пределите на родината успяват да съхранят интереса на сънародниците ни към традиционната култура и заедно с това да привлекат вниманието на чуждоезични имигранти или местни жители към българския фолклор. Оцеляването на чужда земя отвъд пределите на европейския континент е нелека задача и във всеки случай е процес, който преминава през познаването на българския език, а оттам във възпитание в традиционната ни култура.

Българската имиграция в Канада като цяло е с по-висок жизнен статус, добро образование. Макар голяма част от дейността на инициаторите за съхраняване на българските фолклорни традиции да е благотворителна, духовните търсения и необходимостта от споделяне на изконни етнообединяващи практики продължава да е стимул за самоорганизирането на културно-образователни центрове. Оцеляването на духа на това метабиологично ниво е и смисълът на съществуване на тези далеко-родни, културно-близки форми на просветеност и самоопределеност, които успяват да пренесат традиционния бит и да го съхранят в новите условия, създавайки уникалната самобитност на живеещия „отвъд“, но носещ този винаги иманентен опит от роден, близък, майчин „език“.

Цитирана литература:

Агамбен, Джорджо. 2004. *Ното Sacer: суверенната власт и оголеният живот.* София: Критика и хуманизъм.

Аристотел. 1995. *Политика.* Превод: Анастас Герджиков, редакция: Димитър Богданов. София: Отворено общество.

Борисова, Мариянка, Боян Кулов. 2017. Български училища зад граница. – В: Пенчев, Вл., М. Борисова, В. Воскресенски, Н. Вуков, Л. Гергова, Я. Гергова, Б. Кулов, Т. Матанова, К. Михайлова, Й. Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма, 99-118.

Гаджев, Иван. 2003. *История на българската емиграция в Северна Америка. Поглед отвътре.* Т. 1, 2. София: Гутенберг.

Гергова, Лина, Мариянка Борисова. 2022. Трансмисия на културно наследство в миграция: моделът на училището (по материали от Ню Йорк, САЩ). – В: Пенчев, Вл., В. Баева, С. Станоев, И. Коларска, В. Тончева (съст.). *Странстващи идеи по пътищата на хуманитаристиката. Том 2. Изследвания по фолклористика, културна антропология и славистика в чест на доц. д-р Катя Михайлова.* София: Издателство на БАН „Проф.

Марин Дринов“, 558-578.

Гърдев, Костадин. 1994. *Българската емиграция в Канада*. София: АИ „Марин Дринов“.

Кюркчиева, Ива. 2017. Български училища в Швейцария: инициативи, идентичности и предизвикателства. – В: Борисова, М., Я. Гергова (отг. ред.). *Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общостен живот*. София: ИЕФЕМ–БАН, 213-227.

Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина*. София: Парадигма.

Христова, Антоанета. 2020. Канада. – В: Христова, А. (съст. и ред.). *Политики за българите в чужбина*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 315-322.

Maeva, Mila. 2017. Emigrant's Home and Preservation of Cultural Heritage (on Bulgarian Cases from the UK and Norway). – Vukov, N., L. Gergova, T. Matanova, Y. Gergova (eds.). *Cultural Heritage in Migration*. Sofia: Paradigma, 427-436.

Sedakova, Irina. 2017. Native Language as Cultural Heritage and Social Instrument in Migration. – Vukov, N., L. Gergova, T. Matanova, Y. Gergova (eds.). *Cultural Heritage in Migration*. Sofia: Paradigma, 102-111.

Voskresenski, Valentin, Nikolai Vukov. 2017. Bulgarians Communities in Spain: Institutions, Memory, Heritage. – Vukov, N., L. Gergova, T. Matanova, Y. Gergova (eds.). *Cultural Heritage in Migration*. Sofia: Paradigma, 211-239.

Биографична справка: Невена Димитрова е главен асистент, доктор, в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. Научните ѝ интереси са насочени към културната антропология, средновековна философия, епистемология, философски и религиозни дискурси в традиционен контекст. Работи в Национален център за нематериално културно наследство като интересите ѝ са насочени към събирането и съхраняването на архивни материали от българската фолклорна среда. Автор е на монография, посветена на проблема за познанието в ранна Византия: „The Problem of Human Knowledge according to Saint Maximus the Confessor“, Oregon, 2016.

E-mail: nevenaddimitrova@gmail.com

Българският социализъм и постсоциализъм в разказите и рефлексии на имигрантите в САЩ

*Дуляна Иванова Зиске,
The Field Museum, Chicago, IL*

*Уилям Фредерик Зиске,
Zieske Law and Fine Arts Legal, Chicago, IL*

Резюме: В този текст анализираме разказите за социализма и постсоциализма на български имигранти в Съединените щати. Тяхната обща черта е рефлексивността. В споделеното респондентите изразяват своето отношение за миналото и настоящето и това неизменно е пречупено през призмата на техния имигрантски опит. Респондентите ни са живели и са се формирали като личности в периода на държавния социализъм и в първите години на прехода – т.е. това са няколко поколения, родени между 30-те и 80-те години на XX век и напуснали България след 1989 г. Ключовите въпроси на това изследване са как и доколко опитът на имиграцията прави още по-сложни и нюансирани перспективите на имигрантите както към социалистическия, така и към постсоциалистическия период, както и ролята, която носталгията, отчуждението, разширеният културен опит и безпокойството могат да играят в рефлексията върху миналото и настоящето.

Ключови думи: българи в САЩ, разкази за социализма, постсоциализъм

През последните три десетилетия се появила значителен брой научни изследвания, фокусирани върху отношението на постсоциалистическите общества към социалистическото минало. До голяма степен тази литература се концентрира върху носталгията, която вероятно изглежда иронична, породена от заблуди или просто старомодна през обектива на западните общества, които в периода на Студената война се противопоставят на социалистическите държави. Анже и Берлинер изтъкват, че академичните изследвания върху носталгията са парадигматично „източноевропейски“ и показват „решаващата роля, която носталгията играе в процеса на спомнянето“ (Angé, Berliner 2015, 2016: 1-2). Спомнянето на всекидневния живот през социализма показва обаче, че носталгията е само един от аспектите на много по-комплексното отношение към социалистическото минало. Джералд Крийд описва това комплексно отношение като „носталгични хибриди“, където носталгията се смесва в различна степен с негативни спомени за миналото (Creed 2010: 30-31).

Този текст изследва противоречивата, комплексна и хибридна памет за социалистическото минало на българите, преселили се в САЩ след 1989 г. В проучването са използвани материали, събирани сред българите в САЩ в продължение на 15 години

чрез полуструктурирани и неструктурирани интервюта, фотоинтервюиране, включено наблюдение, авторефлексивност, изучаване на архивни материали, материалната култура, обществени събития и социалните мрежи. Темата за паметта за социализма на мигрантите в САЩ е разположена в антропологична перспектива и в исторически контекст.

Миграция и мигранти

Нашите респонденти са 26 българи от различни поколения с различен социален профил, родени между 30-те и 80-те години на XX век. Те са живели и са се формирали като личности в периода на държавния социализъм и в първите години на демократичния преход. Повечето от тях живеят в Чикаго и неговите предградия, но за целите на изследването бяха интервюирани българи и от Филадельфия, Сан Франциско и Денвър.

Галерията от респонденти включва разнообразие от демографски профили, настоящи и минали професии и произход. Това са бивши музейни специалисти (понастоящем болногледачи), медицински сестри (както в България, така и в Съединените щати), бивши учители (един сега масажист, друг вече фризьор), шофьори на камиони, търговци и работници във фабрики, домакини, журналисти (единият от тях готвач в ресторант, а другият писател, и двамата вече пенсионери), счетоводител (в момента пенсиониран), бивш пилот (доставчик на пица, в момента пенсиониран) и др.

Като цяло българите, които избират емиграцията, са привлечени от по-високия стандарт на живот, както и от утопичния образ на Запада (Manolova 2015: 172) като идеализирано място за бързо просперирание. Тези от тях, които идват в Северна Америка, са привлечени и от т.нар. американска изключителност или „американска мечта“. Митът за „американската мечта“, подхранван от разказите за успеха и просперитета на имигрантите, създава очаквания сред бъдещите емигранти за по-добър живот в Съединените щати.

По време на Студената война Съединените щати активно разпространяват мита за американската изключителност. Това се случва чрез различни „пропагандни усилия по целия свят, насочени по-специално към населението на враг номер едно на Америка – Съветския съюз и неговите сателити“ (Rodimtseva 2012: 36). Сред предвидената аудитория на тази пропаганда е и населението на България. Ирина Родимцева обяснява в дисертацията си, че „гласът на Америка започна редовно излъчване на руски език през 1947 г., като скоро добави програми на други езици за страните от съветския блок. През 1949 г. Радио „Свободна Европа“ се присъединява към начинанието за рекламиране на идеална Америка във Втория свят“ (Rodimtseva 2012: 36), като първото му излъчване на български език е през 1950 г. от Ню Йорк. След края на Студената война не само чрез средствата за масово осведомяване, но и имигрантите, когато правят посещения в родните си страни, чрез своите разкази за благоденствие поддържат идеалистични възгледи за Запада и Северна Америка в Източна Европа, включително и в България (Manolova 2015:172).

Въпреки ограниченията на западните държави по отношение на приемането на имигранти, премахнатите през 1989 г. ограничения за пътуване, наложени от бившите тоталитарни режими в Източна Европа, отприщват вълна от миграция на Запад (Ангуло 2008: 251-252). Статистиките за българската имиграция варират в широки граници, но е ясно, че след 1989 г. стотици хиляди българи са мигрирали в Съединените щати и може би над 100 000 са намерили нови домове в Чикаго и неговите предградия. Тази миграция, подтикната от въображаеми утопични визии за Америка, е подсилена от икономическата криза, обхванала България през последните три десетилетия (Manolova 2015: 172).

Както Мила Маева забелязва по отношение на спомените за социалистическото/ постсоциалистическото всекидневие сред българите в Англия, така и българите в Съединените щати поставят своите автобиографични разкази в по-широкия контекст на миграцията (Маева 2017: 251). Тяхното заселване и живот в нова държава водят до неизбежните сравнения между „България, преди и след“ и „България (или Европа) и САЩ“. Въпреки голямото разнообразие в житейските истории на различните имигранти, техните разкази обикновено се фокусират върху три тематични ядра – живот в родината (социализъм и постсоциализъм), пътуването и живота в имиграция.

Повечето от респондентите, преживели комунистическия режим в България, споделят спомени от всекидневието през този период, които са повлияни от комунистическата идеология и всеобхватното влияние на пропагандата в личния им живот. Емоционалното им отношение към времето на комунизма варира от демонизация на режима до открито изразена „червена“ носталгия. Също така, често се срещат хибриди на положителни и отрицателни реакции към комунистическото минало в разказа на един и същ респондент.

Травма и носталгия

Емпиричният материал илюстрира противоречивост в мненията – хората, които твърдят, че е било по-добре по време на комунизма, в същото време споделят болезнени спомени във връзка с различни проблеми през периода. Например респондентка, която говори с носталгия за социалистическото си всекидневие, се оплаква от трудностите, които тя и семейството ѝ преживяват във връзка с намирането на жилище в града (Ivanova 2014: 121-127); в същото интервю тя си спомня с горчивина как българските комунистически власти прикриват информацията за идващата радиация от Чернобил, вместо да се опитат да предпазят населението.

Та по отношение на Чернобил, точно след аварията, аз бях в този момент точно в майчинство, дъщеря ми беше бебе на една година [...]. Нали, аварията беше съобщена вече по новините, но не така да се обърне внимание, че тази радиация може да бъде разпространена и че може да бъде в цяла Европа и дори в България, и така нататък. И ние си ядахме зеленчуци, ходихме си навън по полянките. Че дъщеря ми проходи на първомайския дъждец, на полянката на село, което естествено не ме прави

щастлива по никакъв начин, но какво можем да направим в този момент. (И. С.)

Докато жилищната криза и аварията в Чернобил може би са два от най-драматичните и често срещани примери. Смесени чувства към комунистическото минало сред тези, които открито твърдят, че е било по-добре, се откриват и в редица други примери.

Един откровено носталгичен респондент все още е разстроен от факта, че баща му е уволнен от високия си пост и интерниран от властите от София в провинцията заради разказването на вицове за комунистически лидери (С. С., шофьор на камион, пенсиониран). Друг имигрант, който сподели приятни спомени от живота си през социалистическия период, в хода на интервюто разказа как брат му е трябвало да получи висока позиция, която заслужава заради квалификацията си, но я получава партиен член. Тази несправедливост принуждава брат му да избяга в Съединените щати. Това, от своя страна, води до тормоз на останалите членове на семейството, включително и уволнението на самия респондент от вестника, където работи като журналист (А. К., бивш журналист, сега пенсиониран готвач).

Трудният преход към демокрация в България след 1989 г. често се изтъква от разказвачите като причина за тяхната миграция в САЩ. Докато травмата от мъчителните демократични промени до голяма степен насърчава съществена част от българската имиграция, имигрантите преживяват втора и може би по-голяма травма, която идва от осъзнаването, че Американската мечта не се постига бързо и лесно. Тази втора травма идва и от трудната адаптация към новата среда, което оказва силно влияние върху възгледите на мигрантите спрямо комунистическото минало.

Сред основните предизвикателства на имиграцията е почти универсалната загуба на социален, професионален и образователен статус. Например, първото поколение български имигранти обикновено не могат да продължат предишната си професионална траектория. Често те започват работа на нископлатени и непрестижни позиции поради ограничени познания на английски език и местната култура, имиграционния им статус или липсата на приемане на образователните и професионални квалификации, придобити в България. Автори, като Ана Кръстева, отбелязват, че миграцията на Запад от Източна Европа обикновено се характеризира с депрофесионализация – понижаване/изпадане и дискриминация – на първото поколение мигранти (Кръстева 2014: 381).

Един имигрант, бивш университетски преподавател по философия, който пристига в САЩ през 1998 г. на 38-годишна възраст, описва първите години на имиграция като много тежки. Той сподели за първата си „мръсна работа“ в болнична пералня и в тази връзка възкликва: „Не искам дори да си спомням за това време!“ (Д. Д., в момента бизнесмен). Подобно използване на емоционално натоварен език разкрива тревогите от „загубата на миналото“ и „страха от бъдещето“, които се сблъскват при последователните бързи, драстични адаптации на имигрантите (Карамихова 2004: 165). „Културният шок“, стресът и дори депресията често са очевидни в разказите. Една от респондентките ни сподели, че

когато през 1993 г. е дошла за първи път в САЩ като 16-годишна ученичка с родителите си, е започнала да заеква. Тревогата и депресията, които тя преживява, принуждават родителите ѝ да я върнат в България за няколко години, за да живее при баба си (Д. В., в момента медицински специалист).

Друга респондентка, която открито изразява „червена“ носталгия, сподели разочарованието си от ограничените социални придобивки, налични в Съединените щати. След 1989 г. работи като начален учител в България срещу много ниска заплата, която не получава редовно. Икономическите предизвикателства, които тя и съпругът ѝ изпитват в началото на 90-те години, ги принуждават да се преместят временно в Белгия, а след това и в Германия. Когато им е отказан постоянен статут в Германия, се завръщат в България, като в крайна сметка емигрират в САЩ през 2005 г. с така наречените „зелени карти“. Сравнявайки опита си на европейски мигрант с живота си в Съединените щати, тя отбеляза: „Не знам как е [в Германия] сега, но вярвам, че е по-добре от Америка. В Америка социалната политика не е силна, докато в Германия е много добра. Например, ако не работиш там и имаш известни затруднения, получаваш някои социални помощи, докато тук [в Съединените щати] не е точно така“. Нейното разочарование както от „Американската мечта“, така и от реалността на постсоциалистическа България бяха очевидни. Нейните думи бяха пропити и с една много силна носталгия по социалистическото минало: „Мисля, че за много хора [в България] тази сигурност, която имахме тогава, сега липсва. Имахме известна сигурност, защото хората имаха работа и малко пари и беше възможно да отидат на почивка. Родителите ми не бяха богати, но можехме да ходим на почивка на море и в планината всяка година“ (М. К., в момента фризьор).

Сред нашите разказвачи има и имигранти, които, независимо от тяхната симпатия или антипатия към бившия комунистически режим, говорят с ентузиазъм за житейския си опит в САЩ. Една респондентка, която описва своята имиграция в Съединените щати с много положителни думи и твърди, че не е изпитала културен шок, сподели разочарованието си от демократичните промени и носталгични спомени от живота си в зряла възраст при социализма:

Искам да кажа какво беше хубавото в социализма; поне за музейните работници... заплатите стигаха да си покриеш всички сметки, да спестиш, да отидеш на почивка. Пари за разкопки винаги имаше, пари за терен, даже ни викаха насила да ходим, не да просиш и това е най-голямата разлика [между социализма и демокрацията] [...]. Просто омръзна ми да работя за пари, с които да мога да си платя само парното, след 25 години трудов стаж в музея, това за мен вече беше как да кажа, прекалено! (И. С., в момента болногледач).

Представените две истории (на М. К. и И. С.) илюстрират сравненията „България преди и след“ и „България (или Европа) и Съединените щати“, многократно появяващи се в интервютата с имигранти. Те също представят темата за разочарованието от де-

мократичния преход в България, често срещана в интервютата с нашите респонденти, особено сред онези, които изразяват носталгични чувства към комунистическото минало.

Сред нашите разказвачи има редица такива, които споделят горчиви спомени от живота си по времето на социализма в България. Техните интервюта съдържат силно анти-носталгични чувства социалистическото минало и истории за тормоз и несправедливост от страна на комунистическата власти спрямо тях и/или близките им. С емоционално натоварен език една от тези респонденти сподели:

Въпреки съветите на баща ми, че трябва [да бъде по-смирена], защото ще имам семейство, ще имам деца, трябва, животът е такъв, просто трябва. И аз казах, че никога няма да бъда комунистка. И съм имала големи неприятности, и в университета, и в училище, винаги съм имала неприятности и затова не обичам да идвам в България. Защото всяка тухла, всяко тротоарче ми напомня за моето нещастливо минало, за моята родина, която обичам до болка и е в сърцето, в душата ми, както повечето почтени и добри българи, но тя винаги е била мащеха за мене. Вярвай ми! (К. М., счетоводител, пенсионер).

Друга често срещана тема в интервюта с имигранти, споделящи антикомунистически чувства, е появата и развитието на демокрацията в България. В повечето случаи това време се припомня с вълнение, често с истории за лично участие и принос в реформаторски групи и събития, довели до края на социалистическия период, като например създаването на Независимото сдружение „Екогласност“ преди 10 ноември 1989 г.; основаването на Съюза на демократичните сили (официално създаден на 7 декември 1989 г., т.е. след събитията от 10 ноември); или участие в протестите от ноември/декември 1989 г. и 90-те години.

Тази група от имигранти с ентузиазъм си припомнят усилията за изграждането на демократична България през 90-те години, но техните разкази съдържат и горчивина от начина, по който се случва този процес. Това те извеждат и като причина за тяхната емиграция.

И страшно много вярвахме, след като Стената падна! То беше едно голямо вълнение, една голяма еуфория [...] И затова си пропилях тука 4-5 години, много време съм си губила за идеята, за СДС, за моето СДС, за моята вяра. Но всичко след това се провали, защото разбрахме, че в това СДС са всичките почти от бившето Шесто, бившите управления на полицията, че са внедрени хора, че искат да спечеля изборите чрез тази фалшива кръгла маса. И ги спечелиха [...] Трябва да минат много поколения, за да може тази държава да стане нормална и демократична, защото сега е псевдо-демокрация в България, абсолютно! И тъй като негово величество Животът няма втора серия, решението на брат ми и децата ни [...] бе да заминем за Калифорния, защото имаме там нашия братовчед Стефан и можем да направим нещо, за да избягаме от тази държава (К. М., счетоводител, пенсионер).

Идването на демокрацията в България се припомня с вълнение и удивление от това, че респондентите са станали свидетели на „случващата се история“ от първа ръка. Един имигрант, студент по история в този период, сподели за вълнението си от възможността да чете и обсъжда открито с преподавателите си политическите промени и престъпленията на комунистическия режим. За него това е „огромен социален, исторически шанс – да живееш и да бъдеш свидетел на този повратен момент [в историята]“ (Х. Т., в момента масажист).

Конструираната идентичност

Джонатан Бах описва събирането на реликви от социалистическия период от източногерманците преди то да бъде унищожено или загубено и определя това като „съзнателно отчаян опит да се разбере миналото, когато то се изплъзва пред очите им“ (Bach 2015, 2016: 126). Подобен процес се наблюдава и сред нашите респонденти, включително и от един имигрант, който сподели много приятни спомени от своите 33 години работа в София като специалист в областта на печатането на вестници. Въпреки положителната емоция, с която описва живота си при социализма, той разказва за края на периода с изразено радостно вълнение.

Връщайки се от работа един ден, малко след 10 ноември 1989 г., същият респондент споделя как става свидетел на антиправителствения протест пред сградата на парламента. Сред тълпата той вижда хора, които се опитват да нахлуят в сградата на парламента, докато други чупят и грабят от правителствените „Мерцедеси“ отвън. Наблюдавайки тези събития, постепенно го обхваща вълнение.

Трябва да ви кажа, че бях толкова развълнуван от това, на което бях свидетел – за първи път хората се бунтуваха срещу властите! [...] и си спомням [...], взех парче пълнеж от седалката на един от Мерцедесите, защото седалката беше скъсана, и с този пълнеж дойдох в Чикаго [...] Сложих го в багажа си“ (Д. Д., печатар, в момента пенсионирал).

Включването на този силно символичен обект в ограниченото пространство на имигрантския куфар предполага за индивида „процес на самовписване в предмети“, които Джонатан Бах наблюдава „сред лица, чието чувство за социално Аз се нарушава, когато се разделят със средата си“ (Bach 2015, 2016: 127). В случая с нашите респонденти имигранти, това разделение е още по-сложно, защото това е първо откъсване от социалистическото минало, а след това и от родината.

Някои от респондентите, като описания по-горе, бяха интервюирани във връзка с дигиталния проект „Виртуален музей на българите в Северна Америка“, наречен още „Куфарът на имигранта“¹, и по тази причина бяха попитани, какво са донесли в багажа си, когато са дошли за първи път в Съединените щати и какви са историите на техните

¹ Виртуалният музей на българите в Северна Америка, наречен „Куфарът на имигранта“ (immigrant.bg), е по съдържание музей на устната история, развиван от Фондация „Американски научен център в София“ и нейния партньор в САЩ, организацията Американски научен център в България.

вещи². Проучването ни показва, че често имигрантският багаж побира не само практически, но вещи със символична или сантиментална стойност. Вещи, като пълнежа от седалката на Мерцедес, се пренасят в куфара на имигранта, защото в паметта на индивида те имат знакова стойност, в конкретния случай – отбелязват края на комунистическия режим. Много важно място в куфара на имигранта заемат и снимки и лични документи от времето на социализма. Други вещи са с по-скромна символична стойност, но с разпознаваема връзка със социалистическото минало – това са сувенирите, произвеждани и разпространявани още в системата на социалистическото туристическо предприятие Балкантурист (като сувенирни бъклицы, мускалчета, пирографирани кутии за принадлежности, календарчета и др.). Може би най-силният пример за проява на носталгия е вилица от социалистическия период, която един респондент донася в багажа си, когато идва в Чикаго преди двадесет години. Този имигрант се храни вкъщи само с тази вилица и отказва да използва друга.

Сн. 1, 2. Лични документи от времето на социализма; сувенири, свързани с периода на социализма. Снимки: Диляна Иванова Зиске.

Повечето истории от куфара на имигранта илюстрират твърдението на Джонатан Бах, че „преартикулирането на идентичността се случва чрез комодификация“ (Bach 2015, 2016: 128)³. Анализирането на това „комодифициране на собственото минало“ при имигрантите предизвиква любопитството ни да изследваме българските хранителни магазини в района на Чикаго, които продават продукти, познати в България от преди

² Авторите живеят и работят в САЩ и тяхното изследване е от тази им позиция, затова ползваният термин е имигрант, т.е. от гледна точка на приемната среда – бел. ред.

³ Комодификацията маркира представителни артикули от миналата епоха, обикновено от всекидневието, като ценни (както в буквален, така и в преносен смисъл). Това им позволява да останат или да влязат отново в обращение и, най-важното, изтласква обектите в областта на това, което Мишел дьо Серто (Certeau 1984) нарича вторично производство, където потребителите „произвеждат“ нови символични значения, които първоначално не са били предназначени (Bach 2015, 2016: 124).

1989 г. с идентични или с близки „кавър версии“ опаковки. В магазина „Малинчо“ в Дес Плейнс, Илинойс, могат да се закупят шоколадови бонбони „Амфора“, бисквити „Златна есен“, бисквити „Детска закуска“, обикновен локум, вино „Меча кръв“ и други подобни стоки. Несъмнено търсенето на тези артикули се дължи отчасти на носталгията на потребителите имигранти по социалистическата материална култура в допълнение към това, че предлага връзка към тяхната идентичност, детството/младостта и родината им. Георги Господинов и Яна Генова твърдят, че повторното появяване на тези артикули на съвременния български пазар „подказва за една успешна икономика на паметта и носталгията. Или за една успешна носталгия по икономиката на ограничения избор“ (Господинов, Генова 2006: 147).

Сн. 3. Продукти, познати от периода на социализма, в магазин „Малинчо“ в Дес Плейнс, Илинойс, САЩ. Снимки и колаж: авторите.

Организираните събития и празниците на имигрантската общност също допринасят за утвърждаването на новата идентичност на имигранта и подсилване на неговата носталгия по миналото. Тук визираме празници и събития, които са свързани и със социалистическо, и с пост-социалистическо наследство и идентичност. Например, българската общност в Чикаго отбелязва с тържества празници със социалистически произход, сред които 8 март (Международен ден на жените) и 1 юни (Денят на детето) (Ivanova 2015: 348). От 2007 г. на 10 ноември се отбелязва и Деня на демокрацията в

банкетни зали, с речи и забавления. Бившият бежанец от комунистическите репресии Хамид Русев организира години наред това събитие в памет на жертвите на комунизма (Ivanova 2015: 345). Тези тържества предполагат, че дебатът „комунизъм срещу демокрация“ продължава като част от индивидуалната и груповата идентичност на българите в Съединените щати.

Сн. 4. Дискусии и коментари във фейсбук групи на българи в Съединените щати.
Колаж: авторите.

Допълнително, този дебат непрекъснато се повтаря в публикациите във Facebook групи на български имигранти. Различни политически събития и фигури, социални и културни теми предизвикват разгорещени и дори враждебни коментари по отношение на концепциите за комунизъм и демокрация. Актуални „горещи“ теми като пандемията COVID-19, протестите през 2020 г. в България срещу правителството на Бойко Борисов и срещу главния прокурор Иван Гешев, последните президентски избори в САЩ и други теми, провокират враждебни спорове сред имигрантите, които почти неизбежно се об-

ръщат към сравнения и контрасти със социалистическа и постсоциалистическа България и дискусии за това добре или лошо е било да се живее по време на социализма. Това е един от начините, по които българските имигранти проявяват своята нужда „да участват в политическия спор относно моралната оценка на комунизма“ – спор, който винаги е повлиян от конкретната групова памет и политическите симпатии на всеки индивид (Лулева 2006: 182).

Изводи

Спомените на нашите респонденти представят (ре)конструирано минало, което не е надеждна история на реално съществувалия в България социализъм, но отразява модела, по който социалистическото минало се възприема, изразява и използва за изграждане на идентичността на разказвача в настоящето (Лулева 2006: 183). В България няма доминиращ разказ или консенсус за социалистическото минало (Лулева 2013: 8), но спомените на имигрантите в САЩ представляват още по-фрагментиран, сложен и противоречив набор от нагласи към това споделено минало. Този набор от нагласи може да бъде разгледан чрез обектива на маргинализацията, социалната травма и усилията за поддържане на идентичността.

Даниела Колева наблюдава корелация между „червената“ носталгия и преживяването чувство на маргинализация в настоящето (Koleva 2011: 431). Ние откриваме, че усещането за маргинализация е по-дълбоко сред нашите респонденти имигранти, повечето от които губят и голяма част от социалните си мрежи и статут при идването си в Съединените щати. По същия начин, след преживяването на безпокойството и социалната травма от демократичния преход (Creed 2010), последващата имиграция нанася втора социална травма – тази на миграцията в нов, далечен и невинаги гостоприемен свят, която историите на нашите респонденти разкриват. Всичко това води до увеличаване и засилване на сложната гама от носталгични и антиносталгични „хибриди“ спрямо социализма в груповата памет на българската имиграция.

Тези „хибриди“ на носталгия и антиносталгия към социалистическото минало не са изразени само в разказите на нашите респонденти. Те също се откриват в многобройни примери от материална култура, фестивали, събития и взаимодействията в социалните медии. Това предполага, че носталгичните „хибриди“ имат съществена роля в поддържането на груповата и индивидуална идентичност в процесите на приспособяване и търсене на видимост и значимост в новата държава.

Цитирана литература:

Ангуло, Моника. 2008. Изграждане на нацията в Европейския съюз: Българската национална идентичност в нови рамки. – Дечева, Мирелла (ред.). *Динамика на националната идентичност и транснационалните идентичности в процеса на европейска интеграция.* София: Парадигма, 247-288.

Господинов, Георги, Яна Генова. 2006. *Инвентарна книга на социализма.* София: Прозорец.

Карамихова, Маргарита. 2004. *Американски мечти. Пътеводител сред първа генерация имигранти.* София: Кротал.

Кръстева, Ана. 2014. *От миграция към мобилност: Политики и пътища.* София: Нов български университет.

Лулева, Ана. 2006. Памет за социализма и автобиографичното разказване. – В: *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској. Балканска трансформација и европска интеграција.* Београд: Зборник Етнографског института САНУ 22, 173-184.

Лулева, Ана. 2013. Увод. – Лулева, Ана (съст. и ред). *Българският XX век. Колективна памет и национална идентичност.* София: Гутенберг, 4-14.

Маева, Мила. 2017. *Българските емигранти в Англия – минало и съвременност.* София: Парадигма.

Angé, Olivia, David Berliner. 2015, 2016. Anthropology of Nostalgia – Anthropology as Nostalgia. – Angé, Olivia, David Berliner (eds.). *Anthropology and Nostalgia.* New York: Berghahn Books, 1-16.

Bach, Jonathan. 2015, 2016. Consuming Communism. Material Cultures of Nostalgia in Former East Germany. – Angé, Olivia, David Berliner (eds.). *Anthropology and Nostalgia.* New York: Berghahn Books, 123-138.

Certeau, Michel de. 1984. *The Practice of Everyday Life.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Creed, Gerald. 2010. Strange Bedfellows: Socialist Nostalgia and Neoliberalism in Bulgaria. – Todorova, Maria, Zsuzsa Gille (eds.). *Post-Communist Nostalgia.* New York: Berghahn Books, 29-45.

Ivanova, Dilyana. 2014. *Memories of Everyday Life during Socialism in the Town of Rousse.* Vol. II. Sofia: American Research Center in Sofia.

Ivanova, Dilyana. 2015. Socialist Legacy and Transformations of Cultural Heritage in the Contemporary Forms of Community Gatherings of the Bulgarian Diaspora in the USA. – Luleva, Ana, Ivanka Petrova, Slavia Barlieva (eds.). *Contested Heritage and Identities in Post-Socialist Bulgaria.* Sofia: Gutenberg, 331-358.

Koleva, Daniela. 2011. Hope for the Past? Postsocialist Nostalgia 20 Years After. – Hayoz, N., L. Jesien, D. Koleva (eds.). *20 Years after the Collapse of Communism: Expectations, Achievements and Disillusions of 1989.* Bern: Peter Lang, 417-434.

Manolova, Polina. 2015. Bulgarian Migration to England – the Influential Power of the Imaginary West. – Hristov, Petko, Anelia Kassabova, Evgenia Troeva, Dagnosław Demski (eds.). *Contextualizing Changes: Migration, Shifting Borders and New Identities in Eastern Europe.* Sofia: Paraidgma, 169-179.

Rodimtseva, Irina V. 2012. In Search of a Dream America: Place-connectedness in East European Immigrant Life Writing. – *West Virginia University. The Research Repository*

@WVU: *Graduate Theses, Dissertations, and Problem Reports*. 4913. Достъпен на: researchrepository.wvu.edu/etd/4913 [посетен 06.07.2021].

Биографични справки:

Д-р Диляна Иванова Зиске е научен сътрудник към музея „Фийлд“ в Чикаго и в това си качество изследва българската имигрантска общност в града през призмата на устната история. Тя завършва магистратура по Балканистика през 2001 г. във ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“, а през 2012 г. защитава докторската си дисертация по етнология към Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките. Фокусът на нейната дисертация е социалистическото всекидневие в устната история на град Русе.

Уилям Ф. Зиске е адвокат от Чикаго, изследовател по теми, свързани с историята на Чикаго в края на XIX и началото на XX век. Зиске е завършил бакалавърска степен по антропология и еврейски и блискоизточни изследвания с отличие от Вашингтонския университет в Сейнт Луис през 1991 г. Учи семитска лингвистика и филология в Чикагския университет. Получава степен „юрист доктор“ в Университета на Нотр Дам през 1997 г., където изпълнява длъжността главен редактор на списание „Notre Dame Law Review“.

E-mail: dipljana@gmail.com, william.zieske@att.net

Български литературни инициативи и практики в САЩ – в глобалния свят

*Даниела Иванова-Найберг,
Българския културен център в Сиатъл*

Резюме: Текстът е опит за обобщаване на наблюдавани в периода 2011-2021 г. литературни инициативи и практики, провеждани в САЩ, с примери от средните щати, източния и западния американски бряг. Панорамното очертаване се опира на интервюта с личности, развиващи писателска, издателска, организационна и друг вид дейности. Авторката обръща по-специално внимание на трансформациите в литературните инициативи, настъпили вследствие на пандемията от COVID-19. Като посочва нарастващата роля на интернет (особено при физическото изолиране на света), текстът свързва съвременните литературни практики с повишаващото се значение на технологиите, с общите глобални процеси и, респективно, промени.

Ключови думи: мигрантска литература, пандемия, българи в САЩ

Богата и благодатна, темата за литературните инициативи и практики в САЩ трайно се настани сред изследователските ми интереси. Особено в последните времена. Особено в съпоставка „преди (пандемията) – сега“. Особено в контекста на по-общо случващото се в Щатите днес, когато емигрантската вълна от 90-те години на XX век и насетне вече е намерила бряг, различни брегове, преселилите се българи вече са се установили и подредили живота и кариерата си, а създадените в началото на XXI век български културни организации са успели да развият редица дейности¹. Но да тръгнем отнякъде. С нещо. С прегръдка, например. Не просто виртуална, а поетична. Така, както започна една поетична среща, състояла се в „Зуум-ното“ пространство² на 5 декември 2020 г. по идея на Албена Цанкова, библиотекар в Библиотеката на Окръг Мърсър в щата Ню Джърси³. Или пък да започнем с историята на издателство „Акцент“ (Accents Publishing⁴), оглавявано от Катерина Стойкова, уседнала в град Лексингтън, Кентъки – поетеса, писател, преводач, издател, съставител на антология на съвременната българ-

¹ За отделни аспекти на тези дейности вж. например Пенчев и др. 2017. Вж. също Vukov et al. 2017.

² Зоом (Zoom) – платформа за онлайн видеоконферентни връзки, придобила особено голяма популярност по време на пандемията.

³ Организатори са Българският културен център за щатите Пенсилвания, Ню Джърси и Делауеър, както и Лигата на българските писатели в САЩ и по света. Лигата е приемник на Съюза на българските писатели в САЩ и по света, първото сдружение на български писатели зад граница.

⁴ Вж. повече за издателството (във връзка с честването на неговата десетгодишнина) тук: smileypete.com/community/a-strong-local-accent/ (посетен 04.05.2021). Вж. също Klemmer-Stoykova 2014.

ска поезия, радиоводещ, участник във филми и още... С първо образование инженер. Творческото писане след това. Или пък да открехнем вратата към работата на друга българка в Лексингтън, Кремена Тодорова, преподавател по съвременна американска литература в колеж, заради която стотици откликват на идеята да татуират думи, фрази, редове от поема за Лексингтън по тялото си⁵. В знак на съпричастност. Към града. Към нещо голямо. Към общност, която е свързана чрез посланието на поема. Но колкото и привлекателна да е тази ниша за размисъл, тя би останала съвсем встрани от темата тук, освен ако не уточним, че след “Lexington Tattoo Project” една друга поема – „Обяснение в любов към света“ (*Love letters to the world*) на поета Франк Уокър (*Frank X Walker*) – бива преведена на няколко езика, включително на български⁶ и че вече има българи в България, пожелали да си „купят“ татуировката. И вече татуирани⁷.

Сн. 1. “Love Letter to the World” [Обяснение в любов към света]. Татуировки на български език, Бургас, 2016. Източник: Кърт Гьоди; Кремена Тодорова.

Можем обаче да тръгнем и от имената на културните центрове и организации, в чиито дейности литературните инициативи и прояви са доминиращите. Нали от името тръгва всичко? Добър пример в това отношение е Салонът за българска култура и ду-

⁵ Кремена Тодорова работи в екип с Кърт Гьоди – Вж. Gohde, Todorova 2014. Повече за проекта – тук: youtube.com/watch?v=XiB8IufoztQ&t=79s (посетен 04.05.2021).

⁶ Преводачи са Катерина Стойкова-Клемър и Невена Дишлиева-Кръстева.

⁷ „Обяснение в любов към света“ всъщност е и заглавието на световен проект. В България той е представен през септември 2016 г., когато Тодорова и Гьоди гостуват с изложба от 40 фотографии в галерия „Серякова къща“ – Троян. В каталога четем: „По своята същност „Любовно писмо към света“ е творческо начинание, чиято цел е да създаде световна общност от хора, обединена от поезия, татуировки, фотография и музика. Сред морето от омраза, предразсъдъци и насилие тази общност предлага приемане и любов. Хората, които избират да се присъединят към нея, избират стих от поемата на Франк Екс Уокър „Обяснение в любов към света“ и го татуират върху тялото си. После пращат снимка на своята татуировка“ (Дишлиева-Кръстева, Тончев 2021).

ховност със седалище в Чикаго⁸. Ако подходим така, то тогава директно ще изведем общата характеристика на подобни организации, а именно – стремежът към духовност. Но и „словесност“ – езикът ни в неговото минало, настояще и бъдеще.

И така, тук изскача думата „мост“, която се вписва и не се вписва сред ключовите думи на доклада (интернет, технологии, комуникация, глобализация...). Защото е дума-метафора. Тази метафора обаче е определяща. Всичко онова, за което ще стане дума в този текст, е свързано или със съществуващи, или с постоянно изграждащи се мостове между минало-настояще-и-бъдеще, между случващото се в Северна Америка и случващото се в България, както и с динамиките при обратния процес.

Сн. 2. Поетесата Светла Георгиева пристига в Сиатъл, 23 септември 2017 г. Снимка: Д. Найберг.

Въпросите

За какъв мост по-точно става дума? Как изобщо се живее и общува, празнува и

⁸ За учредяването на Салона вж. bulgariasega.com/usa/bulgarian-chicago/34306.html (посетен 18.04.2021)

преподава във виртуалното пространство, когато става дума не за кибер-огледално съществуване, а за насъщно-единствено-възможно свързване със света? Как се промениха българските културни дейности, когато всички заживяхме на „ничия земя“ в интернет? Как в „новия световен безпорядък“ (по Джовит и Бауман⁹) литературни общности, поети, писатели, критици от двете страни на Атлантически океан, че и отвъд, не само се опитаха, но и подредиха китната си „градинка“, захранвайки я с „любослов“. Освен това се „пресегнаха през океана“, за да разкажат какво са „посели и пожънали“ при новите атмосферни условия.

Разбира се, тук няма да можем да отделим дължимото на всичките тези въпроси. Но това са посоките, които зададоха ракурса, в който се разви това проучване в опит за очертаване на общата картина на българоезичните литературни обединения и инициативи в САЩ, с внимание към случващото се в днешни времена.

Методология

Не е достатъчно да се каже, че „участващото наблюдение“ е основното оръдие в методологическия инструментариум на проучването тук. Какво по-точно му е участващото на това участващо наблюдение, когато всички работихме от домовете си в продължение на година, е добър въпрос, нали? Без да навлизам в детайли по въпроса за развиващото се разбиране за теренното проучване, ще отбележа, че изследването тук се отличава от класическата теренна работа, от класическото интервю, защото в последната година и половина всички данни са събирани чрез интернет. Същевременно се основавам и на моите „живи“ участващи впечатления. В периода 2013-2019 г. те са свързани с дейностите на двата литературни клуба „Български искрец“ при Българо-македонското дружество „Подкрепа“ в град Портланд¹⁰, Орегон, и „Глаголницата“ при Българския културен център в град Сиатъл, Вашингтон¹¹. Опирам се и на:

- опита ми като координатор на литературното турне в САЩ на поетесата с китарата Светла Георгиева¹² и на опита ми като организатор и участник в различни поетични събития;
- наблюденията ми върху релевантни дейности, споделяни във фейсбук групи и интернет страници, включително на страницата (и в групата) на Лигата на българските

⁹ Вж. Bauman 1998.

¹⁰ podkrepa-pdx.com (посетен 15.09.2021).

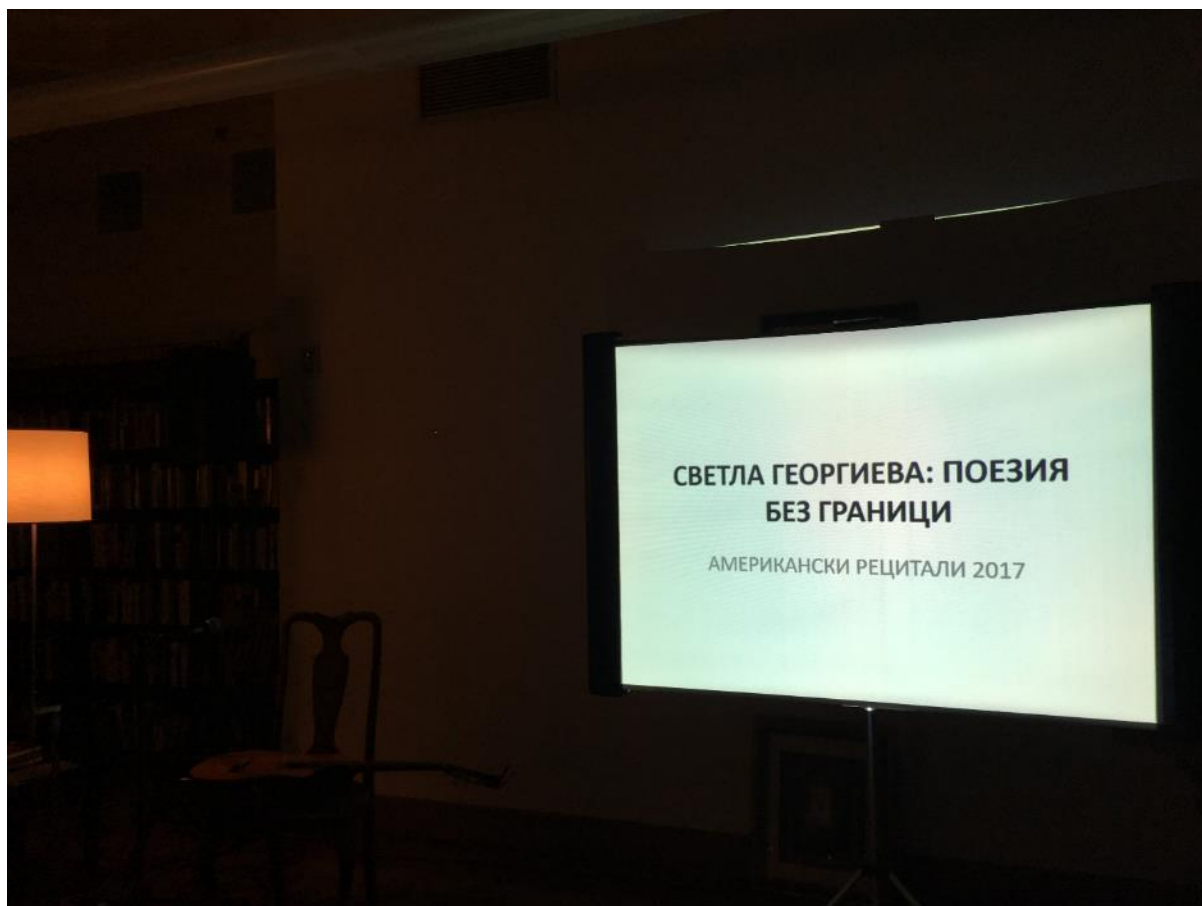
¹¹ [facebook.com/groups/glagolnitsata](https://www.facebook.com/groups/glagolnitsata) (посетен 14.10.2021).

¹² Турнето на Светла Георгиева – „Американски рецитали“ (2017) – е плод на съвместните усилия на Българо-македонското дружество „Подкрепа“ в град Портланд, Орегон, (Литературен кръжец „Български искрец“) и на Българския културен център в Сиатъл, щат Вашингтон (Общество за поезия и литературна проза „Глаголницата“). Пътуването се осъществява с частичната подкрепа на Министерството на културата на България (стипендия за покриване на разходите по презокеанския полет) и се подпомага от няколко български институции, организации и частни лица в САЩ. Светла Георгиева гостува в Сиатъл, Портланд, Сан Франциско, Ървайн, Сан Диего, Ню Йорк и Чикаго (23 септември – 7 октомври 2017 г.). Това е първият и единствен съвместен проект на „Подкрепа“ (осн. 1939 г.) и Българския културен център в Сиатъл (2011 г.). Това е може би и единственият „поетичен“ проект (гостуване на българска поетеса в САЩ), спечелил „травъл грант“ на Министерството на културата.

писатели в САЩ и по света;

- данните от проведените в периода април-май 2021 г. интервюта и събеседвания.

Разбира се, разчитам и на по-общите си впечатления от дейностите на културни организации и училища в САЩ и Канада в периода от 2005 г. насетне¹³.

Сн. 3. Миг преди рецитала в библиотека „Фолио“ (Folio – The Seattle Athenaeum), 23 септември 2017 г. Снимка: Д. Найберг.

Интервюта от пролетта на 2021 г.

Поканих за разговор личности, за които знаех, че дейността им е пряко свързана с въпросите на моята тема. Интересуваше ме техния индивидуален подход, техния поглед върху общата картина на литературните инициативи и практики в САЩ (включително издания), както и тяхното усещане за настъпилите промени вследствие физическото изолиране (пакетиране-в-изкривен-ала-Кристо-модел) на света. Как са реагирали на затварянето по домовете, как и дали са успели да извлекат положителната страна от

¹³ Първите си впечатления по темата обобщих в есе, написано по покана на Дружество „Родолубец“ (вж. Иванова 2006). Онлайн: [academia.edu/38130351/ Моля дай ми една епълка](https://academia.edu/38130351/Моля_дай_ми_една_епълка) (посетен 09.10.2021).

това затваряне? Какви нови идеи и възможности са се появили с разпознаването на плюсовете от виртуалните срещи?

С такава нагласа се свързах с Ангел Колев (Филадельфия, Пенсилвания, САЩ), Албена Цанкова (Принстън, Ню Джърси, САЩ), Милена Делева (Ню Йорк, САЩ), Снежана Галчева, Надя Желязкова, Ваня Креймър (Чикаго, Илинойс, САЩ), Катерина Стойкова, Кремена Тодорова (Лексингтън, Кентъки, САЩ), Янита Гуркова (Калгари, Канада) и Георги Николов (Велико Търново, България). Успях да разговарям по темата на живо и с Калин Крумов и Петро Душков – изявени лидери на българската общност в Южна Калифорния¹⁴. Стремежът ми беше да се срещна с активни фигури, работещи в полето на българската култура от Източния и Западния бряг, както и от Средните щати, да разпитам за дейността на български литературен клуб в Канада, както и да науча повече за процеса при изготвянето на енциклопедия, включваща български автори от Северна Америка (последната подготвена от литературния критик Георги Николов).

Сред първите ми срещи беше тази с Ангел Колев, дългогодишен журналист и писател¹⁵, президент на Лигата на българските писатели в САЩ и по света (ЛБПСС). След въпросите ми за професионалната кариера в България и живота в странство, питам президента за неговата визия относно ръководената от него организация. Разбирам, че той вижда ЛБПСС като активна общност, която изгражда широка мрежа от контакти, публикува и популяризира изданията на Лигата, прави дейността на Лигата видима, разпознаваема¹⁶. Преди ангажирането си с ЛБПСС като президент, Ангел Колев кани на собствени разноски български поети и писатели, чиито произведения издава, да направят двуседмични турове по Източния бряг, като четат свои стихове на събирания във Филадельфия, Ню Йорк, Бостън. Той е създател и собственик на проекта „За буквите“, който подпомага издаването на книги на съвременни български автори на български език. Част от тиражите се разпространяват от него и в Северна Америка. Разбирам и за подбудите му да покани именно Людмила Калоянова за вицепрезидент на Лигата¹⁷. Научавам също, че седем българи работят в конгресната библиотека във Вашин-

¹⁴ Разговорите са проведени по време на Балкан Фест (*Balkan Fest*, Сан Диего, Калифорния, май 2021 г.).

¹⁵ Вж. повече тук: frognews.bg/inteviu/pisateliat-angel-kolev-filadelfia-rodinata-balgarskiia-ezik-vechna-ezikat-splotiava-ezikat-religiia.html (посетен 14.04.2021).

¹⁶ Във фейсбук групата на лигата четем, че мисията на ЛБПСС е да обедини всички български писатели и творци на територията на САЩ и по света, като подпомага дейността на българската творческа диаспора и сътрудничи активно за разпространението на българската култура и духовност – facebook.com/groups/2692562064138962/ (посетен 01.05.2021). Вж. също информация за събитието по повод 10-годишнината на организацията тук: facebook.com/events/279157643698133/?ref=newsfeed (посетен 08.05.2021).

¹⁷ Със самото си встъпване в длъжност Людмила Калоянова започва да развива бурна дейност. Тази активност резултира в изработването на фейсбук страница и фейсбук група на ЛБПСС. Людмила е инициатор и на други електронни издания, на виртуални срещи, като например срещата на български поети от различни краища по света, посветена на 24 май. Дватамата с Колев работят заедно и по съставителството на „Любослов“ – ежегодното издание на Лигата. Вж. Колев, Калоянова 2019. За Людмила Калоянова по-подробно тук: liternet.bg/publish31/liudmila-kaloianova/index.html (посетен 10.05.2021).

ГТОН.

Сн. 4. Годишника „Любослов“ (кн. VIII, 2019, и кн. IX, 2020). Източник: Интернет.

Албена Цанкова е следващият мой събеседник¹⁸. Уседнала е със семейството си в град Принстън, щата Ню Джърси, през 1999 г. Библиотекар. Изключително ерудирана и сърдечна, участник в редица виртуални събития, инициатор, както споменах по-рано, на събитието „Поетична прегръдка“¹⁹, с множество ценни контакти. Един от хората, които носят книги от България всяко лято, Албена е с поглед и към случващото се в България (освен в Северна Америка). „Литературата е за по-тесен кръг хора, които имат нужда от думите – открехва се разговорът ни. – Думите се оказаха много силно нещо“²⁰. Още първите изречения изведоха на преден план нуждата от съвременна българска литература, от словото днес, потребност от пребиваване в територията на езика, особено когато пътуванията до България са ограничени. „Това общуване с езика ме прави да се чувствам цялостна... Не искам да губя връзката си с нещо, което ми е дадено“, споделя Албена. Говорим си за автори, за издания, за издателства, за виртуални литературни

¹⁸ Приемам интервюто като дискурс между говорещи – по Мишлер (Mishler 1991: 7). За „диалектиката на интервюто“ вж. Mishler 1991: 66-116.

¹⁹ Събитието е отразено от “AternaPress” с публикация на 07.12.2020 г. aternapress.com/embrace-through-poetry-първа-виртуална-среща-на-българс (посетен 12.05.2021).

²⁰ Интервю с Албена Цанкова, зап. Д. Иванова-Найберг, 19.04.2021 г., личен архив.

фестивали (като Белгийския например), за начините, по които български книги могат да достигнат до Щатите. Обсъждаме огромното преимущество в последните години – благодарение на технологиите – да участваме в литературни и поетични онлайн събития, да научаваме нови имена, да се срещаме с творци, да следим динамиките на говора, изразите, общуването. И двете сме на мнение, че вибрирането на честотите на съвременната българска поезия, литература, изкуство и култура като цяло, прави „функционирането“ ни в Америка пълноценно. От Албена разбирам, че ако говорим за прояви, свързани с българска литература на Източния бряг, то човекът, с когото трябва да разговарям, е Милена Делева. Милена живее в Ню Йорк.

Разговорът ми с Милена Делева, управляващ директор и секретар на Фондация „Елизабет Костова“ със седалище в САЩ²¹, разкри проекти и инициативи, за които веднага пожелах да науча повече. Да се включа. Да чуя как и за какво говорят участниците във виртуалните срещи. Милена Делева очерта паралелните проекти на „Елизабет Костова“ в Щатите и в България, засегна голямата тема за превода, която е в основата на почти всички дейности на фондацията. Тя всъщност е добре заявена на интернет страницата на фондацията, където, успоредно със созополските семинари и програмите за писатели, са изведени препратки към ателие по превод и програма за преводачи²². От разговора ми с Милена Делева научавам и за тясното сътрудничество на фондацията с американското издателство “Open Letter”²³. Тук веднага си давам сметка, че това е името на издателството, благодарение на което книги, като „18% Сиво“, „Физика на тъгата“ и други, намериха път до американския читател. Същите влязоха в програмите и на читателски клубове като например „Четива от сърцето на Европа“ при Вашингтонския университет (*Readings from the Heart of Europe, University of Washington*)²⁴. С останалите членове на координационния екип на *Readings* сред заглавията на 2020 г. включихме „Физика на тъгата“ на писателя Георги Господинов (*The Physics of Sorrow*). Така имаме възможността като клуб сами да дискутираме предизвикателствата при превода от български на английски език, спирайки се на конкретно произведение. Разбира се, основният принос за това беше на преводачката на книгата Анжела Родел, която по специална покана на клуба участва в срещата и сподели любопитни подробности – например как се превежда текст, който изисква бележки под линия за обговарянето на специфични понятия, но американското издателство не приема включването на такива в английския превод.

С поглед към Средните щати потърсих връзка с представители на български

²¹ Милена Делева е съавтор на “Cultural Policy, Politics and Change” (Amsterdam: Boekmanstichting, 2005) и автор на “Technological Park Culture” (Bucharest: Ecumest, 2005). Повече за дейността ѝ вж. ekf.bg/pages/page/330/ (посетен 17.05.2021).

²² Един пример за дейността на фондацията е онлайн събитието във Фейсбук от 26 март 2021 г., в което Ангел Игов и Божил Христов дискутират работи на Том Филипс, превел Гео Милев за британското списание “RACEME”. Вж. facebook.com/Elizabeth.Kostova.Foundation (посетен 02.10.2021).

²³ [Bulgaria \(openletterbooks.org\)](http://Bulgaria.openletterbooks.org) (посетен 14.10.2021).

²⁴ readingsfromtheheartofeurope.blogspot.com/2020 (посетен 14.10.2021).

културни институции в Чикаго, където живее и работи най-голямата българска общност в странство. Тук не само църквите, училищата и фолклорните състави са по няколко; художниците, поетите, музикантите, театралите и изобщо творчески изявените личности са много, но няколко са и културните центрове и обединения, свързани с езика и литературата ни. Сред тях е и „Магура“. За организацията знам от няколко години, но никога досега не съм имала възможност да разговарям лично с хората, благодарение на които „Магура“ е каквато е. Срецам се с Надя Желязкова, един от съоснователите на центъра. Кога и как започва всичко, питам. Годишната е 2015.

Решихме, че искаме да правим нещо. Да, но си нямаме център. Всички сме на по 25-26 години емигранти и е време да дадем обратно. Тук малко или много искахме и да дадем пример.²⁵

Деятелностите на центъра са повече от разнообразни²⁶. В борда на организацията обаче влизат личности, които, освен че са пределно мотивирани, имат и сериозен опит в дългосрочното планиране. Сред добрите стратегии е и привличането на подходящи хора в екипа. Сред по-новите членове на борда е Ваня Креймър.

Дългогодишен журналист, участник и инициатор на редица благотворителни акции, Ваня е и „куриер“, пренасящ книги от България за библиотеката²⁷. Книгите са с автографи, като срещите с авторите в България са лично уговорени от Ваня. Това е тежка задача в най-пряк смисъл; всички знаем, книгите тежат. Но „Магура“ е центърът, който „посмява“ да си наеме сграда, в която има място за библиотека, за театрални, танцови и други практики, за уроци по български език, но и за литературни срещи. Сградата на „Магура“ приютява събитията и честванията на ЛБПСС²⁸, посреща поети²⁹, планира и провежда онлайн срещи.

Снежана Галчева е основател и председател на Салона за българска култура и духовност в Чикаго, в който членуват творчески изявени личности, а също и съмишленици. Снежана смята, че онова, което обединява българите в странство, е именно стремжът към духовност³⁰. Самата тя е изключително активна като колумнист във в-к „България СЕГА“. Инициатор е на Фестивала на българската култура в Чикаго, както и на Международния литературен конкурс „Изящното перо“, в който участват български автори от няколко континента³¹.

Фестивалът на българската култура в Чикаго се провежда през две години от 2015 г. Застъпени са различни изкуства – музика, поезия, живопис, театър, танц, фолклорни изкуства и др. Участват български творци предимно от щата Илинойс, но и от други

²⁵ Интервю с Надя Желязкова, зап. Д. Иванова-Найберг, 19.05.2021 г., личен архив.

²⁶ За дейностите на организацията вж. magurabcs.com (посетен 16.05.2021).

²⁷ Повече за библиотеката вж. magurabcs.com/library (посетен 16.05.2021).

²⁸ „Магура“ си партнира не само с Лигата, но и с други български организации в Чикаго. Между тях е Салон за българска култура и духовност, Център „Малката България“ и др.

²⁹ Такъв скъп гост е поетът Румен Леонидов например.

³⁰ Повече по темата тук: literaturensviat.com/?p=137266 (посетен 10.10.2021).

³¹ За изданието от 2017 г. вж. bulgariasega.com/usa/bulgarian-chicago/37649.html (посетен 17.04.2021).

щати, като в първите три издания се включват и творци от България³². Международният литературен конкурс „Изящното перо“ също се провежда през две години, като първото му издание е през 2017 г. В конкурса участват 254 български автори от цял свят на възраст между 15-87 години. Броят на изпратените творби е 423. През 2019 г. авторите са 308, а изпратените творби – 796. През 2021 г., когато темата е „Човечността – кръстопът и съдба“, 520 автори на възраст между 12 и 90 години се регистрират за участие, като броят на изпратените творби надхвърля 1000. Участниците се състезават в няколко категории. Присъждат се специални и колективни награди, наградените творби се публикуват в медиите в САЩ и България³³.

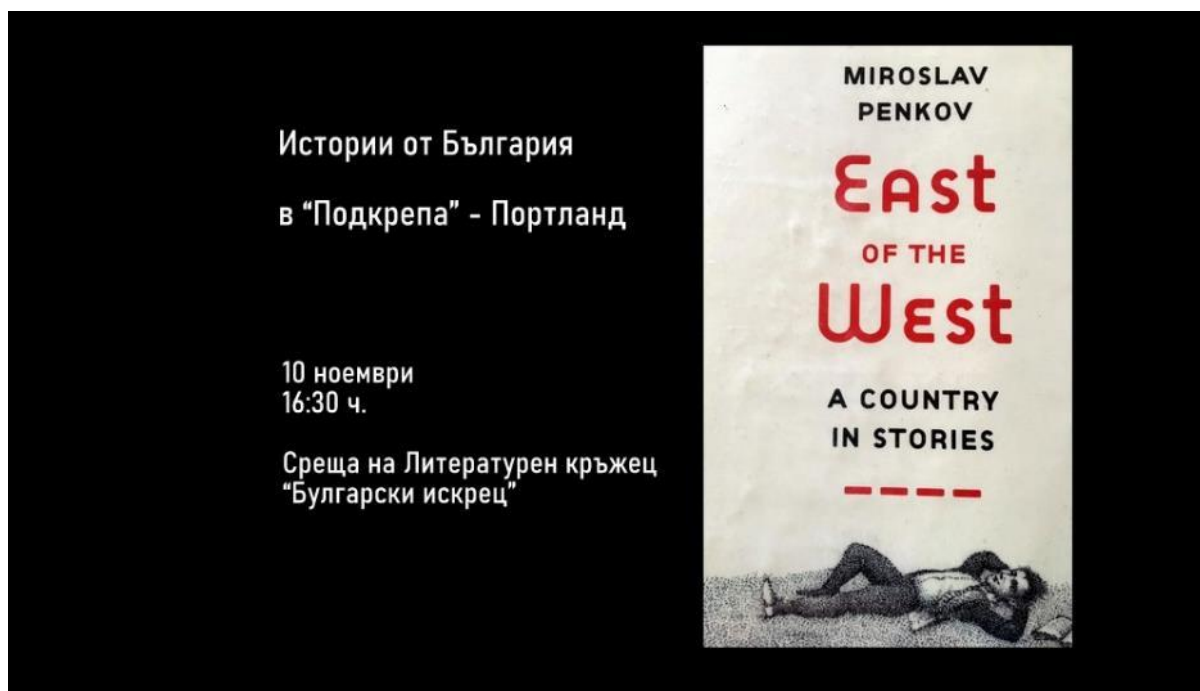
В пандемичните времена, след първоначалния шок, Салонът се съвзема и възстановява своята дейност, като планира виртуални събития. Организацията си сътрудничи и с няколко читалища в България, като вярва, че поддържането на такива културни връзки е важно и за двете страни.

За дейностите на Катерина (Катя) Стойкова и Кремена Тодорова споменах бегло в началото. Но тук е моментът да кажа, че по стихове от антологията на съвременната българска поезия, съставена от Катя Стойкова, е създаден спектакъл, който се представя от актьорски екип в българското посолство във Вашингтон. И двете българки – Катерина и Кремена – са добре познати в Лексингтън, Кентъки. Може да се каже, че всяка от тях е институция сама по себе си. Но такива са примерите и с други пишещи българи в САЩ, които имат множество почитатели. Иво Иванов е един от тях³⁴. Но ако Иво гостува реално и виртуално на няколко български културни центъра, то Катерина Стойкова стига до аудиторията си чрез радио и фейсбук изяви, чете редовно стихове на английски и български. Последната нейна инициатива във Фейсбук например (2021) е прочит на 50 стиха в продължение на 50 дни в отбелязване на 50-тия ѝ рожден ден.

³² Фестивалът има своето четвърто издание на 5 декември 2021 г. Провежда се под надслова „Българската култура – сътворена реалност“, вж. bulgariasega.com/featured/143092.html (посетен 10.12.2021).

³³ По данни на Снежана Галчева (2021 г.).

³⁴ Личната страница на Иво Иванов: ivo.ucoz.com (посетен 15.04.2021).

Сн. 5. Анонс за среща на „Български искреца“ в сградата на Българо-Македонско дружество „Подкрепа“ – Портланд, Орегон, 2020 (личен архив).

Някои млади автори, които са вече с по няколко книги (двуетични) – като Мирослав Пенков например – набират популярност и заради филмирането на техни творби. И ако те лично не се ангажират с организирането или участието в литературни прояви, то клубове като „Български искреца“ в Портланд например организират дискусии и по творбата, и по филмовата ѝ версия. Такъв е случаят и с „Възвишение“ на Милен Русков. Но през 2013 г. същият клуб, както и „Глаголницата“ в Сиатъл, тръгват с препрочит на класиците. И така през годините – от Пенчо Славейков, Боян Пенев и Яворов, през авторите в сборника „Защо сме такива?“ на Иван Еленков и Румен Даскалов – до Георги Марков, Данила Стоянова, Георги Господинов и др.

Споменавам първите теми за обсъждане в „Български искреца“ и „Глаголницата“, защото разбирам от Янита Гуркова, библиотекар в библиотеката в град Калгари, Канада³⁵ и рядък специалист по ранно езиково обучение, че клубът в този град преминава през фази (или етапи), много подобни на тези, през които преминава „Искреца“-а – със сладостното преоткриване на класиците (в първите години на клуба), през предпочитания към автори, писали срещу комунистическия режим (в един следващ период), до изразяване на силен интерес към случващото се в българската литература и култура през ХХІ век.

В пандемичните времена „Глаголницата“ организира няколко виртуални поетични събития, едно от които е дискусия по повод Деня на народните будители

³⁵ Пост на Янита във фейсбук групата „Какво четеш“ за нейната работа в библиотеката в Калгари, както и за това как функционира тя, буквално „взривява“ групата; харесванията и споделянията са хиляди.

(2020)³⁶. Срещата е захранена от опита и нагласите на представители на две поколения: Ангел Колев, който се включва в срещата от Филадельфия, и поетесата-журналист Ирен Петрова³⁷, която живее в София. На поканата за участие във виртуална среща с прочит на стихове (отправена чрез Фейсбук) откликва и поетесата Мария Донева от Стара Загора. Друг вид поетични събития (във фейсбук групата на „Глаголницата“) са майските празнични четения (11-24 май³⁸), в които се включват хора от САЩ, Канада и България.

Сн. 6. Анонс за среща на „Глаголницата“ онлайн, 2020 (личен архив).

„Обичайни“ и „необичайни“ места за провеждане на поетични четения (в периода до 2019 г.)

Като „обичайни“ места за провеждане на поетични четения бих определила библиотеки, културни центрове, български неделни (или съботни) училища, както и Посолството на Република България във Вашингтон и Генералното консулство на Република България в Ню Йорк. Същевременно домакини на такива срещи са били православна църква в Калифорния и православен манастир (в последния случай – в рамките на Антика България Фест – ежегоден четиридневен празник, посветен на българската култура и на славянската писменост). Домакин на поетични четения е бил и балканс-

³⁶ В събитието се включват както членове на „Искрец“, така и гости от други щати и от България.

³⁷ Ирен Петрова е и един от авторите в списание „Българка“.

³⁸ Вж. анонс: facebook.com/photo/?fbid=10208179959892613&set=g.636406773061720 (посетен 11.05.2021).

кият фестивал в Сан Диего (*Balkan Fest, San Diego*), провеждан в края на май по време на Деня в памет на загиналите във войните (*Memorial Day weekend*³⁹) от 2013 г. до днес.

Няколко реда за Антика България Фест и Балкан Фест – два фестивала в Калифорния, които са културни феномени всеки по себе си.

Антика България Фест (от 2001), провеждан в навечерието на 24 май в Сан Франциско, е рожба на родолюбието, размаха и професионализма на Таня Костова – хореограф, фолклорист, едно от лицата на ранния Фолклорен ансамбъл „Тракия“, Пловдив. Фестивалната програма задължително включва ритуално украсяване на иконата на Светите братя с цветя и изпращането на иконата (в последния ден на фестивала) от Хърватския културен център в Сан Франциско, домакин на събитието, до Православния манастир „Свети кръст“ (*Holy Cross Orthodox Monastery*) в долината Кастро, Калифорния. „Антика“ е и името на фолклорен ансамбъл на любители (без предварителен певчески или танцов опит от България), възникнал заедно с фестивала. В период от десет години в програмата участват и децата от българското училище по изкуства „Мартенички“, където повечето родители са „антики“ (членове на ансамбъл „Антика“). Всички пеят, играят, рецитират. Споменатите поетични събития – в българска църква, в православен манастир, са част от широкомащабна дейност, оглавявана от Таня Костова и подкрепяна от много други сърцати българи⁴⁰.

Балканският фестивал – Балкан Фест, Сан Диего, е с формат, различен от този на Антика Фест, но той също така представлява платформа, в която музика, танц, театър, поезия, приложни изкуства и др. се срещат и си взаимодействат. Българското присъствие е доминиращо – и като организация, и като участие⁴¹.

Поетични събития и литературни обсъждания са провеждани и в балетна зала, чайна, кафене, ресторантска градина, студио, частни домове. Често в поетичните четения се включват музиканти, свирещи на различни инструменти – пиано, китара, акордеон, цигулка, кавал. По правило всичките тези събития се случват благодарение на волята и доброволните усилия на участници, организатори и сподвижници.

Антологията и справочникът на Георги Николов

Георги Н. Николов е литературен критик, с когото най-напред си кореспондирам покрай работата му по съставянето на антологията „55+ български автори в САЩ и Канада“⁴², видяла бял свят в края на 2020 г. Скоро след антологията излиза и „Енцикло-

³⁹ Денят за почит на паметта на военнослужещите на САЩ се отбелязва в последния понеделник на месец май в рамките на тридневен уикенд.

⁴⁰ Повече за „Антика“ и Таня Костова вж. antikabulgaria.com; academia.edu/33746109/Bulgarian-Folk-Dance-Re-discovered-Examples-from-Californian-Bulgarian-Community (посетени 10.12.2021).

⁴¹ Заслугата за включването на поетични четения в програмата през годините е на Базилио Чераволо (домакин на фестивала), Калин Крумов, Петро Душков и Ралица Кац. Повече за Балкан Фест вж. тук: academia.edu/39729890/Transnationality-Transculturality-and-Ethnicity-A-Look-at-Balkan-Fest-San-Diego-California (посетен 10.12.2021).

⁴² Вж. Николов 2020. Анонс за антологията вж.: sbp.bg/антология-55-български-автори-в-сащ-и-к (посетен 10.10.2021).

педичен справочник на българската литература, създавана зад граница в периода между XIX и XXI век.“ Там най-напред четем:

*Настоящият Енциклопедичен справочник с право може да се нарече и „кратък“, защото със 187-те имена на творци, включени в него, в никакъв случай не изчерпва списъка на нашите автори, пръснати във времето и пространството от началото на миналия век и досега. Колко са те на брой, никой не може засега да каже със сигурност – подобни проучвания не са правени, а у нас липсва единна институция, която да се занимава с подобен казус. Пишещият тези редове в годините бе и си остава радетел за създаването на единен Център за изучаване на българската книга по света, но отговорът на всички институции бе, че няма пари за подобни начинания. А българската литература, създавана от наши сънародници по всички населени континенти е без съмнение национална памет в развитие, която трябва да се познава и цени.*⁴³

В интервюто с Георги Николов разбирам, че за голяма част от авторите, които впоследствие включва в антологията си, както и в енциклопедията, той се е информирал от социалните мрежи. Така в разговора ни отново изскача интернет – като източник, но и като „безграничност по отношение на съвременните (научни) възможности“ – по Бланк (Blank 2009: 3). Последното ме връща към казаното в началото за специалното внимание, което факторът интернет играе по принцип в живота ни, но по особен начин моделира и практиките, свързани с литературни дейности в пандемичните времена.

„Дъщерите на България по света“

Антологията е специално издание на „Любослов“ (2021) и е дело на Людмила Калоянова (Калоянова 2021). „Специалното“ в това издание Снежана Галчева определя така:

*За първи път на едно място си дават среща български авторки от Европа, Канада, САЩ, Израел, Венецуела, Австралия. Среща, която допринася не само за взаимното опознаване и допълване помежду им, но тя представя на читателя едно ново светоусещане за свобода и принадлежност.*⁴⁴

И преди да пристъпя към заключителните си бележки, бих искала да предложа един допълнителен ракурс, станал видим за мен благодарение на моите етнохореоложки терени.

Ракурс, подсказан от паралелно проучване върху танца и интернет

⁴³ Вж. Николов 2021. Вж. още отзив на Людмила Калоянова за справочника: bulgariasega.com/featured/141645.html както и на Снежана Галчева: sbp.bg/да-събереш-пространството-в-длани (посетени 01.10.2021).

⁴⁴ Вж. публикацията на Снежана Галчева „Безвремето на поетичното пространство“ в отзив за „Дъщерите“ (публикация от 15 март във фейсбук групата на Съюза на българските писатели): facebook.com/permalink.php?story_fbid=2212408445559877&id=488804291253643 (посетен 16.03.2021).

Проучването по литературната тема съвпадна по време с изследване, свързано с българския танц и интернет. Там отбелязвам, че танцовото „явление“ (в смисъла, зададен му в етнохореоложките среди) трябва да се постави в два контекста – веднъж, когато виртуалните срещи са алтернатива, и втори път – когато те са единствено възможно⁴⁵. Същото съобразяване, вярвам, се отнася и до проучването на литературните практики. В пандемичните времена много по-ясно отвсякога се откритоиха предимствата на живите срещи, но и възможностите на технологиите и интернет.

За танцовите групи „фейсбук-мегданът“ се превърна в мега-мегдан. Единствен. Но този „мегдан“ функционираше и като агора, публична сфера – по Хабермас (Habermas 1991). Агора, около която и чрез която се обособиха нови общности. И тук идва моментът на свързване на темата за танца, но и за литературните виртуални срещи, с по-широките интернет-изследвания⁴⁶ и проучвания върху релацията диаспора–идентичност–медия⁴⁷, с теории в областта на медиатизацията⁴⁸ в тяхната пресечна точка с теории, насочени към комуникации и киберкултура⁴⁹.

А сега при вас колко часът е? Факторът „време“

Времето, както е известно, е нещо, което „ако не ни питат, знаем какво е, но ако ни запитат, не можем да кажем“⁵⁰. Тук споменавам многопластовата природа на времето, защото разбирането за време днес включва и постоянното съобразяване с факта къде живеем и в коя част на света са онези, с които искаме да си говорим през морета и океани. Възможно е всички участници в дадено поетично събитие да си задават едни и същи въпроси, свързани с времето (като например „мили-мои-кое-хилядолетие-е-вън“), но при едни е сутрин, а при други – вечер. Пример: Център „Магура“ в Чикаго организира среща с поета Недялко Йорданов, 16:00 ч. Чикагско време, полунощ за самия Недялко⁵¹. Колко хора ще се включат в срещата, колко дълго самата среща би могла да продължи? Но не само това. Добре ли се чува кой какво казва? Има ли обратна връзка? Възможно ли е да се проведе разговор чисто технически? И тук отново стигаме до ключовите думи: интернет, технологии, виртуално общуване, глобални процеси и, респективно, промени.

⁴⁵ Ключовите моменти са изведени тук: [academia.edu/48833658/What is there Bulgarian Dance and the Internet](https://academia.edu/48833658/What_is_there_Bulgarian_Dance_and_the_Internet) (посетен 15.10.2021).

⁴⁶ Вж. например Silver 2006, също Вуков, Гергова 2012 и цит. лит.

⁴⁷ Вж. Georgiou 2006.

⁴⁸ Вж. например Lundby 2009. За самия термин (coming to terms with ‘mediatization’) вж. Livingstone 2009.

⁴⁹ Вж. например Silver, Massanari 2006.

⁵⁰ По св. Августин. Част от учебната програма по философия за гимназиалните класове; темите за битие и време. Вж. Колев, Пожарлиев 2001: 42-43.

⁵¹ eurochicago.com/2021/04/magura-n-yordanov (посетен 16.05.2021).

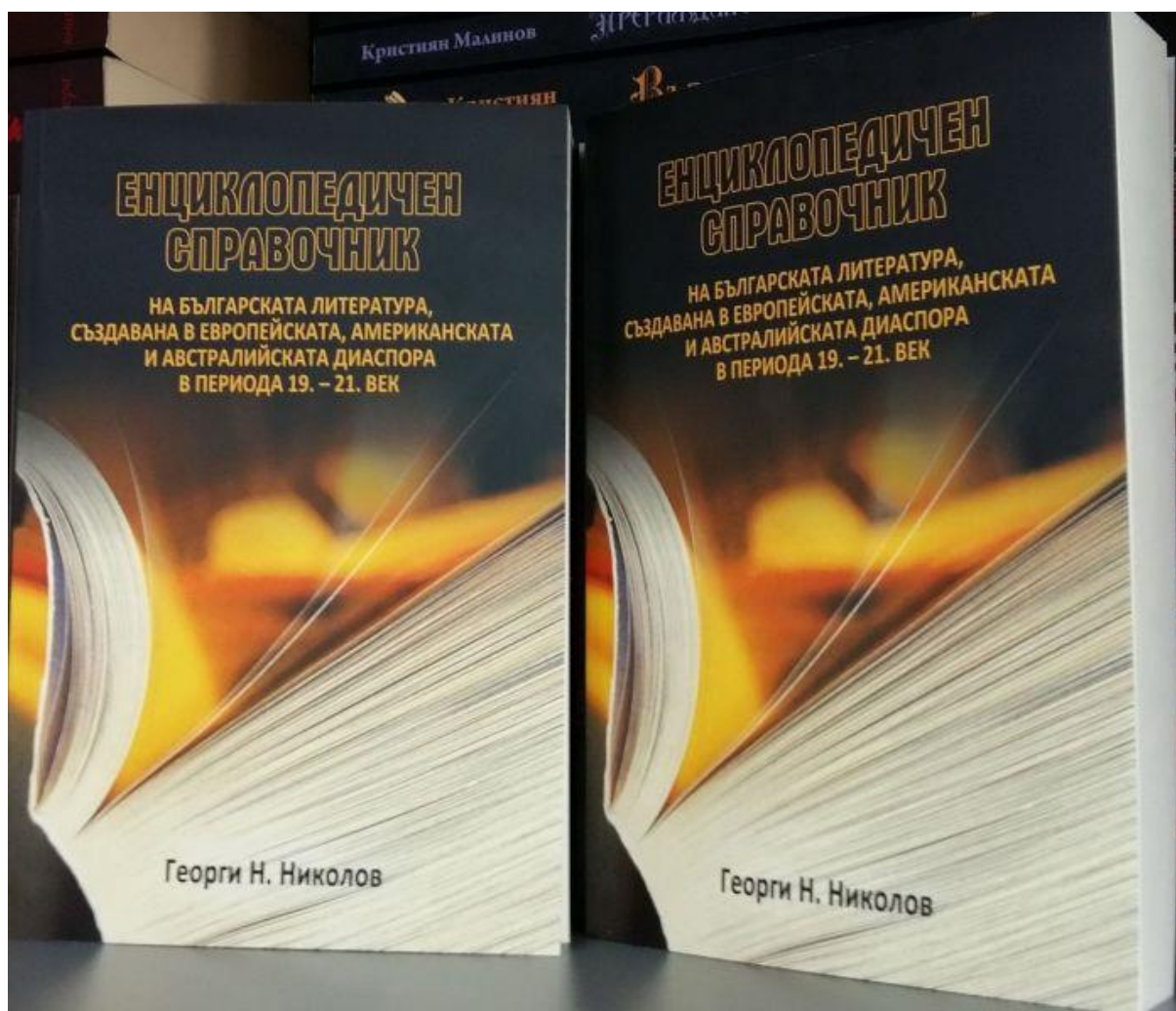
Сн. 7. Покана за виртуална среща с поета Недялко Йорданов. Източник: Интернет.

Първо поколение, второ поколение...

Това, което съществува днес по отношение на литературните практики в странство, е практика на емигрантската вълна, прехвърлила океани и континенти след падането на Берлинската стена. Инициаторите на литературни инициативи са хора, които все още ползват активно родния си език и имат нужда от него. За тях езикът означава религия и родина⁵². Но дали ще бъде така за техните деца? Как ще изглеждат нещата с българските литературни практики в Северна Америка след 30 години? Трудно е да се правят прогнози. В Чикаго живее една цяла малка България с повече от десет неделни

⁵² По цитирано по-рано интервю с Ангел Колев: „Езикът е далечната ни родина, той е религия, той ни сплотява“.

училища, но Чикаго е изключение. В повечето други градове и щати – в семейства с пораснали деца – ако майката чете книга на български език – „Улица без име“ на Капка Касабова, например – то за 20-годишната ѝ дъщеря разбираемо би било единствено английското заглавие – “Street without a name”.

Сн. 8. Енциклопедичен справочник (корица). Източник: Интернет.

В обобщение

Краткият преглед тук очерта няколко вида дейности, инициирани от българи в Северна Америка. Едната от тях открои организирането на събития, посветени на българската поезия и литература, литературни фестивали. Другата бе свързана със самото писане, третата – с „техне“-то на превода, четвъртата – с проучвания, подготовка и реализиране на литературни издания, петата – с поддържането на онлайн вестници и списания, страници, в които се говори за литература (сред тях са „България СЕГА“⁵³,

⁵³ bulgariasega.com (посетен 07.10.2021).

EuroChicago.com⁵⁴, списание „Българка“⁵⁵, „AternaPress“⁵⁶ и др.). И това, разбира се, са най-общи щрихи.

В „Зуум-ните“ времена повече бе самото четене на поезия, както и споделянето на подобни четения във виртуалното пространство. Зародиха се плодотворни сътрудничества между хора, поселили се в различни щати, нови приятелски връзки възникнаха между културни средища в Щатите и Канада с читалища и други обединения в България. Тоест въпроси като: какво се промени, какво научихме, какво от онова, което усвоихме, ще захранва и занапред дейностите ни, макар че срещите на живо ще се възтановят, доведоха (като че ли) до общото разбиране, че технологиите могат да се използват рационално в името на добра кауза, каквато е захранването с добра литература⁵⁷. Всичките тези събития, осъществили се благодарение на доброволните усилия и на организатори, и на участници, са в името на това добрите неща да се случват. В какъвто и да било формат.

Вместо заключение

Анализът тепърва предстои. Както предстои и работата по координиране на литературните дейности в САЩ и Канада, която би задала (очаква се да зададе) в по-едър мащаб посоките, в които мислят, планират и провеждат събитията си отделните организации⁵⁸. Очертаването на темата тук обаче донесе тръпката, която по принцип дава едно квалитативно проучване, в което проучвателят има импулс, първоначална идея, първоначални въпроси, но е отворен за случващото се в процеса на работата. Безкрайно съм благодарна на всички онези, които откликнаха на молбата ми за интервюта и събеседвания, тъй като от тези наши разговори „изскочиха“ десетки нови имена, теми, идеи... Този подход, но и обмен, също си има своята ключова дума. И тя е вдъхновение.

Цитирана литература:

Вуков, Николай, Лина Гергова. 2012. Интернет подписките като „киберфолклор“. – *Семинар_BG*, 7. Достъпно на: seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy7-kiberfolk/item/347-интернет-подписките-като-киберфолклор.html [посетен 15.03.2021].

⁵⁴ Платформата има и своя онлайн книжарница Books.Eurochicago.com (посетен 09.10.2021). Тук активно работи Мариана Христова, която е съ-ставител на няколко поредни издания (сборници с работи на български поети и писатели от няколко континента), които се разпространяват безплатно.

⁵⁵ bulgarkamagazine.com (посетен 07.10.2021).

⁵⁶ aternapress.com/contact (посетен 10.10.2021).

⁵⁷ Подобни са наблюденията и в проучването тук: migrantheritage.com/пандемията-и-българите-в-чужбина (посетен 01.10.2021).

⁵⁸ Авторката е един от координаторите (направление „Литература“) на работната група „Литература и театър“. Групата е обособена след провеждането на Първата виртуална среща на българските организации в Северна Америка, състояла се на 15 ноември 2020 г. (платформа Зуум), по инициатива на Българския културен център за Пенсилвания, Ню Джърси и Делауеър. Резюмето на срещата, списък на организациите-участници, описание на обособените работни групи, както и видео запис са достъпни тук: bulgarianculturalcenter.org/2021/05/03/meetus (посетен 15.03.2021).

Дишлиева-Кръстева, Невена (ред.), Цветан Тончев (фотограф). 2021. Тридесет цветни години. – *Обзорно издание за галерия „Серякова къща“, Троян, 2021.* Троян: Идея Дизайн Студио.

Иванова, Даниела. 2006. Моля, дай ми една епълка. – Водинчар, Елена, Мария Стоянова, Надя Бурджиева, Станини Дешева (ред.). *Алманах „Родолюбец“, 7, 199-204.* София: Дружество за връзки с бесарабските и таврийските българи „Родолюбец“.

Калоянова, Людмила (съст.). 2021. *Дъщерите на България. Антология на съвременната българска женска поезия.* София: Лига на българските писатели в САЩ и по света.

Колев, Ангел, Калоянова, Людмила (съст. и ред.) 2019. *Любослов. Годишник на Лигата на българските писатели в САЩ и по света.* Книга VIII. Чикаго: Лига на българските писатели в САЩ и по света.

Колев, Иван, Райчо Пожарлиев. 2001. *Философия за 11 клас.* София: Анубис.

Николов, Георги Н. (съст.) 2020. *55+ български автори в САЩ и Канада.* Антология. Димитър Христов (ред.). София: Мултипринт.

Николов, Георги Н. 2021. *Енциклопедичен справочник на българската литература, създавана в европейската, американската и австралийската диаспора в периода 19. – 21. век.* Бургас: Либра Скорп.

Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. 2017. *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина.* София: Парадигма.

Bauman, Zygmunt. 1998. *Globalization: The Human Consequences.* New York: Columbia University Press.

Blank, Trevor J. (ed.). 2009. *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World.* Logan, Utah: Utah State University Press.

Georgiou, Myria. 2006. *Diaspora, Identity and the Media: Diasporic Transnationalism and Mediated Spatialities.* Cresskill, New Jersey: Hampton Press, Inc.

Gohde, Kurt, Todorova Kremena. 2014. *The Lexington Tattoo Project.* Lexington, Kentucky: NoLi CDC.

Habermas, Jürgen. 1991 (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of Bourgeois Society.* Translated by Thomas Burger with the assistance of Frederick Lawrence. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Klemer-Stoykova, Katerina (ed.). 2014. *The Season of Delicate Hunger. Anthology of Contemporary Bulgarian Poetry.* Lexington, Kentucky: Accents Publishing.

Livingstone, Sonja. 2009. Foreword: Coming to Terms with ‘Mediatization’. – Lundby, Knut (ed.). *Mediatization. Concept, Changes, Consequences.* New York: Peter Lang.

Lundby, Knut (ed.). 2009. *Mediatization: Concept, Changes, Consequences.* New York: Peter Lang.

Mishler, Elliot G. 1991(1986). *Researching Interviewing: Context and Narrative.*

Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.

Silver, David, Adrienne Massanari (eds.). 2006. *Critical Cyberculture Studies*. New York and London: New York University Press.

Silver, David. 2006. Introduction: Where Is Internet Studies? – Silver, David, Adrienne Massanari (eds.). *Critical Cyberculture Studies*. New York and London: New York University Press.

Vukov, Nikolay, Lina Gergova, Tanya Matanova, Yana Gergova (eds.). 2017. *Cultural Heritage in Migration*. Sofia: Paradigma.

Биографична справка: Д-р Даниела Иванова-Найберг е артистичен директор при Българския културен център в Сиатъл. Инициатор е за създаването на Общество за поезия и литературна проза „Глаголницата“ при Българския културен център в Сиатъл и на Литературен кръжец „Български искреци“ при Българо-македонското дружество „Подкрепа“ – Портланд. Тя е и един от координаторите на клуб „Четива от сърцето на Европа“ (Readings from the Heart of Europe) при университета Вашингтон.

E-mail: daniela.nyberg@bchcs.org

ЧАСТ 6
НА ПЪТ

Емигрантът на Матвей Вълев се завръща у дома

Мартин Колев,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Статията разглежда характерния за творчеството на Матвей Вълев протагонист емигрант, но не като мигрантски, а като номадски субект. Разликата между тези два модуса на скитничество е обособена през връзката с дома, и по-конкретно – през темата за завръщането у дома след дълго отсъствие. За целта е анализиран разказът на Вълев „Гост от морето“.

Ключови думи: емигрант, номад, дом, завръщане у дома, Алфред Шютц, Матей Вълев

Матвей Вълев (псевдоним на Димитър Вълев, 1902-1944) е изключително продуктивен и разнообразен в жанрово отношение автор. Той е един от първите български прозаисти маринисти, освен това е и драматург: пише в съавторство с Елисавета Багряна пиесата „Госпожата“ (1938), а в съавторство с Ангел Каралийчев – първата българска оригинална радиопиеса, „Крилата помощ“ (1938)¹. Освен това има произведения за деца, много сатирични и хумористични произведения и др. В литературната история обаче Матвей Вълев е останал главно – ако не и единствено – като автор емигрант. По-конкретно той се числи към онези автори като Борис Шивачев, Тодор Ценков, Самуил Стрезов и др., които в тежката битова и икономическа ситуация след Първата световна война отправят поглед към Южна Америка – един континент, който за междувоенния българин все още е обвит в екзотична тайнственост, но освен това е и обект на големи надежди.

Матвей Вълев прекарва четири години в Бразилия (1931-1934 г.) и този престой действително оказва влияние на голяма част от последвалото му творчество. Така наречената му отвъдна проза² – а и не само тя – изобилства от персонажи, напуснали родината и потърсили препитание и по-добър живот в чужбина. Тези герои обаче доста се различават от обичайния образ на емигранта, добре познат на литературата ни още от Възраждането. Всъщност въпреки безспорния им емигрантски статус, емигрантският

¹ За биографичната и библиографска справка е използвана главно монографията на А. Ташев „Непознатият Матвей Вълев: отсам и отвъд“ (2020).

² Разделението на Вълевите произведения на отсамни и отвъдни от неговите изследователи (напр. Сестримски 1975) изхожда от емблематичното заглавие на сборника му „Отсам и отвъд“ (1940).

опит не е най-прецизната и уместна призма, през която да ги огледаме. Тук ще се опитам да докажа, че творчеството на Вълев ни дава предостатъчно аргументи да разглеждаме неговия стандартен протагонист не като мигрантски, а като номадски субект.

На какво се основава това разграничение? В литературен – а и не само в литературен план – миграцията и номадството представляват два различни модуса на пътешественическо, скитническо съществуване. Не е учудващо, че границите помежду им понякога са доста размити – скитничеството а priori е преживяване със силно абстрактен, трансцедентален заряд. Изглежда, най-успешно разграничението между тези два модуса на скитничество може да се осъществи през концепцията за дом. Разбира се, концепцията за дом е изключително комплексна и тук няма да я оглеждам изцяло – само ще щрихирам някои нейни аспекти, които са от особено значение в случая.

Когато говорим за дом, често се обръщаме към френския философ и поет Гастон Башлар. Той казва, че домът е обърнат навътре в себе си, че поддържа у нас съзнанието за насоченост към някакъв център (Башлар 1988: 53). Както Башлар, така и редица други автори, които се занимават с въпроса, разглеждат дома като фундамент на личностната идентичност³. Ето защо не е изненадващо, че мигрантът често е изследван тъкмо през връзката си с дома. В тази популярна представа, характерна изобщо за уседналото, западноцентрично разбиране за дома, той е центростремителна сила с огромен заряд – както осъзнат, така и инертен. Домът е център, ядро, около и спрямо което индивидът конструира своята представа за пространство, своята обективно осъзната, пространствено осезаема реалност. Мигрантският опит може да се мисли като центробежно движение, като отдалечаване от това ядро, като периферно пътуване отвъд личните – а и унаследените колективни – опит и памет⁴. Оттук произхожда и иманентната обвързаност на мигрантския субект (поне в това негово проявление, разглеждано в бинарна опозиция с номадския субект) с концепцията за дома като мълчалив, неизменен спътник на човека, напуснал родината.

За британския географ Тим Кресуел, който се занимава пространно с темата за скитничеството, „мигрантският опит е обвързан с диалектиката у дома – отвъд, със силния копнеж по мястото, наречено дом, независимо дали в миналото или в бъдещето“ (Cresswell 1977: 362). Според Кресуел „мигрантският опит – или опитът на диаспората по-общо погледнато – засяга въпросите „Откъде си?“ и „Къде си сега?“ (пак там). Този притегателен център, който е за Башлар домът, непрестанно привлича мигранта обратно, независимо дали физически, психически или емоционално. Мигрантът тъжи за дома, стреми се да се завърне обратно или да го претвори, да го реконструира *отвъд*. Дори един краен отказ от идентификация с дома информира всяка стъпка от изграждането на нова, реактивна идентичност.

³ За добро резюме на въпроса вж. напр. Donohoe 2011.

⁴ Западноцентричният характер на тази парадигма задължително носи юдео-християнски, а съответно – и психоаналитични конотации: болезненото отдалечаване от ядрото символизира раздялата с дома, но също и с Едем/майчината утроба.

Оттук следват два въпроса: откриваме ли подобна връзка с дома у персонажите на Матвей Вълев и как изобщо ще открием тяхното отношение към дома? Можем да разгледаме например връзката, която емигрантът развива към дома в чужбина – честотата на припомнянето и начините, по които то му повлиява. В такъв случай, ще открием едно не твърде носталгично и емоционално обогрено отношение. През 1937 г., когато излиза дебютният сборник на Вълев „Прах след стадата“, именитият критик Владимир Василев пише за него: „Ако не е името, мъчно е да се открие, че „Прах след стадата“ е книга на българин. Съвсем е заличено отношението на чужденец, попаднал или който дълго живее в друг свят и между други хора“ (Василев 1937: 232).

Подобен анализ на отношението към дома обаче почива на известна условност, понеже то може да се обясни и със стилистични специфики на разглежданите произведения. Вълев предпочита само да шрихира вътрешния свят и психологическите характеристики на героите си, оставяйки диалога, действията им, отношението към околните да добавят необходимата плътност. В тази връзка, отново Василев пише: „Без никаква склонност към по-жизнена типизация или психологическо обхващане, Матвей Вълев знае да пунктира, да загатне достатъчно за темперамент, отношения, лично битие, нрави и пр.“ (пак там). Ето защо ми се струва, че връзката на емигранта с дома – или пък липсата на такава връзка – ще се открие най-лесно при едно евентуално завръщане.

Завръщането у дома след дълго отсъствие е знаменателно и нееднозначно събитие. Когато след двайсетгодишно отсъствие, Одисей най-сетне се завръща в Итака, той казва: „Уви! Къде ли се намирам? И какво ли правя тук?“ (Шютц 1999: 23). Дългото отсъствие не е единствената причина за незнанието му – Атина Палада го е обвила с мъгла, за да остане непознат, „докато тя го надари с мъдрост, позволяваща му да приеме нещата“ (пак там). Но както изтъква австрийският социален философ Алфред Шютц: „не само родната земя е тази, която показва необичайно лице на завръщания се. Той се оказва също толкова чужд за тези, които го очакват, а мъглата около него ще го държи непознат“ (пак там: 35).

Тома, протагонистът в разказа на Вълев „Гост от морето“⁵, се завръща в селото си след дълго отсъствие и действително е посрещнат като непознат, чужденец. Маха на съселяните си, но те не го познават, а снаха му Бояна първоначално го взема за пощальона. Още по-любопитно в тази начална сцена е, че Тома не само изиграва ролята на чужденец, но и я инициира. Той разпитва Бояна за покойните си родители, без да признае самоличността си. „Ами къде е синът на старите?“, продължава той, макар да е пределно наясно, че синовете са двама. Когато брат му Харитон го чува, също го взима за чужд човек, казва: „Пък и ти си върви по пътя, не се задявай през плета с хорските жени“ (Вълев 1975: 229). Още тук виждаме една от отличителните черти на номадския субект – променливата му, флуидна идентичност. И тъй като между дом и идентичност съществува силна взаимосвързаност, може да се каже, че номадският субект има нужда

⁵ Разказът е част от сборника „Отсам и отвъд“ (1940), цитатите тук са по сборника с избрани произведения на Вълев от 1975 г.

от фиксирана идентичност точно толкова, колкото и от фиксирано местожителство. Номадският субект обича да изпробва, да надява различни социални роли, да разиграва различни наративи за себе си⁶.

Това проявление на номада, любимо на постструктуралистката и постмодерната мисъл през втората половина на XX век, изкрystalизира най-ясно в работата на Жил Делюз и Феликс Гатари. Т.нар. номадология, която те развиват в „Хиляда плоскости“, втората част на „Капитализъм и шизофрения“, разглежда ожесточената опозиция между номада и държавния апарат. Номадът е „военна машина“, трансгресивна творческа енергия, която избягва и осуетява всички опити на държавния апарат да я териториализира, положи в предварително зададени и строго разграфени пространства и маршрути. Номадът детериториализира стратифицираното, набраздено пространство на установения ред и чертае линии на бягство през него, пренебрегвайки възможните пречки по пътя си и девалидизирайки псевдоорганичния им произход:

Не е достатъчно да кажем, че машината е външна спрямо апарата, трябва да успеем да мислим самата военна машина като чиста форма на външност, докато държавният апарат конституира онази форма на вътрешност, която обикновено вземаме за модел, или според която сме свикнали да мислим (Делюз и Гатари 2009: 493).

„Гост от морето“ многократно сравнява и противопоставя отрудените сиромаси селяни и Тома. Гостът планира да поръча от чужбина модерни машини, с които да развие западналото, задлъжняло стопанство, да построи хубава нова къща и да извика от Португалия Фрединя – своята полуреална, полуфантазна годеница. Роднините му не вярват много на тези амбициозни планове, но не изпускат от поглед заключеното сандъче на Тома. „Цяло състояние лежи в тая кутия!“, заявява той мистериозно (пак там: 231).

Постепенно обаче от плановете трябва да се пристъпи към действие – задухва топлият вятър и настъпва пролетта, времето за усърден полски труд. Вместо да се заеме за работа, Тома постепенно обхожда и разучава съществуващите граници: „Обикаля по цели дни влажното поле, чак докъм далечните баири, чак до сечищата и дъбравите. Блуждае по пътища и пътеки, направо по угари и ливади, из синори и слогове“ (пак там: 238). Оглежда границите на бащините си имоти и пресмята нещо, но сметките му все не излизат, „[ч]е полето не е вече заравнено от снега и от вятъра, а е набраздено от синори и пътища“ (пак там). От Делюз и Гатари знаем, че гладкото пространство е номадско пространство, пространство на свободното придвижване и потенциалните възможности. Морето, което Тома обикаля, е такова пространство, заснеженото поле – също. Набразденото пространство, напротив, е пространство от седентарен характер,

⁶ Разбира се, тук е важно уточнението, че когато говорим за номадския субект в литературно-философски контекст, ние го разграничаваме от действителните исторически номади, например пасторалните номади и ловците събирачи.

пространство на фиксирано движение и установени граници. Селото е такова пространство, разчертано със своите синори, огради и традиции. То е пространство, което постепенно застопорява инертното движение и намества индивида в своята затворена система. Цялата комуникация на Тома със съселяните му е представена през несекваща поредица от идентифициращи въпроси: „Е, Тома, къде ти е къщата, жената, децата?“ (пак там: 231); „А ти сега, синко, какво мислиш да правиш?“ (пак там: 234); „Ти какво ще работиш сега, като мина зимата?“ (пак там: 238). Селото дори му намира Анастасия, вдовица с цели четирийсет декара имот, и му предлага реална възможност да осъществи плановете си и да уседне. Все пак според думите на самия Тома той иска точно това: „Все е по-леко от моряшкото тегло, Харитоне. И друго има. Земя е, на своя земя си, не си на вода като в морето“ (пак там: 229).

Ако „Гост от морето“ действително развиваше един сюжет за завръщането у дома, продължението му щеше да е лесно предвидимо: например Тома се жени за вдовицата Анастасия и използва натрупания опит в чужбина, за да модернизира селското стопанство. Този сюжет навярно би се понравил и на критиката, за която индивидуализмът „идва винаги, за да експлицира или имплицира един разказ – разказа за „откъсването от действителността/народа“ и неизбежното последващо завръщане“ (Пенчев 2003: 11). Тома обаче очаква своята годеница от Португалия и отказва да се ожени за вдовицата, макар че вечер, далеч от хорските очи, прескача оградата ѝ. В тези посещения откриваме продължение на моряшките привички, но можем да видим и трансгресивен акт, осуетяване на фиксираните граници и порядки. По същия начин, Тома продължава да се разхожда все по-надалеч, стига чак до гарата, където уж само гледа движението на влаковете.

Един ден обаче дългоочакваното писмо пристига. Фрединя е готова да се нанесе при Тома на село – в красивия нов дом, който той планира да построи. Разбира се, Тома на мига осуетява и тази възможност за фиксирана идентичност, възможността за осъществяване на този разказ, който с готовност конструира за себе си и който разиграва пред новите си слушатели. Тома нарамва безценното си сандъче и отпътува, без дори да се сбогува. Вдовицата Анастасия, която се надява да открие в него своя Станчо Поляка, го наблюдава как се стопява в далечината. Колкото до сандъчето, то не съдържа никакво състояние, а пликчета със семена и каталози на селскостопански машини. При вида им снахата Бояна се възмуцава, но може би за Тома, за номада, те наистина представляват най-ценното състояние – това на потенциалните възможности.

Ако Тома е завръщащият се у дома, той докрай остава непознат, чужд на съселяните и семейството си. Навярно домът остава също толкова непознат за Тома, който нито тъжи за покойните си родители, нито се вълнува от актуалното състояние на действителността. Той се вълнува не толкова от реалното, колкото от виртуалното, потенциалното измерение на дома – от гладкото пространство, което изпълва с неосъществими планове, моряшки песни и краткотрайни афери. И ако съпоставката между този протагонист и неговия дом не ни казва много, може би това е заради начина, по който

разглеждаме дома. Като представители на уседналото общество, на набразденото пространство, ние виждаме дома предимно, ако не изцяло като притегателния център на Башлар, около който се организира цялото ни движение и възприемане на пространството. За номадския субект домът също съществува, но по съвсем различен начин – той е едновременно никъде и навсякъде, той е подвижен дом, той, по сполучливия израз на Джон Дъръм Питърс, е „винаги вече там“ (Peters 1998: 21). Тази концепция за дом всъщност променя и цялото организиране и възприемане на пространството, буквално променя околния свят. Тома не се завръща у дома, а се премества за кратко в нов дом, който населява; наистина това е дом, който носи предишен опит и памет, но за него е по-важно, че носи потенциал – също както и следващото място, към което поема, смаявайки се като точица в далечината. Можем да провидим в това номадско съществуване някакъв изначален трагизъм, но дали той не е до голяма степен в очите на наблюдаващия, в очите на уседналия субект? В крайна сметка, хоризонтът на винаги възможния нов дом носи и голяма, неизчерпаема надежда. За героя на Матвей Вълев – и за номадския субект изобщо – всяко пътуване приключва с едно възможно завръщане у дома.

Цитирана литература:

- Башлар, Гастон. 1988.** *Поетика на пространството*. София: Народна култура.
- Василев, Владимир. 1937.** По рейса България – Южна Америка. – *Златороз*, 5, 230-232.
- Вълев, Матвей. 1975.** *Избрани произведения*. София: Български писател.
- Дельоз, Жил, Феликс Гатари. 2009.** *Хиляда плоскости. Капитализъм и шизофрения* 2. София: Критика и хуманизъм.
- Пенчев, Бойко. 2003.** *Българският модернизъм: Моделирането на Аза*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Сестримски, Иван. 1975.** Матвей Вълев; Бележки. – Вълев, Матвей. *Избрани произведения*. София: Български писател.
- Ташев, Андрей. 2020.** *Непознатият Матвей Вълев: отсам и отвъд*. София: Андрей Ташев.
- Шютц, Алфред. 1999.** *Чужденецът*. София: ЛИК.
- Cresswell, Tim. 1997.** Imagining the nomad: mobility and the postmodern primitive. – Benko, Georges, Ulf Strohmayer (eds.). *Space and Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*. New Jersey: Blackwell, 360-379.
- Donohoe, Janet. 2011.** The Place of Home. – *Environmental Philosophy*, 2011, 8 (1), 25-40.
- Peters, John Durham. 1998.** Exile, Nomadism, and Diaspora: the Stakes of Mobility in the Western Canon. – Naficy, Hamid (ed.). *Home, Exile, Homeland: Film, Media, and the Politics of Place*. London: Routledge, 17-44.

Биографична справка: Мартин Колев е докторант към Катедра по българска литература във Факултета по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“. Дисертационният му труд изследва номадския субект в творчеството на Матвей Вълев. Завършил е психология и магистратура по творческо писане в същия университет. Автор на 2 сборника с разкази и 4 романа.

E-mail: martin_kolev@slav.uni-sofia.bg

Пътищата на странстващия българин

Роман Хаджикосев,
Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме: Статията очертава предпочитаните дестинации на пътешестващите по света българи, които след това описват своите приключения. В над 140 творби, писани от Освобождението до средата на XX век, се открива различната мотивация на българина да странства по света. В повечето случаи става дума за чисто икономически причини, особено след националните катаклизми, но винаги е имало и индивиди, за които предизвикателствата на приключенското пътуване е водещото. В статията са категоризирани текстовете в зависимост от причините и спецификата на пътуванията, като ще стане дума и за техните художествени достойнства или липсата на такива. Голяма част от разглежданите книги са представени в предговора на хрестоматията „Пътуващият българин“ (2014) на Роман Хаджикосев.

Ключови думи: пътеписи, пътешественици, авантюристи

Още в първите редове на „Под игото“ Иван Вазов описва чорбаджи Марко по следния начин: „Той беше човек около петдесетгодишен, с висок исполински ръст, леко приведен, но строен още. Лицето му, червендалесто, но опалено и позагрубяло от слънце и ветрове, поради честите му пътувания по кърища и по панаири, имаше сериозно и студено изражение, даже и когато се усмихваше“ (Вазов 1956: 8). По-нататък героят става една от централните фигури от групата на т.нар. от критиката уседнали персонажи, обвързани със статуквото, с пасивното одобрение на зараждащото се „сюблимно безумство на народа“. Чорбаджи Марко го откриваме на преклонната за времето половинвековна възраст, представен като персонаж, често обхождащ ниви и ливади, а също пътуващ до близки или далечни селища. Въпросът е, че един от възплаващите статуквото и пасивността в първия български роман герой реално е активно пътуващ. В романа все пак става дума за времето преди Освобождението, макар че нещата и след това не се променят поне до началото на XX век.

Българинът през деветнадесетото столетие пътува основно по три причини – търговия, работа и поклонничество. Какви са тези панаири, до които бие път героят на Вазов. Николай Генчев в „Българско възраждане“ дава отговор: „И през XIX в. селският живот в България продължава в руслото на вековната традиция, с ритъма на четирите сезона. Пролетта – усилено време за сеитба и радост от новото съприкосновение със земята; лятото с жетвата и вършитбата, която продължава от Петровден до Кръстовден; есента с радостния трепет при прибирането на реколтата, с разплащането на аргатите и говедарите, с есенните панаири и пазари, със серията религиозни и битови празници;

зимата – време за кръчмите и оборите, на стана и совалката, време на новите кафтани и на дългите празници и сватби“ (Генчев 2008). Панаирите са важни стопански събития, където търговците от околните селища можели най-бързо и успешно да продадат своята стока много често и на пристигнали от съседни държави. Има още един критерий, по който се отличават търговците – заможността. Колкото по-успешен е търговецът като статус, толкова повече пътища се откриват пред него. Например бащата на Алеко Константинов – Иваница, един от най-успелите българи преди Освобождението, поне веднъж месечно пътувал от Свищов до Букурещ, Будапеща или Виена, където търгувал.

Търсенето на препитание също принуждава не малка част от българите по онова време да се придвижват до близки или по-отдалечени селища. Иван Хаджийски пише: „По българските села плъзнаха със своите аршини и ножици терзии от всички български градове. Всички гурбетчии – „печаловници“: прости работници, пътуващи занаятчи, търговци, за да отидат в Цариград, Мала Азия, Александрия, дори в Абисинска Масауа, в Румъния, Виена (Вена), Лайпциг (Липиска), трябваше да пребродат надлъж и нашир Балканския полуостров. Те опознаваха хората, съдбата им, завързваха връзки“ (Хаджийски 1995). Много малко от тези пътувания са описани в пътни записки. Най-популярните, които се водят и за едни от първите пътеписи, са четирите писма, в които Найдено Геров, „тогава двадесет и три годишен младеж, е описал своето завръщане от Одеса в родината си“ (Филипов 1939: 27).

Михаил Маджаров пък в мемоарната книга „На Божия гроб преди шестдесет години и днес“ (1929) представя първото си пътуване до Йерусалим като истинско приключение. Книгата е нещо повече от поклоннически пътепис, формално тя е разделена на два приблизително еднакви по обем дяла: „Преди шестдесет години“ и „Към юг“. В първата част М. Маджаров разказва за своето пътуване като ученик заедно със семейството си през 1869 г., обстойно представя мотивацията и подготовката на българите при тръгването на такъв дълъг и опасен път във времената на османското владичество. Втората част подробно представя хронологията на пътуването до свещения град, пребиваването там и прибирането, което М. Маджаров осъществява вече на зрели години. В двете части ясно се отличават разликите между епохите: приключенският характер в първата и духът на поклонника във втората. В средата на XIX век „отиването от Копривщица до Ерусалим беше един истински подвиг. Пътуването траеше около 2 месеца за отиване и около същото време за връщане. За да стане някой хаджия трябваше да загуби 8 или 9 месеца. Понеже Копривщица бе отдалечена от морето и сухопътните съобщения бяха много лоши, то поклонниците трябваше да тръгнат в началото на есента и да се завърнат след Великден, където средата на май. Пътуването по сухо ставаше с волски кола, покрити с кочия и напълнени с всевъзможни хранителни припаси, като: пексимет, сирене в толуми, кавърма и пр. Поклонниците спяха по полето и се хранеха главно от своите домашни припаси, които носеха със себе си. В онова време бе твърде опасно да се пътува уединено – по една или две коли. Даже и когато се караха стоки, пътуването ставаше на кервани по десетина коли, които вечер образуваха лагери

при поставяне на пазачи, които да бдят през нощта, за да не бъде нападнат керванът ненадейно от върлуващите разбойнически чети“ (Маджаров 1929: 11).

По онова време пътуването с цел туризъм е почти непознато явление за българина. Едва няколко години преди ХХ век, благодарение на една шепа ентузиастични, повечето от които учили в различни европейски университети, започва да се оформя култура за пътуването като самодостатъчна дейност с цел наслада от природните красоти или посещаване на непознати градове и държави, което сега наричаме културен туризъм. Алеко Константинов има най-голяма заслуга за това и неслучайно изкачването на Черни връх, което инициира на 27 август 1895 г., се счита за рождена дата на организирания туризъм в България. Не че и преди Освобождението е нямало инцидентни пътувания, които биха могли да се определят като туристически. Сандю Бешев в „Истории за началото на планинарството в България“ защитава идеята, че: „първият запис на планинска тематика, за който имаме информация, е от 1864 г. и е писан от възрожденца Христодул Сечанов от Самоков в писмо до неговия учител и приятел Неофит Рилски“ (Бешев 2021: 14). В това писмо Сечанов пише: „Във времето на ваканциите през юли отидохме на разходка в Швейцария и като обходихме разни страни на олимпийските гори, изкачихме се и на един алпийски връх, където има едно манастирче“ (Бешев 2021: 15). Видният хроникьор на българския алпинизъм се заема със задачата да открие този така и неназован от възрожденца връх и след внимателно проучване през 1986 г. заедно с група ентузиастични посещава Швейцария и стига до заключението, че връх Фуксбюл (1173 м н.в.) е: „връхът, на който се е изкачил Христодул Сечанов и че той може да се приеме за „първият ни връх, изкачен с туристически подбуди“ (Бешев 2021: 18).

„Туристически подбуди“ откриваме и в странните скитания, описани в стихотворните пътеписи на Бачо Киро. Трябва да отбележим, че няма друго подобно явление в нашата пътеписна литература. През 1872 г. учителят от село Бяла черква решава да се разходи по Влашко и Цариград, а следваща година и до Белград, като и трите пътувания ги осъществява, предимно движейки се пеша, а мотивацията – любопитство. В първите стихове за пътуването по Влашко той обяснява как заминава:

*Хубава пролет и сефалия,
и аз бях много мераклия,
поисках да са расходя,
по Влашко да си походя,
но немах пари за масраф,
без пари да уда бе ма страх... (Бачо Киро 1937: 17)*

На няколко пъти в своите стихотворни пътеписи той споменава, че когато пристига там, закъдето е тръгнал, обикаля из непознатите нему градове, *скитайки*.

Прекрачването на границата, колкото и символична да е била тогава, за българина е повече от символен жест – той е и екзистенциален жест на себеоткриване през призмата на едно *овъншно* огледало. Едва ли е случаен фактът, че една от най-обглежданите книги в българската литература е „Бай Ганьо“. Книга, която постига сво-

ето запазено място в литературната история не толкова със своите художествени качества, а заради въпроса, който поставя – доколко българинът е европеец?

Бай Ганьо обхожда „Едрене, Цариград, ами във Влашко!“, а след това Алеко го праща в Будапеща, Виена, Дрезден, Прага. Същият все още комичен образ стига до Швейцария и Русия. Да не говорим, че авторът открива прототипа му чак в Чикаго. Не съм много убеден, че образът се е родил едва след Освобождението, благодарение на „нахалството на новите рицари“. По-важното е, че от 1895 г. всеки пътуващ извън родната България започва да преценява поведението си спрямо това на героя на Алеко. Започва да претегля жестовете си, да осмисля думите си, да изостря сетивата си. Бай Ганьо отдавна е надхвърлил нарицателното функциониране, той се е превърнал във фундамент за себеизмерване.

Алеко за първи път в българската литература представя българин, за когото не съществуват граници, който днес е в Будапеща, а утре – във Виена. А можем да кажем, че е едновременно навсякъде – и в Будапеща, Виена, Дрезден, Прага, Швейцария и Русия... Бай Ганьо може да не се интересува от опера и театър, но пък „с туй пусто гюлово масло обикалям света“. Разбира се, някой ще възрази: „но той пътува като търговец – нали продава“? Но дали е така? Така и няма да открием във фейлетоните Бай Ганьо да продаде дори едно мускалче, да се спазари с друг търговец или с купувач. Всъщност, какъв търговец е Бай Ганьо? Нямам идея. Това, което знам е, че той пътува. И още нещо – може би много по-важно. Той пътува сам. Всъщност, за да сме още по-точни, трябва да кажем – Бай Ганьо не просто пътува – той странства.

В Българския тълковен речник думата странствам е представена като глагол – *ходя, пътувам по далечни страни, пътешест(ву)вам*. Поради редица причини понятието *авантюра* и всичките му производни са придобили пейоративно значение в българския език: „Авантюра: 1. Приключение. 2. Неомислено дело, свързано с големи опасности“ гласят двете значения на термина (Речник на чуждите думи в българския език 1992, 21). Извън буквалния превод при първото значение, второто дава оценка – неомисленото дело, т.е. отрича здравия разум, не е достатъчно мислено. Авантюрата може буквално да се преведе като *плашеща лудост*. За да осъзнаем огромната разлика в сравнение с англосаксонската култура и начин на мислене, трябва да погледнем кратката дефиниция в авторитетен речник: „приключението е вълнуващо преживяване, при което се случват опасни или необичайни неща“ (Longman Dictionary of American English 2009: 17) или в друг: „Необичайно или вълнуващо преживяване: приключение в областта на храненето. Участие в опасни или вълнуващи преживявания: любов към приключенията“ (The American Heritage Dictionary of the English Language 1994: 185). Ако в съзнанието на българина авантюризмът е плашеща лудост, то за англосаксонца – е наслада от емоцията на приключението. Най-елементарното обяснение можем да намерим в дълговековната робия на единия и колонизаторската психология при другия. След 1989 г. терминът у нас постепенно започва да се освобождава от наслоенията, останали от епохата на идеологическия нормативизъм. След влизането на страната в Ев-

ропейския съюз се преоткриха ценности, които разкриват възможностите на свободно действие и движение, за свободно мислене. Авантюризмът през този период се изражда на все по-широка социална база, което е предпоставка за здравословността на нацията. По същия начин е било необходимо с първото следосвобожденско поколение да започне прочистването на нацията от натрупваната по време на робството уседналост. Именно от това поколение са онези българи, които можем да определим като истински авантюристи.

Описвайки приключенията си, те нямат претенции, че правят литература, но въпреки това изненадва тяхната художествената елементарност. Част от текстовете наподобяват брошури, а формално те не са нещо повече от хроники. Важното е пътешественикът да разкаже максимално повече и максимално точно спомените си. Това са текстове, които не би трябвало да се причисляват дори към очерковата литература. Единственото нещо, което ги оприличава на литература, е книжното тяло, което обемат. Поради тази причина е добре да намерим формулировка, която да обяснява спецификата на тези четива и за нас тя ще бъде авантюристично пътеописание. „Пътуване пешком до Париж“ (1900) от Любомир Бобевски и „Български пътешественик“ (1902) от Христо Бучекчиев са може би първите такива в българската книжнина. Те също се характеризират с отсъствие на каквато и да била художествена претенция, от тази гледна точка са интересни по-скоро като информация, разкриваща мисълта и поведението на онези изключения от българското общество, които определих като авантюристи.

Пешеходното странстване из нашите земи е често срещано явление и след Освобождението. Любомир Бобевски в своята кратка книжка „Пътуване пешком от София до Париж“ описва митарствата на пешеходеца Григор З. Тошков по неговите лични разкази и бележки. Трудно е да се каже какво точно е подтикнало Тошков за това негово начинание, но можем да предположим, че става дума за предизвикателство. Бобевски в края на краткото представяне на смелия младеж споменава, че: „Той четвърти по ред си се нае със страшното, но славно предприятие, именно да вземе пътя между столицата на България и сърцето на Европа (София – Париж) пеш. Трите му колеги избраха най-удобното най-приятното за пътуване време, те заминаха в края на зимата, пътуваха през поетическата и божествена пролет. Напротив, Гр. З. Тошков странствува в едно от най-трудните, в едно от най-тежките времена, – тогаз, когато и хора и животни търсеха подслон, търсеха място, за да се укрят от огнените лъчи на слънцето; – тогаз, когато и потоци, и реки, и извори, ...и всичко бе, пресъхнало по причина на големите летни горещини“ (Бобевски 1900: 6). Тъй като отсъства каквато и да била информация относно резултата от пътуванията на първите трима пътешественици, можем да предположим, че и техните премеждия са имали успешен край. Важното за нас е да заключим, че в България преди и след Освобождението са съществували отделни индивиди, които, напук на традициите и доминиращото консервативно съзнание, са предприемали самоцелни авантюристични предизвикателства.

Въпросът защо точно Париж е избран като крайна точка на пътуването в нито един момент не е поставен от автора. Логиката на всяко едно разсъждение би извело към значимостта на града, изключителното му място в европейската култура през вековете. Би трябвало. Когато обаче нашият пешеходец авантюрист пристига в града, той изведнъж открива неговата разкъсаност: „Ужасна противоположност, прозаичното и поетичното, светлото и тъмното, ангелското и сатанинското – са съсредоточени в едно тяло, в една душа (...) Човече, искаш ли да видиш рая, гориш ли от жаждата да посетиш пъкъла, то захвърли Джон-Милтоновите изгубен и намерен рай, не слизай с Данте в ада, а отиди в онази страна, наречена Франция, отиди в Париж...“ (Бобевски 1900: 24). Българският авантюрист на прага на XX век няма нужда от обяснения и мотивировки на действията си. Целта му е чисто формална – за него е безсмислен въпросът защо Париж, а не, примерно, Мадрид? В този смисъл за него стойност има единствено актът на самото пътуване сам по себе си – актът на придвижване и осъществяване на поставената цел. Първите следосвобожденски авантюристи са радикални в своя идеализъм. За тях пътешествието е самоценно, а осъществяването му – самоцелно. По този начин българските авантюристи разкриват една крайност от природата на българския човек, която е в противовес на изконния патриархален национален консерватизъм.

И Христо Бучекчиев напълно се вписва в духа на тези приключения. Пълното заглавие на неговата книга наподобява европейските просветителски романи и гласи: „Български пътешественик, обиколил Европа на велосипед 9932 километра за 79 дена“. Като подзаглавие Бучекчиев уточнява: „Тръгнал на 10 юни 1901 години през Румъния, Русия, Финландия, Шв. (има предвид Швеция – бел. моя., Р.Х.), Норвегия, Дания, Германия, Холандия, Англия, Португалия, Испания, Италия, Швейцария, Франция, Белгия, Прусия, Бавария, Австрия, Унгария, Сърбия и се завърнал в България на 28-и август 1901 година“ (Бучекчиев 1902: 3). Книжното тяло на книгата се състои от 176 страници, но последните 36 представляват справочник със съвети от медицинско и техническо естество при избора на подходящ велосипед, облекло и материали, необходими за осъществяването на подобен поход. „Български пътешественик“ все пак успява да предложи някакъв хронологично изграден разказ, прилично балансиран в структурните си компоненти.

Интересна е мотивировката, която тласка Христо Бучекчиев към това пътешествие. Като нов член на софийски колоездачен клуб, той разказва за срещата с някой си Джузепе Барбул – италиански пътешественик, правещ обиколка на земното кълбо с велосипед. Раздразнен от високомерието и язвителните забележки, които гостът демонстрира по време на визитата си в София, Бучекчиев в изблик на уязвена национална и лична гордост подмята, че може да направи нещо подобно, обикаляйки поне Европа. Репликата му предизвиква ирония и смях сред неговите приятели от колоездачния клуб, което още повече го амбицира. Така се ражда идеята, която бързо и реализира на практика. Фактически Бучекчиев не прави нещо по-различно от Г. Тошков. Интересно е, че техните идеалистични жестове са останали неразбрани за съвременниците им – в

пресата излиза статия, коментираща приключението на Бучекчиев, с очевидно подигравателното заглавие: „Бай Ганьо тръгва с велосипед в Европа“.

В онези ранни години на българската държава всяко едно далечно пътуване крие потенциал да се превърне в приключенско пътешествие. Първата българска емигрантска вълна към Америка пази такива свидетелства, които почти по нищо не се отличават от тези от втората такава през 20-те години на XX век Книгата на Христо Соколов „Отиването ми до Америка и връщането ми“ (1904) можем да възприемем като документ за изпитанията, пред които се изправят българите по време на пътуванията до далечните континенти, както и за премеждията по пътя. Едно от най-шокиращите разкрития за голяма част от емигрантите, е осъзнаването на огромното значение, което има езикът.

За българина на Балканите езикът е просто даденост, която не се осъзнава като потенциален проблем до края на XIX век. Причината за това е във факта, че в Османската империя селищата рядко са с хомогенно население и често хората са общували на поне няколко балкански езика. За сметка на това рядко са се намирали по-учени, които да ползват някои от големите европейски езици. За проблемите при комуникацията на Балканите по онова време говори Божидар Йезерник: „Някои пътешественици се опитват да превъзмогнат тези трудности, наемайки преводач, като по този начин добавят почти непреодолимо препятствие пред комуникацията, обединявайки трудностите с различни и контрастиращи предразсъдъци, обичаи и мнения. Преводачите не се осмеляват да се захванат с нещо, което може да нанесе и най-малката обида“ (Йезерник 2004: 31). Балканците обаче са се разбирали добре, дори когато са общували на езици от различни езикови групи. Пример за това можем да открием в комедийния фарс от 1916 г. „Балканската комедия“ на Борис Руменов, където всеки от петте комедийни лица говори на родните си езици – турски, сръбски, румънски, гръцки и български без превод и очевидно без проблеми при общуването и възприемането на публиката. Когато пък става дума за славянските езици, нещата съвсем се опростяват. Пейо Яворов в единствения си пътепис препоръчва следното на пътуващите през Сърбия до Загреб: „Говорете навсякъде български – ще ви разбират – и ще разбирате. Защото ще говорите почти диалект и ще слушате почти диалектите на един език“ (Яворов 1904: 358).

Изведнъж обаче, когато българинът се превърне в пътник и попадне в друга езикова среда без да владее някой от големите европейски езици, той осъзнава комуникацията като инструмент, оръжие, което не владее, и се изпълва с безпомощност, уязвимост и заплаха в чужд и неразбираем свят. Открива, че моделът: „Че фромоза еш домнетà. Щий румунещи?“ на Бай Ганьо никъде по света не върви. Българинът разбира, че може да бъде ограбен без да му отмъкват дисагите: „В Австрия само слуша човек: „фиоринт“, „круна“, „крайцер“ и пр., а нищо не разбира. Там се намират пари от всички европейски и американски държави и нищо не се разбира. И в Европа, и в парахода, и в Америка пътникът е изложен на всевъзможна експлоатация, защото кой колкото иска връща, кой колкото взема“ (Соколов 1904: 67). Така в съзнанието на странстващия бъл-

гарски емигрант се култивира недоверието, страхът. Светът е не само голям, чужд и студен, но и отчайващо неразбираем. Комуникацията е лайтмотив в почти всички пътешественически български текстове от този период – особено в емигрантските.

Същите комуникационни проблеми се появяват като лайтмотив и в първото пътуване до страната на изгряващото слънце „Пътъом през Япония“ на Антон Бозуков (1907). В записките така и не се разбира точната причина, поради която Бозуков предприема своето пътуване до Япония, но по косвени предположения (пътуващите с него са търговци) можем да достигнем до извода, че става дума за някаква търговска дейност, която е извършвал. Това няма голямо значение, защото в книгата става дума за търговия толкова, колкото и във фейлетоните за Бай Ганьо. Съвсем неслучайно вметваме това сравнение, защото през цялото време на четенето на книгата, читателят е с усещането, че се намира в продължението на фейлетоните за Алековия герой. Този път обаче написани от първо лице. Многобройни са примерите, с които може да се илюстрира това характерно мислене и световъзприятие, при което сблъсъкът с чуждата култура довежда до комични разсъждения и ситуации. Посещение при гейшите е кульминацията на странстванията на това живо възплъщение на Бай Ганьо: „Моето внимание беше съсредоточено на една млада гейша, която играеше на три инструмента едновременно: дарабука, дааре и железен тригълник, когато моя съсед ме побутна. Какво има – попитах аз. Абе, те били сакати всичките, бе; я погледай им десните ръце. Действително, тъй се представлява нам оная грация, с каквата те държат огрибките, от която тъй много се възхищават японците. Колко упражнения от детинството е трябвало додето се достигне туй пречупване на ръцете!“ (Бозуков 1907: 50). „Личните бележки“ на Антон Бозуков биха могли също така да се прочетат през призмата на мъжко-женското съзнание, ако ги положим до преживяванията на Люба Кутинчева, описани в „Япония“ три десетилетия по-късно (1942).

За щастие, българската авантюристична литература може да се похвали и с творби, които притежават безспорни художествени качества. „В страната на палмите“ на Страшимир Кринчев (1910) е може би най-добрата пътешественическа книга в художествено отношение до Първата световна война, превъзхождаща в ред отношения дори „До Чикаго и назад“. Напълно се съгласявам с оценката на Д. Б. Митов, който казва: „Ако не беше тъй ранната смърт, Страшимир Кринчев сигурно щеше да се развие като един от нашите най-културни писатели, щеше да бъде нещо повече от обикновен творец, щеше да се очертае непременно като водач на определено литературно направление, в основите на което щеше да лежи художествения реализъм“¹.

„В страната на палмите“ може да се определи като романизиран пътепис, основан на емигрантските приключения на автора в Египет. Близостта, която Кринчев има с Георги Бакалов, се отразява на множеството социални рефлексии, които писателят прави в текста си. На моменти те преминават в революционна призивност, която е естест-

¹ Вж. literaturesviat.com/?p=41285 (посетен 08.03.2022).

вена за нашата литература по-скоро през второто десетилетие на XX век. Унижението, което изживява, след като не успява да влезе в историческия музей в Кайро, защото няма достатъчно пари, предизвиква взрив от негодувание: „В продължение на няколко минути аз преживях една от ония кратки душевни бури, в които като в огнена пещ се закалява човешкият характер. Дълбоки, незаличими бразди оставят те след себе и кога да е от тях трябва да поникнат горчивите, бодливи цветя на възмущението и омразата. Поникват тия цветя, като хвърлят наоколо си червено, огнено сияние, защото корените им са напоени с кръв, само с кръв...“ (Кринчев 1910: 212).

В книгата си Страшимир Кринчев има няколко блестящи страници и те са свързани с пешеходното пътешествие от Александрия до Кайро, което предприема заедно с двама другари. Именно тук той демонстрира таланта си на добър разказвач. Трудностите, мизерията, безнадеждността – теми, каквито доминират при останалите писатели от социалната емигрантска литература, тук отсъстват. Множеството неочаквани срещи по 200-километровия път, неочакваните бури и наводнения, премеждията, някои от които на границата на разумния риск, превръщат книгата на Страшимир Кринчев в истинско авантюристично четиво. Придвижващите се през пустинята герои, защото не могат да си позволят билет за железницата, са с изострени сетива към различността на ограждащия ги свят. Звездите дават повод за разсъждения за относителността на нещата, лицата от преминаващия влак предизвикват почти екзистенциални въпроси, получили отговори половин век по-късно от Жан-Пол Сартр, а зловещата буря припомня спомените „от несбъднатия блян на отлетелите дни, от упованията на младостта и от жаждата за подвиг“ (Кринчев 1910: 141). За съжаление, „В страната на палмите“ е по-скоро изключение в българската пътешественическа литература. Изключение, показващо как може да се пише добре. По-нататък през годините завръщащите се от своите пътувания зад граница българи стават все по-внимателни към качествата на своите текстове. В същността си някои от тях притежават художествени качества или формални белези, които дават повод да говорим за литературност.

В модерната епоха, когато средната класа европейци започва да отделя финансов излишък, когато осмисля философията на свободното време и открива удоволствието от контрола върху свободната воля – туризмът се превръща в индустрия. Българинът постепенно изгражда туристическата култура, характерна за европейските буржоазни държави от началото на XIX век. Пътеписът на Алеко Константинов „До Чикаго и назад“ (1894) е уникален не толкова заради изключителни художествени качества. Няма две мнения, че той е добре написан, с великолепни картини, без съмнение е и един от забавните текстове в нашата литература. Едно от най-важните неща обаче, заради които „До Чикаго и назад“ се превръща в явление за българската литература, е фактът, че това е първата книга, в която авторът герой обединява три фундаментални изисквания: свободни пари, свободно време и свободна воля.

Именно чрез тяхното единство се ражда практиката на модерния туризъм, но в България това се случва след три десетилетия, когато страната вече е преминала ико-

номическия си подем във всички сфери на живота от началото на ХХ век до Балканските войни през 1912-1913 г. Икономическите данни от този период при това за кратко са достатъчно показателни: „Капиталите – основни и резервни – на двете държавни банки – Българската народна банка /БНБ/ и Българска земеделска банка /БЗБ/ – нараснали значително. По отношение на 1905 г., само за 5-6 години, капиталите на БНБ се увеличили с 67,8%, или над 1,5 пъти. В сравнение с 1895 г. през 1909-1912 г. банковият капитал бил уголемен с 89,5%, или приблизително два пъти. Съответно при БЗБ нарастването към 1912 г. било 2,5 пъти.“ (История на България 1999: 45-46). Тези фактори се отразяват на младите хора в страната, които все по-активно заминават да учат основно из различни западноевропейски университети, а това съответно ги принуждава да предприемат сравнително дълги за времето си пътувания. Тези пътувания вече нямат нищо общо с онези на емигрантите. Пътуващите през 30-те години на ХХ век млади българи са любопитни, находчиви и уверени. Един от тях е писателят Константин Константинов, който в своята мемоарна книга „Път през годините“ разказва как българските студенти са се чувствали заможни и по-богати дори от местните в Германия през този период от време, но това донякъде е разбираемо с оглед на добре известната следвоенна икономическа криза в страната: „През това време може би по-голямата част от хората на нашия интелектуален елит – особено актьори, певци, журналисти – отиваха, връщаха се, отново заминаваха за Германия и живееха там нашироко, като чужденци със здрава валута, защото въпреки падането на българския лев той все пак беше добра монета в сравнение с германската марка“ (Константинов 1981: 369). Те знаят езици и не се срамуват от своята родина всъщност където и да са в Европа. Животът на голяма част от тях не е съсредоточен само около лекциите в университетите, но и предприемат често пътувания с цел натрупване на повече опит, знания и емоции. Именно това е златното време на българският пътешественически туризъм. Такива са „Към север: Пътни бележки и впечатления от Швеция и Норвегия“ (1928) на Георги Стрезов, „В днешна Русия“ (1928) на Анна Карима, „В страната на пирамидите“ (1934) на Андрей Маркович, „В страната на Кемал Паша“ (1934) на Б. Д. Бонев, „Приказни страни“ (1933) и „Америка“ (1937) на Златка Чолакова, „Пътуване из Египет“ (1936), „През Палестина, Сирия и Турция“ (1936) и „Пътуване из Германия“ (1939) на Андрей Андреев, „С автомобил из Европа“ (1939) на Пенчо Влахов, „Из Европа“ (1940) на Иван Дивизиев, „Край Охрида син“ (1942) на Досю Койчев... Този списък може да се продължи с още множество подобни книги, излизали през трийсетте до началото на четиридесетте години, но ние ще се спрем на три, които има смисъл да се коментират.

Това са „Пътуване до Норвегия“ (1937) на Стефан Грудев, „Америка“ (1937) на Златка Чолакова и „Япония“ (1942) на Люба Кутинчева. Смяя да твърдя, че те са едни от най-добрите и интересни пътеписи в българската литература до 1944 г. Причините за тяхното пренебрегване ще открием в политическия преврат, случил се само няколко години след тяхната поява. В пътеписите на Ст. Грудев, Зл. Чолакова и Л. Кутинчева няма антагонизъм, няма социална и политическа критика на капитализма, няма класи

– и именно това е предизвикало пренебрегването им от страна на литературната ни критика през следващото половин столетие. В тях обаче има онова, което прави един очерк добър – сполучливо организиран разказ, изострена наблюдателност, съчетана с убедително представени гледна точка и оценка, както и баланс между обективната картина и художественото ѝ пресъздаване. Те се четат с интерес, увличат в движението, което пресъздават, като успяват да развълнуват читателя с прекеждията, които представят. Има и още нещо. Първите две книги по своеобразен начин диалогизират с творчеството на Алеко, а третата – с предходната книга за Япония.

Очеркът „Пътуване до Норвегия и Шпицберген“ е първата книга в България, която проследява един круиз в Скандинавия. В разказа няма интрига, няма драми, липсват и спиращи дъха ситуации, такива каквито по принцип изпълват пътешественическите четива. Стефан Грудев, без да има претенции („Написах тези страници, за да запазя спомен от дивната страна...“), успява по убедителен начин да пресъздаде атмосферата на онова „...що Бог е сътворил в момент на чудно вдъхновение, когато е разказал, като в приказка, най-хубавия си сън“ (Грудев 1937: 6). Едно от качествата на разказа на Грудев е, че успява – независимо от високата на места интонираност на чувствата, плод на спонтанните реакции при срещата си с впечатлителната природа на Севера – да представи една добре ритмизирана картина на природните описания и да изгради индивидуални образи на останалите пасажери. Независимо от факта, че става дума за дебютна книга, авторът демонстрира отличен усет и убедително представя както отделните характери, така и колективния образ на това мини общество, което се формира на кораба.

„Пътуване до Норвегия и Шпицберген“, освен всичко друго, разкрива един непознат и неочакван образ на българина, поне от това, което познаваме до предходното десетилетие. Ако Бай Ганьо вече се е превърнал в нарицателно, представящо типажа на огромна част от пътуващите зад граница българи, то при Стефан Грудев откриваме не просто неговата противоположност, а неговата активна противопоставеност. В края на третото десетилетие българският турист на базата на овладените езици и на полученото образование (много често европейско) е изградил национално самочувствие. България вече е фактор на европейската карта. Можем да приемем като една забележителна картина в „Пътуване до Норвегия и Шпицберген“ сблъсъкът, който нашият турист провокира с „побъркалия пола си“ французин, когато последният с настървение се нахвърля на една високопланинска гара да къса цветовете на прекрасно храстче: „Изтичвам бързо и правя някаква бележка. Дамите се сепват и спират, а той малко учуден, но съвсем не и сконфузен, със специфичната за случая нахаканост на виновника простак, продължава да къса и ме пита на немски кой съм. Човешки обяснявам нередността на постъпката му, като се мъча да избера най-възможната учтива форма. Милостта му, засегнат в псевдомъжкото си достойнство, не ми обръща внимание и продължава. Налага се да хвана ръката му. Кресливият женски глас този път истерично започва да протестира, вече на френски. Отвърщам му на български. Повишеният тон, с който си разменяме

любезностите, привлича разхождащите се по перона. Това може би му дава някакъв кураж: нарича ме ориенталец. Отвързвам му, че съм и людоед“ (Грудев 1937: 190). В някаква степен образът на разказвача на Стефан Грудев се изправя и срещу самия себе си – срещу онзи образ на Бай Ганьо, заради когото дотогава е изпитвал само потиснатост и срам, мъчителен и колективен, съзнателен и подсъзнателен срам: „потънал от срам, към ложите – като че ме теглеше някой да погледна – и очите ми се срещат с устремите към мене очи на цяло едно познато немско семейство, в което аз бях много добре приет, и в техните очи прочетох искрено съжаление за моето отчаяно положение“ (Константинов 1957: 60). Това е онова „Булгар! Булга-ар!“, което тормози сънищата на всички поевропейчени българи. При Стефан Грудев българинът не просто е на страната на цивилизационния избор, той не просто го брани – българинът вече има самочувствието да воюва за доброто и красивото като идеална величина, да брани европейските ценности, като възплъщение на смисленото съществуване.

И Златка Чолакова в своя пътепис „Америка“ препраща повече или по-малко видими нишки към Алеко, но в друг контекст. Спомняме си как завършва прословутата картина на Ниагарския водопад от „До Чикаго и назад“: „Който може, нека опише тази картина; който може, нека я фотографира, нека я нарисува!... Аз не мога“ (Константинов 1957: 322). Дали Чолакова решава да отговори целенасочено, е трудно да се каже, със сигурност обаче нейното описание на Ниагарския водопад е едно от най-убедителните до ден-днешен в българската литература. Авторката е наясно, че едностранчивият поглед ще бъде опростителски, че ще има опасност да изпадне в безмълвието на Алеко – поради тази причина извършва максимално разширен обхват на гледните точки. В нейното описание можем да *видим* водопада от сутрин до вечер, а и нощем, можем да го *погледнем* от американската, но и от канадската страна, от корабче под него, както и на възнесената линия над него. Накрая пътешественичката преминава чрез скалния тунел, прокопан под самия водопад, а погледът ѝ преминава и през самия него. Няма възможна гледна точка, която да остава неосъществена. Чолакова никъде не се повтаря, при всяко различно описание вгражда нови емоции, допълва с различни детайли, синтезира с по-богати заключения.

Краят на „Америка“ също потвърждава качествата на книгата. В главата „Кралица Мери“ (параходът, с който тя се прибира в Европа) Чолакова демонстрира наблюдателност към социалните пластове на обществото, без да ги драматизира или политизира. Дори напротив, чрез един почти философски начин разсъждава за обществото и индивидите в него, поставяйки риторични въпроси: „Не бе ли и в „Кралица Мери“ както навред по света – едни се радват, живеят за туй, че други се измъчват, за да им създадат тая радост? Не бе ли и „Кралица Мери“, тоя плаващ дворец, частица от живота? Всеки гледа да се изкачи горе, да се настани в лукса на салоните, оставяйки да се пържи друг край машините вместо него, докато той си изпие чая под сянката на палмите?“ (Чолакова 1937: 141). В някаква степен „Кралица Мери“ препраща преки и косвени връзки към „La Touraine“, трансатлантическия кораб, с който Алеко стига Америка, като на

места акцентите на Чолакова са по-интересни и сполучливи. Но това е нещо нормално – все пак е изминало почти половин столетие развитие в българската литература.

И накрая ще отдадем заслужена почит на със сигурност *най-големия български пътешественик* до Втората световна война – Люба Кутинчева, която, освен всичко друго, ни е оставила и една своя книга. Още с първите си думи в „Япония“ (1938) тя дава обяснение откъде се е зародила страстта ѝ към *далечни пътувания*: „Още от детинство душата ми бе обладана от фантастичните приказки на Майн Рид за пътешествия в далечни и незнайни страни, а по-късно в ученическите години от произведенията на знаменитите френски писатели Пиер Лоти, Шатобриан и английският Джек Лондон, които жадно четях. Тия автори създадоха у мен едва ли не култ към далечни пътувания и приключения в страни, които си представях само в светлината на възвишеното, красивото, фантастичното и... божественото“ (Кутинчева 1942: 13). Неслучайно на корицата на книгата с голям шрифт под името ѝ е уточнено: „пътешественичка“. Едва наскоро отново се повиши интересът към нея, благодарение представянето на част от нейния архив². Изумително е какво това, едва деветнадесетгодишно момиче, предприема: „В периода 1929-1938 г., с малки прекъсвания, Люба Кутинчева става първата българска пътешественица. Тя пропътува целия Близък и Далечен Изток и Северна Африка, стига до Южен Сахалин и Мадагаскар. В продължение на около десет години тя се запознава с нравите и обичаите на Сирия, Палестина, Трансйордания (дн. Йордания), Египет, Абисиния (Етиопия и Еритрея), Судан, Саудитска Арабия, Ирак, Персия (Иран), Афганистан, Оман, Маскат, Индия, Бирма, островите Цейлон, Ценобе, Борнео, Суматра, Филипините, Формоза (Тайван), Сиам (Тайланд), Китай, Япония, Южен Сахалин, Алжир, Испанско Мароко, Тунис, Либия и много други страни от Азия и Африка (...). Люба Кутинчева се представя за първата българка, посетила Япония, Барода, Бирма, Сиам, Индокитай, Борнео, Суматра, Цейлон, Формоза (Тайван), Южен Сахалин, Оман, Маскат, Тунис, Триполи, Мадагаскар и др. Тя твърди, че е първата българка, която е преминала пеш джунглите от Мадрас до Банкок и първата жена европейка, посетила Мека, Медина, Саудитска Арабия, Йемен, Оман, Маскат. Дори днес предизвиква учудване у съвременниците ни тази млада жена, която в началото на ХХ век пътува с всички възможни превозни средства – кораби, влакове, коли, каруци, камили, коне или просто пеш, приемана е от царски особи, отсядала е в обикновени домове, навсякъде предизвиквайки респект към своята личност със съзнанието си за национално достойнство“³. Позволяваме си този необичайно дълъг пасаж, защото действително и днес изумява мащабът на пътешествията на тази млада жена, която обаче, в интерес на истината, е съпроводжана в част от пътуванията от по-възрастен човек, когото представя ту като свой баща, ту като съпруг – Никола Кутинчев. Разнопосочните бележки, многобройните снимки и

² През 2016 г. на различни места в страната бе представена фотоизложба с архива на Кутинчева, съставена от Иво Хаджимишев, Снежана Петкова, Димитър Стоименов, Данаил Алексиев.

³ Част от представянето на пътешественичката от презентационното табло на гореспоменатата изложба.

посвещения, запазени в нейния албум, който предоставя на едни от най-влиятелните фигури и личности по онова време от земите, през които преминават, пораждат множество въпроси и подозрения за действителните намерения на пътешествениците. Пораждат се дори конспиративни теории за шпионски мисии, които двамата българи изпълнявали⁴. Аз съм по-склонен да вярвам в самодостатъчността на „култа към далечни пътувания и приключения“, които се усещат в искреността и естествеността на разказа в единствената ѝ книга.

„Япония“ е странен меланж между публицистичния стил, наситен с всевъзможна информация от всякакви обществени сфери, и личните спомени, които, макар и рядко, притежават елементи на авантюристично четиво. За съжаление, липсата на единение между отделните части от двете стилистични групи снижава художествената стойност на книгата. Очевидно пътешественичката има усет към словото, но някак не успява да организира и структурира текста си. Въпреки това „Япония“ ще запомним с няколко великолепни описания на океанския тайфун, срещите ѝ с японските деца, изумлението ѝ от магазините без касиери и пазачи, както и разсъжденията за японската нравственост, следствие на загубата на личните документи в купето на един влак. А описанието на срещата с гейшите влиза в интересна междутекстова връзка със спомените на Антон Бозуков. Двата текста можем да тълкуваме и през призмата на огромната разлика във възприятията на женската и на мъжката гледна точка спрямо сходни преживявания. И още нещо. В тези два текста се открива културната бездна между „модела Бай Ганьо“ в началото на XX век и модела на окултурения българин в началото на четвъртото десетилетие на века. След книгите на Стефан Грудев и Люба Кутинчева можем да кажем, че българският пътешественик получава своето вътрешно освобождение от една дълбока травма, което обаче само няколко години по-късно е ликвидирано от настъпилния комунистически режим.

Само три месеца след идването си на власт в България са създадени трудови лагери по подобие на фашистките и тези в СССР: „В годините до 1953-а се създава системата от концлагери, емблема на която става лагерът в Белене, но най-черната хроника е написана от създадения след унгарските събития от 1956 г. трудово-възпитателен лагер в Ловеч. Изгражда се огромен полицейски апарат за контрол над обществото (който нараства до самия край на режима), укрепва партийната бюрокрация и се изгражда на нейна основа системата на номенклатурата. Засилва се концепцията за изострянето на класовата борба. Не липсват и буквални копия на монтираните московски процеси“ (Знеполски 2008: 185). Философията на изолация се превръща в държавна политика. Всички сухопътни граници са оградени със съоръжения от бодлива тел, по които в по-късни времена тече нисковолтов ток, който при докосване подава сигнал в граничните застави, същите каквито са изградени в Берлин. По този начин фактически цялата държава се превръща в лагер, а всички нейни граждани – лагерници. До 1989 г. стоти-

⁴ Вж. mentrend.bg/Article/7998881 (посетен 08.03.2022).

ци хора са ликвидирани по държавните граници на България, голяма част от които чужденци, преди всичко граждани на Източна Германия. За всеки убит нарушител граничарите са награждавани, а чуждестранните посолства на „братските“ социалистически страни давали финансови стимули⁵. В рапортите и статистиката на тогавашните военни, по-голямата част от нарушителите са определяни като „авантюристи“. Авантюризмът за близо половин столетие придобива крайно отрицателно значение у България, а негативното му значение продължава да съществува и дълго време след това. Българският академичен речник на чуждите думи определя авантюризмът като: „1. Склонност към авантюри. 2. Преносно значение. Безпринципен човек“ (Речник на чуждите думи в българския език 1982: 21).

Това отношение към свободомислието пряко се отразява и върху съответната литература. *Авантюристичната литература* е представена по следния начин в Речника на литературните термини, излязъл не през петдесетте години, а през 1980 година: „Като рисуват „герои“ престъпници, убийци и др. упадъчните произведения на авантюристичната литература подпомагат да се разширява влиянието на империалистическата идеология. Реакционната им роля се крие в зловредното възпитателно въздействие върху народа и особено върху младежта, затова сега у нас такава литература не се издава“ (Речник на литературните термини 1980: 34). Независимо от официалната политика за борба с империализма на буржоазните страни, комунистическа България фактически се бори с идеята за свободата. Опитва се да унищожи в буквалния смисъл свободния човек и да ликвидира философията и правото на индивидуалния избор. При това на всички фронтове. Пътуващият човек е свободен човек, той е еманация на свободата. Поради тази причина комунистическият режим превръща крепостничеството в своя нормативна база. Въвежда се задължението за уседналост (жителство само на едно определено място), за да може да се контролира придвижването на хората. А в близост от няколко километра от държавните граници е въведена, т.нар. гранична зона, в която човек може да влезе само след специално издадено разрешително от милицията. Оградените с бодлива тел гранични бразди фактически превръщат страната в концентрационен лагер. Пътуванията за обикновения човек са възможни само за страните от социалистическия лагер. За останалия свят пътуват само избраници на режима.

Поради тези причини интересът към пътеписа за един дълъг период от време (след 1944 г. до 60-те години на века) целенасочено е поддържан почти нулев в България. Изхвърлен е от скълата на художествеността и съзнателно е подценяван. Просто няма как една държава, която държи своите поданици оградени зад телени огради, да стимулира литература, в чиято онтология е заложена презумпцията за свободно придвижване и свободно мислене. И ако до 1944 г. в България пътешественическата литера-

⁵ Вж. „Забравени съдби: германците, убити в НРБ“: dw.com/bg/забравени-съдби-германците-убити-в-нрб/a-46607381, „Българската граница е била крайно опасна“: dw.com/bg/българската-граница-е-била-крайно-опасна/a-48684177 и „Германски трагедии по границите на НРБ“: dw.com/bg/германски-трагедии-по-границите-на-нрб/a-39989616 (посетен 08.03.2022).

тура е един от най-бурно развиващите се жанрове във всичките му поджанрови равнища, то естествено комунистическият режим няма как просто да го ликвидира. Тоталитарната идеологическа машина се опитва да го обсеби, така както прави с цялата литература. Още през първите години след преврата започват да се пишат съчинения, удобно обслужващи новия режим, като „Какво видях в Америка“ (1948) от Гьончо Белев, „Има на света Москва“ (1951) от Веселин Андреев, „В героична Корея“ (1952) от Георги Караславов, „С привързани очи“ (1952) от Тодор Ценков, „В съветската страна“ (1954) от Павел Матев, „Империя на глада“ (1954) от Светослав Минков. В матрицата на идеологическата мелачка са вкарани едни от най-значимите български писатели по онова време. Техните произведения образцово разкриват какво се случва с българската литература през времето на „култа към личността“ – идеологически диктат, схематична образност, идейна импотентност и обезсърчаваща езикова клишираност. Комунистическият пътеник в България придобива характеристики, превръщащи го в различен от традиционния жанр, който много повече се доближава до пропагандния репортаж. Литературата почти е доведена до колапс. Пътеникът на един от най-големите български писатели Светослав Минков завършва по подобие на докладите на Вълко Червенков: „Японският народ, пробуден завинаги от вековния феодален кошмар, върви устремено напред – под палките на полицейските кордони и под пистолетите на американските нашественици, през чистилищата на затворите, през нищетата, легендите и будистките идоли – за да превърне прогнилата империя на глада в истинска Страна на изгряващото слънце“ (Минков 1982: 200).

Размразяването, което настъпва в България след 1956 г., довежда до „своеобразното фатално „счупване“ на социалистическата система, след което нейната здравина трудно може да бъде възстановена“ (Фотев 2008: 156) и има като резултат отхлабване на железния юмрук, с който властта контролира живота в държавата. Като следствие в българската литература настъпва т.нар. „нормализация“, когато „става възможно да се отстоява, макар и не съвсем лесно, нормалността, да се живее в нормалността“ (Фотев 2008: 157). Това е времето, когато комунистическият режим спира яростно да притиска отделния автор за написването на едно или друго произведение. Тогава в България започва да властва т.нар. вътрешна цензура – всеки творец вече сам за себе си преценява дали ще продължи да е хардлайнер или ще следва някакъв компромисен творчески път.

Цитирана литература:

Бачо Кири Петров. 1937. *Материали и документи. Издание по случай сто години от рождението му.* София: Народен комитет Бачо Кири.

Бешев, Сандю. 2021. *Истории за началото на планинарството в България.* София: Екстрийм медия.

Бобевски, Любомир. 1900. *Пътуване пешком от София до Париж.* София: Фо-тинов.

Бозуков, Антон. 1907. *Пътюм през Япония.* София: Дневник.

Бучекчиев, Христо. 1902. *Български пътешественик обиколил Европа на велосипед 9932 кл. за 79 дена.* София: Б. Зилбер.

Вазов, Иван. 1956. *Под игото. Том 12.* София: Български писател.

Генчев, Николай. 2008. *Българско възраждане.* София: Електронна библиотека по архивистика и документалистика. Достъпен на: electronic-library.org/books/Book_0010.html [посетен 23.10.2021].

Грудев, Стефан. 1937. *Пътуване до Норвегия и Шпицберген: Едно пътуване.* София: Хемус.

Знеполски, Ивайло. 2008. *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория.* София: Институт за изследване на близкото минало.

История на България, Том 8. България 1903-1918. Културно развитие 1878-1918. София: Гал-Ико.

Йезерник, Божидар. 2013. *Дивата Европа. Балканите през погледа на западните пътешественици.* София: Марин Дринов.

Константинов, Алеко. 1960. *Съчинения. Том първи.* София: Български писател.

Константинов, Константин. 1981. *Път през годините.* София: Български писател.

Кутинчева, Люба. 1942. *Япония: Лични впечатления, наблюдения и проучвания.* Ст. Загора: Родина.

Маджаров, Михаил. 1929. *На Божии гроб: Преди 60 години и днес. Спомени, пътни бележки и впечатления.* София: С. М. Стайков.

Минков, Светослав. 1982. *Съчинения в два тома. Империя на глада.* София: Български писател.

Митов, Д. Б. 1939. В памет на Страшимир Кринчев. *Литературен свят.* Достъпен на: literaturesviat.com/?p=41285 [посетен 23.10.2021].

Речник на литературните термини. 1980. София: Издателство на Българската академия на науките.

Речник на чуждите думи в българския език. 1982. София: Издателство на Българската академия на науките.

Речник на чуждите думи в българския език. 1992. София: БАН.

Соколов, Христо. 1904. *Отиването ми до Америка и връщането ми.* София: Либералний клуб.

Филипов, Александър. 1939. *Български пътеписи.* София: Хемус.

Фотев, Георги. 2008. *Дългата нощ на комунизма в България.* София: Изток-Запад.

Хаджийски, Иван. 1995. *Бит и душевност на нашия народ.* София: „Св. Климент Охридски“ (електронно издание).

Чолакова, Златка. 1937. *Америка. Скици.* София: Д. Чилингиров.

Яворов, Пейо К. 1904. В тренът. – *Мисъл*, XIV кн. 7, 358.

Longman Dictionary of American English. 2009. London: Pearson Education.

The American Heritage Dictionary of the English Language. 1994. San Francisco: Houghton Mifflin Company.

Биографична справка: Роман Хаджикосев е доцент в ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, където преподава Нова българска литература. Автор е на редица статии, учебници и няколко научни монографии.

E-mail: romanhadjikosev@yahoo.com

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

**ИНСТИТУТ ЗА ЕТНОЛОГИЯ И ФОЛКЛОРИСТИКА
С ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ**

ПРОЕКТ „КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО И ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНЕ
НА БЪЛГАРСКИТЕ ТРАДИЦИОННИ И СЪВРЕМЕННИ
МИРАНТСКИ ОБЩНОСТИ ОТВЪД ЕВРОПА“ (КП-06-Н30/3)

**БЪЛГАРИ ОТВЪД ЕВРОПА
ИНСТИТУЦИИ И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО**

Съставители:

Боян Кулов, Лина Гергова,
Мариянка Борисова, Таня Матанова,
Яна Гергова

Рецензенти:

проф. д-р Мариана Асенова
доц. д-р Катя Михайлова

ISBN 978-954-8458-59-7

